HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Rázsó Gyula
A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély

Nagy László
Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata

Gellért Tibor
Az új magyar hadsereg aknakutató és tűzszerész alakulatainak tevékenysége

3

XX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1973

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1973

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Gallyas Ferenc újságíró (Budapest)) — *Glatz Ferenc*, a Magyar Történelmi Társulat tudományos munkatársa (Budapest) — *dr. Kovássy Zoltán* ügyvéd (Budapest) — *Lengyel István*, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Nagy László* kandidátus (Budapest) — *Petőcz Pál*, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Sztana Béla* ny. alezredes (Budapest) — *Urbán Aladár*, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Molnár Éva, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet főmunkatársai, valamint *Farkas Márton* kandidátus, *Godó Ágnes* kandidátus, *dr. Gellért Tibor, Molnár Pál, Rákóczi Katalin* és *Rázsó Gyula*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Harsányi János, Háncs Ernő, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja a Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest XIII., Dózsa György út 49. Postacím: 1553 Budapest. Pf. 31.
Telefon: 409-550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest, V., József nádor tér 1. Távbeszélő: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

73.2713/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v. Bolgár Imre vezérigazgató

PÁKOZD SZÁZHUSZONÖTÖDIK ÉVFORDULÓJÁRA

Győztes vagy vesztes csaták adódnak minden nép életében. Az emlékezet azonban csak a korszakos jelentőségű nagy győzelmek vagy katasztrofális vereségek emlékét őrzi meg. A Pákozd és Sukoró között ötnegyedszázada lejátszódott, magyar részről sikeresen végződött összecsapást nem minősíthetjük elsöprő győzelemnek, mégis az 1848—49-es forradalom és szabadságharc nagy jelentőségű eseményeként tartjuk számon. A fiatal magyar hadsereg szembefordulása és helytállása előbb megállásra, majd menekülésre késztette a betörő ellenséget. A márciusi alkotmányos vívmányokat ekkor már nemcsak bécsi memorandumokban hanem tettleg: császári zászlók alatt közeledő haderővel fenyegetve vonták kétségbe. Ennek a haderőnek feltartóztatása az ország fővárosát, az ott ülésező népképviseleti országgyűlést, mint a hatalom letéteményesét — magát a forradalmat mentette meg.

A pákozdi helytállásra igen nehéz körülények között került sor. Az ország déli megyéiben már júniusban megkezdődött a szerbek és magyarok között a polgárháború. Ezt a „kis háborút" veszélyessé tette, hogy részvevői a lázadó szerb határőrök és a szomszédos Szerbiából érkező fegyveres önkéntesek voltak, akikkel szemben a magyar kormány nem tudott elegendő és jól felszerelt haderőt állítani. A meglevő katonaságot is meg kellett osztania, mivel a fenyegető horvát mozgalmak arra kényszerítették, hogy a Dráva mentén is őrvonalat állítson. Szeptember második felében ehhez járult még a kirobbanással fenyegető román népmozgalmak gondja és az a hír, hogy Ausztriából a felső megyékbe szlovák felkelők törtek be. Ekkor már Magyarország élén nem állott kormány, mert az — a Bécsből provokált alkotmányos válság következtében — szeptember 10-én lemondott. Másnap pedig Jelačić horvát sereggel, de császári zászlók alatt átlépte a Drávát, hogy a Balaton déli partján, Veszprémen és Fehérváron át Pest-Buda ellen vonuljon.

A kormány nélkül maradt ország ekkori helyzete több, mint nyugtalanító. A többé már nem „semleges" bécsi kormánnyal és a betörő ellenséggel szemben egyedül a Pesten ülésező népképviseleti országgyűlés rendelkezett megfelelő hatalommal. A kritikus helyzetben ez, a kortársak által többször bírált testület megtalálta a helyes megoldást: támogatta Batthyány Lajos kísérletét az alkotmányos válság megoldására, de segítésére és egyben ellenőrzésére melléje adta képvise-

lőit, az ún. honvédelmi bizottmányt. Az ügyvezető miniszterelnök pedig minden nélkülözhető haderőt Veszprémbe, majd Fehérvárra irányítva szervezte — a válságos órákban is mellette maradt katonai munkatársak segítségével — azt a sereget, amelynek a betörő ellenséget kellett feltartóztatnia.

A lehetőségek nem voltak biztatóak. A táborba szállott nemzetőrség a bácskai harcokban még július során kudarcot vallott. A tábori szolgálatra szánt önkéntes nemzetőrség szervezése gyakorlatilag augusztus végén—szeptember elején kezdődött. Az első honvédzászlóaljak többségét nem sokkal felszerelésük után, már július végén és augusztus elején a délvidéki táborokba vezényelték. Az országban állomásozó osztrák szervezésű sorkatonaság, főleg a lovaság, jelentős részben idegen, sőt ellenséges volt. De a magyarországi hadkiegészítésű ezredek itthon levő zászlóaljai is részben ellenséges érzelmű tisztek kezében voltak. A használható erők egy része a déli táborban, a délmagyarországi mozgó hadtest kötelékében, mások a várak helyőrségében teljesítettek szolgálatot. Jelentős átcsoportosítást végrehajtani anélkül, hogy a kényes katonapolitikai helyzet fel ne billenjen, igen nehéz volt. (Ez okozta többek között a Szenttamás elleni harmadik, szeptember 21-i támadás kudarcát is.)

Kossuth alföldi toborzóútjára, Vasvári és társai dunántúli agitációs körútjára, a toborzás szervezésére kormánybiztosként kiküldött képviselők szétrajzására ebben a kritikus helyzetben került sor. A főváros sem marad tétlen: az ezekben a napokban szervezett Hunyadi- és Zrínyi-csapat nagy részét itt toborozták, sőt Pest egy külön „csatárzászlóaljat" is kiállított. Dunántúl népe pedig — megismerkedve Jelačić fosztogató seregével — engedelmeskedett Kossuth felhívásának: „fegyverre, akinek karja van, védjük magunkat, győzzünk, és azután számoljunk."

A hadrendben közeledő ellenséggel szemben természetesen a népfelkelők és gerillák, vagy a frissen beállott önkéntesek önmagukban nem állhattak meg. Az ellenállás magva az a kis számú, de megbízható sorgyalogság és néhány huszárszázad kellett hogy legyen, amely a határozatlan Teleki Ádám vezérletével a Balaton északi partján Veszprémbe húzódott Jelačić erői elől. A magyar terv ekkor arra irányult, hogy a veszprémi — később fehérvári — táborra támaszkodva a Balaton és a Duna között útját állják az ellenségnek. Mivel attól is lehetett tartani, hogy Jelačić nem Budának indul, hanem átkel a Dunán és a meg nem erősített Pest ellen vonul, őriztetni kellett a Duna átkelőhelyeit is. E utóbbit elsősorban a frissen szervezett önkéntes alakulatoknak és a népfelkelőknek kellett biztosítaniuk. Ezért irányították a Kossuth által toborzott önkénteseket Dunaföldvárra, ezért vezényelték Görgeit a tiszántúli önkéntes nemzetőrökkel Csepelszigetére.

A magyar „drávai sereg", amely 1848 júliusában Csányi László kormánybiztos irányítása alatt szerveződött, eredetileg a dunántúli megyék nemzetőrségére épült. A kis számú sorkatonasághoz és tüzérséghez a horvát betörésig csak két honvédzászlóalj és egy honvéd

tüzérüteg csatlakozott. A nemzetőrség azonban éppen augusztus végén—szeptember elején hagyta ott a Dráva vonalat, hogy helyét majd a Pápán gyülekező, de még szervezés alatt álló önkéntes nemzetőröknek adja át. A horvát támadást megelőzőleg Csányi elmozdította a seregből a Jelačić-csal nyíltan szimpatizáló, idegen legénységű vértes és dragonyos lovasságot. Így szeptember 11-én a magyar sereg alig több, mint két zászlóalj sorkatonasággal, tíz századnyi huszárral, két honvédzászlóaljjal és két üteg ágyúval kezdte meg a visszavonulást. Ezzel az erővel önmagában nehéz lett volna eredményesen szembeszállni, a több, mint harmincezer főnyi, részben jól képzett határőrből álló ellenséges sereggel.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a miniszterelnök szeptember 13-án a dunántúli megyékben elrendelte a tömeges népfelkelést. Egyidejűleg Veszprém táján kívánta összpontosítani nemcsak a Pápán, hanem a Vácott és Szolnokon szervezett önkéntes nemzetőrséget is. Szeptember 13-án a tolnai, szeptember 15-én a borsodi, időközben kiállított és felszerelt önkéntes nemzetőrséget is a veszprémi táborba rendelték. Ezt újabb sorkatonaság: a fővárosban tartózkodó magyar gyalogság és a Württemberg huszárezred öt százada követte. Szeptember 21-én az ekkor már Móga altábornagy parancsnoksága alá tartozó sereg meghaladta a tizenegyezer főt és 32 löveggel rendelkezett. Az elkövetkező napokban ehhez további honvéd tüzérüteg, Perczel Mór Zrínyi-csapata és a pesti „csatárokból" alakult 14. honvédzászlóalj csatlakozott. A csata előtti napon a Móga rendelkezésére álló haderő elérte a 14 000 főt, soraiban 1600 huszárral és 42 löveggel.

Az időközben Székesfehérvárról is kivonult magyar sereg ekkor már számottevő erőt képviselt. A gyorsan szerveződő, az ellenséget nyugtalanító, összeköttetését fenyegető népfelkeléssel együtt eredményesen fordulhatott volna szembe Jelačić betörő haderejével. A harcnélküli visszavonulás elégedetlenséget szült ugyan a legénység soraiban, ennek ellenére nem volt baj a harci szellemmel. A legfelsőbb katonai vezetés tétovázó óvatossága azonban kerülte az összecsapást. Ennek megváltoztatásához az országgyűlés által a táborba küldött biztosok, valamint Perczel Mór és más, az ütközetet sürgető tisztek határozott fellépésére volt szükség. Így történt, hogy a sukorói református templomban szeptember 28-án tartott haditanács a visszavonulás megszüntetéséről és másnapra a harc elfogadásáról hozott döntést

Másnap, szeptember 29-én a magyar sereg Lovasberény és Sukoró előtt, zömmel a Lovasberényt Bicskével, valamint a Pákozdot Martonvásárral összekötő út között foglalt állást. A sereg centruma az utóbbit: a Martonvásárt Budával összekötő utat védte. A jobbszárny Lovasberény előtt, a balszárny a Velencei-tó délkeleti partjánál, Agárd és Gárdony között helyezkedett el. Jelačić magabiztosan meginduló seregei a reggeli órákban a lovasberényi úton ütköztek először ellenállásba. A magyar sereg jobbszárnya a délelőtti órákban három támadást vert vissza sikerrel, miközben eredményesen vetette vissza Pákozd irányába a Jelačić által vezetet hadoszlopot a Sukoró előtt

álló magyar centrum is. A Pátkánál népfelkelők által is zavart horvát balszárny rendetlen visszavonulása után Jelačić lemondott az újabb támadásról és visszahúzódott Fehérvárra.

Az ütközet nem volt véres. A szembenálló felek együttes vesztesége aligha haladta meg a másfélszáz főt. Lovasberény és Sukoró között azon az őszi délelőttön mégis nagy jelentőségű esemény zajlott! A magyar forradalom születőben levő önálló hadereje állotta ott meg a próbát a betörő intervenciós erőkkel szemben. Ezt az eseményt gyakran szokták a nagy francia forradalom 1792. szeptemberi haditettéhez: a Valmy mellett aratott győzelemhez hasonlítani. Az összehasonlítás nem alaptalan. Pákozdnál is, miként Valmynál, önkéntesek és sorkatonák szálltak szembe sikerrel a betörő ellenforradalmi erőkkel. A pákozdi magyar hadsereg mintegy 60 százalékban honvédekből és a zászlók alá alig egy hónapja beállott önkéntes nemzetőrökből — holnapi honvédekből — állott. A fiatal sereg sikerének jelentőségét nem csak a kései emlékezet hangsúlyozza, amikor a győzelem évfordulóján ünnepli a fegyveres erők napját. Jól látták a kortársak is, hogy Pákozdnál az ellenség megsemisítése nélkül is igen fontos esemény zajlott, hogy Jelačić seregének megállítása döntő fontosságú az egész magyar forradalom számára. Mint a kiküldött országgyűlési biztosok jelentették a csata másnapján a képviselőháznak: „September 29-e kiszámíthatatlan következésű nap; e csata döntött hazánk sorsa felett, nemzeti önállásunk első alapköve tegnap tétetett le, az elesettek vérével erősítve, minden ármány és viharok ellen."

TANULMÁNYOK

A ZSIGMOND-KORI MAGYARORSZÁG ÉS A TÖRÖK VESZÉLY (1393—1437)

RÁZSÓ GYULA

Az oszmán hódítás árnyékában

A sors vak eszközének szerepét játszotta Kantakuzenosz (VI.) János bizánci császár, amikor 1345-ben oszmán segélyhadakat szállított át a Boszporuszon, hogy harcoljanak a törvényes uralkodó, V. János ellen.[1] Egy évtizeddel később a törökök kezükbe kerítették a hadászati fontosságú Gallipoli kikötőjét, s ezzel megvetették az oszmán birodalom európai terjeszkedésének alapjait.

Kedvező pillanatban érkeztek. Sem a hanyatló bizánci császárság, sem a Dusán István cár halála után meggyöngült szerb állam, sem a belső viszályokkal terhes Bulgária nem állított érezhető akadályt a gyorsan előnyomuló oszmán hódítók útjába. A XIV. század hetvenes éveiben Bulgária, majd a Marica folyó partján vívott csatában, s végezetül a Rigómezőn elszenvedett döntő vereség után (1389) Szerbia is meghódolt a harcias török szultánoknak.

A kilencvenes évek elején már a magyar végekre is eljutottak a török portyázók. Okleveleink tanusága szerint csapataik főként Temes megye és a Szerémség falvait pusztították, s a határvidék magyar kapitányai már összemérték fegyvereiket a támadókkal.[2]

Európa lényegében ekkor figyelt fel az oszmán hódítókra. A Brussa környékén szerveződött oszmán állam korábban még csak egyike volt a szeldzsuk birodalom romjain keletkezett kis mohamedán fejede-

1 A török birodalom keletkezésére lásd *Hammer—Purgstall,* J.: Geschichte des osmanischen Reiches. Bd. 1. Pesth, 1827.; *Zinkeisen,* J. W.: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Bd. 1. Hamburg-Gotha, 1840.; *Wittek,* P.: The Rise of the Ottoman Empire. London, 1938.; *Vaughan, D.:* Europe and the Turk. A Pattern of Alliances 1350—1700. Liverpool, 1954.; *Coles,* P.: The Ottoman Impact on Europe. London, 1967.; *Bombardi,* A.: Das osmanische Reich. (Historia mundi Bd. 7.); *Iorga,* N.: Geschichte des osmanischen Reiches. Bd. 1. Gotha, 1908.; *Werner,* E.: Die Geburt einer Grossmacht. (1380—1481.) Berlin, 1966. Bizánc szerepére lásd még *Bréhier,* L.: Le monde byzantin. T. 3. Paris, 1947.; *Ostrogorsky,* G.: Geschichte des byzantinischen Staates, München, 1952.; *Barker,* J. W.: Manuel II. Paleolugus. (1391—1425.) A study in late Byzantine statesmanship. New Brunswick—New Jersey, 1969.

2 *Milleker B.:* A töröknek első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében. Temesvár 1904. Csanád egyházm. ny. 6—11. p. *Kupelwieser,* L.: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohacs, 1526. Wien—Lpz. 1899. 9—11. p. Zsigmond-kori oklevéltár (továbbiakban Zsigm. okl.) Összeáll. Mályusz E. I. k. Budapest, 1951., 2596, 2622, 2837, 2908, 3120, 3351, 3379, 3431, 3799, 3824, 3844, 4003, 4113, 4187, stb.

lemségeknek, amelyek kisebb-nagyobb rablóvállalkozásaikkal zavarták ugyan a velencei és genovai kereskedőket, s elvétve megtámadták a Lusignanok ciprusi királyságát, vagy a Rhodosz-i lovagok birtokait, ám egészében véve kívül estek az európai nagypolitika látóhatárán. Még az óvatos és figyelmes Velence is csak a kilencvenes években vette észre, hogy most már minőségileg más problémával került szembe.[3]

Az oszmán sikersorozatot nem tekintjük a véletlen játékának. Kis-Ázsiába tömegével érkeztek harcias és fanatikus török törzsek, harci dicsőségre és zsákmányra szomjas vezetőkkel és gházikkal. Mindezek egyfelől óriási emberanyag-tartalékot biztosítottak az anatóliai emírek és bégek seregei számára, másfelől állandó hódításokra kényszerítették e fejedelmeket.[4] Az oszmánok elsősorban azáltal emelkedtek kisázsiai vetélytársaik fölé, hogy az egyetlen anatóliai mohamedán „állam" urai voltak, amely közvetlenül érintkezett keresztény területekkel, a bizánci állam megmaradt néhány városával. (Brussa, Philadelphia stb.) Így a vitézek, a gházik legjava Oszmánhoz és utódaihoz csatlakozott, őket hajtotta „szent" háborúra a hitetlenek ellen.

E mérhetetlenül felfokozott hódítási kényszer éles kardja a hadsereg volt. A korábbi török—mongol nomád seregekkel ellentétben, a természetesen főerőnek számító mozgékony könnyűlovasság mellett, a török hadak tekintélyes számú gyalogsággal is rendelkeztek. A katonai demokrácia, majd a romjain kifejlődő sajátos feudalizmus eleve vitathatatlanná tette a tehetséges szultánok tekintélyét, ami önmagában is magasan az európai átlagszínvonal fölé emelte a török hadsereg harcértékét.[5]

Hódításaikat az európai, közelebbről a délkelet-európai politikai és katonai problémák is megkönnyítették. Már utaltunk a balkáni államok belső gyengeségére. Nem sokkal kedvezőbb körülmények uralkodtak Középkelet-Európa legtekintélyesebb országában, a balkáni hatalmi viszonyokban közvetlenül érdekelt Magyarországon sem. A luxemburgi Arlon-házból hazánkba került Zsigmond király trónja még nem szilárdult meg, az ország belső harcai megnehezítették a török elleni védekezést, s a későbbiekben pedig látjuk majd, hogy a magyar hadsereg sem érte el az oszmán hadak effektivitását.

A többi európai országban is hasonló viszonyokat találunk. A német-római császárság büszke, ám roskatag trónján Zsigmond bátyja, Vencel ült, aki sem Németországban, sem szűkebb királyságában — Csehországban — nem tudott rendet teremteni. Angliát és Franciaországot kimerítette a százéves háború első menete, ehhez járult még

3 *Silberschmidt,* M.: Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des Türkischen Reiches. Berlin, 1923., 97—99. o.; *Thiriat,* P.: La Romanie vénitienne au moyen age. Paris, 1959. Flammarion. 254. o.

4 *Werner:* i. m. 93—97. o.; *Giese,* F.: Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches. Ztschr. f. Semitistik und verwändte Gebiete. 1923., 246—271. o.; *Atiya,* A.: The Crusades. Paris, 1954.

5 *Delbrück,* H.: Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Bd. 3. Berlin, 1908., 344—352. o.; *Papoulia,* B. D.: Ursprung und Wesen der „Knabenlese" in Osmanischen Reich. München, 1963.; *Razin:* A hadművészet története. Budapest, 1961. 2. k. 215—219. o.; *Elekes L.:* Hunyadi. Budapest, 1952. 7—19. o.; *Perjés* G.: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. (1356—1699.) Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1966. 863—864. o.

a két uralkodó — II. Richard, illetve VI. Károly — gyengesége s a központi hatalom szétesése folytán megerősödő feudális frakcióharcok elburjánzása. Itália egysége még csak a költők vágyálmában merült fel, a két legnagyobb, egyben a török kérdésben leginkább érdekelt tengeri hatalom — Velence és Genova — krónikussá vált érdekellentétei kizárták az egységes fellépést. Lengyelországot pedig a dinasztiaváltozás és a német lovagokkal vívott állandó küzdelem kötötte le.

A helyzetet vallási ellentétek is súlyosbították. A Balkán orthodox és eretnek népessége sok esetben felszabadítóként fogadta a vallás iránt közömbösnek látszó oszmánokat, akik megvédték őket a vallási térítéssel álcázott magyar hódító törekvésekkel szemben. E népek támogatása gyakorta jelentős katonai előnyökkel járt. Szerbia a rigómezei vereség után török hűbérbirtokká süllyedt. A szerb nehézlovasság ettől kezdve a török hadsereg elit alakulatai sorába lépett. Döntő szerepet játszott a nikápolyi ütközetben,[6] majd Angaránál, ahol a vesztes oszmán hadak legjobban küzdő részét alkotta.[7] Az is figyelemreméltó továbbá, hogy a középkori szerb mondák legnagyobb hőse, Markó Králjevics (királyfi) 1398-ban a törökök oldalán harcolva esett el a Havasalföldön.[8]

Míg a lovasnomád harcmód továbbfejlesztéséből alakult török hadművészet emelkedő tendenciát mutatott — gondoljunk csak az 1361-ben alapított janicsár hadtestre,[9] vagy a későbbiekben a tűzfegyverek bevezetésére a török hadseregben —, addig a nyugat- és közép-európai hadügy fejlődésének kritikus szakaszához érkezett. A mindig kis létszámú, de jól képzett és kiválóan felszerelt egyéni harcosokból álló nehézlovasság teljesen alkalmatlannak bizonyult akárcsak elemi taktikai elgondolások végrehajtására is. A lovagok nem hajtották végre a vezetők utasításait, az ütközetet csupán nagy és a szokásosnál némileg véresebb lovagi tornának tekintették.[10] A földbirtokosok katonai szolgálati kötelezettségén alapuló hadrendszer — generalis exercitus, heriban, ban stb. — korszerűtlenné vált, a nemesek nagy többsége csak alig, vagy egyáltalán nem tett eleget a király hadba hívó parancsainak.[11] Az uralkodók anyagi helyzete viszont nem engedte meg, hogy lovagjaikat egyéb, megbízhatóbb és fegyelmezettebb katonasággal, pl. zsoldosokkal, vagy különféle katonaparaszti milíciákkal váltsák fel. A helyzetet még inkább kiélezték a lovagi seregek mindjobban

6 *Kling*, G.: Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396. Berlin 1906. Nauck, 101. o. — „der hertzog aus der Serifei ... der cham dem turkich koening ze hilff mit 15 000 mannen guten volgs und die anderen panir herren mit gantzer macht ... auf des koenigs panir und er legt es nieder." (*Schiltberger* J.: Die Reisen von — Hrsg. v. E. Langmantel, Tübingen 1885., 7. o.)

7 *Razin:* i. m. 228. o.

8 *Iorga*, N.: Histoire des Roumains. Bucuresti 1914. 134. o.

9 *Weissmann*, N.: Les janissaires. Étude de l'organisation militaire des Ottomans. Paris, 1964. Orient, 117. o.

10 „A nagyurak csapatait úgy hevítette a harci láz, hogy sem parancsra, sem a rendezésére nem várva, össze-vissza egymás hegyén-hátán előrerohantak." (*Froissart*, J.: Krónikája. Budapest, 1971. 49. o.) — A lovagok fegyelmezetlensége miatt veszett el többek között a Brémouille-i (1116), Damietta-i (1217), Agincourt-i (1415), Courtra-i (1302) és sok más csata.

11 *Frauenholz*, E.: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. München, 1938. I. k. 127—131. o.; *Contamine*, P.: Guerre, état et societé á la fin du moyen age. Études sur les armées des rois de France 1339—1494. Paris-La Haye. 1972. Mouton, 216—217. o.

szaporodó csatavesztései a korábban lenézett gyalogosokkal szemben. Elegendő, ha itt utalunk a svájciak morgarteni és sempachi diadalaira (1315, illetve 1386), a flandriai polgármilíciák első és hosszú ideig egyetlen győzelmére Courtrainál (1302), vagy az egyre megszokottabbá váló angol íjászsikerekre (Crécy — 1346, Poitiérs — 1356, Aljubarotta — 1385, Agincourt — 1415 stb.), végül a cseh huszita szekérváras gyalogság új forradalmi hadművészetére. (Vitkov-hegy — 1420, Malesov — 1422, Usti Nad Labem — 1427)

Az új típusú gyalogság azonban még nem tudta kiszorítani a nehéz páncélos lovasságot, még sehol sem vált a hadseregek fő erejévé, így a török ellen sem ezek, hanem a régi típusú lovasság és gyalogság vette fel a küzdelmet.

A katonai válságot a korszak legerősebb és legtipikusabb hadereje, a francia sereg helyzete is visszatükrözi. Gerincét alig valamivel több, mint 2000, a határvidéken szolgáló nehézlovas és 1000—1200 gyalogos alkotta. Ezek királyi zsoldban állottak. E csapatokat a nagybirtokosok magánkatonasága, a városi csapatok és a szinte teljesen elavult általános milícia, az ún. arrière-ban egészítette ki.[12] Háborúban mind a zsoldban tartott katonaság, mind a milíciák létszáma jelentősen megnövekedett — 1385-ben pl. 17 000 lovas és gyalogos állt a királyi zsoldban —, ám ez az állapot csak rövid ideig volt fenntartható.

Magyarország katonai helyzete még ezt a színvonalat sem tudta megközelíteni. A hadsereg fő erejét a nagybirtokosok bandériumainak harcos familiárisai és a király csekély számú zsoldosa és familiárisa képezte.[13] Ezeket szükség esetén a nemesek és az országlakók általános felkelése, a harcértékét szinte teljesen elvesztett generalis exercitus, a székelyek és kunok könnyűlovas csapatai és a városi hadak egészítették ki. A sereg nem volt korszerű: a nehézlovasság kis létszámú, alig néhányezer főre becsülhető; ütőképes gyalogsággal egyáltalán nem rendelkezett; az új fegyvernem, a tüzérség pedig csak a XIV. század végén jelent meg. Sem a hadkiegészítési rendszer, sem a hadászati és harcászati vezetés nem érte el a kor legfejlettebb színvonalát. Hiányzott a megfelelő hadkiegészítési apparátus, a központi hatalom pedig gyenge volt. Zsigmond ugyanis még nem szilárdította meg uralmát, politikailag és katonailag egyaránt az őt támogató báróktól függött. A magyar hadsereg tehát sem minőségileg, még kevésbé mennyiségileg nem érte el az oszmán török hadak harcértékét.

A hadsereg viszonylagos elmaradottságát jelentős részben gazdasági tényezőkkel magyarázhatjuk. A fejlettebb országokhoz képest tőkeszegény Magyarország nem tarthatott fenn korszerű hadsereget. A török háborúk fokozódó pénzügyi és gazdasági követelményei még in-

12 *Contamine:* i. m. passim.; *Lot,* F.: L'art de la guerre au moyen age en Europe et au Proche Orient. Tom. 2. Paris, 1948., 238—247. o.

13 *Breit,* J.: A magyar nemzet hadtörténete. Kilencedik rész. I. Mária, II. (Kis) Károly és Zsigmond kora. 1382—1437. Budapest, 1935. Grill, 227. o.; *Erdélyi,* Gy.: A magyarok hadszervezete és hadvezetési művészete ezer éven át. 4. kiad. Budapest, 1944. 100—142. o.; Az egyetemes és magyar hadművészet története. Összeállította a Hadtörténeti Intézet munkaközössége. 1. köt. Budapest, 1959., 119—124. o.; *Deér,* J.: Zsigmond király honvédelmi politikája. Budapest, 1936., 91. o.

kább növelték az ország gazdasági nehézségeit, s ez a tény csakhamar szinte megoldhatatlan feladat elé állította a politikai és katonai vezetést.[13/a]

A XIV. század kilencvenes éveiben ennek a magyar hadseregnek kellett megállítania a mindaddig feltartóztathatatlanul előretörő török hadakat. A fiatal Zsigmond súlyos, a magyar állam sorsára kiható alternatíva előtt állott: hogyan fogadja az ország határaihoz érkezett hóditókat? Az ország korábbi hatalmi státusza, katonai potenciálja, valamint a keresztény ideológia egyaránt kizárta az azonnali meghódolást. A keresztény, lovagi szellemben nevelkedett, saját személyét és méltóságát mindenkor túlzottan is becsülő király a maga személyében is csak egy utat választhatott: harcolni a török hódítás veszélye ellen.[14]

Valóban, Zsigmond egész hosszú uralkodása alatt szinte egyetlen olyan pillanatot sem találhatunk, hogy ne a váltakozó hevességgel vívott harc, a kimondott vagy ki nem mondott hadiállapot jellemezze a török—magyar viszonyt. A magyar és az európai történetírás sohasem kérdőjelezte meg ezt a politikát. Többnyire csupán azért bírálta Zsigmondot, hogy nem fordított kellő gondot e politika következetes végrehajtására.[15]

Több mint félezred év távlatából azonban nem ítélkezhetünk enynyire sommásan. Meg kell vizsgálnunk egyfelől, hogy valóban ez volt-e az egyetlen járható út a török probléma megoldására, másfelől pedig ténylegesen elmarasztalható-e Zsigmond „nem következetes politikájáért"? Bevezetőnkben csupán az első kérdésre igyekszünk választ adni, Zsigmond török politikájának átfogó értékelését természetesen csupán a tények beható elemzése alapján adhatjuk meg. Ha eltekintünk attól, hogy a keresztény ideológia a törökkel szemben minden megegyezési kísérletet eleve visszautasított, lényegében véve a következő alternatívák szerint alakulhatott volna a törökkel szembeni viszony, hozzátéve hogy valamennyi alábbi alternatívára találhatunk gyakorlati példát.

13/a A honvédelem gazdasági és társadalmi alapjainak elemzésére jelen tanulmányunkban nem kívánunk kitérni. Lásd erre nézve *Rázsó* Gy.: A zsoldosság társadalmi és gazdasági alapjai és típusai Magyarországon a XIV—XV. században. HK. 1962. 2. sz.; *Kubinyi* A.: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. (Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hrsg. v. O. Pickl. Graz 1971., 201—220. o.

14 Vélemények Zsigmond török politikájáról és hadvezéri adottságairól: „Zsigmond meghalt anélkül, hogy a törökök elleni terveit megvalósíthatta volna." *Milleker:* i. m. 35. o. („Zsigmondot még a legjobb akarat mellett sem sorolhatjuk a hadviselés és hadvezetés hírneves mesterei . . . közé.") *Breit:* i. m. 179. o. („Ebben, vagyis az uralkodó osztály önzésében és felelőtlenségében benne rejlik a Zsigmond uralkodásának második felében kirajzolódó »védelmi« — de a védelem feladatát nem teljesítő — politika, minden hibájával és végzetes felelőtlenségével." *(Elekes:* Hunyadi. 40. o.) „A passzív védelemre berendezkedő király kiépítette a déli védelmi vonalat, de ezzel a török portyázásait nem tudta megakadályozni." (Magyarország története. I. k. Szerk. *Molnár* E. Budapest, 1964. 124. o.) Székely György: A külföldi szerzők véleménye általában kedvezőbb, pl.: „Sigismund — im Gegensatz zu seinem Vorgänger Ludwig, der für die Türkenbekämpfung nie sonderlichen Intersse gehabt hatte — bewies sehr bald, das er für Türkenkriege vollkommen verlustig gehen." *(Silberschmidt:* i. m. 97. o.).

15 „Zsigmond király nem használta ki helyzetét a törökök visszaszorítására. Uralkodásának második felében figyelmét teljesen a Nyugat felé fordította, s erőit lekötötték a német császárság ügyei, az egyházi kérdések, a huszitizmus elleni harc és a cseh trón megszerzése." Szemben Hunyadival, aki „világosan felismerte . . . hogy nem elég a törököket távol tartani a magyar föld határától, hanem azokat ki kell szorítani Európából." *(Moravcsik* Gy.: Bizánci császárok és követeik Budán. Századok 1961. 6. sz. 843., 845. o.)

1. *Következetesen ellenséges álláspont* — állandó háborús helyzet, inkább csak fegyverszünetnek tekinthető békékkel megszakítva: Magyarország, Ausztria, Spanyolország, Lengyelország, Oroszország, Perzsia, vagyis Spanyolországtól eltekintve a törökkel közvetlenül határos tekintélyesebb kontinentális országok.
2. *Lényegében ugyancsak ellenséges, ugyanakkor rugalmasabb együttműködésre is kész politika* — a háborús és viszonylag békés időszakok váltakozása; Velence és Genova, vagyis a kereskedő tengeri hatalmak.
3. *A török függésbe torkolló ingadozó reálpolitika* — kezdeti ellenállás után a török fennhatóságba való belenyugvás: Szerbia, Vlachia, Erdély és a többi délkelet-európai és kisázsiai ország.
4. *Egyenrangú szövetség a törökkel* — Franciaország.

Magyarország földrajzi és katonai helyzete eleve kizárta a második és harmadik alternatíva gyakorlati megvalósítását. A történelem bizonysága szerint az elsőt, a feltétlen ellenségeskedést választották.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mohácsi vereség után jelentős pártja támadt a törökkel való megegyezésnek is. Ekkor viszont már elkéstek azzal, hogy egyenrangú félként tárgyaljanak, így csak a török függőség, eleinte burkolt, majd később nyílt elismerése maradt.[16]

Feltehetőleg ebből kiindulva vázolta fel legutóbb Perjés Géza a *Kortárs* hasábjain egy, látszólag reálisabb politika programját. Mivel Perjés tanulmánya régóta vajúdó problémát igyekszik újszerűen megválaszolni, magunk is indokoltnak látjuk, hogy — akár a többi alternatíva elhanyagolása árán is — részletesebben foglalkozzunk a török szövetség potenciális lehetőségével, annál is inkább, mert a XV. század első évtizedeiben az erőegyensúly még nem billent teljesen az oszmánok oldalára. Így a szövetségi politika elméletben reálisabbnak látszott, mint a mohácsi vereséget követő években.

A XIV. század végétől egészen Mátyás haláláig a török birodalom potenciális fölénye nem tudott döntően érvényesülni Magyarországgal szemben. Így hazánk értékes szövetségesnek látszott a Fényes Porta előtt. Tudunk arról is, hogy Mátyás valóban kapott kedvező szövetségi ajánlatokat.[18] Egy esetben pedig, Hunyadi diadalmas hosszú hadjáratát követően, teljesen biztosak lehetünk abban, hogy Murád szultán nagyon is komolyan tette meg rendkívül előnyös ajánlatát, s a maga személyét tekintve teljesen letett Magyarország megnyerésének gondolatáról.[19]

A törökkel szembeni viszonylagos erőegyensúly fenntartása s az ebből fakadó kétoldali passzív politika pedig lehetőséget adott Mátyásnak aktívabb nyugati hódító politikájára. Azt is jogosan feltéte-

16 *Nagy L.*: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1971., 33—34. o.
17 *Perjés G.*: Útszélre vetett ország. Kortárs, 1971. 11—12. sz. 1972. 1. sz.
18 1467-ben, 1473-ban, 1477-ben, 1489-ben folytak — többnyire török kezdeményezésre — béke- vagy fegyverszüneti tárgyalások Mátyás és a szultánok között. (*Fraknói V.*: Hunyadi Mátyás király. 1440—1490. Budapest, 1890., 167—168., 232—234., 286—287. o.; *Nekleton—Fischer, S.*: The foreign relations of Turkey 1481—1512. Urbana 1948., 23—25. o. *Vaughan:* i. m. 31—32. o.).
19 Az 1444-ben megkötött szegedi békére gondolunk. Lásd: *Angyal D.*: A szegedi béke 1444. Budapest, Szemle, 1910.; *Pall, Fr.*: Autour de la croisade de Varna: la question de la paix de Szeged et de sa rupture (1444.). Bucuresti, 1941. Imp. Nat. 15. o. *Caccamo, D.*: Eugenio IV. e la Crociata di Varna. Roma 1956. Rossi, 69—74. o.

lezhetjük, hogy — főleg 1402 után — Zsigmonddal is szívesen szövetkezett volna bármelyik török trónkövetelő. (L. erre nézve I. Szulejmán rendkívül kedvező szerződését a Magyarországnál lényegesen csekélyebb katonai erőt képező Bizánccal.[20])

A török birodalom struktúrája s következésképp politikai vezetése viszont csak időleges megoldásnak tekintette e szövetségeket. A szultánok országa még a feudális társadalmi rend megteremtése után sem vesztette el teljesen nomád katonai parazita jellegét. Egyensúlyban tartásához a már meghódított területek belső erőforrásai sohasem voltak elégségesek, a feszültséget kizárólag újabb és újabb hódítások oldhatták fel.[21] Ebből következik, hogy amikor a birodalom elérte katonai lehetőségeinek határait, a hanyatlás szinte azonnal megindult.

A szultánok következetes és kérlelhetetlen hódító politikáját tehát nem is annyira vallási és személyes jellegű tényezők, mint inkább többkevesebb élességgel felismert politikai és gazdasági szükségszerűség irányította. Olyan példákat is ismerünk, amikor egy-egy hadjárat megindítására a hadsereg bírta rá az uralkodót. Ez a helyzet Musza halála (1413) után, a gházik befolyásának elvesztésével sem szűnt meg. Szerepüket átvették a janicsárok, akik 1525-ös felkelésükkel a leghatalmasabb szultánra, II. Szulejmánra is rákényszerítették akaratukat.[22]

Mindebből joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy bármilyen szándék is vezette az egyes szultánokat a magyar szövetség megkötésére, ez aligha gátolta volna meg őket abban, hogy előbb-utóbb meg ne hódítsák az országot. Ami pedig a szövetségi szakaszt illeti, hazánk — éppúgy, mint Szerbia, vagy a Havasalföld — arra kényszerült volna, hogy fegyveres támogatást nyújtson az oszmán hódításokhoz.

Feltevésünket az alábbi tények, illetve jelenségek látszanak bizonyítani:

a) Magyarország és az oszmán birodalom katonai potenciálja jelentős eltérést mutatott hátrányunkra, ez a török hódító politika fentebb vázolt sajátosságait figyelembevéve önmagában is kizárta az egyenlőségi alapon nyugvó tartósabb magyar—török együttműködést.

b) Hazánk még éppen beleesett az oszmán hadsereg hatókörzetébe. Perjés Géza egyik korábbi tanulmányában[23] elemezte a török haderő akciórádiuszának problémáját, a XIV—XVII. században. Következtetéseit az alábbiakban foglalhatjuk össze:[24] az oszmán hadsereg legkorábban áprilisban gyűlhetett össze Konstantinápolyban, s legkorábban május elején indulhatott Magyarország felé. Belgrádot általában július derekára érték el a török csapatok, akiknek azután csupán három, három és fél hónap állt rendelkezésükre, mivel Kászim napjára — október 26 — be kellett fejezni a hadműveleteiket, hogy a messzi Anatóliában élő harcosok idejében visszatérjenek otthonukba. Ez annyi időt biztosított számára, ami általában elegendő volt arra, hogy

20 *Baker:* i. m. 225—227. o.
21 *Werner:* i. m. 74—76. o.; *Elekes:* Hunyadi 17—19. o.
22 *Weissmann:* i. m. 41., 43. o.; *Iorga:* Geschichte des Osmanischen Reiches. II. 136—139. o.
23 HK. 1966. 362—391. o.
24.Uo. 865—868. o.

Magyarországon eredményes harcokat vívjanak, másfelől viszont szinte kizárta a távolabbi hódításokat, még abban az esetben is, ha feltesszük, hogy Magyarország nem ellenséges, hanem szövetséges hatalom. Mindebből két következtetést vonhatunk le:

A török birodalom még Magyarország segítségével sem lett volna képes további tartós hódításokra, a birodalom bukása tehát hazánkra nézve is súlyos következményekkel járt volna.

Perjés fentebb vázolt gondolatmenete egy későbbi korszak viszonyaiból indul ki — Bizánc és Belgrád török kézben van már —, Zsigmond Magyarországa tehát lényegesen kedvezőbb helyzetben védekezhetett az oszmán hódítással szemben, az is figyelemreméltó másfelől, hogy bár a török hadak 1453 előtt Bizánc helyett Drinápolyban gyülekeztek, éppúgy július derekán érték csak el Belgrádot, mint utódaik.[25]

c) A diplomáciai eszközök, így az ideiglenes szövetségkötés, mindvégig előkelő helyet kaptak a török politika és hadászat megtervezésében. A török XIV—XVI. századi hódításait elemezve, ezekben óhatatlanul bizonyos szakaszokat fedezhetünk fel. A rendelkezésünkre álló adatok alapján nem dönthetjük el, hogy e fázisok kialakításában milyen arányban vett részt a véletlen, a hagyományos nomád hódító politika és a tudatosság, annyit azonban már is megállapíthatunk, hogy az alábbi alternatívák valamennyi a törökkel szomszédos európai állam török harcaira érvényesnek látszanak. (N. B. a törökök ázsiai kapcsolatait nem elemeztük.)

1. Török portyázók jelennek meg a határon, állandó betöréseikkel lekötik az ellenséges ország fegyveres erőit, felmorzsolják morális és fizikai ellenálló erejét. (Szerbia: 1360-as évek második fele — 1389: Havasalföld: 1380 körül — 1390-es évek, Bulgária: 1365—1393, Magyarország: 1393—1526.)

2. Reguláris török hadsereg hódítási kísérlete. (Szerbia: 1389. Havasalföld: 1394, Bulgária: 1393, Magyarország: 1456, 1526.)

3. Hűbéri függés. (Szerbia: 1389—1459, Havasalföld: 1398—1711, Bulgária: azonnal, közvetlenül török fennhatóság alá került, Magyarország: 1526—1540, Szapolyai János, majd 1541—1690, Erdélyi fejedelemség.)

4. Teljes hódoltság. (Szerbia: 1459—1820, Bulgária: 1393—1878, Románia: 1711—1858, Magyarország: 1541—1686.)

A török hadsereg potenciális lehetőségei, valamint a török politika sajátos szakaszos hódítási sémái egyértelműen azt látszanak bizonyítani, hogy bármilyen magyar—török szövetség csak ideiglenes megoldást hozhatott volna, amely óhatatlanul török vazallitáshoz, majd később a birodalomba való bekebelezéshez vezetett volna.

Ez utóbbi perspektíva nyilvánvalóan nem volt kedvező. Igaz, a török hódítás még nem jelentett „nemzethalált" — szinte egyetlen

25 1440 június végén, vagy július elején kezdődhetett Belgrád ostroma. (Teleki J.: A Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1852. Emich — Eisenfels, I. 224—225. o. — „Phoebus szekere pedig az ikrek mezején haladt, midőn a törökök császára rettenetes ostrommal szállotta meg Nándorfejérvárát." (*Thuróczi* J.: Magyar Krónika. Ford. *Geréb* L. Budapest, 1957. 153. o. Belgrád 1456-i ostromáról.)

jelentősebb meghódított nem török fajtájú nép sem olvadt bele a törökségbe —, ám mint ezt a délkelet-európai államok, köztük Magyarország szomorú példája mutatja, több évszázados gazdasági és társadalmi elmaradással, több milliós embervesztességgel járt.

Úgy véljük, megállapíthatjuk tehát, hogy a török szövetség politikája nem lehetett járható út Magyarország számára. Hozhatott ugyan bizonyos, inkább taktikainak tekinthető eredményeket, mint pl. Mátyás alatt a viszonylagos „békés egymás mellett élés" évtizedei, végleges megoldást azonban semmiképp. A taktikai lehetőségeket sem szabad azonban lebecsülni. Nézetünk szerint ugyanis a törökkel szemben nem az állandó aktivitás, a fizikai és pszichikai fenyegetés és feszültség politikája volt célravezető. A török mint katonaállam, erre sohasem reagált érzékenyen, a háborúk az ellenfelek számára súlyos megterhelést, az oszmánoknak ellenben a birodalom fenntartásához szükséges akciót, zsákmányszerzést, energialevezetést jelentettek.

A megoldást a török terjeszkedési útjának lezárásában találhatjuk meg. Ehhez szilárd végvárrendszer, megfelelő nagyságú és színvonalú reguláris hadsereg és milícia,[26] valamint megbízható szövetségi rendszer kívántatott. Mindez elvette volna a további török hódító lehetőségeket, amelyek, mint láttuk, a birodalom létalapját képezték, s ez ma még pontosan fel nem mérhető módon az egész oszmán állam belső fejlődésére is kihatott volna.

Zsigmond — vagy akár Hunyadi János és Mátyás — török politikáját sem szabad tehát egyoldalúan, csupán aktivitásuk szempontjából megítélnünk. Inkább azt kell megvizsgálnunk, hogy ez a török politika az adott korszak reális lehetőségeit tekintve, mennyire szolgálta a nagy és általános politikai és hadászati célt: az ország déli határainak biztosítását. Ennek eszközei természetesen sokfélék lehettek: hozzájuk tartozott nagyszabású támadó hadjáratok megszervezése, de ugyanakkor kedvező fegyverszünet, vagy béke megkötése is.

A támadó stratégia kudarca: Nikápoly és következményei (1391—1402)

Zsigmond alig néhány esztendővel trónra lépése után már szembekerült a török fenyegetéssel. A rigómezei győzelem megnyitotta az oszmán hódítók előtt a Magyarországra vezető utat, s már 1391-től kezdve megindultak és egyre sokasodtak a török portyák.[27] A délkeleti területek lakossága szinte védtelenül és tehetetlenül szenvedte el a kegyetlen csapásokat. A határvédő bánságok — sói, ozorai, macsói, szörényi — katonasága sem tudta megakadályozni, hogy a törökök be ne törjenek az ország területére. Az ellenállást megkönnyítette viszont, hogy Zsigmond ingatag uralma már átvészelte az ellen-

26 Bár a milícia fogalmát mai értelemben csak a XVIII. század végétől használjuk, a különféle nem hivatásos feudális katonaelem összefoglaló elnevezésére alkalmazhatjuk.
27 Lásd a 2. jegyzetet.

séges nápolyi párt első támadásait és pillanatnyilag nem dúltak belső harcok az ország területén.[28] Ez lehetővé tette, hogy azonnal viszonylag jelentős erők szálljanak szembe a pusztítókkal. A határvédő bánok — Losonci László erdélyi vajda,[29] Losonci István, majd Lackfy György macsói,[30], Perényi István szörényi[31] és Bebek Detre horvát—szlavón—dalmát bán,[32] valamint Kanizsai István székelyispán[33] — csapatai mellett forrásaink tanúsága szerint számos nagybirtokos bandériuma is a délvidékre került, így okleveleink megemlékeznek a Kanizsai,[34] Szentgyörgyi gróf,[35] Pásztói,[36] Sárói,[37] Forgách,[38] Perényi,[39] Rozgonyi,[40] Marcali,[41] Csáky,[42] Garai,[43] Bátori,[44] Debrentei[45] és más főrangú családok több tagja és nagyszámú megyei nemes[46] törökellenes harcairól.

Az első jelentősebb — egyébként forrásaink szerint sikeres — összecsapás a szerémségi Frankavilla (Nagyolaszi) mezőváros mellett zajlott le 1391 júniusában, amikor Maróti János és Losonci István csapatai török portyázó hadat vertek szét.[47]

Zsigmond, bár nem mérte fel a török veszélyt a maga rettenetes nagyságában, mégis erélyesen és megfelelő ellenintézkedésekkel reagált a betörésekre. Felismerte, hogy a két legfontosabb feladat a végek megerősítése és a töröknek még ellenálló déli szomszédok — elsősorban a havasalföldi román fejedelemség — támogatása. Igyekezett megerősíteni a déli végvárakat, az itt található magánvárakat — mint pl. a Garaiak Dettos-földje nevű várát,[48] elcserélte velük egy másik birtokra és királyi várrá téve beleillesztette az akkor még csak csíráiban létező végvárrendszerbe.

A Havasalföld irányába élénk és támadó jellegű katonai tevékenységet fejtett ki a magyar uralkodó. Három ízben — 1392-ben, 1394-ben és 1395-ben — személyesen vezetett hadat, máskor csak vezéreit, illetve csapatait küldte a szívósan védekező Mircea havasalföldi

28 *Schönherr* Gy.: Az Anjou-ház örökösei. Budapest, 1895. 402—405. o.; Magyarország története. I. 124. o.
29 Zsigm. okl. I. 3801., 3814., 3906.
30 *Milleker:* i. m. 11. o.; Zsigm. okl. 3913, 2813. I.
31 Zsigm. okl. 2535. I.
32 Zsigm. okl. I. 2452.
33 Zsigm. okl. I. 3252, 3747, 3820, 3875, 3959.
34 Zsigm. okl. I. 3844, 4190.; *Wagner,* C.: Analecta Scepusii 317. o.
35 Zsigm. okl. I. 4003.
36 Zsigm. okl. I. 3113.
37 *Milleker:* i. m. 5—7. o.; *Breit:* i. m. 46. o.; Zsigm. okl. I. 2543.
38 Zsigm. okl. I. 3446, 3601.
39 *Milleker:* i. m. 8—12. o.
40 Zsigm. okl. I. 4217, 4238.
41 *Milleker: i.* m. 10. o.; Zsigm. okl. I. 5302, 4663.
42 Uo.
43 Zsigm. okl. 4698, 4756.
44 Zsigm. okl. I. 3824.
45 Zsigm. okl. I. 2407.
46 Szeretvai Péter és László: Zsigm. okl. 2454, Mycus fia János (megszökött a hadból) (2543), Maróti János (2605), Berzéte Miklós és László (2813), Csicseri Ferenc (2837), Merei László, testvérei és unokatestvérei Sárói Péter hadában több hadjáratban is részt vettek (2908), Kállai Miklós (3120), Marnavivius Goyko (3351), Szarvaskői Benedek (3431), Bencsencsi János (3804), Barátkai Lőrinc és János (4019), Semsei László (4119).
47 *Milleker:* i. m. 7. o.; *Kupelwieser:* i. m. 9. o.
48 Zsigm. okl. 2421. — 1408-ban pedig egyik oklevelében nyomatékosan utal a várak fontosságára: „Ex edificatione et constructione castrorum et fortalitiorum regnum quodsumque maioris efficitur potestatis et regnicole in maiori et uberiori pacis tranquillitate atque verare." (Zsigm. okl. II/2. 7711.).

fejedelem segítségére.[49] E harcok váltakozó eredménnyel folytak, a legsikeresebbnek az 1395-i hadjárat bizonyult, amelyben a fontos Kis Nikápoly várát elfoglalták az egyesült magyar—román hadak.[50] Hamarosan be kellett azonban látni, hogy az ország magárahagyatva, vagy nem jelentékeny szövetségesek segítségére támaszkodva, nem érhet el tartós eredményt. Már 1394-ben Frangepán Iván vegliai gróf Zsigmond megbízásából előkészítő tárgyalásokkal kezdett a velencei Signoriával egy törökellenes szövetség dolgában.[51] Egy évvel később pedig Kanizsai Miklós vezetésével fényes követség indult VI. Károly párizsi udvarába, hogy a francia főnemességet megnyerje egy újabb keresztes háború gondolatának.[52]

Zsigmond és követeinek fáradozása nem maradt eredménytelen. A francia király egyik leghatalmasabb hűbérese, Merész Fülöp, burgundi herceg ígéretet tett rá, hogy fia, Jean de Nevers vezetésével tekintélyes sereget küld Zsigmond segítségére. Az óvatosabb Velence azonban csupán néhány gályával kívánta elősegíteni a hadjárat sikerét, Európa többi országából pedig legfeljebb néhány ezer önkéntes jelentkezésére lehetett reálisan számítani.

A fenti eredmények nem kizárólag a magyar diplomácia érdemének tekinthetők.

A törökellenes hadjárat szükségességét nem is Zsigmond, hanem a még Magyarországnál is szorultabb helyzetben levő Bizánc uralkodója, II. Manuel császár ismerte fel, és az ő nevéhez fűződtek az első, igaz nem sok eredménnyel kecsegtető kezdeményezések is.[54] Zsigmond és Manuel terveit nagyban elősegítette, hogy a törökellenes szövetség vallási jelleget ölthetett és keresztes hadjáratként szerveződhetett. Bár az utolsó „szentföldi" birtok, Accra 1291-ben az egyiptomi szultán kezébe került, a keresztes háborúk gondolata továbbra sem halványult el az európai köztudatban. A lovagrendek vezetői, a kis keleti katolikus királyságok diplomatái — mint a ciprusi Philippe de Mezières[55] —, kalandra, dicsőségre és zsákmányra vágyó francia és olasz hercegek, a hagyományos aktív keleti politikát folytató francia udvar és mindenekelőtt a pápaság ápolta ezt az ideológiai, kereskedelmi és hódítási ösztönző erőből táplálkozó hagyományt.[56] Az eszme, számos gyakorlatilag megvalósíthatatlan hadászati tervtanulmányban[57] és néhány rablóhadjáratban realizálódott a XIV. században. [1344. Izmir (Szmirna) elfoglalása, 1345. Humpert de Vienne égei-tengeri hadjárata, 1365. Pierre de Lusignan ciprusi király ki-

49 *Breit:* i. m. 535. o.; *Wertner,* M.: A nikápolyi hadjárat. HK. 1925. 1. sz. 31—35. o.
50 *Iorga:* i. m. 214—216. o; *Kupelwieser:* i. m. 11—12. o.
51 Monumenta spectantia historia slavorum meridionalium. Ed. S. Ljubić. Zagrabiae 1868. IV. 305—306. o. (továbbiakban Ljubič.)
52 *Wertner:* i. m. 1926., 36—37. o. és az ott felsorolt irodalom. Továbbá *Kling,* G.: Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396. Berlin, 1906. Nauck, 3. o.
53 *Atiya,* A.: The Crusade in the later Middle Ages. London, 1938., 374—375. o.
54 *Barker:* i. m. 138. o.; *Silberschmidt:* i. m. 99. o.
55 Működésére lásd *Iorga,* N.: Philipe de Méziéres (1325—1405.) ou la Croisade au XVe siècle. Paris, 1885.; *Atiya:* i. m. passim.
56 *Atiya,* A.: Crusade, commerce and culture. Bloomington, 1962. Indiana Univ. Press. 134. o.
57 *Rázsó Gy.:* A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése, HK. 1960. 2. sz. 74—77. o.; *Erdmann,* C.: Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens. Berlin, 1935. Gruyter, 182—188. o.

rabolja Alexandriát, 1390. Louis de Bourbon herceg genovai támogatással megtámadja Tuniszt.[58]]

Az 1396-ban létrejött hadjárat megszerveződéséhez az is hozzájárult, hogy francia győzelemmel véget ért a százéves háború első felvonása, a magát győzhetetlennek érző francia nemesség így szívesen hajlott a tradicionális keleti politika feleleventésére.

A francia ígéret, valamint a IX. Bonifác avignoni pápa felhívása a keresztes hadjáratra és a várható önkéntesek megteremtették az 1396-os támadó hadjárat lehetőségeit. A francia segélyhad azonban még távolról sem oldott meg minden problémát. Arra nem lehetett reálisan számítani, hogy akár Lengyelország, akár Németország, Anglia, vagy az ibériai félsziget királyságai hatalmi súlyuknak megfelelően támogatják a vállalkozást. Részükről csupán összességében 1—2 ezer harcosra számíthattak. A havasalföldi román fejedelemség ezzel szemben megbízható szövetségesnek látszott. A nagy kérdőjel Velence magatartása volt. A „tengerek királynőjének" aktív segítsége nélkül pedig a hadjárat eleve kudarcra volt ítélve. A török birodalom helyzete ugyanis még nem szilárdult meg a Balkánon. A sereg gerincét alkotó hűbéres szpáhik és a törzsi harcosok zöme Anatóliában élt, így egy erős hajóhad elzárhatta volna előlük a Boszporuszt és lehetőséget nyújtott volna a szárazföldi keresztes seregek számára, hogy Európában hadászati sikereket arassanak. Velence azonban óvatoskodott. Nem állt teljes súlyával a vállalkozás mellé, eleinte udvariasan visszautasította Zsigmond ajánlatát, sőt a doge leszögezte: „sem igazi okunk, sem más ésszerű és becsületes magyarázatunk nincs arra, hogy belépjünk az említett szövetségbe."[59] Egy évvel később, 1394-ben már kissé tovább ment a Signoria: „amennyiben a többi keresztény fejedelem és közösség is (megteszi kötelességét), úgy mi is... *mivel a mi támogatásunk egyedül nem elegendő.*"[60] (Kiemelés — R. Gy.) 1396 áprilisában már konkrét ígéretekig is elmerészkedett: négy jól felszerelt hadigályát kívánt Zsigmond rendelkezésére bocsájtani, ha a hadjárat valóban létrejön.[61] Velence tartózkodó állásfoglalásának okainál érdemes elidőznünk, annál is inkább, mivel a törökellenes szövetségek tragikuma éppen abban rejlett, hogy a két leginkább érintett és katonailag is legerősebb hatalom, Velence és Magyarország sohase tudta szinkronba hozni politikáját.

Velence török politikája lényegesen eltért Magyarországétól. Nem volt közvetlenül határos az oszmánokkal, így nem fenyegette a török megszállás veszélye sem. Gazdasági érdekei a Levantéhoz láncolták, így minden törekvése arra irányult, hogy megvédje keleti birtokait és kereskedelmi összeköttetéseit, s valamiféle modus vivendi-t alakítson ki az oszmánokkal.[61/a]

58 *Atiya:* Crusade, commerce, 101—106. o.

59 „Quod et propter iustam causam et plures alias rationabiles et honestas non videtur necessarium intrare ad tractatum ligae." *(Ljubič:* IV. 305—306. o.)

60 „Ad factum autem auxilii, quocienscumque alii principes et communitates mundi, qui et que prebere possunt favorem huic bono propositio et deliberationi sue serenitati, se disponent ad praebendum de favoribus qui prebeti poterunt, quia noster solus insufficiens esset" *(Ljubič:* IV. 335—336. o.)

61 *Ljubič:* IV. 363—365. o.

Velencét egyéb kérdések is aggasztották. Nem bízott a keresztes hadjárat megszervezésében, még kevésbé sikerében, s azt sem kívánta, hogy Magyarország túlságosan megerősödve kerüljön ki a háborúból. A két országot ugyanis elidegenítette egymástól Dalmácia hovatartozásának kérdése. A dalmát városok megszerzése már a XIII—XIV. században több háborút robbantott ki a két ország között, s most a török megjelenésével a kérdés még jobban kiéleződött.

Velence helyes stratégiai érzékkel felismerte Dalmácia fontosságát, s azt is, hogy a távoli Magyarország nem tudja megvédeni a török hódítóktól.

Velence távolmaradása és Bizánc gyengesége kizárta, hogy a hadjárat döntő eredményeket érhessen el. A négy velencei és két bizánci hadigálya természetesen nem látszott elegendőnek, hogy megakadályozza a török csapatok európai áthajózását.

Bár a szárazföldi sereg a kortársak szemében páratlan erősnek tűnt, mégsem lehetett arra számítani, hogy döntően megveri az oszmánokat. A sereg francia része 1396. április 20-án gyülekezett Dijon városában. Innen két csoportra oszolva indultak meg Buda felé. A derékhad a Duna vonalát követte, fegyvereiket, felszerelésüket és ellátmányukat 70 hajó szállította.[62]

A másik csoport Enguerrand de Coucy vezetésével Lombardián át közeledett hazánk felé. A francia kontingens nagyságát a szakirodalom 3000—6000 nehézlovasra és hasonló számú kísérőre becsüli. magunk a kisebb számot tartjuk helyesebbnek.[63] Útközben, vagy már Magyarországon csatlakozott hozzájuk a többi keresztes, németek, csehek, lengyelek, itáliaiak, János-lovagok és német lovagrendiek, sőt angolok is.[64] Nem sokat tévedhetünk, ha a nehézfegyverzetű nyugati segélyhad létszámát minimálisan 6000, maximálisan 10 000 lovagban és fegyvernökben állapítjuk meg.

Tekintélyes nagyságú fegyveres erő volt ez, a korszak háborúiban csak kevés példát találunk ilyen tömegű nehézlovas koncentrációra.[65] A vezetők nagy része is próbált, jeles harcos volt. Elegendő, ha megemlítjük Jean de Boucicaut, Enguerrand de Coucy, a johannita nagymester Philibert de Noilles, Guillaume d' Eu. Friedrich von Hohenzollern és Friedrich, Cilly grófja nevét.[66] Ez a lovagi lovasság megfelelően vezetve és kellő létszámú és minőségű kiegészítő fegyvernem támogatásával a kor bármely hadseregével, így az oszmánokkal is a siker reményében vehette fel a küzdelmet.

Magyarország is felkészült a hadjáratra. Első adatunk a sereg szer-

61/a Velence török politikájára lásd *Braunstein*, Ph.: Venedig und der Türk. (1480—1570.) (Die wirtschaftliche Auswirkungen der Türkenkriege. c. kötetben.), *Teke* Zs.: A velencei külpolitika főbb vonásai a XV. században. Történelmi Szemle. 1968.

62 „Die Idee der Venezianer war es mit den Türken einen Kompromiss zu schliessen, der einer Machtausgleich darstellen sollte." (Silberschmidt: i. m. 50. o.).
Hasonlóan vélekedik *Kretschmayr*, H.: Geschichte von Venedig. Bde. 1—2. Gotha 1905—1920. Perthes. II. 205—211. o. és *Thiriat*, is.

63 *Kling:* i. m. 15—17. o.; *Wertner*. HK. 1925., 226. o.

64 *Wertner*, HK. 1925., 223. o.; *Breit:* i. m. 62. o.; *Kupelwieser*, i. m. 14—15. o.; *Erdélyi:* i. m. 144 o.; *Razin:* i. m. 217. o.

65 *Kupelwieser:* i. m. 15. o.; *Atiya:* i. m. 375. o.

66 *Wertner*. HK. 1925., 46—62. o.

veződésére május 25-ről datálódik,[67] ez még nem valószínű, hogy a fősereget érinti, mivel kisebb csapatok állandóan fegyverben álltak a folytonos török portyák elhárítására. Tudjuk, hogy június 25-e körül Sárói László „capitaneus generalis" egy sereggel a Krassó folyó mellett táborozott,[68] az is ismert, hogy Csáky Miklós erdélyi hadai július 13-án Torontál megyében szétvertek egy betörő török csapatot.[69]

Júniusban azonban már több perhalasztás és végrendelet jelzi a hadjárat közeledtét.[70] A francia és egyéb segélyhadak május 24-én Bécsbe, június közepén Budára érkeztek.[71] Ekkor bizonyára már a magyar hadsereg is megkezdhette a gyülekezést. Annyit tudunk mindössze, hogy az egyesült hadak július 1-e táján több oszlopban indultak meg Budáról. Az első lépcsőt maga Zsigmond vezette, serege július 13-án még Nagyváradon járt, augusztus 13-ára érte el a gyülekező helynek szánt Orsovát.[72]

A magyar sereg nagyságáról szóló forrásaink különböző adatokat közölnek. Schiltberger 12 000-re,[73] a St. Denisi krónika 40 000-re,[74] Froissart 60 000-re[75] becsüli a sereg létszámát.

Hasonló eltéréseket találunk a kérdés későbbi feldolgozóinak nézetei között is: Bánlaki 40 000-re,[76] Erdélyi ugyanennyire,[77] Kupelwieser 30 000-re,[78] Wertner—Froissartra és Kőhlerre hivatkozva — 65—60 000-re teszi a magyar hadsereget.[79] Velük szemben a Delbrücktanítvány, Kling, csupán 7—8000 magyar harcosról ír.[80] A rendelkezésünkre álló okleveles források valamivel pontosabb becslésre nyújtanak lehetőséget. Már Wertner 43 magyar banderiális főurat említ — köztük a Kanizsai, Perényi, Maróti, Stibor, Thurzó, Forgách, Jolsvai, Kaplai, Bazini, Töttös, Nagymihályi, Sárói (Lévai Cseh), Bebek, Garai, Somkerti, Marcali, Csáki, Rozgonyi, Semsei családok egy vagy több tagját.[81]

Kutatásait kiegészítve további 50 résztvevőről — 30 főnemes és 20 gazdag megyei birtokos — sikerült adatokat találnunk. A banderiális urakat a következőkben soroljuk fel: Lackfy András,[82] Szécsényi Frank,[83] István Zagora-i gróf,[84] Alsólindvai István és László,[85] Roz-

67 Zsigmond a hadba szállás miatt elhalasztja a Badwaiak peres ügyeit (Zsigm. okl. 4403.)
68 *Milleker:* i. m. 12. o.
69 *Ortvay* T.: Temes vármegye és Temesvár város története. IV. Oklevéltár. Pozsony, 1896., 216—217. o.
70 Zsigm. okl. I. 4416, 4423, 4429, 4438, 4471.
71 *Wertner:* 226—227. o.; *Kling:* i. m. 18. o. (a St. Denis-i krónika alapján.)
72 *Wertner:* 1925., 227—228. o.; Zsigm. okl. I. 4496—4499.
73 *Schiltberger:* i. m. 51. o.
74 *Froissart,* J.: Cronique. Ed. par Kerwyn van Lettenhove. Bruxelles, 1867—1877. XV. 315. o.
75 Id. *Kling:* i. m. 23. o.
76 *Breit:* i. m. 81. o.
77 *Erdélyi:* i. m. 144. o.
78 *Kupelwieser:* i. m. 15. o.
79 *Wertner.* HK. 1925., 245. o.
80 *Kling:* i. m. 24. o.
81 *Wertner.* HK. 1925., 37—46. o.
82 Zsigm. okl. I. 4656.
83 Zsigm. okl. I. 4514.
84 Uo.
85 Zsigm. okl. I. 4545.

gonyi István és László,[86] Pásztói János,[87] Váradi Zsigmond,[88] Hédervári István és László,[89] Macedóniai Miklós és János Simon,[90] Forgách János,[91] Theodor rutén herceg,[92] Gersei Pető János és György,[93] Serkei Dezső,[94] Csicseri Ormos, Pál és István[95] Remetei István és Miklós[96] és Szeri Posa Péter.[97] Tehát, több mint száz banderiális főúr és tehetős nemes részvételéről van tudomásunk. Fügedi Erik a XV. századi bárói familiák számát kb. 80-ra, felnőtt férfi tagjaikét pedig 350—400-ra becsüli.[98] E koránt sem teljes felsorolás szerint tehát minden negyedik-ötödik báró, vagy családtagja harcolt Nikápolynál! Ez önmagában is elfogadhatatlanná teszi Kling és rajta keresztül Delbrück álláspontját. A korabeli magyar hadseregszervezés viszont kizárta a 60 000-es, sőt még a 30 000-es sereglétszámokat is. Az ütközet későbbi elemzésével is azt kívánjuk bizonyítani, hogy a magyar hadak létszáma mélyen alatta maradt a források — és a kutatók — becsléseinek. Úgy véljük, Schiltberger 12 000 magyar harcosa jelentheti a minimumot és 18—20 000 fő a maximumot a magyar sereg létszámát illetően. Ha a magyarokat 15 000, a nyugati segélyhadakat 8—10 000, a havasalföldi csapatokat pedig 8000 főben véljük megállapítani, akkor 30—35 000-es sereglétszámot kapunk, ezt mind a korviszonyokat, mind pedig a hadjárat — és főleg az ütközet — lefolyását tekintve reálisnak fogadhatjuk el.

A sereg harcértékét, a fegyvernemek arányát és a harcosok egyéni képességeit tekintve igen jónak kell mondanunk.

A főerőt a körülbelül 8000 nyugati és 1—2000 magyar lovagból és fegyvernökből álló nehézlovasság alkotta. Mellette a magyar sereg döntő többségét könnyűlovasok — és néhány száz gyalogos —, a románokét gyalogosok képezték, tüzérséget sem a franciák, sem a németek nem hoztak magukkal, ugyanígy puskások sem szerepeltek a seregben. Ez azonban még nem tekinthető számottevő hátránynak, a hosszú íj, a számszeríj és a nagy hadi vetőgépek hatékonysága messze felülmúlta az inkább morális, semmint tényleges károkat okozó tűzfegyverekét.

A fényes lovagi sereg legfőbb gyengesége az egység és ebből kifolyólag a szilárd, határozott és tetterős vezetés hiánya volt.

Ennek következményei már a hadjárat megtervezésénél jelentkeztek. Velence — és Manuel is — arra számított, hogy a szultán kisázsiai távollétét felhasználva az egyesült sereg a Morava völgyén,

86 Zsigm. okl. I. 4548. II. 7633, 7134.
87 Zsigm. okl. I. 4548. II. 1584.
88 Zsigm. okl. I. 4543.
89 Zsigm. okl. I. 4549.
90 Zsigm. okl. I. 4653.
91 Zsigm. okl. I. 4686.
92 Zsigm. okl. I. 4796.
93 Zsigm. okl. I. 5169, 5249, 5297.
94 Zsigm. okl. I. 4514.
95 Zsigm. okl. I. 4530.
96 Zsigm. okl. I. 4509, 4510.
97 Zsigm. okl. I. 5310.
98 *Fügedi* E.: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970. Házi soksz. ny. 11—12. o. (Történeti statisztikai füzetek.)

vagy a Fekete-tenger partján Bizánc felé menetel és igyekszik felszabadítani a várost a török ostromgyűrűből.

Ehhez viszont hiányzott a vezetés céltudatossága és jó helyzetmegítélése. Ennélfogva aprópénzre váltották nagy lehetőségeiket és a kis havasalföldi és bulgáriai török helyőrségek — Orsova, Viddin, Rahovo — kifüstölésére fecsérelték erejüket.

Elképzelhető, hogy ez Mircea fejedelem sugalmazására, vagy legalábbis érdekében történt. Az is valószínű, hogy Zsigmond is szívesen vette az egykori bodonyi és szörényi bánság visszahódítását, ám ezeket a szerény eredményeket jóval kisebb erőráfordítással is el lehetett volna érni.

Feltehető, hogy a lovagok minden harciasságuk mellett sem kívántak csatát vívni a félelmetes Bajaziddal, s úgy okoskodtak, hogy a török fősereg nem merészkedik olyan messze, s így végeredményben olcsó sikert aratva nagyobb veszteségek és kockázat nélkül, némi zsákmánnyal hazatérhetnek. Ennek ellent mond, hogy amikor a törökök mégis megérkeztek, a franciák minden óvatosságot félredobva azonnal megütköztek velük. Úgy véljük, akkor közelítjük meg legjobban az igazságot, ha a lovagság alapvető természetéből indulunk ki. Nagyon kevés az olyan tehetséges és erősakaratú hadvezér, aki akaratát rá tudta erőszakolni bátor, de konok és engedetlen lovagjaira. A lovag hírnevet és zsákmányt keresett a háborúban. Nem hagyott maga mögött egyetlen ellenséges várat sem, mert személyes sérelmének érezte a harc és a zsákmány elmaradását.[99]

A magukat a világ legjobb katonáinak tartó, s győzelmeiktől, vélt és valódi dicsőségüktől megmámorosodott francia lovagok nem tartották magukkal egyenrangúnak Zsigmondot és magyarjait, nem érdekelték őket a háború hadászati céljai. Csupán harcolni és zsákmányolni akartak, a többivel nem törődtek.[100]

A hadászati tervezés hiánya súlyos következményekkel járt. A keresztes sereg több, mint hat hetet vesztegetett el jelentéktelen várak ostromával, s e hibáját még azzal is tetézte, hogy a meghódított erősségekben — Viddin, Rahova, Bréchappe (?) — több száz főnyi helyőrségeket különített ki, ezzel is gyengítve a hadsereg ütőerejét.

Szeptember 12-re Zsigmond és most már 25—30 000 főre leapadt serege megkezdte a Duna menti fontos erősség, Nikápoly (Nikopol) ostromát.[101] A várat a szultán egyik kedvelt vezére, Toghrán bég erős

99 A lovagok zsákmány- és dicsőségszomjas természetére jellemző az alábbi epizód: Robert Knolles angol kapitány seregével Párizs környékét pusztítja és fosztogatja. Egyik lovagja „megfogadta... hogy elmerészkedik egészen a Saint Jacques kapuig és megdöngeti, ... ám nyitva találta. Útat nyitottak neki, mert az ott tartózkodó urak azt hitték, valami dolga van benn, de annak eszeágában sem volt bemenni. Miután teljesítette fogadalmát... visszafordult." Hebehurgyaságára ráfizetett, mert egy francia katona lesből megtámadta és levágta. (*Froissart*, i. m. 98—99. o.)

100 Csata alatti viselkedésüket Thuróczi így fogalmazza meg: A franciákat „esztelen vágy szállta meg, hogy megkezdjék a csatát." (*Thuróczi*, i. m. 81. o.) A csata előtti haditanácsról pedig Schiltberger az alábbiakban számol be: „Do batt der hertzog der Walachy, das er im das erst anryten lies. Des wolt im der kunig erlopt haben. Das erhort der hetrzog von burguny, der wolt im der eren nicht gunnen noch nyemant anders." (*Schiltberger*: i. m. 53. o.)

101 *Wertner*, HK. 1925., 236. o. Kling ezzel szemben szeptember 8—9-re teszi az ostrom kezdetét. (im. 38. o.)

őrséggel, szívósan védte, így az ostrom nem haladt előre.[102] Az ütközetig eltelt mintegy két hét alatt csupán egyetlen említésre méltó esemény történt: De Coucy kb. 1500 katonával felderítő portyára indult Bulgáriába, s itt, ha hihetünk a forrásainknak, lest vetett egy kb. 15 000 (!) főnyi török csapatnak és azt teljesen megsemmisítette.[103]

A vár ostromával egyidőben folytatódott a környék rendszeres kifosztása. A lovagok a Balkán ortodox, vagy eretnek lakosságában nem a potenciális szövetségest, hanem az ellenséget látták, kegyetlenkedéseikkel, fosztogatásaikkal csak a törökök malmára hajtották a vizet.[104]

A szultánról és hadáról hosszú ideig nem tudtak. Bajazid csapatainak egy része Bizánc körülzárásával volt elfoglalva, a többieket pedig Anatóliába kötötték le a turkommánokkal vívott harcok.[105] Bajazidot azonban nem érdemtelenül nevezték villámnak hízelgő udvaroncai. Kihasználta a velencei hajóhad gyengeségét, s hadával együtt átkelt a Boszporuszon és a keresztesek ellen vonult.

Nem sikerült azonban meglepnie őket. Zsigmond és vezértársai nyilván számítottak a török sereg megjelenésére. A király a tapasztalt Maróti János macsói bánt küldte Bajazid elé. A bán osztagával egészen az egykori bolgár fővárosig, Tirnovóig hatolt és itt tudomást szerzett Bajazid jelenlétéről.[106] A szultán Toghrán bég hirnökétől már értesült arról, hogy a keresztesek Nikápolyt ostromolják és mintegy 40—45 000 főre becsülhető hadával 27-én este már megközelítette az ostromlók táborát.[107]

A török tábort egy kisebb plató választotta el a keresztesekétől, akik így sem a török hadsereg nagyságáról, sem elhelyezkedéséről nem tudtak pontos képet kapni. Ezzel magyarázható, hogy egyes források, mint például a St. Denis-i krónika szerint a francia lovagok úgy gondolták, csupán Bajazid elővédjével állnak szemben, ezért támadták meg egymagukban az egész török sereget.[108]

Valószínűleg egy másik felderítő osztag — esetleg Ilosvai Leusták nádor vezetése alatt — is megközelítette a török tábort, de nem hozott megbízható adatokat.[109]

Annyit minden esetre tisztán láttak, hogy másnap csatára kerül sor. A krónikások színes és tanulságos leírásokban számoltak be a keresztesek viharos haditanácsáról, amelyet egyesek a késő éjszakára, mások a kora reggeli órákra tesznek.[110]

Legtöbb forrásunk egyetért abban, hogy amikor Zsigmond értesült

102 *Wertner,* HK. 1925., 236—204. o.

103 *Froissart* (Brüsszeli kiadás) XV. 264—269. o.; *Heuter:* Rerum Burgundicarum libri six. Antwerpen, 1584.

104 A keresztes sereg „Rácországon kegyetlen dühvel, nagy fosztogatással és szörnyűségek zaja közepette haladt át." (*Thuróczi:* i. m. 80. o.) A meghódított várak török és keresztény lakosságát mindenütt kiirtották, kivéve Rahovot, ahol néhány gazdag polgár életét váltságdíj ellenében megkímélték. (*Kling:* i. m. 36—37. o.)

105 *Wertner,* HK. 1925., 239—240. o.; *Barker:* i. m. 146—148. o.

106 A portyázás történetét részletesen leírja Zsigmond 1403. november 5-i adománylevele. (Dl. 37.587) Lásd még *Wertner.* HK. 1925., 237—238. o.

107 Szead-ed Din (*Thury* J.: Török történetírók. I. 134. o.)

108 Id. *Kling:* i. m. 47. o. 3. jegyz.

109 Uo.

110 *Wertner.* HK. 1925., 243. o.; *Kling:* i. m. 48—51. o.; *Atiya:* Crusade 357—361. o. és az itt felsorolt irodalom.

a törökök megérkezéséről, személyesen kereste fel a francia vezéreket.[111] Ha ez így történt, akkor a király súlyos, sőt végzetes hibát követett el. Magához kellett volna rendelnie a francia vezetőket, és nem sértve hiúságukat, rájuk kellett volna kényszeríteni haditervét.

Zsigmond ugyanis arra akarta rávenni a nyugati lovagokat, hogy ne az elővédben, hanem a derékhadban harcoljanak. Az első összecsapás dicsőségét így át kellett volna engedniük a könnyű magyar és román lovasságnak, ám helyébe kapták volna a csatadöntő roham lehetőségét. A haditerv — vagyis, hogy a sok könnyűlovassal és gyalogossal szemben hasonlóan tagolt harcrendet állítsanak és a döntést a legértékesebb fegyvernem, a nehézlovasság utolsó rohamával vívják ki — ésszerű volt és a török hadsereg és hadművészet ismeretén alapult.

Ám minden másként történt. Az eseményeket valamennyi forrás eltérően írja le.[112] Annyi bizonyosnak látszik, hogy a harc reggel 9 óra tájban indult meg, amikor az első török lovasok feltűntek a szemközti dombtetőn és a francia lovasság, amely bizonyára a törökökhöz közelebb táborozott, nem várva meg, amíg a sereg többi része is csatarendben sorakozva követi, megtámadta az ellenséget. A franciák vakmerő rohama elsöpörte az útjukban álló török könnyűlovasságot és szétverte a mögöttük felvonuló európai szpáhik hadtestét, majd végül egy paliszádok mögé elsáncolt török gyalogos csapatot is. Esztelen támadásuk azonban a török sereg központjáig sodorta őket előre, ahol a sokszoros túlerő rövidesen diadalmaskodott a bátor, de fegyelmezetlen francia lovasság felett.

A harcban a keresztes sereg első lépcsőjének szinte valamennyi harcosa elesett, vagy fogságba került.[113] Csakhamar hasonló sors várt a többiekre is. Zsigmondnak még a franciák veresége előtt sikerült katonáit harcrendbe állítania. Lovassága egyetlen lépcsőt képezett, amelynek jobbszárnyát magyarok, a centrumot királyi bandériumok, valamint a német johannita lovagok képezték,[114] a balszárnyon valószínűleg szintén magyar, továbbá román lovasok helyezkedtek el.[115]

A havasalföldi gyalogság helyzetéről Schiltberger — egyetlen megbízhatónak látszó forrásunk a csata második fázisáról — nem számol be.

A második lépcső támadása újból szétverte azt a török gyalogságot — feltehetően janicsárokat —, amelyet a franciák már egyszer áttörtek. Bár a török gyalogság súlyos veszteségeket szenvedett — Schiltberger erős túlzással 12 000 elesett török janicsárról ír[116] —, a feladatát mégis teljesítette: megakadályozta, hogy a második lépcső

111 Religieuse de St. Denis: Chronique. Ed par J. Bellaguet. Paris, 1850., 484—490. o.; *Schiltberger:* i. m. 53. o.; *Heuter:* i. m. 71. o.; *Kling:* i. m. 48—49. o. és *Wertner,* HK. 1925., 242—243. o. felsorolja a többi forrást is.

112 „Dum circa horam die terciam" (St. Denis, 502. o.) A többi forrást felsorolja *Kling:* i. m. 82—83. o.)

Wertner. HK. 1925., 243. o.; *Köhler,* G.: Die Schlacht von Nikopolis und Varna. Breslau, 1885., 28—29. o. *Atiya:* Cruscade 376. o.

113 *Wertner.* HK. 1925., 246. o.; *Zinkeisen:* i. m. I. 304—305. o. *Kling:* i. m. 95—97. o.

114 *Schiltberger:* i. m. 53. o.; *Wertner.* HK. 1925., 246—247. o.; *Breit:* i. m. 76—77. o.; *Kling:* i. m. 98—99. o.

115 *Schiltberger:* i. m. 53. o.

116 „Die (dh. die 12 000 türkische Janitscharen — R. Gy.) wurden all von im herslagen erteretten." *(Schiltberger:* i. m. 53. o.)

keresztül törjön a franciákig. A csata ekkor már lényegében elveszett. A keresztesek főerői megsemmisültek, s nyilván a második lépcső lovassága is érezhető veszteségeket szenvedett. A döntést — minden valószínűség szerint — az oldallesből támadó szerb nehézlovasság rohama hozta. A szerbek meglepték és megfutamították a jobbszárnyon harcoló magyar lovasságot. Eltűntek a csatatérről a románok is, az utolsó ellenállást a második lépcső közepén harcoló csapatok fejtették ki.[117]

A veszteségek hatalmasak voltak. A magyarok közül elesett, vagy fogságba került Macedóniai Miklós és András,[118] Ilosvai Leusták nádor,[119] Forgách János,[120] Gersei György,[121] Maróti Dénes,[122] Semsei János,[123] Marczali István,[124] Bethlenfalvi Imre,[125] Teodor herceg,[126] Kaplai János,[127] Nagymihályi János,[128] Perényi Miklós, Imre és János,[129] Rozgonyi István, Lőrinc és János, Alapi Albert[130] és sok más nemes.[131]

Maga Zsigmond is csak úgy tudott megmenekülni, hogy a Dunához vezető út még nyitva állt — északnyugat felé már elzárták az utat a török akindzsik — és menedéket talált a flotta egyik hajóján.[132] A hajó Bizáncba vitte a vesztes vezért és néhány főnyi kíséretét.[133]

A csatavesztés okát már láttuk: a vezetés erélytelensége és a francia lovagok fegyelmezetlensége folytán az egyes lépcsők között az együttműködés teljes hiánya. A nehézlovasság rohama viszont kétszer is válságot okozott a török seregben. Ebből következik, hogy a keresztes sereg kedvező körülmények között sikeresen vehette volna fel a harcot az oszmánokkal.

Ennek ellentmondónak tűnik másik következtetésünk: a török sereg helytállása, magabiztos vezetése, s nem utolsósorban tekintélyes létszáma ezzel szemben arra mutat, hogy döntően semmiféle nyugati típusú keresztes had sem semmisíthette volna meg az oszmánokat, ennélfogva a török kiűzésének tervét az adott viszonyok között már a XIV. század végén irreálisnak kell tartanunk. (A török birodalom szilárdságát a későbbiekben az angorai csatavesztés után kialakult helyzet világosan bizonyítja.)

117 „Der hertzog auss der Serifei ... cham dem turkisch koenig ze hilff mit 15 000 (más kiadások szerint 5000) mannen gutten volgks und die anderen panir herren mit ganzer macht, und der despot zog mit seinem volgkh auf des koenings panir und er legt es nieder." (*Schiltberger:* i. m. 53. o.)

118 Zsigm. okl. I. 4686.

119 Zsigm. okl. I. 5783, 5799.

120 Zsigm. okl. I. 4686.

121 Zsigm. okl. I. 5249.

122 *Wertner.* HK. 1925., 247. o.

123 Uo.

124 Zsigm. okl. I. 4663.

125 Zsigm. okl. II. 1030.

126 Zsigm. okl. I. 4796.

127 *Wertner.* HK. 1925., 247. o.

128 Zsigm. okl. I. 5239.

129 *Wertner.* HK. 1925., 247. o.

130 Uo.

131 Nyéki Balázs és István (Zsigm. okl. I. 4603.), Fedényesi Zubolya Miklós (Zsigm. okl. I. 4691), Kalontai Antal és Bertalan (Zsigm. okl. I. 4907), Makrai György (Zsigm. okl. I. 5571.), Csetneki Mihály (Zsigm. okl. II. 1198.), Tolcsvai János (Zsigm. okl. II. 22.), Szinyei Egyed (Zsigm. okl. II. 22. o.), Sárosi Simon (Zsigm. okl. II. 817), Oroszvári Tumpek György (megsebesült, Zsigm. okl. II. 1356.), Kálnai Gergely (Zsigm. okl. II. 5019.).

132 *Wertner.* HK. 1925., 247—248. o.; *Kling:* i. m. 103—104. o.

133 *Wertner.* HK. 1925., 248. o. 59. jegyzet.

Egy esetleges győzelem mégis nagyon sokat jelentett volna: Bizánc felszabadul a török ostrom alól, Magyarország határain egy időre csökkennek a török portyák, s megmarad a Havasalföld ingatag függetlensége is.

A vereség azonban tragikussá tette Magyarország és főleg Zsigmond király helyzetét. Nem véletlen, hogy Bizáncban újabb törökellenes szövetség létrehozásán fáradozott az ugyancsak fenyegetett Mánuel császárral. Szándékait Pihilbert Noilles johannita nagymesterhez 1396. november 11-én Bizáncból írt leveléből olvashatjuk ki legvilágosabban: „Tudjuk, hogy a város (ti. Bizánc — R. Gy.) elvesztése az egész kereszténységre nézve nagyon káros..." ezért... őrizetét gályáinknak, a császár, Velence és Genova hajóival együtt kell ellátniuk...

Ami bennünket illet, a legrövidebb időn belül visszatérünk országunkba, összehívjuk és összegyűjtjük a segíteni kész kereszténveket és mindenkivel tárgyalni fogunk a kereszténység szabadságának megvédése érdekében."[134] (Kiemelés — R. Gy.)

A levélből sok mindent megtudhatunk. Zsigmond előtt világosan látszott, hogy egymagában nem boldogul a törökkel. Ezért továbbra is szövetségeseket keres, s ezáltal mintegy önmagát is felmenti a passzív törökellenes politika vádja alól. Bizáncot illetően kétségtelenül igaza van, amikor a tengeri hatalmak aktívabb támogatását sürgeti, Bizánc mindaddig valóban megmaradt, amíg a török hajóhad annyira meg nem erősödött, hogy a tenger felől is biztosítani tudta az ostromlókat.

Hazatérve Magyarországra, erőfeszítéseit hármas cél elérésére fordította: megszilárdítani saját, a vereség által még ingatagabbá vált helyzetét, megerősíteni az ország katonai ellenállóerejét és végül továbbra is szorgalmazni a törökellenes szövetség kialakítását.

Egyik téren sem ért el túlzott sikereket. Számos eddigi híve is az ellentáborba állt. (1397-ben Lackfyak — egyes források szerint őket

134 A levél nem ismert a magyar szakirodalomban, ezért teljes szövegét idézzük: „Sigismundus ...etd. reverendisimo... domino Philiberto... hospitalis Sti Iohannis... magistro... salutem... Placuit altissimo, ut ad urbem Constantinopolim licet alio quam sperabamus itinere venerimus. Quam circa obsessam inverimus et in statu positam valde gravi adeo, quod, sinister defuisset adventus, infra quem paucissimos dies Turchorum rapinis et spoliis satuisset. Sed nos attendentes, quod ipsius urbis perdicio toti christianitati dampna nimis esset, eo quod in mari vires infidelium nimis augerentur, pro consideratione ipsius, pro christianitatis honor ad eius defensionem atque custodiam galeas nostras cum illis imperatoris, Venetorum, Ianuensiumque divisimus et alia multa tractavimus, sicut reverencie vestre amiratus vester seriosius explicvait. Hec quidem nos precipue christianitatis respectu facimus, Vos autem preter christianitatem respectu lige, quam cum imperatore et Perensibus sicuti ab eis dicimus, religio vestra habet, tenemini ad Romaniae parcium conservacionem intendere et eis auxilium, quociens expendit, Impertiri. Quapropter attente vestram ortamur reverenciam et rogamus, quatenus in dictarum parcium subsidium ex vestris aliquot transmittitis galeas, ut denecper christianos fiat alia provisio, se valeant sustentare. Imperator siquidem et Perenses legatos suos ad Venetiam et Ianuam transmittunt, a quibus interim sperant sustentacionem, aliquam recipere. Nos autem eo potissimum animo in regnum nostrum, revertimus, ut convocatis et congregatis undique christianorum auxiliis viribus omnibus hoc prosequamur negocium et pro christianitatis liberacione et corpus et animam coterie nostre Sacre potenciam exponamus. Quo eis a vobis (recte: nobis — Rgy) quippe bonum valde ac laudabile videretu quod ad partes illas. ubi premissa tractabuntur, vos quoque religionis vestre destinaretis nuncios, ne religio ipsa milicie Christi precipue dicata in procurando christianitatis bonum cuapia trepida videatur." (Id. *Barker:* i. m. 482. o.)

tette felelőssé a nikápolyi kudarcért[135] —, majd 1401-ben eddigi támaszai, a Kanizsaiak is ellene fordultak.) Ugyanebben az évben az ellenpárt elfogatta a tékozlással vádolt uralkodót, akinek két évre rá fegyveres harcban kellett megvédenie a trónját a nápolyi párt támadásaitól. Ettől kezdve már nem fenyegette nyílt lázadás Zsigmond uralmát, bár hatalmát csak úgy tarthatta meg, ha szoros szövetségre lép az őt támogató bárói csoporttal, amely uralkodása későbbi éveiben is fő támasza maradt.[136] A belső harcok, saját bizonytalan helyzete gátat vetettek egyéb terveinek is. Zsigmond felismerte ugyan, hogy a török elleni eredményes védekezéshez elengedhetetlen az ország hadszervezetének korszerűsítése, erőfeszítései mégis csak félsikereket hoztak. Már a nikápolyi vereséget követő évben elfogadtatta a temesvári országgyűléssel a sok könnyű lovast biztosító telekkatonaság intézményét,[137] a földbirtokosok ellenállása azonban szabotálta a terv végrehajtását, ezért Ung és más megyék nemeseit keményen utasítja, hogy tartsák be az országgyűlési határozatokat.[138]

Ugyanilyen kevés eredményt ért el a korabeli hadseregszervezet legkorszerűbb és leghatékonyabb elemének, a zsoldosságnak alkalmazásával. Mindezek azzal a következménnyel jártak, hogy amíg a belső harcok el nem csitultak, a magyar hadsereg sem tudott fejlődni.

*

A török elleni harc fő kérdése a XIV—XV. század fordulóján Bizánc megtartása volt. Bajazid győzelme elsősorban Bizáncra mért döntő csapást, a török újból körülzárta, s 1398—1402 között minden pillanatban számítani lehetett elestére. Megvédésére élénk diplomáciai tevékenység indult meg — amelyből Zsigmond is kivette a részét, segítséget azonban csak a franciák, Velence és Genova adtak. A Nikápolynál elfogott, majd kiváltott Boucicaut és alvezére Chateaubriand néhány száz lovaggal és zsoldossal, a velenceiek és genovaiak időről időre néhány gályával segítették a várost.[139]

Bajazid mégsem tudta elfoglalni Bizáncot, mivel — mint látjuk, hiányzott a hajóhada.[140] A város előbb-utóbb mégis hatalmába kerül,

135 *Kupelwieser:* i. m. 26—27. o. Más forrás szerint Zsigmond azzal vádolta a Lackfyakat, hogy a nikápolyi vereség után nem szégyelték „Turkorum cetum et falleratam coortem ad territoria regni nostri inter fluvios Drawe et Sawe existentia hostiliter introducere." (Zsigm. okl. II. 7599.) Hasonlóan ír *Thuróczi* (i. m. 88. o.) is.

136 *Mályusz E.:* Zentralisationsbestrebungen König Sigismunds in Ungarn. Budapest, 1960., 318—347. o.; Études historiques. Vol. 1.; *Elekes L.:* A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Budapest, 1964., 164—168. o.

137 Az országgyűlés határozatait kiadta *Knauz N.:* Az 1397-iki országgyűlés végzeménye. Magyar Történelmi Tár. III. Pest, 1857., 216—217. o. A telekkatonaság intézményéről lásd legújabban *Borosy A.:* A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971., 131. o. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 60.)

138 Zsigm. okl. I. 5683.

139 Livre des faits du bon messire Jean de Bouciquaut. Ed. par J. A—Buchon. Paris 1835. 373—376. o. *Delaville, Del Roulx:* La France en Orient au moyen age. Paris 1887. II. 36—89. o. *Barker,* i. m. 208—213. o.

140 *Delaville Del Roulx,* i. m. II. 78—79. o. *Barker,* i. m. 211—212. o. A török ugyan már rendelkezett bizonyos mennyiségű hajóval („Il Turcho fa grande apparecchio di gente e per mare . . . a fatto fare navili a modo di nave de portare cavalli." Velencei levél Firenzébe 1399. május 13-án. Közli *Iorga,* N.: Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle. Paris 1899. Leroux, I. 78. o. A továbbiakban: *Iorga,* Notes), ám a Bizánc segítségére küldött velencei és genovai gályák még közömbösíteni tudták a török hajókat. (*Iorga:* Notes II. 109., 112—113. o.)

ha a török erőit nem a Havasalföld meghódítása köti le. 1398-ban, majd 1402-ben Mircea magyar segítséggel visszavert egy török támadást, ám a helyzet továbbra is feszült maradt.[141]

Magyarország határai tehát egyre veszedelmesebb helyzetbe kerültek. Dalmáciát Velence fenyegette, Bosznia Tvartko alatt önállósult és félő volt, hogy a magyar hódító kísérletekre török orientációval válaszol.[142] Szerbia már oszmán hűbérré vált, a Szerémség és Temesköz sokat szenvedett a Szerbiából be-becsapó török portyázóktól, s a század végén már a Havasalföldön keresztül is megjelentek a „száguldó és égető" török hadak. Zsigmond, mint ezt Pásztói Jánoshoz írt leveléből is kitűnik, tudatában volt a Havasalföld fontosságának, mivel a szultán „Drinápolyból elindulva öt nap alatt a Dunához érhet . . .", ezért támogatni kell Mirceát, mert ha „a vlachok látják, hogy segítségünktől meg vannak fosztva, nem maradnak meg hűségünkön, hanem rövidesen alávetik magukat a török igának."[143]

Zsigmond tehát védekezésre szorult. Nagypolitikai tervei nem gyümölcsöztek, Velence következetesen visszautasította a szövetséget arra hivatkozva, hogy erői nem elégségesek a török ellen.[144] Pedig Velence már kilépett „fenséges elszigeteltségéből" és nemcsak hajókkal, hanem szárazföldi csapatokkal is harcolt a birtokait immár közvetlenül fenyegető oszmán áradat ellen.

A századfordulón ily módon reménytelen volt a törökellenes szövetség helyzete. Dalmácia problémája éket vert Velence és Magyarország közé, Bizánc magára hagyatva szinte semmi erőt sem képviselt, a többi délkelet-európai országot is közvetlenül veszélyeztette a török hódítás. Európa többi országának pedig elvette a kedvét a nikápolyi kudarc.

A segítség kelet felől érkezett. A hatalmas turkomann hódító Timúr Lenk birodalma már Anatóliát is fenyegette, küszöbön állt a két nagy hódító összecsapása. A jól tájékozott Velence már 1401-ben tudta, hogy ez csakhamar bekövetkezik,[145] de sem a Signoria, sem más európai hatalom nem kereste a még Bajazidnál is kíméletlenebb és veszélyesebb Timúr szövetségét.

A „sánta hódító" kéretlenül is megsegítette Bajazid ellenfeleit. 1402 júliusában Angoránál teljesen megsemmisítette az oszmán hadsereget és magát Bajazidot is fogságba ejtette. Európa szerencséjére nem kelt át a Boszporuszon, hanem visszahúzódott Perzsiába.

141 1499-re: Zsigm. okl. I. 5769. 1402-re: „Milcus autem Vlachus et Ungari et Tartari" eredményesen harcolt a törökök ellen. *Iorga:* Notes I. 116—117. o.)

142 Boszniára ld. *Klaic,* V.: Bosznia története a legrégibb kortól a királyság bukásáig. Ford. *Szamota* I. Nagybecskerek, 1890. 212—272. o.; *Niedermann* F.: Bosnyák politika Mária és Zsigmond alatt. Szeged, 1926. 105. o.

143 „Bayzat Turchorum deminus cum maximo exercitu in civitate Adrianopolis sit personaliter citra mare, unde faciliter posset in diebus qiunque usque ad Danubium pervenire . . . Olachy videntes sese nostro auxilio destitutos in filde non permaneant, sed Turchorum iugo brevi tempore submit tantur." (Zsigm. okl. I. 5769.)

144 Velence ereje egymagában „non esset sufficiens adliberationem Christianitatis, pro terea apparet nobis necessarium, quod ad hoc concurrant auxilium et subsidium aliorum regum." *(Ljubič* IV. 399—400. o.)

145 1401. augusztus 18-án hajó érkezik Perába Timur két követével — az egyik ferences barát — „pro hortando eos (non facare pacem cum Turco — R. Gy.), Quia post collectionem bladorum, dictus Timeri-begi debebat ire contra Basaithum Turchum." *(Iorga:* Notes II. 113. o.)

Timúr győzelme kiegyenlítette a lovagok nikápolyi kudarcát, Bizánc és a Havasalföld megszabadult a török hódítás közvetlen veszélyétől, a birodalom zavaros uralmi viszonyai — négy szultánfi harcolt a hatalomért — pedig nagyon kedvező feltételeket teremtettek egy aktívabb törökellenes politika számára.

A kérdés csupán az volt, hogyan tudják Zsigmond és uralkodó társai kihasználni a váratlanul nyert lehetőségeket?

Eltékozolt lehetőségek (1402—1413)

A török háborúk sokéves folyamatának legsivárabb és legeseménytelenebb időszaka az angorai vereségtől I. Mohamed végső győzelméig tartó évtized volt. Pedig nagy lehetőségek nyíltak az európai államok előtt, egy nikápolyi méretű szövetséges hadsereg, ha huzamosabb ideig — vagyis néhány évig együtt marad, talán egész Európából kiszoríthatta volna az oszmánokat. Angoránál ugyanis a törökök érzékeny veszteségeket szenvedtek — főleg a janicsárok,[146] s ami ennél még lényegesebb, a Timúr fogságában hamarosan elhunyt Bajazid elárvult trónusára egyszerre négy igénylő is jelentkezett: a csatából elmenekült fiai: Szulejmán, Isza, Musza és Mohamed. Számuk később még eggyel gyarapodott, az angorai csatában nyomtalanul eltűnt Musztafa nevében fellépő trónkövetelővel.[147]

Az európai uralkodók nyilván isten gondoskodó kezét látták az oszmánok vereségében és maguk semmit sem tettek a helyzet kihasználása érdekében. Jellemző erre Velence állásfoglalása. 1402 októberében felvetődött Gallipoli elfoglalásának gondolata,[148] ám a következő évben már arról értesülünk, hogy a szándék megvalósítására még csak kísérlet sem történt.[149] A törökkel szembeni összefogás helyett ismét a kereskedelmi ellentétek léptek előtérbe, 1403-ban pl. Boucicaut genovai hajókkal Modon mellett megütközött a velenceiekkel.[150]

Amikor pedig megérkezett a híre, hogy az európai részek Szulejmán uralma alá kerültek, Velence azonnal kedvező szerződést kívánt vele kötni.[151] Politikája akkor sem változott, amikor 1411-ben megindult a fegyveres harc a trónkövetelők között, a Szulejmánt leverő véres kezű Muszával is megújította a Szulejmánnal kötött szerződést.[152] Élesen elutasította 1409-ben Zsigmond szövetségi ajánlatát is, aki Szulejmán ellen gályákat kért Velencétől.[153] Ezt egyébként természetesnek tarthatjuk. Velence ebben az évben vásárolta meg Nápolyi Lászlótól Zárát, s nagyon is valószínűnek látszott, hogy ez rövidesen háborúhoz vezet Magyarország és Velence között.

146 *Iorga:* Notes I. 107. o.; *Hammer—Purgstall:* i. m. I. 324. o.
Wittek: i. m. 231. o.; *Razin:* i. m. 228—229. o.
147 *Wertner:* i. m. 131—132. o. és az ott felsorolt irodalom; *Barker,* i. m. 216—220. o.
148 *Iorga:* Notes I. 124. o.
149 *Iorga:* Notes I. 124—130. o.
150 *Barker:* i. m. 243. 74. jegyzet. *Iorga:* Notes I. 144—145. o.
151 *Iorga:* Notes I. 133—134., o.
152 Uo. 136—138. o.
153 *Iorga:* Geschichte des Osmanischen Reiches I. 344—347. o.

A török elleni összefogás gondolatát a johannita nagymester Philibert de Noilles és II. Mánuel bizánci császár tartotta ébren. 1404-ben Noilles Európa valamennyi udvarába követet küldött egy újabb keresztes hadjárat megszervezése érdekében, ám még a schizma zavaraiban elmerült pápák sem mutattak érdeklődést a terv iránt.[154]

Passzívnak ítélhetjük Zsigmond török politikáját is. Számára — és az ország számára is — valóban nagy lehetőségeket teremtett Timúr angorai győzelme, mivel ha a török győz, a pártviszályokban süllyedt ország aligha lett volna képes arra, hogy elhárítsa Bajazid újabb támadását. A veszély elmúlása azonban nem serkentette Zsigmondot aktív török politikára. Még híres és ügyes diplomáciai játéka is abbamaradt. Csupán néhány levelében utal arra, hogy „Magyarország a kereszténység védőpajzsa", ezekben is csak kizárólagosan propagandisztikus szempontból; egészen 1407-ig egyetlen olyan írását sem ismerjük, amelyben akárcsak megemlítené a törökellenes szövetség lehetőségeit.[155]

Pedig Zsigmond nagypolitikai ambíciói éppen a belső viharok lecsillapodása után kezdtek kivirágozni. Eleinte családján belül kívánt érvényt szerezni akaratának, ezért 1402-ben és 1404-ben is hadat viselt testvérei, Vencel német-római császár és cseh király és Jodok morva őrgróf ellen. A következő években pedig egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Zsigmond többre törekszik: német királlyá kívánja magát választatni. Ez a törekvése később az igazságtalan és minden szempontból káros cseh kalandba sodorta.

Részben hódító szándék, részben a déli határ biztosítása hajtotta Zsigmondot egy aktívabb boszniai politika felé. Bosznia Tvartko tehetséges kormányzata alatt lényegében megszabadult a magyar hűbéruraság terhétől. A nápolyi párt Zsigmond-ellenes törekvéseit politikája szolgálatába állította, s ily módon kiegyensúlyozta az erősebb szomszédok — Magyarország, Velence, a török birodalom és Szerbia hatását. Tvartkót gyenge kezű uralkodók, Osztoja, Dabisa és II. Tvartko követték a trónon. Zsigmond a boszniai belviszályokat felhasználva újból megerősítette a magyar befolyást. De csak átmeneti sikereket ért el. Legnagyobb diadala, az 1408-as doboji győzelem s főleg az azt követő kegyetlen mészárlás[156] teljesen elfordította a bosnyák népet és az uralkodó osztályt a magyar uralomtól. A leghatalmasabb bárók: Hrvoje, a Radinovicsok és Sandalj humi vajda Velence, majd a török segítségét keresték Zsigmond ellen.

Hrvoje 1415-ben török segítséggel leverte Maróti János és Csupor Pál bánok hadát, s ezzel Bosznia lényegében török hűbérbirtokká vált.[157]

A bosnyák politika és kudarca Zsigmond egész ötletgazdag, ám a realitásokkal nem mindig számoló politikájának hű képét adja. Ha a török elleni védővonal kialakítása szempontjából vizsgáljuk a kérdést,

154 *Barker:* i. m. 248—249. o.
155 1404. június 12-i levelében pl. arról panaszkodik, hogy bár országa a kereszténység pajzsa, IV. Bonifác pápa mégis ellene van. (Zsigm. okl. II. 3251.)
156 *Iorga:* Notes I. 149. o.; *Klaic:* i. m. 254—256. o.
157 Uo. 269—272. o.; *Niedermann:* i. m. 89—91. o.

Bosznia meghódítását még igazolni is tudnánk. Zsigmond erőszakosan és kíméletlenül igyekezett Boszniát uralma alá hajtani. Az ország patarénus lakosságában éppúgy megtérítésre váró, vagy ha makacs, elpusztítandó hitetlent látott, mint a törökökben, vagy az ugyancsak orthodox vagy patarénus bolgárokban és szerbekben. Boszniai hadjáratait ugyanolyan keresztes hadjáratnak tekintette, mint törökellenes harcait.[158]

Nem véletlen tehát, hogy erőszakos, hódító törekvései meghiúsultak, Boszniát nem tudta tartósan elfoglalni, s így nem sikerült a délnyugati határ védelmét sem megerősíteni.

A török probléma ezekben az években kikerült Zsigmond egyébként valóban széles és messzetekintő politikai látóköréből. Több alkalommal, jelesül 1407-ben, 1409-ben és több, II. Manuelnek írt levele tanusága szerint 1411-ben és 1414-ben felvetette ugyan egy új keresztes hadjárat tervét, ám ezek minden esetben Zsigmond valamilyen más politikai céljainak leplezéséül szolgáltak. 1407-ben látszólag annyira komolyak Zsigmond szándékai, hogy Alsáni Bálint bíborost XII. Gergely (római) pápához küldi, aki pápai bullát bocsájt ki, amely a „hitetlenek és schizmatikusok" elleni keresztes hadjárat szervezésével bízza meg Zsigmondot.[159] Az előbbiekben azonban világosan látszik, hogy a bulla lényegében csupán a boszniai hódító hadjárat erkölcsi és ideológiai igazolását szolgálta.

1409-ben, majd 1410-ben Gallipoli megszállásra szólítja fel Velencét, de a Signoria hűvösen elutasítja az ajánlatot.[160] Gallipoli megszállása ragyogó és csábító gondolatnak tűnt, a kikötő valóban uralta a Boszporuszt, s birtoklása rendkívül megnehezítette volna az összeköttetést az oszmán birodalom ázsiai és európai részei között.[161]

A politikai helyzet leküzdhetetlen akadályokat emelt a terv realizálása elé, s magunk is úgy véljük, hogy maga Zsigmond is inkább diplomáciai propagandahúzásnak szánta a törökellenes szövetség szorgalmazását.

A velencei háború kirobbanása küszöbön állt, e mellett a magyar király a távolból semmiféle konkrét segítséget nem adhatott Gallipoli elfoglalásához.

Alig van reális tartalmuk azoknak a terveknek, amelyeket 1411—1414 között inkább csak Mánuel megnyugtatására gondolt ki Zsig-

158 1423. december 18-án birtokadományban részesíti az „in bellis contra *Turcos, Boznenses* et *alias scizmaticas* nationes" kitünteti Jakab-szerdahelyi Mártont és Jakabot. (Isprave Arhiva Jugoslavenske Akademie. Regesta. I. god 1018—1437. Sostavili J. Stipicic—M. Samsalovic. Zagreb, 1959. 1655. (továbbiakban Isprave). Hasonló megfogalmazások: Zsigm. okl. II. 5635, 5724, 6105, 6128, 6306.

159 Közli *Theiner,* A.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Romae, 1859. II. 179. o. — Alsáni Bálint küldetéséről lásd *Aldásy A.:* Alsáni Bálint. Budapest, 1903. 115—121. o.

160 *Iorga:* Notes I. 179—180. o.; *Ljubič.* V. 159. o.

161 „Quia locus Gallipolis esset nedum utilis, sed necassarius pro bono Christianitatis et status nostre, in casu quo placeret ... Deo quot posset quiete pervenire ad manus nostras et totales tractatus et opera non requiret dilatione." (*Iorga:* Notes I. 124. o.) A tengeri erő s ez által Gallipoli hadászati fontosságát Zsigmond is felismerte: „Brachium nostre potencie (se manifestat) via bifurcata, videlicet tam in terris, quam in aquis." Zsigmond levele a lessinaiakhoz. (*Ljubič.* XII. 226. o.) Zsigmond 1410-es tervezetét l. *Thiriet,* F.: Régestes des deliberations du Senat de Venice concernant la Romanie. Paris Haye 1958—1961. II. 80—81. o.; lásd még *Vaughan:* i. m. 45—46. o.

mond.[162] A háború ekkor már javában dúlt Dalmácia birtokáért Velence és Magyarország között, s ezekkel Zsigmond csupán a felelősséget kívánta Velencére hárítani a további keresztes hadjáratok szégyenletes elmaradásáért. E levelek néhány fő gondolatával mégis érdemes közelebbről megismerkednünk, mivel leplezetlenül és tisztán mutatják be Zsigmond, a nagypolitikus, színes, sokoldalú, de ugyanakkor a valóságtól olykor teljesen elszakadó személyiségét, s a belőlük kibontakozó hadászati koncepciók pedig Zsigmond tényleges szándékait, vagy inkább vágyait.

„Számunkra egyetlen gondolat létezik ... buzgó odaadással hirdetni a keresztény hit terjesztését, hogy férfiakat gyűjtsünk össze, akik a tenger innenső partján lakó törökök ellen felkelnek és elűzik őket ezekről a helyekről ..." — így foglalja össze politikai ábrándjait 1411 májusában, majd így folytatja: — „reméljük, hogy végre óvatosabban és tökéletesebben szervezzük meg a szent föld felszabaditására indított keresztes hadjáratot".[163]

Egy évvel később már a velenceiekre panaszkodik, és felszólítja a görög császárt, tiltsa meg a velencei kereskedők tevékenységét Bizáncban és a genovaiak segítségével űzzék ki a görög szigetvilágból őket.[164]

Ez utóbbi gondolat azt látszik igazolni, hogy Zsigmond fantasztikus és irreális lovagi szemléletmódja ellenére határozottan felismerte a gazdasági vonatkozásokat és rátapintott Velence legsebezhetőbb pontjára. Későbbi háborúiban is kísérletezett Velence gazdasági blokádjával, így megtiltotta dél-német városoknak, hogy kereskedjenek a lagúnák városával, ám az egyes városok gazdasági érdekei erősebbnek bizonyultak az uralkodó akaratánál, s így Zsigmondnak ezek a tervei is meghiúsultak.[165]

1414 nyarán pedig ígéretet tesz Mánuelnek, hogy novemberben összehívja a konstanzi zsinatot, amelyből azt reméli, hogy Konstantinápoly meg fogja szabadítani a török fenyegetéstől.[166] Ragyogó katonai elképzelések, önámítással vegyes propagandafogások, a lehetőségek túlbecsülése — nemcsak ezeket a leveleket, hanem Zsigmond egész lényét leginkább ezek jellemezték. Zsenialitás és szinte gyerekesen naív optimizmus, céltudatosság és állhatatlanság, kitűnő hadászati érzék és erélytelen, gyámoltalan hadvezetés — ezek a furcsa ellentmondások Zsigmond egész uralkodását áthatották, s ennek felismerése teszi csak számunkra lehetővé, hogy a török politikájáról is helyes ítéletet alkossunk.

162 Közli *Finke*, H.: Acta Concilii Constanciensis. Bd. 1. Akten zur Vorgeschichte des Konstanzer Konzils. (1410—1414.) Münster 1896. Regensberg, V. 424. o.

163 „Hoc nempe in utroque nostrum virtus altissimi operari dinoscitur, dum abitorum sic individuo federe copolerit, ac si non diversum sed unicam habitaculum obtinerend ... quoniam pars christiane propagatione zelo devotionis accensi proponimus, ut viribus coadunantis contra Turcos in ista parte existentes insimul insurgamus ipsosque de finibus istis altissimo adiuvante exterminimus ... speramus tandem providere posse cautius et perfectius de passagione terrae sanctae." *(Finke:* i. m. 391. o.)

164 *Finke:* i. m. 394—399. o.

165 1418-ban sikertelenül arra utasít néhány birodalmi várost, hogy szakítsák meg gazdasági kapcsolatait Velencével. (Deutsche Reichstagsakten. Hrsg. v. der Historischen Kommission der Wissenschaften. München-Gotha 1867. Bd. 8. 489—490. o.) A gazdasági háború stratégiájának bírálatára lásd *Kretschmayr:* i. m. II. 468. o.

166 *Finke:* i. m. 401. o.

A kortársakat aggodalommal töltötte el az 1411-ben kirobbant magyar—velencei háború híre.[167] A következmények ismeretében nehezen érthető, hogy az a két állam, amelyet az oszmán előnyomulás létében fenyeget, nemcsak teljesen kihasználatlanul hagyja a törökök válságos helyzetét, hanem még egymás ellen is fordul. A szereplők és a szándékaik ismeretében ezt mégis természetesnek kell tartanunk.

A török veszély pillanatnyi elhalványulását arra kívánták felhasználni, hogy saját vitás ügyeiket rendezzék. Velence számára létfontosságú volt az Adria keleti partját védő dalmát városok megszerzése. Ezek, valamint Friuli fontossága csakhamar bebizonyosodott, amikor Ozorai Pipo hadai akadálytalanul végigsöpörtek a Terra Ferma-n s Velence közvetlen környékét puszították.

Zsigmond részben gazdasági, részben hatalmi okokból ragaszkodott a Magyarországgal mindig is laza kapcsolatot tartó dalmát városokhoz. A háborút azonban elvesztette, noha Magyarország katonai potenciálja lényegesen felülmúlta az inkább tengeri hatalomnak számító Velencét. Nyilvánvalóvá váltak a magyar hadsereg bizonyos harcászati gyengeségei — főleg a nehézlovasság csekély létszáma, továbbá a katonák és a parancsnokok fegyelmezetlensége, megvesztegethetősége —, ám a háború kimenetelét végeredményben mégsem ezek döntötték el, hanem a nagy távolságok. A magyar seregek képtelenek voltak hadműveleti bázisuktól oly messzire elszakadva eredményesen harcolni. Főleg olyan gazdag, tapasztalt és ravasz ellenséget nem győzhettek le, mint amilyen Velence volt.

A háború végeredményben a törökellenes harc szempontjából szerencsésen végződött. Dalmácia, amelyet az ország amúgy is képtelen volt megvédeni a nagy távolság miatt, Velence birtokába került, amely meg tudta őrizni a török támadásoktól. Velencének ez a kíméletlennek látszó, ám a realitás felismerésén alapuló lépése a későbbiekben meghozta gyümölcseit: Dalmácia meghódításával áttörhetetlen gátat emelt a nyugat felé törő oszmánok útjába.

Nagyobb eredményeket ért el Zsigmond egy másik potenciális szövetségesével, illetve tényleges ellenlábasával, Jagelló Ulászló lengyel királlyal szemben. Bár 1410-ben a német lovagrenddel vívott háborúban Magyarország a lovagrend oldalára állt, sőt Stibor be is tört Lengyelországba, a kapcsolatok rövidesen megjavultak. 1412-ben Ulászló Budán tárgyalt Zsigmonddal, s e tárgyalásokon leginkább a török probléma került szóba. Gyakorlati eredmények nem születtek ugyan, maga az a puszta tény azonban, hogy a hatalmas északi szomszéd már nem ellenség, hanem inkább szövetséges, jelentősen javított az ország hadászati helyzetén.[168]

A török kérdés tehát egy időre diplomáciai propagandaeszközzé süllyedt. Ezt az értékcsökkenést a déli végek életének elcsendesedése is mutatja. 1407-ig semmi adatunk sincs török betörésre. Ekkor Zsigmond, mint láttuk Boszniába viselt hadat, s itt feltehetőleg török por-

167 *Iorga:* Notes I. 217., 243. o.
168 *Kretschmayer:* i. m. II. 277. o.; *Beckmann, G.:* Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen (1393—1437.) Gotha, 1902. 51—52. o.

tyázókkal is megütközhetett. 1408-ban viszont már arról értesülünk, hogy egy török hadsereg Horvátországon át egészen Szlovéniáig (Krajna) tört előre és több helységet felégetett.[169] Ez a tény mindenesetre azt bizonyítja, hogy a magyar határvédelem rendszere még nem szilárdult meg.

A következő év tavaszán válaszul a magyar hadsereg Szerbia török megszállta területeit támadta.[170] A hadjárat katonailag nem hozott számottevő eredményt, politikailag mégis jelentősnek kell tartanunk, mivel Szerbiát újból bevonta a magyar hatalmi szférába, s ezzel jelentősen fokozta a legfenyegetettebb déli megyék — Szerém, Temes, Keve — biztonságát.

E mellett még egy személyi változás is kedvező fordulatot hozott a végek életében. 1404-től kezdve, egészen 1426-ban bekövetkezett haláláig a firenzei származású Filipo Scolari — magyarosan Ozorai Pipo — töltötte be a temesi ispánság kulcsfontosságú pozícióját. Személyében a török elleni védelem egyik kimagasló alakja, s Maróti János mellett a kor legtehetségesebb magyar katonája jutott történelmi szerephez.[171]

Bár a történész nem tekintheti feladatának, hogy nem realizálódott lehetőségeket elemezzen, ezúttal mégis ezt kell tennünk, ha értékelni akarjuk Zsigmond és általában Európa török politikáját a XV. század első évtizedeiben. Az oszmánokkal szembeni megmagyarázhatatlannak tűnő passzivitást az egyes országoknál más és más okok idézték elő. Zsigmond — eltekintve attól, hogy a legkritikusabb években a lázadás akadályozta szabad mozgásában — egy ideig bizonyára szükségtelennek, az óvatos és jobban tájékozott Velence ezzel szemben kilátástalannak tartotta az új keresztes háborút. A többi európai államot pedig nem fűzték közvetlen érdekek a kérdéshez. Ennél fogva nem is vállalhattak kezdeményező szerepet egy újabb koalíció megszervezésében.

Elméletileg kétségtelenül fennállt a lehetőség a török kiűzésére Európából. A szultán fogságba esett, több tízezer harcos elesett a balvégzetű angorai csatában, felbomlott a birodalom egysége. Ha egy a nikápolyihoz hasonló, de jobban vezetett keresztes sereg hosszabb ideig a Balkánon tudott volna tartózkodni, akkor megvalósulhatott volna a nagy ábránd, s a törököket nemcsak Európából, hanem akár Jeruzsálemből is kiűzhették volna. Ilyen hadsereg kiállítását azonban a kor politikai viszonyai nem tették lehetővé.

Ám mégha létre is jött volna ez a sereg, akkor sem lett volna könnyű dolog. A török birodalom szilárdságát mutatja, hogy néhány éves

169 *Kupelwieser:* i. m. 34. o.; Zsigm. okl. II. 6311.; *Jug,* S.: Turski napadi na Krajnsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Ljubljana, 1943. Ljudska Tjiskarna, 3—4. o.; *Levec,* V.: Die Ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark. Mitteilungen des Museumvereins für Krain 1903., 175—176. o.

170 *Milleker:* i. m. 19. o.; *Kupelwieser:* i. m. 34. o. — Az Ozorai Pipo vezette magyar sereg viselkedésére: „Comes Pipo manu fellerata ingenti apparatu ... benyomult Boszniába és „fere mediam parte eiusdem prede rapaci expondeo et ignis incendio devastavit." (TT. 1884., 24. o.)

171 *Wenzel,* G.: Ozorai Pipo. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Pest, 1883. Emich 101. o.

politikai és katonai passzivitástól eltekintve Európában csupán néhány kisebb sziget elvesztésével gyengült, lényegében tehát a válságos években is meg tudta őrizni korábbi határait: sem Délkelet-Európa, sem Anatólia meghódított népei nem keltek fel a török uralom ellen, Lazarevics István szerb fejedelem, a török leghatalmasabb európai vazallusa is megelégedett azzal, hogy a magyar uralkodó hűbéruraságát is elismeri és igyekszik hasznot húzni a török trónkövetelők hatalmi vereségéből.[172]

Zsigmond és a velencei Signoria passzivitását a következmények ismeretében még sem igazolhatjuk, mivel rendkívül kedvező alkalmat hagytak kiaknázatlanul a török meggyengítésére. Tény, hogy mindketten — elsősorban Velence — bizonyos eredménnyel törekedtek határaik megszilárdítására, aktívabb támadó török politikára ellenben egyikük sem vállalkozott.

A déli végvárrendszer kiépítése (1414—1437)

I. Mohamednek Musza — és rajta keresztül a katonai demokrácia zabolátlan erői — felett aratott diadala csak egyetlen, igazi, ám annál lényegesebb szempontból képez korszakhatárt a Zsigmond-kori török—magyar viszony történetében. A belső harcok elültével a török birodalom konszolidálódott, s megszünt az a lehetőség, hogy sikeres hadászati offenzívát lehessen ellene indítani.

A változás egyelőre sem Magyarország, sem a többi európai ország politikájában nem tükröződött. Éppen ellenkezőleg, a XV. század második és harmadik évtizede a nagypolitika kibontakozását jelentette Zsigmond számára. Már nem csupán egy középhatalom belső és külső nehézségekkel küzdő uralkodója, hanem német király, a keresztény Európa legnagyobb világi hatalmassága. (N. B. Bátyját, Vencelt, a császár annyira háttérbe szorította, hogy már nem állt becsvágya útjában.) Érdeklődése és politikai tevékenysége valóban szinte az akkor ismert egész világot átölelte. A konstanzi zsinaton „megoldotta" a katolikus egyház hosszú századok óta legnagyobb válságát, az egyházszakadást. Ugyanitt — igaz vegyes érzelmekkel — egy, az egyházra veszélyes tanokat hirdető eretnekkel, a prágai egyetem tanárával, Husz Jánossal is „leszámolt". Utazásai során a messze Angliába is ellátogatott, hogy elsimítsa az angol—francia viszályt. Castiliával, Lengyelországgal és Milánóval szerződéseket kötött s követei megtalálták az utat az Aranyhorda kánjának táborába is.[173]

Nagyvonalú politikai elképzelései azonban Magyarország számára sem sok hasznot hajtottak. Német királyi és egyházi főpatrónusi minőségében belekényszerítette az országot az igazságtalan, káros és tra-

172 *Barker:* i. m. 254—255. o.; *Iorga:* Geschichte d. Osm. Reichs II. 27—28. o.

173 Diplomáciai tevékenységére lásd még *Áldásy,* A.: Zsigmond király római császárrá koronázása. 1410. Századok, 1913. Uo. Zsigmond király és Spanyolország. Budapest, 1927. MTA, 127. o.; *Goll,* H.: Kaiser Sigismund und Polen. 1419—1436. Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichte, 1895.; *Lenz,* M. Kőnig Sigmund und Heinrich der Fünfte. Berlin, 1874.; *Tardy,* L.: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1971., 9—34. o.

gikus következményekkel járó huszita háborúba. Több, mint másfél évtizeden át — 1419—1435 között — a magyar hadsereg főerőit a huszitákkal vívott egyre reménytelenebb csatározások kötötték le. Különösen súlyossá vált a helyzet 1426 után, amikor a „nemes célú hadjáratok" megindításával a husziták ellentámadásba lendültek és befészkelték magukat Felső-Magyarországra. Itteni tevékenységük gyengítette a magyar feudális államot, s a legveszélyesebb időpontba gátolta, hogy a magyar hadsereg minden erejével a török ellen fordulhasson, ezért haladó társadalmi szereplésük elismerése mellett, a törökellenes harc tekintetében negatív szerepet játszottak.[174]

Változatlanul csekély intenzitással időnként a magyar—velencei harcok is folytatódtak. Zsigmond egy-két alkalommal — pl. 1424-ben és 1426-ban — beavatkozott Velence és Milánó hatalmi harcába és néhány ezres segélyhaddal támogatta is a Viscontiak milánói hadseregét. Ezek az inkább helyi jellegű harccselekmények azonban nem befolyásolták lényegesen a török fő hadszíntér eseményeit, az is előfordult pl., hogy 1427-ben a török hadjárat miatt Zsigmond visszarendelte Itáliából Lévai Cseh Péter 6000 főnyi seregét.[175]

Zsigmond nagyarányú politikai és katonai tevékenységében a török probléma egészen II. Murád 1422-es trónra léptéig nem állt jelentőségének megfelelő helyen. Inkább csak diplomáciai vonatkozásban foglalkozott a kérdéssel. Változatlanul szorgalmazta ugyan a törökellenes szövetség létrehozását, ám kevés sikerrel. Maga is inkább csak módszernek, propagandafogásnak tekintette a mohmedán veszély sűrű emlegetését. Így pl., amikor 1415-ben békére hívta fel a hadban álló angol és francia uralkodót, azzal érvelt, hogy „nagy bajt és viszályt okoz az angol és a francia nemzet közötti háború, mivel annyira felbátorítja a hitetleneket, hogy azok már az egész kereszténység megsemmisítésén gondolkoznak."[176] Osztoja boszniai király 1415-ös hűbéri esküjében is helyet kapott a török elleni harc gondolata.[177]

Nagy buzgalommal, de kevés látható eredménnyel tovább folyt a keresztes hadjáratok előkészítése is. A helyzetet megnehezítette, hogy már nem a török az egyedüli „hitetlen", aki ellen fegyvert kell fogni, hanem ide sorolták a bosnyák, s mindenekelőtt a cseh huszita eretnekeket is. Utóbbiak ellen 1420-ban, 1421-ben, 1427-ben és 1431-ben is szerveztek keresztes hadat, mindannyiszor gyászos eredménnyel.

A török ellen inkább csak a terveknél maradtak. Zsigmond 1414-ben Ulászló lengyel királlyal közösen felvetette egy újabb „passagium generale" eszméjét, a terv soha sem realizálódott, ürügyül Velence kétértelmű magatartását hozták fel: a Signoria ugyanis sietett meg-

174 Magyarországi tevékenységükről lásd *Tóth-Szabó* P.: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917.; *Varsik,* B.: Husitske revolutioné hnutie a Slovensko. Bratislava, 1965.; *Székely,* Gy.: A huszitizmus. MTA Társadalmi Történeti Osztályának Közleményei, 1954. 1—4. o. sz.; *Rázsó Gy.*: HK 1962. 2. sz. 181—182. o.

175 DRTA X/1. 12. o.

176 „Quanta male ex dissensione et collisiva inter Angliae et Franciae regna ... (non solum specialiter regnis ipsis sed) resurgit audaciam infidelium ... (farendo eos) fortiores in ex exterminium surgerent christianorum." (*Finke:* i. m. 390. o.)

177 A lengyel—magyar szövetségre lásd *Beckmann:* i. m. 51—52. o. Velence és Mohamed tárgyalásaira *Iorga:* Notes I. 222—224. o.

egyezni a fivérei felett diadalmaskodó Mohamed szultánnal.[178] 1416-ban II. Mánuellel és Velencével folytak tárgyalások, Velence bizalmatlansága és a többi hatalom érdektelensége miatt ezek is meghiúsultak.[179] Murád trónra lépte itt is változásokat hozott. A fiatal szultán 1422-ben már Bizánc ostromával és Szaloniki elfoglalásával bebizonyította a birodalom megerősödését és saját tetterejét, s ez fenyegetően jelezte, hogy a csaknem két évtizedes türelmi időnek vége, a török újból hódításokra tör.

A megváltozott légkört a leginkább fenyegetett Bizánc diplomáciai tevékenységének megélénkülése jelezte. Alighogy sikerült Murád ostromló hadait visszaverniük — az ismételt kudarcot a török hajóhad és tüzérség hiánya okozta —, VIII. János, a bizánci trónörökös európai körútra indult. Segítséget kért, cserébe ki tudja hányadszor a keleti egyház visszatérését ígérte Róma kebelébe. A trónörökös 1424 nyarán érkezett Budára, tárgyalásai azonban most sem hoztak konkrét eredményeket.[180] 1425-ben viszont kedvező fordulat ment végbe a magyar—velencei viszonyban: október 25-én, a velencei Signoria pozitív választ adott egy újabb német—magyar—velencei törökellenes szövetség létrehozására irányuló javaslatra.[181]

Zsigmond javaslata értelmében a magyarok és a németek szárazföldön, a velenceiek a tengeren harcolnának a török ellen. Velence 200 000 aranydukátot kölcsönöz Zsigmondnak hadi célokra és engedélyezi, hogy velencei területén ijászokat és más zsoldosokat toborozzanak a császári hadseregbe. Zsigmond azt is kérte, hogy a Signoria hajóépítő szakembereket bocsásson rendelkezésére. A hadjárat célját Gallipoli elfoglalásában határozza meg. A velenceiek feltételesen elfogadták a javaslatot, Zsigmond anyagi igényeit azonban 50 000 dukátra mérsékelték. E szövetségre épültek Zsigmond következő évi tervei: a hadjárat a Havasalföldre és Bulgáriába, s ha lehet Görögországba, a hadjárat célja a délkeleti határvédelem megszilárdítása és a török visszaszorítása volt. A vállalkozás azonban Zsigmond történetírója — Windecke szerint — a husziták támadása miatt nem jött létre.[182]

1427-ben újabb, ezúttal konkrétebb megegyezés született Magyarország és Velence között. Velence hajóhadat ígért a szultán ellen, a flottát a tervek szerint a pápai, aragon és milánói hajókkal is megerősítették volna.[183] Az eredmény magyar részről azonban csak mindössze a balul sikerült galambóci hadjáratban öltött testet, a szövetséges hajóhad tevékenységéről ellenben nem tudnak forrásaink.

Nem törekedtünk teljességre a törökellenes had- és szövetségtervezetek felsorolásánál. Ezek a tervezetek katonai oldalaikat tekintve

178 *Iorga:* Notes I. 258—295. o.
179 *Iorga:* Notes I. 237—332. o.
180 *Moravcsik:* i. m. (Századok, 1961.) 842. o.
181 *Iorga:* Notes I. 409—410. o.
182 „Die (d. h. die Türken — R. Gy.) den Cristen grossen schaden daten in den konigrich zu Ungern, und die Venediger... darzu hulfent, das sich kuntlich vant, das sie die heiden und Durken sterketen wider den konig zu Ungern." (*Windecke:* E.: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalter Kaiser Sigmunds. Baden, 1893. Gaertner, 145. o.). Zsigmond terveiről *Windecke:* i. m. 204. o. Velence tiltakozik a vád ellen és konkrét javaslatot tesz. *Iorga:* Notes I. 434—435. o.
183 DRTA X/1. 60. o.

többnyire eléggé reálisnak tűnnek, megvalósításukra még sem történtek kísérletek. Realizálásukat részben objektív okok akadályozták. Az európai helyzet nem kedvezett a törökellenes szövetség létrehozásának. Anglia és Franciaország újból háborúba állt, Velencét, Milánót és Nápolyt is gyakran találjuk fegyveres konfliktusban egymással, nem tisztázódott még véglegesen a velencei—magyar viszony, Lengyelországot a Német Lovagrend és az Aranyhorda tatárai tartották sakkban, a német birodalom pedig belekeveredett Zsigmond huszita hódító vállalkozásába.

Érdekesebb ennél a kérdés szubjektív oldala. A kor lovagjai erkölcsi kötelességüknek érezték a keresztény hit védelmét. V. Henrik angol királyt még halálos ágyán is lelkiismeret-furdalás kínozta, mert nem szabadította fel Jeruzsálemet.[184] Hasonló gondok emésztették Jó Fülöp burgundi herceget is. Úgy látszik azonban megelégedtek azzal, hogy hitbuzgó szándékaikat szép szavakba öltöztetik, a megvalósítás elmaradásáért pedig másra hárítják a felelősséget. Zsigmondot, akkor is amikor szinte teljesen megfeledkezett a törökről, „scutum singulare et pugil pro fide"-nek nevezi Firenze,[185] s a király is országát „a kereszténység védőpajzsa" nem éppen megérdemelt díszítő jelzővel ruházza fel.[186]

A tettek azonban többnyire józanabbak, mint a szavak. Velence opportunista politikájáról már sok szót ejtettünk, ám szinte valamennyi állam diplomáciáját hasonló szűklátókörű egyéni célok vezérelték. A keleti kereskedelem ugyancsak érdekelt Firenze pl. 1462—64-ben maga ajánlkozik a szultánnak, hogy kémkedik érdekében és igyekszik megakadályozni a keresztes hadjárat megszervezését.[187]

A törökkel való ideiglenes megegyezés Zsigmondtól sem lehetett idegen. Nevéhez fűződik 1419-ben az első ötéves fegyverszünet a törökkel, amelyet 1424-ben az új szultánnal, Muráddal egy másik, két évre tervezett fegyvernyugvás követ.[188] Windecke mindkettőről megjegyzi, hogy a törökök szegték meg, s ezt el is hihetjük neki.[189]

Zsigmond nyugati nagypolitikai ábrándjai, szövetségi tervei inkább károkat, mint hasznot hoztak az országnak. Lényegesen kedvezőbb a kép, ha a király hazai tevékenységét vizsgáljuk. Uralkodása második felében Zsigmond számos helyes intézkedést hozott a magyar hadsereg korszerűsítése és a déli végvárrendszer megerősítése érdekében.

Zsigmond uralkodása alatt a hadsereg szemmel láthatóan korszerűsödött, s ezt a fejlődést nem csekély mértékben az uralkodó tudatos

184 *Burne*, A. H.: The Agincourt War. London, 1956., 168—169. o. *Erdmann:* i. m. 197. o.

185 *Iorga:* Notes II. 125. o. — 1410 augusztusában nem sokkal több joggal XXIII. János pápa is „pugil et athleta militantis ecclesiae ad prosternendum barbaricam perfidiam hostium redemptoris"-ként aposztrofálja a magyar királyt. (Zsigm. okl. II. 7802.)

186 Zsigm. okl. II. 3251. 7230.

187 „I fiorentini che erano sulle galeare manifestorono al Gran Signore-i preparativi de' christiani contre de lui . . . e gli promisano di far il possibile per sciogliere la lega di Christiani e render inutili i loro tentaivi." (Követjelentés 1462 októberéből. Közli *Babinger*, F.: Spätmittelalterliche fränkische Briefschriften aus dem grossherrlichen Seraj zu Stambul. München, 1963. Oldenburg, 6—7. o.)

188 *Breit:* i. m. 155., 170.

189 „Also wart ein fride gemacht Zwuschen der Römischen konige und den Durken zwei jor lang: es wart aber nit gehalten von den Dürken." (*Windecke:* i. m. 177. o.)

katonapolitikája idézte elő.[190] Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell azt a tényt is, hogy ez a fejlődés mind az általános európai tendenciák, mind a sajátos magyar viszonyok követelményeinek megfelelően ment végbe. Zsigmond uralkodása alatt vált a legkorszerűbb és leghatékonyabb katonatípus, a zsoldosság, a hadsereg gerincévé. Hatása mind a nehézlovasság számának és jelentőségének növekedésében, mind az új fegyvernemek — reguláris gyalogság (ez csak Magyarországon új) és tüzérség — megjelenésében megmutatkozik.

Elméletileg ugyancsak helyesnek tarthatjuk Zsigmond ama törekvését is, hogy a hadsereg hivatásos magva — zsoldosok, királyi és bárói katonafamiliárisok — köré a török harcok sajátosságainak teljesen megfelelő irreguláris lovasíjász réteget — a már említett telekkatonaságot — szervezzen. Nem rajta múlott, hogy a telekkatonaság végeredményben nem tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket.[191]

Mindezek a reformok háttérbe szorították a hadsereg eddigi derékhadát, a földbirtokosok és szabadok általános fegyveres felkelését, az Európa-szerte elavult „generalis exercitus"-t. Zsigmond nagyon helyesen arra törekedett, hogy a gyakorlatlan, rosszul felfegyverzett nemesek és szabadok, személyes szolgálatuk helyett pénzzel, vagy hivatásos katonahelyettes állításával járuljanak hozzá az ország védelméhez. A hadsereg megreformálásához azonban nagyon nagy anyagi áldozatokra volt szükség. Zsigmond ezt részben rendkívüli adókkal, részben kölcsönökkel kívánta fedezni. Hosszú uralkodása alatt nem teljesnek mondható adatgyűjtésünk szerint ilyen módon több, mint 800 000 arany értékű kölcsönt fordított katonai kiadásokra.[192] Leleményes, bár nem mindig célravezető módszernek bizonyult a bárói „különleges megbizatások" rendszere, amelynek lényege az volt, hogy a báró zsoldoscsapat szervezésére kapott megbízást, pénzt azonban csak ritkán mellékeltek a megbízólevélhez, általában később, földbirtokadománnyal, vagy zálogbirtokkal, esetleg királyi jövedelmek elzálogosításával fizetett az uralkodó.[193]

A végvárrendszer kiépítése és főleg az állandó készültséget követelő portyázó török harcmodor megkövetelte, hogy a végeket tekintélyes létszámú, jó minőségű, többé-kevésbé állandó jellegű csapatok védjék. Ennek az igénynek a Zsigmond-kori korszerűsített magyar hadsereg lényegében meg is felelt.

A hadsereg fejlődését az is jelzi, hogy most már lehetőség nyílt a hadjáratok megtervezésére, a határvédelmi rendszer felállítására is. Ezt a célt szolgálták a különféle védelmi tervezetek, hadiutasítások, amelyek a hadsereg kiegészítését, mozgósítását, elhelyezését és ellátását szabályozták. Viszonylag legteljesebb közülük az 1433-as védelmi utasítás, ennek alapján képet alkothatunk a kor magyar hadseregének

190 Zsigmond katonapolitikájának legrészletesebb, ám egyoldalúan pozitív ábrázolását lásd *Deér, J.*: Zsigmond király honvédelmi politikája. Pécs. 1936. 91. o. Reálisabb értékelését lásd *Elekes L.*: Hunyadi 38—64. o. U:.: A középkori magyar állam 158—160. o. Lásd még *Breit:* i. m. 200—213. o.

191 „Valószínű, hogy Zsigmond 1397 és 1400 közti próbálkozásai az 1401-ben kitört politikai válság miatt jutottak csődbe." (*Borosy,* i. m. 62—63. o.)

192 *Rázsó:* HK. 1962. 2. sz. 165. o.

193 Uo. 169. o.; *Deér,* i. m. 70—73. o.

létszámviszonyairól is.[194] Ez a hadrend csak a lovasságot sorolja fel, a gyalogság azonban csupán néhány ezer főre becsülhető, viszonylag elhanyagolható tényező volt a magyar hadseregben. Azt is hozzá kell tennünk, hogy a védelmi tervezet, az ún. Banderiale Registrum, a csapatok létszámát bandériumokban[195] adja meg, így csak megközelítő pontossággal számolhatunk. Ezek szerint a magyar és a szövetséges — szerb, román — lovasság összlétszámát mintegy 70 000 főre becsülhetjük. Ebből Dalmáciában 3000, az Una mentén (Horvátország) 2500, Ozora (Bosznia) felé 16 000, Szlavónia és Horvátország többi része 12 000, a Temesközben 3500, Erdélyben 13 000, a török ellen összesen kb. 50 000 lovas, amelyben benne van a szerb fejedelem 8000 és a román fejedelemség 10 000 katonája. A husziták ellen pedig 22—25 000 lovas állt zászló alá háború esetén.

Mind a védelmi utasítások, mind az egyéb katonai rendeletek, főleg a katonák ellátását szabályozó 1427-es árlimitáció, és az erdélyi határ védelmét szabályozó 1432-es hadiutasítás azt bizonyítják, hogy a király és tanácsadói nagy szakértelemmel foglalkoztak katonai kérdésekkel.

Meglepő viszont, hogy a tehetséges szervező és stratéga Zsigmond, mennyire gyenge és balszerencsés hadvezérnek bizonyult a harcmezőn. Az 1395-ös hadjárat harcaitól eltekintve, valamennyi jelentősebb csatája elveszett, amelyben személyesen is részt vett. Ezt részben személyes határozatlanságának, részben a török és magyar sereg között még mindig fennálló mennyiségi és némileg minőségi különbségnek tulajdoníthatjuk. A személyes tényező szerepét semiképp sem becsülhetjük le, ha figyelembe vesszük, hogy más magyar hadvezérek, Maróti János, Ozorai Pipó, Csáki Miklós, Macedóniai Miklós milyen gyakran győztek a török felett.

Zsigmond tehát inkább politikus és elméleti katonai teoretikus volt, mint gyakorlati hadvezér. Diplomáciai és hadászati érzékét, ám ugyanakkor politikájának súlyos hiányosságait is mindenekelőtt élete utolsó évtizedeiben, a déli végvárrendszer kiépítésénél kifejtett tevékenysége mutatja. Az egykori vazallus államok fokozatos elvesztése, az 1391—1402, 1416—1418 és végül az 1432-ben újra kezdődő és Zsigmond halálán is messze túlterjedő török betörések hosszú folyamata rá kellett, hogy döbbentse Zsigmondot a déli végvárrendszer kiépítésének szükségességére. Ezt két módon vélte megvalósítani: új várak építésével és az egykori vazallusi rendszer feltámasztásával.

Az előbbi kétségtelenül egyszerűbb és problémamentesebb volt. A védelem leggyengébb része a szörényi bánság és Temes megye volt. Ennek megerősítésére épült Mehádia közelében Görény vára, Szörény (Turnu Severin) várának eleste,[196] Galambóc török kézre kerülése után

194 Kiadta *Kovachich* M. Gy.: Supplementum ad Vestigia comitiorum Budae, 1798. I. 374—393. o. Magyarul nem pontos fordításban közli *Kőszeghy* S.: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. HK. 1892. 586—608. o.

195 Bandérium, vagy vexillum alatt a megyék és a nagybirtokosok fegyveres csapatait értjük. Létszámuk különböző volt 25-től egészen 1000 főig. Kőszeghy elköveti azt a hibát, hogy ahol nem talál pontos adatot. ott egyszerűen 400-zal számolja a bandérium létszámát.

196 *Fejér G.:* Codex diplomaticus Hungariae ecclesticus et civilis. Budae, 1829—1844. Trattner, X/6 207, X/8 599. o.; *Aschabach:* i. m. III. 244—245. o.; DRTA. IX. 172. o.

pedig Lászlóvára.[197] Az erdélyi hágók védelmére 1432-ben 2000 főnyi állandó őrség figyelő szolgálatát is megszervezték.[198] A várak megerősítését különösen Ozorai Pipó szorgalmazta. Korszerűsítette Orsovát, s ezen kívül is több kisebb favárat emelt, illetve erősített meg.[199]

Mindezeknél fontosabb lett volna a határvédő körlet kiszélesítése. A korábbi bánságok többségükben török hódoltsági területek lettek, amelyek északi határa veszedelmesen közeledett Magyarország déli megyéi felé. Zsigmond politikája arra irányult, hogy az egykori hűbéres országokat ismét visszacsalogassa, vagy visszakényszerítse a magyar fennhatóság alá. Fáradozásai csak részsikereket eredményeztek. Nyugaton Dalmácia nagy része Velence birtokába került, csupán délen Ragusa (Dubrovnik) maradt laza kapcsolatba a magyar koronával, északon pedig Novigrád, Várna, Knin és Senj várát védte továbbra is magyar őrség, az egykori Dalmácia erre a néhány városra zsugorodott.

Lényegében Bosznia is elveszett. Az 1415-i vereség után az ország három hatalmas szomszéd: Magyarország, Velence és az oszmán birodalom között őrizgette egyre fogyó függetlensége maradványait, míg végül 1463-ban hosszú századokra elnyelte a török áradat.

A Havasalföldön is kedvezőtlen fordulat történt. 1416-ban az újra meginduló török támadások fő célja a Havasalföld lett, amelyet a magyar végvári hadak — és természetesen a román nép ellenállása sem tudott megvédeni attól, hogy török hódoltsággá váljék. Az 1420-as években II. Dán fejedelem még többször visszautasította a török támadásokat, utóda Alexandru fejedelem már arra kényszerült, hogy támogassa az Erdélybe törő oszmán portyázókat.[200] A Havasalföld kiesésével ily módon Dél-Erdély is hadszíntérré változott.

Zsigmond legnagyobb diplomáciai győzelmét Szerbián aratta. Már utaltunk arra, hogy 1408-ban magyar hadak jelentek meg Szerbiában és ez arra bírta Lazarevics István szerb fejedelmet, hogy újból ismerje el a magyar függőséget. Viszonzásként Zsigmond jelentős magyarországi birtokadományokkal — Szatmár, Németi, Nagybánya stb. — ajándékozta meg.[201] 1426-ban a fejedelem a tatai szerződésben Magyarországra ruházta az egykori macsói bánság várait, továbbá Belgrádot és Galambócot (Golubác) is.[202] Összesen tizenhét új végvár ke-

197 *Kupelwieser,* i. m. 41. o.; *Breit:* i. m. 174. o. — Ugyan erre az időre esik a Német Lovagrend néhány lovagjának és csatlósának betelepítése a szörényi bánság területére. A Nicolaus von Redwitz vezetésével megjelent német lovagok tevékenységéről csupán annyit tudunk, hogy néhány év múlva a török elpusztítja településüket. (*Joachim,* E.: Kőnig Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429—1432. Innsbruck, 1911., 33. o.)

198 Documenta privitoare la istoria Romanilor. Ed. E. Hurmuzaki. Bucuresti, 1887. XV/1. 24—25. o. (a továbbiakban Hurmuzaki.)

199 *Wenzel:* i. m. 19—20. o. (Poggio, Pozzi és Pipo ismeretlen történetírója alapján.) A várak vezetésével esetenként tapasztalt idegen zsoldostiszteket bíztak meg. (Friedrich von Floerscheim), Regesta imperii 8305, Hans von Segelsdorff (Dl. 36.753), Ralfko de Wartenburg (Zsigm. okl. II. 6311), stb. és idegen zsoldosokkal is megerősítették (Bertandon de la Broquiere utazása. 1433. Közli *Szamota* I.: 1054—1717. Budapest, 1891. 81. o.

200 *Werner—Zimmermann:* Urkundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1892—1937. IV. 466—478. o.; *Elekes:* Hunyadi 63. o.; *Windecke:* i. m. 332—333. o.; *Kupelwieser:* i. m. 45. o.

201 *Pesty* F.: Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon. Budapest, 1877. Emich. 38—39. o. A tatai szerződés szövegét lásd Monumenta Hungariae Historica 33. k. XXIV—XXVIII. o. C/ X/1. 89—93. o. Lásd még *Thuróczi:* i. m. 98. o.

202 Uo.

rült magyar fennhatóság alá, közöttük Belgrád, Mačva (Macsó), Sokol, Brodar, Halap. Noha a várak átadása nem utolsósorban az erőszakos magyar térítő politika következtében nem ment símán — Galambócot pl. parancsnoka a török kézre játszotta —, a tatai szerződés fordulópontot jelentett a magyar végvárrendszer történetében. Különösen Belgrád megszerzését tekinthetjük fontosnak. A Duna és a Száva összefolyásánál emelt várat már a kortársak is „Magyarország kapujának"[203] nevezték, s tény, hogy a vár 1521-es elestéig minden jelentősebb török támadást elhárított, s bukása mementóként előre jelezte a későbbi mohácsi katasztrófát és egyben a török hódoltság bekövetkezését is.

A tatai szerződés, s különösen Belgrád megszerzése valóban szinte az utolsó pillanatban mentette meg az országot a döntő török támadás veszélyétől. Már I. Mohamed alatt megújultak a török támadások, főként Boszniát és a Havasalföldet támadták a török portyázók. Mind a török támadások erejét, mind a magyar végek gyengeségét bizonyítja, hogy még ugyanezen a nyáron egy török hadsereg egészen Stájerországig hatolt.[204] A havasalföldi harcok is a török fegyverek sikereit hozták. Mircea fejedelem kérésére Losonczi István vezetésével magyar segélyhad indult a török ellen, de súlyos vereséget szenvedett, maga a vezér is elesett a csatában.[205]

Sikeresebbek voltak Macedóniai Péterfia Miklós temesi alispán harcai, aki két alkalommal is nagy török portyázó hadat vert szét, s párviadalban Ikach béget is levágta.[206] 1419-ben pedig maga Zsigmond is a végekre indult. Mircea fejedelem támogatására vezetett hadjáratot, bár a részleteket nem ismerjük, hadjárata sikeres lehetett, mivel hamarosan török követség jelent meg Budán a szultán ötéves békeajánlatával, amit a már a cseh problémában elmerült Zsigmond bizonyára örömmel is fogadott.

A végvári harcok legjelentősebb vezére azonban Ozorai Pipo temesi ispán volt, aki életrajzírói szerint több, mint húsz csatában harcolt sikeresen a betörő török ellen.[207] Főleg 1423-as bulgáriai győzelmét és utolsó, 1425-i hadjáratának eredményeit — Belgrád és Szörény környékének megtisztítását a törököktől — emelhetjük ki.

A tatai szerződés újabb háborút robbantott ki Magyarország és a török birodalom között. Galambóc várát parancsnoka a török kezére játszotta, megtorlásul a következő év tavaszán Zsigmond névleges, és Rozgonyi István temesi ispán tényleges vezetése alatt tekintélyes román és litván csapatokkal is kiegészített magyar sereg indult a vár elfoglalására. A sereg létszámát Breit 25 000, Kupelwieser 20—30 000 főre becsüli.[207] Véleményünk szerint a sereg létszáma aligha érte el a

203 „Magyarország meghódításának kulcsa." Turszán bég. *Thury:* J.: Török történetírók. I. Budapest, 1893. 77. o. Az újabb szerzők közül *Schwoebel,* E.: The Shadow the Crescent: The Renaissance image of the Turk. (1453—1517.) Nieuwkoop, 1967. De Graaf, 43. o. „The gateway to Hungary"-nak nevezi Belgrádot.

204 *Jug:* i. m. 6—7. o.

205 *Thuróczy:* i. m. 93—95. o.; Dl. 46 325. „Banderia nostra sub conducti Stephani di Lossonch ... in Valachiam irrumpserunt ... sed ... cladem ... acceperunt" (1421. aug. 3. kelt okl. sz.; Breit: i. m. 153. o.

206 *Thuróczy:* i. m. 95—96. o. TT. 1884. 275. o.

207 Poggiot idézi *Wenzel:* i. m. 20—21. o.

minimálisnak tekintett 20 000 főt.[208] Erre mutat Zsigmond egyik levele is, amelyben arra utasítja Remetei Imre alispánt, hogy 32 (!) lovasával csatlakozzák hozzá.[209] Ilyen kis létszámú csapat távolléte is oly gondot okozott tehát a királynak, hogy személyesen kellett intézkednie. Azt is figyelemreméltónak tartjuk, hogy Remetei, mint alispán a kevei bandériumot vezette, ha az egyik érintett megye egyik katonai vezetője is ilyen jelentéktelen csapattal vonult fel, ebből az egész sereg nagyságáról képet alkothatunk. A hadjárat célja: Galambóc elfoglalása volt, a Duna menti vár — Belgrád és Szörény között — a hadászatilag döntő fontosságú Duna vonalat védte, ám önmagában nem volt olyan fontos, hogy arra kellett volna számítanunk, hogy megütköznek a szultán seregével.

A vár ostroma, mint tudjuk, kudarcot vallott, a szultán segere váratlanul megérkezett és meglepte az ostromló csapatokat. Zsigmond megint csak egy dunai hajón talált menedéket, s tétlenül kellett szemlélnie, hogyan semmisítik meg a törökök a Duna jobb partján rekedt magyar csapatokat.[210]

A vereségből két tanulságot vonhatunk le: a magyar sereg taktikai fegyelme még mindig nem kielégítő, a csata egy váratlan, vagy kedvezőtlen fordulata jóvátehetetlen pánikot okoz, Zsigmond pedig öreg korára sem vált tapasztalt és határozott katonai vezetővé. Ellenben pozitívan kell értékelnünk a tűzfegyverek nagyarányú elterjedését. Rozgonyiné Szentgyörgyi Cecília adományleveléből megtudjuk, hogy a várat ágyúsnaszádokról is bombázták,[211] Lászlóvár ágyúi pedig az üldöző török sereget lőtték eredményesen.[212] Néhány évvel később de Broquière burgundiai lovag is dicséri a magyar ágyúkat, Belgrádról írva megállapítja, hogy „mind az öt erőd föl van szerelve tüzérséggel. Leginkább feltűnt a három bronzágyú, melyek egyike olyan óriási volt, minőt még soha sem láttam."[213]

A következő években erősödött a török nyomás. A végek még télen is állandóan készenlétben éltek, ha beállt a Duna, minden pillanatban várni lehetett a török támadást.[214] A török betörések állandósultak. Főleg Erdély, a Szerémség és a Temesköz szenvedett sokat. A pusztítások sok helységet elnéptelenítettek, avagy annyira meggyengítettek, hogy a király kénytelen volt egy időre elengedni adójukat, mint 1421-ben a kegyetlenül elpusztított barcasági faluét.[215]

208 *Kupelwieser:* i. m. 41. o.; *Breit:* i. m. 175. o.
209 *Ortvay:* Temes IV. 615. o.
210 *Kupelwieser:* i. m. 42. o.; *Pesty:* Krassó III. 328—329. o. CD X/2 437—439. o.
211 CD X/2 438. o.; *Hammer—Purgstal:* i. m. 332. o.; *Schönherr:* i. m. 566—569. o.
212 *Breit* i. m. 177. o.; *Milleker:* i. m. 26—27. o.
213 Id. *Szamota:* i. m. 80. o.
214 „Sciatis quod Danubium usque tres dies erit plenaria congellatum" — írja Thallóczi Frank nándorfehérvári kapitány 1431. január 10-én familiárisának Himfy (Remetei) Miklósnak — „et Turcis cum ipsorum gentibus sunt prompti venire in Hungariam. Ob hoc vobis committimus quatenus visis presentibus in toto comitatu Kevensi proclamere faciatis ... subito ad Danubii ipsorum peditibus et equitibus venire debeant." (Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára. 1198—1526. Összeállította *Thallóczy* L.—*Áldásy* A. Budapest, 1907., 88. o. (MHHD 33.) Thallóczy a következőkben is tájékoztatta a Remeteieket a helyzetről (uo. 90., 91—92. o.), nagyobb baj ezúttal nem történt, végül februárban a dunai révnél felbukkanó „huzarones et alios latrones" ellen szólítják fegyverbe a megye nemességét. (Uo. 91—93. o.)
215 *Hurmuzaki:* XV/1. 11—12. o. Hasonló intézkedések *Werner—Zimmermann:* i. m. IV. 454. o. D1. 43 254.

A rabló, pusztító hadviselés, falvak és városok felgyújtása, emberek elhurcolása nem csupán a török hadsereg harcmódjához tartozott, hanem valamennyi feudális hadsereg, így a magyar is sűrűn alkalmazta a „felégetett föld" borzalmas taktikáját.[216] A török azonban lényegesen kedvezőbb helyzetben volt. Egyfelől állandó hadászati offenzívában lévén, lényegesen többször léptek csapatai magyar területre, mint megfordítva, más felől a magyar seregek nem a birodalom fontos területeit, hanem a nemrég hódolt Szerbiát, Boszniát és Bulgáriát pusztították.[217]

Zsigmond életének utolsó évében azonban úgy tűnt, kedvező fordulat áll be a magyar—török erőviszonyokba. Több ezer cseh katona Szentmiklóssy Pongrác vezetésével Belgrádba érkezett, csatlakozott Thallóczy Máté kapitány hadaihoz. Az egyesült seregek nagyon sikeres portyát hajtottak végre. Egészen Kruševácig hatoltak előre és megsemmisítették a veszélyes török folyami ágyús flotillát.[218] A csehek Szendrő (Smederevo) alá is benyomultak és szétverték Iszak bég hadait.

*

Ezzel a sikeres akkorddal zárult Zsigmond hosszú, inkább kudarcokkal, semmint diadalokkal teli uralkodása. Kétségtelen tény, a török birodalom halála idején sokkal inkább fenyegette az ország függetlenségét, mint uralkodása első éveiben. A már kezdetben sem kedvező erőviszonyok mindinkább az oszmánok javára tolódtak el, s az utolsó katonai siker ellenére világosan látszott: csakhamar véget ér a török stratégia portyázó szakasza, s megindul a harc Magyarország meghódításáért, vagy legalább is a török függőség elismertetéséért.

Ez olyan objektív tényező volt, amelyért az ország vezetőit, így Zsigmondot is, csak másodlagosan terheli a felelősség. Ugyanígy nem hibáztathatjuk a keresztes hadjáratok elmaradásáért sem. Azt sem állíthatjuk, hogy törökellenes politikáját a passzivitás jellemezte. Egyetlen károsan passzív időszaktól — 1402—1413 — eltekintve inkább az jellemezte politikáját, hogy olyankor is támadólag lépett fel, amikor erre nem volt kifejezetten szükség — l. néhány havasalföldi harcot, s mindenekelőtt a galambóci ütközetet.

216 A kortársak természetesnek tartották a „felégetett föld" stratégiáját — ha ellenséges terület elpusztításáról volt szó —, sőt szinte dicsekedtek is vele: Kinizsi — írja Mátyás 1481. december 10-én IV. Sixtusnak — „in Serviam penetravit usque ad Crosucz progressus ... totam illam terram ferro et igne vastavit. (Mátyás király levelei. Szerk. *Fraknói* V. Budapest, 1893—1895. II. 190. o.) Ha viszont ugyanezt az ellenség csinálja, akkor természetesen kellő borzadállyal írnak róla. „Dum seva gens Turcorum ... (Rasciam) hostiliter invadendo ... non modicas etiam depredationes et devastationes ac insendia in dicto regno nostro Raschie perpetravit" (MHHD 33. 73—74. o. Bocskay Miklós adományleveléből, 1427.) Mindkét forrásunk ugyanarról az országról, Szerbiáról szól! A középkori háborúkat jellemző pusztító hadviselést Kőhler tudatosnak tekintette és megteremtette az ún. „depopulációs stratégia" fogalmát. (*Kőhler*, G.: Die Entwickelung des Kriegwesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. Breslau 1889. III/3. 3—37 o. (Lásd még *Rázsó* Gy.: HK. 1960. 1. sz. passim.

217 *Wertner* M.: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. HK. 1911. 217—276. o.; *Milleker:* i. m. 25—29. o.; *Kupelwieser*, i. m. 36—49. o.

218 A szerbiai portyára: a Thallóczi, Marczali János és más magyar kapitányok nagyszámú haddal „ad comburendum et anichilandum quoddam castrum Crusowecz vocatum in regno Rascie erga manu sevissimorum Thurcorum habitum, necnon certes galeas seu naves ipsorum Thurcorum in fluvio Morva vocato ... in est ex quibus iidem Turci regno et regnicolis nostris presentim in partibus inferioribus constitutis multiplicie dampna ... inferre portuissent." (Thallóczy Máté adománylevele 1437. szeptember 27. MHHD. 33. 118—120. o. Magyarul: *Karácsonyi* J.: Az első magyar hadijelentés. 1437. HK., 1910. 15—22. o.

Ez nem jelenti természetesen, hogy Zsigmond hatalmi politikáját feltétel nélkül igazoljuk. Mind 1402 utáni viszonylagos passzivitása, mind a velencei háborúk, mind a cseh hódító háború súlyos politikai és katonai hibának bizonyult: nagyhatalmi politikája érdekében az esetekben a fő kérdés, a török elleni védekezés háttérbe szorult.

Zsigmond nyugati politikáját tekintve többé-kevésbé azt a tendenciát látjuk érvényesülni, mint Mátyásnál: felismerve az ország gyengeségét, nagy közép-európai birodalom létrehozására törekedett, hozzátéve természetesen, hogy ez a felismerés nála még nem annyira világos, mint nagy utódjánál. A családi, illetőleg a presztizspolitika, mint hajtóerő még a török veszély elhárításánál is inkább befolyásolta Zsigmond nyugati terveit.

Ennél lényegesen pozitívabban kell értékelnünk Zsigmond balkáni politikáját. Vitathatatlan, hogy célja a régi magyar hűbéres területek visszaszerzése, tehát hódítás volt, ám ezek a hódítások egyidejűleg nagyobb veszély, a török előnyomulás elleni védelmet szolgálták, s így, legalább is részben, megegyeztek az érintett népek érdekeivel. A félsiker okai itt részben a török erőfölényével, részben az erőszakos térítő politikával magyarázhatók, amely a délkelet-európai népeket a török karjaiba kergette.

Zsigmond hadvezéri képességeit sem ítélhetjük meg egyértelműen. Katonai teljesítményét kitűnő, bár sokszor megvalósíthatatlan hadászati elgondolások, a tengeri erő és gazdasági tényező értékének világos megértése, a hadászati védelem, a végvárrendszer kiépítése szükségességének felismerése, ugyanakkor gyenge, határozatlan, kapkodó harcászati vezetés jellemzik.

Legnagyobb érdemei: a déli végvárrendszer megteremtése — főleg Belgrád megszerzése és kétségtelen erőfeszítései a magyar hadsereg korszerűsítésére —, a zsoldosság megerősítése, a telekkatonaság megteremtése, az egyes fegyvernemek: nehézlovasság, gyalogság korszerűsítése, valamint a tüzérség meghonosítása.

Mindezek azt eredményezték, hogy déli határainkon meglehetősen szilárd és hatékony védővonal épül ki, melyet többé-kevésbé kielégítő létszámú és minőségű haderő védett, olyan sikerrel, hogy lényegében meg tudta gátolni a kor egyik legjobb hadseregének, a Magyarországénál jelentősebb, nagyobb katonai potenciállal bíró, illetve rendelkező oszmán birodalom fegyveres erőinek győzelmét.

A fentiek alapján úgy véljük, Zsigmond török politikáját lényegesen pozitívabbnak kell tekintenünk, mint ahogy azt a korábbi magyar történetírás — beleértve a marxista történészeket is — tette. A déli határvédelmi rendszer megteremtésével és a törökellenes szövetség állandó keresésével végeredményben több mint egy évszázadig meghatározta utódai számára is a követendő politikát. Zsigmond védelmi rendszere mindaddig hatékonynak is bizonyult, ameddig egyfelől a török birodalom megerősödése, másfelől a Jagellók alatt a magyar államapparátus és a hadsereg szinte teljes szétbomlása döntően meg nem változtatta a magyar—török egyensúlyt. Ezért azonban nyilvánvalóan már nem Zsigmondot terheli a felelősség.

ДЬЮЛА РАЖО:

ВЕНГРИЯ ВРЕМЕНИ КОРОЛЯ ЖИГМОНДА И ОПАСНОСТЬ СО СТОРОНЫ ТУРОК (1393—1437)

Резюме

В вводной части своей статьи автор рассматривает условия создания Османской империи и особенности её стратегии. Автор констатирует, что для паразитической турецкой империи завоевания являлись необходимой предпосылкой сохранения своего государства, и почти одновременно с прекращением экспансии начался упадок империи. Вследствие этого, несмотря на то, что для Венгрии теоретически и открывался ряд возможностей для урегулирования политических и военных отношений с Османской империей, подступившей к её южным рубежам, в действительности же у нее не было иного выбора как бескомпромиссное сопротивление и война.

Однако ограниченные ресурсы Венгрии и её шаткое политическое положение в Европе лишь изредка позволяли венгерской армии вести наступательные действия против турок. По мнению автора статьи, решение этой проблемы можно найти в усилении пограничных крепостей, в целесообразном применении стратегии и активной обороны.

Далее автор статьи, анализируя дальнейшие события, рассматривает, насколько соответствовала этому требованию политика короля Жигмонда по отношению к туркам.

Затем автор статьи **пишет о провале наступательной стратегии (1391—1402 гг.).** Он приходит к заключению: в этот период казалось возможным, что солидарность европейских народов еще сможет вытеснить османов в Балкан. Жигмонд правильно осознал серьезность угрозы турок, и в 1396 году ему удалось двинуть против турок значительную армию численностью до 30 000—35 000 человек, состоявшую главным образом из венгров, французов и румын. Однако Венецианская республика, которая должна была с моря обеспечить успех этой кампании, осторожничала им лишь с небольшим успехом поддерживала армию крестоносцев. Однако к еще более тяжким последствиям, чем отсутствие помощи на море, привела недисциплинированность армии, и в первую очередь французских рыцарей, что привело к поражению в решающей битве при Никополе (28 сентября 1396 года).

Это поражение не только поколебало внутреннее положение короля Жигмонда, но и сделало достижимым для турок в недалеком будущем завоевание Венгрии. Жигмонд отчасти лихорадочной дипломатической деятельностью, а отчасти внутренними военными реформами — формированием поземельного войска, строительством крепостей на южных рубежах и т. д. — старался устранить нависшую угрозу. Однако особых результатов он добиться не смог, ни в своей внутренней политике, ни в сфере внешней политики.

Победа Тамерлана на Ангаре (в июле 1402 года) и последовавший за этим кризис турецкой империи несколько отодвинули непосредственную угрозу. Европейские державы — в том числе и король Жигмонд, всё более запутывавшийся в политический хаос германской империи, — не использовали эти неожиданные возможности. Особеано задерживало формирование единого антитурецкого фронта то, что две державы, наиболее затронутые в этом вопросе, — Венеция и Венгрия, — были вовлечены в войну друг сдругом из-за далмацкой проблемы (1411—1419 гг.). Эта война кончилась поражением для Венгрии и утратой Далмации.

В противоположность этому на турецком фронте длительное время было спокойно. Это затишье было использовано Жигмондом для завоевания Боснии и возобновления сюзеренных притязаний, которые он предъявлял к Сербскому и Валашскому княжествам. Его попытки в итоге имели результаты, которые могли быть реализованы лишь позже по отношению к Сербии.

В 1419 году нападения турок возобновились, в тридцатых годах опустошительным

набегам подверглись главным образом Темешшег и Трансильвания, однако вооруженные силы Венгрии были связаны гуситскими войнами, вследствие чего Венгрия не могла выставить против османов должной военной силы. Наиболее крупная военная кампания была организована летом 1428 года, однако и она окончилась поражением.

Наибольшим результатом явилось создание южной системы пограничных крепостей. В 1426 году Жигмонд дипломатическим путем присоединил к Венгрии Белград, который вплоть до утраты его в 1521 году оставался ключом системы пограничных крепостей.

В заключение статьи автор констатирует: несмотря на то, что Жигмонд потерпел несколько тяжелых поражений от османов, и что в отдельные периоды истории, — главным образом после 1402 года, — не уделял должного внимания турецкой угрозе, в сущности правильно оценил размеры опасности и возможности страны. Созданием южной пограничной обороны он заложил основу для дальнейшего успешного сопротивления. Поэтому его политику мы должны рассматривать как более положительную и результативную, чем как она оценивалась более ранней венгерской историографией.

GYULA RÁZSÓ:

UNGARN ZUR ZEIT DER REGIERUNG KÖNIG SIGISMUNDS UND DIE TÜRKENGEFAHR (1393—1437)

Resümee

In der Einleitung seiner Studie untersucht der Autor die Umstände der Herausbildung des Osmanenreiches, sowie die Eigenheiten seiner Strategie. Er stellt fest, daß für das parasitäre Türkische Reich die Eroberungen eine unerlässliche Vorbedingung der Existenz des Staates bildeten und daß mit dem Aufhören der Expansion zugleich auch der Verfall des Reiches begann. Obzwar es für Ungarn theoretisch mehrere Möglichkeiten gab, sein politisches und militärisches Verhältnis zu dem nach 1391 bis an die Südgrenze Ungarns vorgedrungenen Osmanenreich zu regeln, konnte es in Wirklichkeit nur den konsequenten Widerstand, den Krieg wählen.

Die beschränkten Möglichkeiten Ungarns und die unsichere europäische politische Lage ermöglichten es aber nur selten, daß die ungarische Armee den Türken gegenüber offensiv werde. Laut Ansicht des Verfassers könnte die Lösung in der Verstärkung des Abwehrsystems im Süden, in zweckmäßiger Anwendung der aktiven Verteidigungsstrategie gefunden werden.

Im weiteren untersucht dann der Verfasser mit Hilfe der Analyse der Ereignisse, inwiefern die Türkenpolitik Sigismunds diesen Anforderungen entsprach.

Dann spricht er über das Fiasko der Angriffsstrategie (1391—1402). Er stellt fest, daß es in dieser Periode den Anschein hatte, durch einen Zusammenschluß Europas könne man den Osmanen vom Balkan verdrängen. Sigismund erkannte richtig, wie schwerwiegend die Bedrohung durch die Türken sei und 1396 gelang es ihm auch, ein hauptsächlich aus Ungarn, Franzosen und Rumänen bestehendes Heer von 30 000—35 000 Mann gegen die Türken zu führen. Doch die Republik Venedig, deren Aufgabe es gewesen wäre, den Erfolg des Unternehmens auf See zu sichern, unterstützte das christliche Heer nur vorsichtig und mit geringem Erfolg. Doch noch schwerere Folgen als das Unterbleiben der Unterstützung auf dem Meere hatte die Undiszipliniertheit des Heeres, in erster Linie der französischen Ritter, was dazu führte, daß die entscheidende Schlacht bei Nikopolis (28. September 1396) verloren wurde.

Diese Niederlage erschütterte nicht nur die Lage Sigismunds im Innern, sondern brachte den Türken auch die Eroberung Ungarns in greifbare Nähe. Sigismund war bestrebt, die Gefahr teils durch fieberhafte diplomatische Tätig-

keit, teils durch militärische Reformen — Schaffung des Portalmilitärs, Bau von Befestigungen an der Südgrenze usw. — abzuwehren. Er konnte aber weder auf innen-, noch auf außenpolitischem Gebiet besondere Erfolge aufweisen.

Durch den Sieg Timur Lenks bei Angora (Juli 1402) und die darauffolgende Krise des Türkischen Reiches wurde die unmittelbare Bedrohung hinausgeschoben. Die europäischen Mächte — so auch Sigismund, der sich immer mehr in die politischen Wirren des Deutschen Reiches verstrickte — haben die unerwarteten Möglichkeiten nicht ausgenutzt. Die Herausbildung einer antitürkischen Einheitsfront wurde besonders dadurch gehemmt, daß die in dieser Frage am meisten tangierten beiden Mächte: Venedig und Ungarn wegen des Problems Dalmatiens gegeneinander Krieg führten (1411—1419). Der Krieg endete für Ungarn mit einer Niederlage bzw. dem Verlust Dalmatiens.

An der türkischen Front war es hingegen lange Zeit hindurch ruhig. Sigismund benutzte diese Ruhe zur Eroberung Bosniens bzw. zur Erneuerung seiner Ansprüche als Lehensherr den Fürstentümern Serbien und Walachei gegenüber. Sein Versuch brachte nur in Verbindung mit Serbien später realisierbare Erfolge.

Die türkischen Angriffe wurden 1419 erneuert, in den dreißiger Jahren erlitten hauptsächlich die Umgegend von Temesvár und Siebenbürgen verheerende Einfälle, die bewaffneten Kräfte Ungarns waren jedoch durch die Hussitenkriege gebunden, so daß keine genügenden Kräfte gegen die Osmanen eingesetzt werden konnten. Das größte militärische Unternehmen bedeutete der Kriegszug gegen Golubac im Sommer 1428, doch endete auch dieser mit einer Niederlage.

Den größten Erfolg bedeutete der Ausbau der Grenzbefestigungen im Süden. 1426 erwarb sich Sigismund auf diplomatischem Wege Belgrad, das bis zu seinem 1521 erfolgten Verlust der Schlüssel des Grenzbefestigungssystems war.

Zusammenfassend stellt der Autor fest, daß Sigismund, wenn er auch mehrere bedeutende Niederlagen durch die Osmanen hinnehmen mußte und in einzelnen Zeitabschnitten, hauptsächlich nach 1402 der Bedrohung durch die Türken nicht gebührende Aufmerksamkeit widmete, die Größe der Gefahr und die Möglichkeiten des Landes im wesentlichen richtig einschätzte. Durch die Schaffung der Grenzverteidigung im Süden schuf er die Möglichkeit für weiteren erfolgreichen Widerstand. Deshalb müssen wir seine Politik als positiver und erfolgreicher betrachten, als dies in der früheren ungarischen Geschichtsschreibung geschah.

BETHLEN GÁBOR HÍRSZERZŐ ÉS ELHÁRÍTÓ SZOLGÁLATA

NAGY LÁSZLÓ

A hírszerzés és elhárítás általános helyzete Európában a XVII. század elején

A XVII. század első felét Európában a nagy gazdasági, társadalmi és katonai változások jellemezték. Ezek a változások természetesen alapvetően befolyásolták a hadügy fejlődését is. A hadseregek összetétele, fegyverzete, felszerelése, fegyvernemi megoszlása, stratégiája és taktikája elválaszthatatlan az ipari termelés fejlettségi fokától, a társadalmi viszonyoktól, az egyes országok kül- és belpolitikájától. A korszak főbb problémái a hadszervezet és hadkiegészítés, a fegyverzet, a felszerelés és erődítés, valamint a stratégia és taktika fejlődése terén hatottak ki a hadügy alakulására.

A stratégia fejlődése a tudományosságra, módszerességre törekvő, a lehetőségeket gondosan figyelembe vevő hadvezetés megjelenésével nagy léptekkel haladt előre. Az elméleti és gyakorlati hadtudományt olyan kiváló hadvezérek gazdagították, mint Orániai Móric, Gusztáv Adolf, Cromwell Olivér, vagy Habsburg viszonylatban Basta, Wallenstein, Tilly. A harcászat pedig — mindenekelőtt a fegyverzet fejlődése eredményeként — a négyszögoszlopok harcából átfejlődött vonalharcászattá.[1]

A stratégia fejlődésének elengedhetetlen előfeltétele és velejárója volt a hírszerzés és elhárítás fejlődése. Az óriási költséggel fenntartott hadseregek (a hadikiadások nemegyszer az állami jövedelem 70—80 százalékát tették ki) harcba vitele, kockáztatása parancsoló szükségszerűséggel vetette fel az ellenség katonai potenciáljának felderítését, valamint a saját katonai erőviszonyok lehetőség szerinti eltitkolását. Ez a feladat egyfelől az államok — pontosabban az abszolút uralkodók — diplomáciai és kereskedelmi hálózatára hárult, másfelől a katonai hírszerzésre és elhárításra.

A történettudomány részletekbe menő kutatásai már megállapították, hogy az európai diplomácia keletkezésénél az ellenfél folytonos

1 Lásd erről bővebben: Az egyetemes és a magyar hadművészet története. I/1. k. Budapest, 1959., 275—320. o.

lebecsülésének és a saját akció túlbecsülésének momentumai állottak középpontban, s ezeknek befolyása a politika és a háborúk mechanizmusára a XVII. században sem csökkent. A korszak diplomáciai akciói általában az ellenfél és a szövetségesek életkörülményeinek és lehetőségeinek pontos ismerete nélkül zajlottak le. A diplomatáknak és politikusoknak még nem állottak rendelkezésükre etnográfiai, statisztikai adatok, nem állt módjukban az államviszonyok jogi és gazdasági mérlegelése, a társadalom szerkezetének, osztályainak kellő ismerete. Számtalanszor megesett, hogy két állam katonai szerződést kötött egymással közös akcióra anélkül, hogy diplomatáik valaha is látták volna egymás területét. Nagyon sok esetben az államok vezetői legfeljebb egy-egy kereskedő, világutazó, vagy kalandor ügynök szakszerűtlen, sőt sokszor egyenesen légből kapott, vagy éppen tudatosan dezinformatív adataira támaszkodtak.

A XVII. század történetét tanulmányozva azt tapasztalhatjuk, hogy a politikai és katonai vezetők a szükséges ismeretek hiánya miatt általában gyakran lemondanak régi tervükről és csodálatos könnyedséggel keresnek új célokat és azokhoz vezető expedienseket. A korszak egyik nagy hadvezérének, Wallensteinnek a leveleiben például napról napra új politikai és katonai tervekkel találkozunk, aminek egyik alapja az erőviszonyok pontatlan ismerete és felmérése volt. Ennek hiányában azután meglehetősen gyakoriak voltak az előkészület nélküli hirtelen cselekedetek, elhamarkodott katonai akciók.

A pontatlan ismeretanyagból származó negatív hatások kiküszöbölésére irányuló törekvés a hírszerző szolgálat fejlesztésére ösztönözték a korszak uralkodóit és hadvezéreit. Az ellenségként vagy szövetségesként számba jöhető államok politikai és katonai terveinek, erőviszonyainak és lehetőségeinek megismeréséről — illetve a megismerésre való törekvésről — nem mondhattak le, ha nem akartak készületlenül állni a háborúktól terhes légkörű Európában. Az információszerzés legkézenfekvőbb eszközei a diplomaták voltak, akik a legtöbb esetben katonai ismeretekkel rendelkező egyénekből kerültek ki, s feladatuk elsősorban katonai jellegű hírek megszerzése volt.

A diplomáciai testület mellett a katonai hírszerzés legnagyobb és leghatékonyabb szervezete az *egyház* volt. A harmadik nagy hírszerző hálózatot pedig a *kereskedők* alkották, akik szinte egész Európát bebarangolták és útjaikon sok bizalmas értesülés birtokába jutottak. Mindenekelőtt olyan gazdasági jellegű katonai titkokhoz, mint a katonaság részéről történő, a szokásosnál nagyobb élelem- és lótápfelvásárlás és tárolás, nagyobb fegyverzet és felszerelés rendelés a különböző fegyvergyártó céheknél stb. Ezek az értesülések általában háborús készülődésekre utaltak. A városi polgároknak közvetlen létérdeke fűződött a pontos helyzetismerethez, ezért pénzt és fáradtságot nem kímélve igyekeztek minél többet és pontosabbat megtudni a készülő eseményekről és azok várható kimeneteléről. A városok — mindenekelőtt a kereskedő városok — egészen távoli vidékekről is rendszeresen gyűjtötték a katonai természetű híreket és értesüléseket. Ezeket — amennyiben az abszolút uralkodó és a polgárság között megfe-

lelő volt a kapcsolat — saját uralkodójuk rendelkezésére is bocsátották.

A XVII. század első felében kiváló hírszerzési forrás volt a *vallási és politikai menekültek* rétege is. A kiéleződött felekezeti viszonyok között — amelyek természetesen politikai ellentéteket takartak — a különböző társadalmi osztályok tagjai közül nagyon sokan hagyták el hazájukat és álltak a befogadó ország szolgálatába.

A katonai hírszerzés eszközét képezték természetesen azok a kisebb-nagyobb *katonai felderítő egységek* is, amelyek háborúk folyamán mélyen behatoltak az ellenséges hátországba s ott portyázásokat, harcfelderítéseket végeztek, „nyelveket" fogtak az ellenség katonái — lehetőleg tisztjei — közül, akiket azután kivallattak. Miután ekkor még összefüggő arcvonalak nem léteztek, ilyen felderítő egységek betörése a hátországba viszonylagosan könnyű feladatnak számított. Előfeltétele a földrajzi helyismeret és a mozgékonyság volt, ezért ilyen jellegű eredményes katonai hírszerzést és felderítést többnyire csak könnyűlovas, portyázó egységekkel bőven rendelkező hadseregek tudtak végezni.[2]

A *katonai elhárítás* alapja mindenekelőtt a legszigorúbb *titkosságra* való törekvés volt. A legfelsőbb politikai és katonai hatalmat gyakorló egyeduralkodók azon fáradoztak, hogy terveiket, szándékaikat lehetőleg a legkevesebben ismerjék. *Csakis olyanok, akiknek a közreműködése elengedhetetlenül szükséges azok végrehajtásában, s akik személyesen is érdekeltek voltak a tervek sikeres megvalósulásában.* A titkosan ülésező kabinetek, az ott részt vevők szigorú megválogatása, a titoktartást megsértők szigorú felelősségre vonása — nem egyszer tekintet nélkül azok magas társadalmi rangjára — mind az elhárítás hatékonyságának emelését célozta. A katonai titkokat tudók körének leszűkítése néha olyan szigorú méreteket öltött, hogy a tervek és erőviszonyok pontos ismeretével csupán az uralkodó vagy a főhadvezér rendelkezett.

Az elhárítás céljait szolgálta a legmagasabb beosztású tisztektől a közkatonáig terjedő *szigorú tilalom az ellenséggel való szóváltásra és bármiféle érintkezésre.* Ilyen gyanú felmerülése esetén a legtöbbször fejvesztéssel (s ha volt, egyben vagyonelkobzással) büntették az illető személyeket. A nyilvánosan végrehajtott, kínzásokkal kombinált megszégyenítő kivégzések elrettentő példaként kívántak szolgálni mindenki számára, hogy meggondolja a birtokába jutott titkok kifecsegését. Ennek megakadályozását szolgálta több hadseregben a nők és borárusok kitiltása a katonai táborokból. Volt olyan hadsereg, ahol a táborban talált kétes nőszemélyt zsákba varrva vízbe kellett vetni.[3]

Az elhárítás keretébe tartozott a *fontos személyek és objektumok*

2 Ilyen egységek hiánya miatt panaszkodik számos levelében a két híres császári hadvezér, Basta és Wallenstein is. Ezért a császári sereg felderítése ebben az időszakban mindig gyenge volt és gyakran érte meglepetésszerű támadás a Habsburg-haderőt.

3 Mint pl. a magyar hadseregeknél a XV—XVII. században. E szigorú rendelkezésnek pozitív hatása volt a magyar seregek egészségügyi állapotára is. Az ellenséggel szembeni magatartásra l. többek között „Hadi szabályzat a lovasság és a gyalogos hajdúk számára" 19., 20. és II/8. pontok. (Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához, Budapest, 1955., 190—191. o.)

védelme is. Az uralkodók és a jelentős katonai személyek védelmére válogatott egyénekből álló, anyagilag magasabban dotált testőrséget szerveztek. A megkülönböztető egyenruhával ellátott — vagy néha álruhás — testőrök feladata nemcsak a merényletek megakadályozása volt, hanem az is, hogy meggátolják a katonai titkokat tudó fontos személyek elrablását.

A katonai objektum-védelem várak, fegyverraktárak és táborok biztosítására terjedt ki. Külön bizalmi emberek voltak a várak kapuőrzői, akiknek meg kellett rostálni a ki- és bemenőket. A fegyverraktárak őrsége csakis az arra illetékeseket engedhette az objektum közelébe. Ezt személyes ismeretség, illetve jelszó útján biztosították. A táborhelyeket több vonalban felállított őrség védte nemcsak a meglepetésszerű támadástól, hanem illetéktelen egyének behatolásától is. A gyanúba került személyeket olyan borzalmas kínvallatás alá vetették, amelynek folyamán még az ártatlan is beismert minden ellene emelt vádat, csakhogy abbahagyják a vallatást. Ezután barbár módon kivégezték a kémet — de sokszor a csak kémkedés gyanújába esett ártatlant is.[4]

A katonai elhárítás a testőr- és udvari tisztekre, továbbá a hadbírákra és azok embereire hárult. A testőrségbe olyan tisztek kerültek, akik általában személyileg is lekötelezettjei voltak az uralkodónak, s így számítani lehetett hűségükre és szorgoskodásukra a kémek felderítésében és elhárításában. Az ilyen eredményeket általában nagy birtok- vagy pénzadományokkal jutalmazták.

A megszerzett hírek továbbítása szóban, írásban, illetve bizonyos ősi jeltávközlő rendszer útján történt. A szóbeli hírtovábbítás előnye a levéllel szemben a leleplezés kisebb veszélye volt, hátránya viszont az, hogy vagy csak rövidebb üzenetet lehetett így továbbítani, vagy pedig a hír küldőjének magának kellett útra kelnie. A levélben továbbított hírek felfedését részleges vagy teljes *titkosírás* használatával igyekeztek kiküszöbölni. Híradásban használták az ősi jeladás láncolatát is. Ezzel azonban csak rövidebb híreket lehetett továbbítani.[5]

Vázlatosan áttekintve ilyen volt a katonai hírszerzés és elhárítás, valamint a hírközlés általános képe a XVII. század első felében Európában. A hadügy, ezen belül a stratégia fejlődése maga után vonta a hadművészetnek tudományosabb alapokra való helyeződését, ami magasabb szakmai követelményeket támasztott a hírszerzőkkel szemben is. A képzett hírszerzők többe kerültek, s emiatt a hadi kiadások egyre jelentősebb részét fordították katonai hírszerzésre. Természetesen a felmerülő nehézségeket nem egyforma sikerrel tudták leküzdeni a különböző európai államokban. A siker mértéke alapvetően a

4 Ilyen procedúra részletes leírását lásd többek között *Ballagi A.:* Wallenstein horvát karabélyosai, Budapest, 1882., 236—241. o.

5 „A tábori telegrafálás egy nemére is akadunk — írja *Bárczai Oszkár* —, melynek rendszere úgy látszik Polybiuséra vezethető vissza. Meyner azt mondja róla, hogy John Smith találta fel és alkalmazta 1601-ben Magyarországon azért, hogy a törököktől körülvett várakkal kívülről correspondeálni lehessen. E célra fáklyák szolgáltak s egy alphabetum volt kieszelve." (A hadügy fejlődésének története II. k. Budapest, 1895., 591. o.)

hírszerzés és elhárítás szervezettségétől, a ráfordított összeg nagyságától, valamint a katonai és politikai vezetők tehetségétől függött, de sokszor befolyásolta azt a véletlen is.

A hírszerzés és elhárítás jelentősége Bethlen háborúinak kimenetelében

A hírszerzés és elhárítás sikeressége mindenkor befolyásolta és befolyásolja minden hadsereg eredményeit, de fokozott jelentősége van olyan államok esetében, amelyek a kitűzött feladatok végrehajtásához elégtelen, csekély katonai erőforrással rendelkeznek. Az ilyen államok számára *létszükséglet* az ellenség szándékainak és erőforrásainak lehető legpontosabb ismerete, valamint saját haditerveinek és hadipotenciáljának legszigorúbb titokban tartása. E kategóriába tartozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsége is, s ezért törvényszerű, hogy a fejedelemnek mindent el kellett követnie, hogy saját hírszerzése és elhárítása a lehető legeredményesebb legyen.

A korabeli erőviszonyokat illetően pontos demográfiai adatok nem állanak rendelkezésünkre, de a történetírás meglehetősen egybehangzó adatai szerint a török birodalom lakossága ekkor mintegy 30 millió volt, a Habsburg örökös tartományoké a királyi Magyarország területével együtt kb. 6 millió, az erdélyi fejedelemségé pedig ugyanakkor alig haladta meg a 600 000 főt. Az állami adóbevételek terén Bethlen jövedelme a fejedelem minden gazdasági erőfeszítése, ügyeskedése nyomán sem nőtt félmillió forint fölé. Ez az összeg pedig csak arra volt elegendő, hogy a fejedelem azon 1000—4000 fő között váltakozó állandó zsoldos udvari katonaságot, mintegy 3000 főnyi erdélyi végvári katonaságot, továbbá néhány hónapos időszakokra kb. 10 000 főnyi mezei zsoldoskatonaságot tartson. (10 000 katona egy évi tartása egymaga felemésztett közel 500 000 forintot!) Ilyen körülmények között Bethlen ugyancsak rá volt szorulva a kevésbé megbízható, gyenge harcértékű kontingensekre (főúri bandériumok, nemesi felkelés, vármegyék katonasága stb.) és a félfeudális jellegű hadseregelemekre (székelyek, hajdúk). Hadserege még így sem haladta meg sohasem a 20 000 főt, s ennek nyugat-európai értelemben modernnek tekinthető hányada nem volt nagyobb a sereg egynegyed részénél, s legfeljebb fele tekinthető közepes harcértékűnek.[6] Ha mindehhez számításba vesszük azt a körülményt, hogy a vele szemben álló Habsburg szövetségi blokk időnként közel 100 000 főnyi, elsőrendű harcértékű sereggel rendelkezett, s egyes szövetségeseinek hadereje is általában 30 000 főn felüli elsőrendű harcértékű harcosból állott[7], azonnal megláthatjuk, hogy mennyire létszükséglet volt Bethlen számára az ellenség szándékának és erőviszonyainak nagyon pontos ismerete és

6 A fejedelmi jövedelemre, valamint a hadsereg anyagi szükségletére vonatkozó adatok és számítások legújabb munkámban találhatók: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972.

7 L. ezzel kapcsolatban az angol királyi levéltárban található létszámkimutatást. Magyarul kiadta *dr. Marczali H.*: Regesták a külföldi levéltárakból, Budapest, 1882., 146—147. o.

saját terveinek és erőviszonyainak a legszigorúbb titokban tartása. Nem esünk túlzásba, ha azt állítjuk: talán a harmincéves háborúban részt vevő hatalmak egyike sem volt oly mértékben rászorulva a hírszerzésre és elhárításra, mint Bethlen Gábor Erdélye.

Az erdélyi fejedelemség mellett természetesen a XVI. század eleje óta szinte állandó hadszíntérré vált királyi Magyarország területe is erősen rá volt utalva a hírszerzésre. A bécsi kormányszervek azonban egyes átmeneti időszakok kivételével nem tekintették elsőrendű fontosságúnak a magyarországi hadszíntér eseményeit, s ezért az egyes várkapitányok, főurak, vármegyék és városok kénytelenek voltak kiépíteni saját hírszerző hálózatukat. Bethlen Habsburg-ellenes háborúi idején — 1619-től kezdve — a hálózat döntő része a fejedelemnek dolgozott. *Ily módon az erdélyi fejedelmi központi hírszerző és elhárító szolgálat, kibővülve a magyarországi területi hírszerző láncal, rendkívül hatékony hírszolgálatot biztosított a fejedelem részére.* Alapvetően tehát a történelmi szükségszerűség teremtette meg azt a hírszerző és elhárító szolgálatot, amely nélkül Bethlen nem tudta volna katonai eredményeit elérni, s amely nélkül csekély katonai erőforrásaival nem válhatott volna a harmincéves háború számottevő katonai, politikai tényezőjévé.[8]

Bethlen Gábor katonai hírszerző és elhárító szolgálatának szervezete

Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának tengelyét, legfontosabb részét az erdélyi fejedelmi hírszerző és elhárító szolgálat alkotta. Ennek egyes elemeit a fejedelem trónra lépésekor elődeitől készen kapta, de az alapokat nagymértékben tovább fejlesztette már uralkodása első éveiben is.

Az erdélyi fejedelmi hírszerző szolgálat mindenekelőtt a konstantinápolyi, a bécsi, majd később a prágai, a londoni, a hágai állandó és időnkénti diplomáciai szolgálatból; a kulcsfontosságú várak hírszerzőiből, a felderítő katonai portyázó egységekből; s az alkalmakkénti fejedelmi megbízottakból állott.

Bethlen *Konstantinápolyban* állandóan tartott követeket, akiket bizonyos idő után felváltott. Emellett nagyobb horderejű ügyek intézésére — főként az egyes a hadjáratok előtt — rendkívüli meghatalmazottakat, úgynevezett főköveteket küldött a török fővárosba. Eze-

8 Bethlen Gábor hadseregének harcértékéről, s ezen keresztül a harmincéves háborúban betöltött szerepéről meglehetősen ellentétes értékelések olvashatók mind a külföldi, mind a magyar hadtörténeti irodalomban. *Gindely* pl. fegyelmezetlen, rossz fegyverzetű és kiképzetlen hordának nevezi Bethlennek a csehek megsegítésére küldött katonáit, akik pedig a hadsereg elit részét alkották. Általában a korabeli külföldi szemlélők lenézéssel nyilatkoztak Bethlen lovas seregéről, amelyben harminc ember közül jó, ha egynek volt lőfegyvere, az is csak pisztoly. (L. *Gindely:* Geschichte des dreissigjährigen Krieges. III. k. 122. o.; *Szekfű Gy.:* Bethlen Gábor. Budapest, 1929., 190. o.) — Ugyanakkor a felszabadulás utáni magyar irodalomban olyan véleményeket találunk, hogy Bethlen „kezében volt Európa egyik legnagyobb és legpontosabban fizetett hadserege..." (*Wittman T.:* Bethlen Gábor, Budapest, 1952., 45. o.) Vagy: „Bethlen hadserege a korabeli Európa egyik legnagyobb, legütőképesebb hadserege volt, mely sok fényes győzelmet aratott a császári hadsereg felett." (Hadtörténelmi Közlemények. 1954. 1. sz. 235—236. o.) A két véglet között az igazság valahol a középúton rejlik. Lásd erről bővebben idézett munkámban (Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban), 181—197. o.

ket — elindulásuk előtt — bőséges utasításokkal látta el, és azután is állandó érintkezésben volt velük. A követek feladata az erdélyi adóügyek és katonai segélykérések szorgalmazása mellett a katonai hírszerzés volt. A szükséges híreket részben a török divánpasák és tolmácsok megvesztegetésén — a konstantinápolyi császári követek szolgáinak lepénzelésén keresztül, részben pedig a török fővárosban akkreditált Habsburg-ellenes nyugat-európai hatalmak követei révén szerezték meg. Hírszerzésük tárgya mindenekelőtt a fő ellenség, a Habsburg—pápai blokk katonai erejének, terveinek felderítése volt, de éberen szemmel tartották a „szövetséges" törökök katonai megmozdulásait is, hiszen Bethlen erről az oldalról sem érezhette magát teljes biztonságban. A jól kiépített diplomáciai szervezet azt eredményezte, hogy *a konstantinápolyi erdélyi követség a fejedelem egyik fő hírforrásává vált.*[9]

A Habsburg császári udvarban Bethlen nem tartott állandó követséget, mert az uralkodása első pillanatától fennálló ellenséges viszony nem adott lehetőséget ilyen felállítására. Alkalmi követeket viszont meglehetősen gyakran — átlagban két évenként — küldött a császárvárosba. Ezek több hónapon keresztül ott tartózkodtak, s a vitás diplomáciai ügyek intézése, a béketárgyalások és fegyverszüneti egyezkedések vitele mellett mindent elkövettek katonai természetű hírek szerzésére is. Eszközük a szokásos vesztegetés volt. Mivel azonban állandóan szem előtt tartották őket, kevesebb eredményt tudtak elérni, mint a konstantinápolyi követek.[10]

Bethlen *alkalmi diplomáciai megbízottakat* küldött a szomszédos két román fejedelemségbe, ezenkívül Lengyelországba, a tatár kán udvarába, az 1618-as cseh felkelés kirobbanásától kezdve pedig Prágába, majd Hágába, Londonba és Velencébe is. Rajtuk kívül értékes katonai híreket hoztak a Nürnbergben és Heidelbergben tanuló erdélyi diákok is, akik közül számosan a fejedelem költségén, ösztöndíján tanultak, s ennek következtében külön is hűségre és bizalmi szolgálatokra voltak kötelezve az uralkodónak.[11]

A felsorolt diplomáciai lánc a *távoli hírszerzés* eszköze volt, s működését lényegében szinte *legálisan* végezte. Az „illegális" munkát titkos küldöttek, vagy általuk felfogadott ügynökök, magyar származású török íródeákok végezték. Bethlen trónra lépése előtt maga is

9 Bethlen portai követségének diplomáciai és hírszerző tevékenységére bőséges, részletes adatok és leírások találhatók a *Mikó Imre* által kiadott Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban — ETA.) I—III. köteteiben. Itt követjelentések, naplók és Bethlen követutasításai egyaránt megtalálhatók. Nevezetesebb követek, akiknek jelentései és feljegyzései fokozott figyelmet érdemelnek: Toldalagi Mihály, Balassa Ferenc, Rimai János, Mikó Ferenc, Borsos Tamás. Értékes adatok találhatók még a Török-magyarkori államokmánytár I—II. köteteiben is.

10 1613 novemberében Sarmasági Zsigmondot, Kassai Istvánt és Benkner Jánost, 1614 januárjában Kornis Zsigmondot, 1615 februárjában Péchy Simont, Sarmasági Zsigmondot, Balassa Ferencet és Borsos Tamást, 1621 elején Forgách Zsigmondot, Jakusith Pált, Pőcsi Simont, októberben Thurzó Imrét, 1623 novemberében Kamuthy Farkast és Kassai Istvánt, 1624-ben Kovasóczi Istvánt és Mikó Ferencet, 1626 novemberében Mikó Ferencet és Lónyai Zsigmondot küldte a császárvárosba követekként.

11 1619 szeptemberében Vinnai Kristófot a lengyel királyhoz, Markó vajdát és Huszár Istvánt Prágába, október végén Erdődi Kristófot és Kassai Istvánt ugyanoda, 1620 áprilisában Thurzó Imrét szintén oda, 1625-ben Rákóczi Györgyöt, Károlyi Mihályt, Mikó Ferencet Brandenburgba, 1626 elején testőrparancsnokát, Quadt kapitányt a dán, a svéd, az angol királyi udvarokba küldte diplomáciai és felderítői céllal.

többször volt török földön emigrációban. Ez idő alatt nagyon jó bizalmas személyi kapcsolatokat épített ki több befolyásos pasával. Uralkodása idején ezektől több ízben kapott bizalmas értesítést még török szándékokról is. Az ilyen pasák és tolmácsok ellenszolgáltatásként — az időnként kapott „ajándékokon" túl — Bethlen közbenjárását kérték előmenetelükhöz, amit a fejedelem egyre növekvő tekintélye eredményeként legtöbbször sikeresen teljesíteni is tudott. Szinte szervesen beilleszkedve a török diplomáciai és politikai életbe Bethlen rajta tudta tartani a kezét a török birodalomba mindenfelől érkező híreken. Mindez természetesen jelentős pénzbe került, de *Bethlen nem szánta az anyagi áldozatokat a hírszerzés céljaira.*[12]

A közeli hírszerzés a fontosabb várak hírszerző szolgálatára, a háborús, zavaros időben pedig a nyílt csapatfelderítésre hárult. A fejedelem állandó hírszerzői közé tartozott a *karánsebesi,* a *borosjenői,* a *váradi,* a *kővári* és a *huszti* várkapitány. E hírhálózatba szervesen illeszkedett be a székely főkapitányok — továbbá a szász városok — és Debrecen kereskedőitől beérkező híranyag. Csapatfelderítést az erdélyi határ mentén elhelyezett alakulatok kikülönített osztagai végeztek.[13]

Egyes esetekben Bethlen még egy-egy fontosabb személy állandó kémlelésére és szemmel tartására is küldött hírszerzőket. Így például 1619 őszén a Lengyelországba menekült Homonnai Györgyöt a legszorosabb figyelés alatt tartotta. Hírszerzői még azt is számon tartották, hogy „mely nap hány tál étket visznek asztalára".[14]

Az erdélyi fejedelmi hírszerző hálózat természetesen úgy bővült, ahogyan 1619 után nőtt a Bethlen fennhatósága alá tartozó terület, s ahogyan tágult harccselekményeinek akciórádiusza. Előbb az akkor Felső-Magyarországnak, majd az Alsó-Magyarországnak nevezett terület került uralma alá, nemsokára pedig a Dunántúl is. E három országrészt egyesítő Habsburg-Magyarország területén az erdélyitől sok tekintetben eltérő politikai viszonyokat, és ennek nyomán eltérő hírszerző hálózatot talált a fejedelem. A királyi Magyarországon ugyanis az idegen Habsburg-uralkodó és a központi kormányszervek nem voltak jelen, hanem Bécsből és a pozsonyi, valamint a szepesi királyi kamarákból irányították az ország ügyeit. A Habsburg katonai hírszerzés elsősorban birodalmi célközpontú volt, nem sok kapcsolatot tartott Magyarország lakosságával. Így a török támadásoknak, északon pedig a lengyel beütéseknek kitett országban a lakosságnak saját biztonsága érdekében magának kellett gondoskodni a hírszerzésről.

A királyi Magyarország legerősebb hírszerző szervezete — az ország társadalmi viszonyainak megfelelően — a főurak kezében volt. Egy-egy főúr birtoka több vármegye területére kiterjedt. A főurak-

12 Erre bőven találunk adatokat az ETA I—III. köteteiben és a Török-magyarkori államokmánytárban.

13 L. ezzel kapcsolatban *Bethlen Gábor* leveleit Rhédey Ferenc váradi kapitányhoz (*Szilágyi S.:* Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei [továbbiakban — Bethlen pol. levelei], Budapest, 1879.), vagy pl. *Kamuthy Balázs* 1616. november 19-i jelentését Bethlenhez. Történelmi Tár (továbbiakban — TT.), 1879. évf. 236. o., vagy *Bethlen* 1618. november 11-i levelét Vargyai Dániel Mihály székely vicekapitányhoz, amelyben megdicséri: *„Azt jól cselekedi, hogy hírrel tárt bennünket és az havasok alá is vigyázókat szállított."* (TT. 1885. évf. 356. o.)

14 L. Bethlen pol. levelei, 146. o.

nak sokszor több olyan magánvára volt, amelyekben sok száz főnyi magánkatonaságot tartottak. Mindez megkövetelte — különösen a határszéli birtokos főuraknál — az intenzív, aktív katonai hírszerző szolgálat fenntartását. A határ menti főurak hírszerzői gazdasági, rokoni kapcsolatok és érdekeltségek révén mélyen beépültek Lengyelországba, Sziléziába, Morvaországba, Ausztriába, Stájerországba és Krajnába is. A sok ügynök, hírszerző — familiáris vagy külön fizetett szolga — kereskedő, mesterember révén meglehetősen gazdag híranyaggal rendelkeztek a szomszédos országok politikai és katonai viszonyairól, hadipotenciáljáról és a katonai terveiről. E főúri hírszerző láncolatból 1619 után Bethlent szolgálta a Rákóczi, a Thurzó, a Révay, az Illésházy és a Batthyány családok hírszerző szolgálata.[15]

A királyi Magyarország városai — mindenekelőtt a külkereskedelmet folytató határmenti városok — ugyancsak széles körű hírszerző szolgálattal rendelkeztek. Így többek között Eperjes, Bártfa, Késmárk, Lőcse, Nagyszombat, Pozsony, Sopron. E városok állandó fizetett ágenseket tartottak a különböző nyugat-európai városokban. Ezek rendszeres jelentésekkel látták el az egyes városok magisztrátusát nemcsak az árak, piaci lehetőségek alakulásáról, hanem a katonai mozgolódásokról is. A külföldön élő fizetett ágensek mellett híreket hoztak a városokra menő polgárok is. Mindezeket a híreket a városi tanács gyűjtötte össze. A közérdekű értesüléseket a különböző városok kicserélték egymással. Bethlen előnyomulása után a híreket a fejedelem — majd „választott magyar király" — *rendelkezésére bocsátották.*[16]

A királyi Magyarország rendi hírszerző szervezetében a vármegyék szervezete volt a leggyengébb. A főuraktól függő megyei nemesség nem sokat áldozott ilyen célokra, s éppen ezért nagyon sokszor váratlanul is érte az események kedvezőtlen alakulása. Tájékozatlansága miatt jó táptalajul szolgált a különböző rémhírek, téves értesülések terjesztésére.[17]

A magyarországi egyházi hírszerző szolgálat katolikus része megmaradt Bethlen győzelme után is a Habsburg oldalon. Működési körük általában a Bethlenhez csak kényszerből csatlakozott főurak környezete volt. A protestáns prédikátorok és külföldön tanuló teológusok ugyanakkor nemcsak fő ideológusai lettek Bethlen háborúinak, hanem egyben a fejedelem értékes hírszerzői is. Nemzetközi kap-

15 A Bethlennel szövetséges főurak hírszerző szolgálatáról értékes adatok találhatók többek között: Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay cs. corresp. 1621—1629., Országos Levéltár (Budapest) Arch. Rákóczi de Felső Vadász, továbbá Batthyány csal. lt. missilisek; *Eckhardt S.:* Rimay János összes művei, Budapest, 1955., 351—357. o.; Magyar Történelmi Tár (továbbiakban — MTT.) XXVII. k. 28., 87., 90., 91., 93., 96. o.; TT. 1894. évf. 131., 473., 675—676. o.

16 A városok hírszerző szolgálatára értékes adatok találhatók Bártfa, Eperjes, Kassa és Nagyszombat levéltáraiban.

17 *Kéry Mihály* 1619. október 29-én a következőket írta Újfalusi László Sáros megyei alispánnak: „Az nemes vármegye sokat költ néha kicsin dolgokra is, holott most megmaradásunkba járt méltóbb volna azért többet költeni, holott Sáros megye határos Lengyelországgal ... *ilyen szép vármegyének méltó volna három és négy kémjének is lenni, a kik jönnének és mennének és az nemes vármegyének minden bizonyost hozának.*" (Eperjes, Sáros vm. levéltára, Acta politica, 1619. 25. sz.)

csolataik révén ők is számos fontos értesülés birtokába juttatták a fejedelmet.

A háború folyamán a *katonai felderítés* akciórádiusza kitolódott messze nyugatra. A „csaták"-nak nevezett *harcfelderítő osztagok* — amelyek létszáma néha több száz főnyi volt — mélyen benyomultak az ellenség hátországába. Lengyelországban, Sziléziában, Ausztriában több száz kilométernyi távolságban is elkalandoztak, és igyekeztek minél több hírt szerezni. Ennek módja a lakosok kikérdezése, vagy „nyelvek" fogása volt. Lehetőleg a magas rangú, sokat tudó ellenséges főtisztekre vadásztak. [18] A megszerzett értesülések közül a sürgőseket külön futárral juttatták el főkapitányukhoz vagy közvetlenül Bethlenhez. A lehetőleg „próbált" tisztek által vezetett osztagok visszatérésük után összefoglaló jelentést tettek közvetlenül vagy közvetett úton a fejedelemnek.[19]

A hírközlés gyorsaságáról csak néhány szórványos adat áll rendelkezésünkre: a fejedelem a Prága melletti fehérhegyi, november 8-án lezajlott csatáról november 12-én délután kapta az első híradást Pozsonyban.[20] Rimay János portai követ 1621. február 5-én írt jelentését — Erdélyen keresztül — csak március 10-én juttatta el hozzá a posta Pozsonyba.[21] Egyik levelében méltatlankodott is Thurzó Szaniszlónak, hogy „... *felette későn járnak az hitván posták, kiknek gyorsabban való járásuk felől serio demandáltam pátensben*".[22] Egy másik parancsában szabályozta a híradás módját is. Szigorúan megparancsolta, hogy a fontos levelet úgynevezett „pénzes postával küldje Thurzó a címzettnek. Visszatérvén „ugyanazon kamara postáját külgye az válasszal táborunkban utánunk, valahol akkor leszünk".[23] A bizalmasabb hírközlésnek gyakori módja volt a szóbeli üzenetküldés. Ilyen alkalmakkor ajánló sorokat adott a futárnak, hogy a híradásnak hitele legyen.

Bethlen kiterjedt, több rétű katonai hírszerző apparátusa mellett hatékonyan működött *a katonai elhárítás szervezete* is. Az elhárítás központi (területi és tábori), illetve csapatelhárításból állott. Az elhárítás alkotóelemei közé tartozott a fontosabb objektumok és személyek védelme, a legszigorúbb titoktartás, a dezinformálás, megtévesztő hírek, álcsapatmozgások és áltáborozások, ellenséges hírszerzők lepénzelése és szolgálatba való átcsábítása.

Az elhárítás központi szerve a fejedelmi testőrség volt, továbbá a fejedelmi tisztviselő hálózat, a várkapitányok, csapatoknál a főhadbírák és megbízott embereik, egyes fontosabb objektumok őrzéséhez

18 L. *Bethlen* 1623. november 10-i levelét Illésházy Gáspárhoz, MTT. XXVII. k. 58. o.

19 *Thurzó Imre*, Bethlen alvezére 1620. november 29-én írja Czobor Erzsébetnek: „... *az csatákat elbocsátottuk mindenfelé, az kik meg lássák miben vagyon az állapat*" [ti. hol, milyen létszámmal és milyen tervekkel van az ellenség]. Biccsei lt. Thurzó corresp. 894. sz.

20 *Bethlen* 1620. december 8-i levele portai követeihez (ETA. I. k. 341. o.) — Az itt közölt adat azonban téves, nyilván tollhiba eredménye, mert más források szerint Bethlen csak 12-én kapta az első híradást.

21 *Bethlen* 1621. március 21-i levele portai követéhez. ETA. II. k. 384. o.

22 *Bethlen* 1620. március 2-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. Bethlen pol. lev. 165. o.

23 Uo. 342—343. o.

kirendelt bizalmi elhárító tisztek és azok emberei. Ide tartoztak a tábori és helyőrségi strázsák is, amelyek működésére sok értékes adatot találunk a különböző korabeli hadiszabályzatokban és rendelkezésekben.

Így például Bethlen már az uralkodása elején, 1614 februárjában kiadott rendelkezésében szigorúan megparancsolta, hogy *„az fő emberek és minden százból az fő legények ... az mi szállásunk előtt háljanak, az mint az kapitány rendeli"*.[24] Ezek feladata volt a személyi biztosítás, mindenekelőtt merényletek megakadályozása. Az 1616. május 20-án kiadott tábori rendelkezésében részletesen intézkedett a tábori elhárítást illetően. Megparancsolta, hogy a tábor vigyázására kiállított strázsák fejvesztés terhe alatt kötelesek őrhelyükön éberen vigyázni. Ennek végrehajtását a „fő embereknek" állandóan ellenőrizni kellett. A titoktartás biztosítása végett a fejedelem megparancsolta: *„Hírt senki táborunkban magától ne költsön és ne beszéljen, ha ki valami ellenünk való dolgot, hírt ért, avagy lát, kapitányának avagy hadnagyának tartozzék titkon feje vesztése alatt megjelenteni, azok magunknak avagy főkapitányunknak."* A tábori elhárítás feje a kinevezett *fő hadi bíró*, akinek „arra is hatalom adatik, hogy ha valahol valami vétkeket érthet és hallhat táborunkban, és az közelebb való tisztviselők elhallgatnák, azoknak büntetését" is végrehajthassa.[25]

Az 1629-ben kiadott rendtartási utasításnak is több pontja összefügg az elhárítással. Így az, amelyik elrendeli, hogy „minden hadnagy a tizedesektől minden nap megtudhassa, ki hol jár a katonákban ..." Továbbá, amelyik kimondja, hogy a tiszt halálos büntetés terhe alatt ne merészeljen seregébe *„idegen csavargó legényeket"* befogadni, sőt a kapitányok a szálláskörletük közelébe ólálkodó „latrokat" — ellenséges hírszerzőket — kötelesek elfogni és kedvezés nélkül karóba vonatni. Az a katona, aki kétes nőt, „tisztátalan nőszemélyt" — akik nagyon sok esetben az ellenséges hírszerzés eszközei voltak — szállásán tart, fejét veszti. Ha pedig a kapitány vagy hadnagy az ilyen bűnösöket meg nem bünteti az előírt büntetéssel, *„maga az kapitán avagy hadnagy életik meg érette"*. A hűtlenséget, az árulást a szabályzatok a legszigorúbb kínhalállal rendelték büntetni.[26]

A katonai táborokba csak olyan személy léphetett be, aki tudta az aznapi titkos *jelszót*. Kemény János — Bethlen jelzászlóhordozója, a későbbi erdélyi fejedelem — írja naplójában, hogy 1626. szeptember 30-án a napi titkos jelszó *„fejér ló"* volt.[27]

Az elhárítás hatékonyságát szolgálták többek között olyan rendelkezések is, amelyek megtiltották, hogy *a magyar katonák közül bárki ellenséges ország hadseregében szolgálatot vállaljon.* Bethlen 1620. május 20-án külön parancsot adott a határ menti városok vezetőinek: „... hagyjuk s parancsoljuk, az passusokra szorgalmatosan vigyáztasson, hogy senki se az magyar vitézlő népben se az német

24 Szemelvények ... 212. o.
25 TT. 1885. évf. 439—440. o.
26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban — EOE.) VIII. k. 502—505. o.
27 *Kemény János:* Önéletírása és válogatott levelei, Budapest, 1959., 126. o.

gyalogságban avagy lovasban (a Bethlen szolgálatában álló német katonákról van szó!) valakivel az mi levelünk (útlevél) nem leszen", ne mehessen külországba. Ennek megakadályozása a saját katonasággal rendelkező határmenti városok kötelessége volt.[28]

A katonai elhárítás bázisai elsősorban a testőrségparancsnokok, várparancsnokok, országos főkapitányok és magasabb egységparancsnokok, a fő hadi bírák és embereik voltak, de e nyílt elhárító szerveken túl meg volt a *titkos, bizalmas elhárító szervezet* is. Ennek tagjai feladataikat közvetlenül Bethlentől kapták és neki voltak kötelesek beszámolni is. Ilyen célra általában erős protestáns vallási fanatizmustól fűtött, vagy adományokkal és egyéb jutalmakkal a fejedelem személyes uralmához kötött egyéneket használt fel Bethlen. Ilyenek voltak — többek között — Csuthy Gáspár, Ormay Gáspár, Nagy Pál, Macskási Ferenc és mások, akiknek konkrét elhárító munkájáról a következő fejezetben részletesen foglalkozunk.

A katonai elhárítás az *objektumőrzés és biztosítás* mellett a legszigorúbb *titoktartásra* és a legaktívabb *dezinformálásra* épült. Kortársai és az utókor történetírói közül Bethlent sokan a század egyik legravaszabb, legkétszínűbb emberének nevezték. Ennek az értékelésnek az oka döntő mértékben a szigorú titoktartás és megtévesztő hírközlés volt, amely alapvetően jellemezte Bethlen diplomáciáját és stratégiai tevékenységét. *A szigorú konspiráció Bethlennél oly méreteket öltött, hogy haditerveit, hadseregének pontos létszámát még a hozzá legközelebb állókkal sem közölte.* Mindenkinek csak annyit engedett tudni, amennyi szigorúan rá tartozott. Hadserege létszámának titokban tartását úgy érte el, hogy a csapatait sohasem egy oszlopban, hanem egymástól távol meneteltette, s az egyes oszlopok katonái és tisztjei egymás adatait nem ismerték. *Csak a fejedelem tudta pontosan, hány és milyen létszámú hadoszlop fölött rendelkezik valójában!* Ily módon az ellenséges hírszerzés munkáját olyannyira megnehezítette, hogy még az elkövetkező évszázadok történetírói is csak egészen bizonytalan és pontatlan létszámokat közöltek Bethlen hadseregének nagyságáról, mert a rendelkezésre álló korabeli forrásanyag is megtévesztő adatokat tartalmazott.

A dezinformálás fő jellemvonása volt Bethlen diplomáciájának is. Uralkodása alatt a törökökkel mindvégig el tudta hitetni, hogy küszöbön áll a Habsburgok nagy törökellenes támadása, jóllehet a valóságban a Habsburg uralkodók még egy fél évszázad múltán sem terveztek ilyet. Ugyanakkor a Habsburgokat a legközelebbi török támadással tartotta sakkban, noha a török hatalom a perzsa hadszíntéren elszenvedett veszteségei és belső bajai miatt egyáltalán nem gondolt támadásra. A harmincéves háború kirobbanásakor Bethlen elhitette a császári hadvezetéssel, hogy a csehek ellen akar támadni — holott éppen ellenkező cselekedetre készült. Mikor fegyverszünetet vagy békét tervezett, legnagyobb harciasságot tettetett és megfordítva. A hamis hírekkel egyaránt megtévesztette ellenségeit és szövetségeseit.

28 Bártfa, városi lt. 1621-es iratok.

A megtévesztést legtöbbször saját kezűleg írt levelei útján végezte, amelyeket sokszor tudatosan ellenséges kézbe juttatott. Sűrűn alkalmazta a falvakat és városokat járó, hamis híreket szóban elhintő személyek kiterjedt hálózatát is. *Elve volt, hogy a hamis híreket valami igaz, hihető mag köré kell csoportosítani.* Az álhíreket — nagy emberismerettel — olyan tálalásban ismertette meg a címzettekkel, ahogyan azok számára az a leghihetőbb volt.[29]

Az elhárítás fontos részét alkotta a *felvilágosító, nevelőmunka* is, amely kiterjedt mind a polgári lakosságra, mind a katonákra. A fejedelem azt igyekezett tudatosítani alattvalóiban, hogy a Habsburg-ellenes háború az egész lakosság érdekeit szolgáló függetlenségi harc. Olyan küzdelem, amelyben részt kell venni „minden rendű és rangú embernek". A haza és a vallás szabadságának visszaállítását írta zászlójára, s a fő érve az volt, hogy küzdelme *„istennek tetsző szent háború"*. A vallási és nemzeti összekötő kapocsra, a közös sérelmekre való hivatkozás nem is maradt hatástalan. Mindenekelőtt azért, mert a fejedelem propagandája a Habsburgoktól származó tényleges sérelmekre támaszkodott, de jelentősen esett latba az a körülmény is, hogy a protestáns prédikátorok hálózata nagy szakértelemmel, ékesszólóan és fáradhatatlanul munkálkodott annak érdekében.

Az eredményes tudatformáló tevékenység fölöttébb megnehezítette az ellenséges hírszerzés sikereit. Politikailag felvilágosított, meglehetősen egységes vallási ideológiával átitatott emberek között — Magyarország lakosságának 90 százaléka ekkor protestáns volt! — nehezen lehetett sok olyan egyént találni, akik adatokat szolgáltatnak az ellenségnek. Az ellenséges hírszerzés nagyfokú bénultsága csak a csehek 1620-as veresége után oldódott fel, de Bethlen hadseregében ekkor sem sikerült hatékonyan beépülnie. Az elhárítás ugyanis itt volt a legerősebb. A politikai felvilágosító és nevelőmunkán a parancsnokok mellett a prédikátorok fáradoztak. Általában minden 400—500 főből álló seregnek külön prédikátora volt, akik a harc folyamán is az egységnél tartózkodtak és lelkesítették a katonákat a hősi helytállásra, a fejedelem és a függetlenségi harc ügye melletti hűségre. A prédikátorok és parancsnokok munkájukhoz „direktivákat" személyesen a fejedelemtől kaptak, aki felismerte a tudati tényezők fontosságát és komolyan vette a nevelőmunka irányítását és ellenőrzését.[30]

Az állandó diplomaták és alkalmi követek, a meggyőződésből veszélyes feladatokat vállaló hírszerzők és a jól megfizetett ügynökök, a várkapitányok és elhárító tisztek, a prédikátorok és íródeákok széles hálózatának tevékenysége, e tevékenység hatásfoka a konkrét eredményeken mérhető le igazán. Éppen ezért tekintsük át időrendi sorrendben Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának működését a fejedelem uralkodása idején.

29 Dezinformációs tevékenységére bőven találhatók adatok a *Szilágyi Sándor* által kiadott Bethlen Gábor fejedelem levelezésében (két kötet 1879-ben és 1887-ben kiadva). Sikeréről részletesen a következő fejezetben.

30 L. pl. az 1619-ben kiadott „Querela Hungariae" című röpiratot (*Szalárdy J.*: Siralmas Magyar Krónika), vagy 1626. augusztus 21-i kiáltványát katonáihoz (EOE. VIII. k. 354—357. o.).

Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának eredményei és kudarcai

A fejedelem hírszerző és elhárító szolgálatának tevékenységét, eredményeit és kudarcait történeti sorrendben az alábbi fontosabb periódusok szerint csoportosítva célszerű vizsgálat tárgyává tenni:

A védelmi harcok és a felkészülés időszaka 1613-tól 1619 nyaráig;

A cseh szövetségben vívott háború időszaka 1619—1620 végéig;

Az 1621-es visszavonulás és ellentámadás;

Az 1623-as hadjárat;

Az 1626-os hadjárat.

A védelmi harcok és a felkészülés időszakát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azt mindenekelőtt a Habsburg katonai akciók elleni védekezés, a kompromisszumokra való törekvés, a gazdasági újjáépítés és a katonai felkészülés jellemezték. Különösen az első években (1613—1616) Bethlen fölöttébb csekély saját katonai erőforrás fölött rendelkezett, s kizárólag a nagyon is kétes értékű török katonai segítségre támaszkodhatott a Habsburgok meg-megújított támadásaival szemben. Nehéz kül- és belpolitikai helyzetben kénytelen volt engedni a császáriak agressziójának, amikor azok Husztot, Kővárt, Ecsedet és Nagybányát elszakították Erdélytől. Annyit tudott csak tenni, hogy diplomáciai úton többször tiltakozott e foglalások ellen, s azon fáradozott, hogy bizalmi emberei útján *megossza az ellenség erejét.* E cél érdekében egyre nagyobb sikerrel használta ki a császári politika legközelebbi akcióterületén, Felső-Magyarországon, a császári katonaság és a magyar nemesség, valamint a protestánsok és a katolikusok között feszülő ellentéteket. Emellett természetesen nem hanyagolta el a védelmi előkészületeket sem. Mindenekelőtt a fontos *Váradot* kezdte erősíteni, ahol sógora, Rhédey Ferenc volt a főkapitány. *Ez az erősség vált különben a nyugati hírszerző és elhárító központtá is.*

„Csak Kegyelmedre támaszkodhatunk minden vigyázásban" — írta Rhédeynek. — „Mi nekünk Váradra ha lehetséges volna, nem különb vigyázásunk lenne mint a magunk személyére." A nehéz helyzet ellenére jól megszervezett hírszerző és elhárító szolgálata sikeresen működött már 1614-ben is. Ekkor írta Bethlen egyik levelében: „... kezdetitől fogva fejedelemségünknek mint tudjuk és értjük, onnat az ő felsége részéről... szüntelen ide az mi kicsin birodalmunk ellen ahoz tartozó végházakban levő kapitányokkal *mint tractálnak, ártalmasan practicálnak,* mind igérettel és adománnyal tőlünk elszakasztani igyekeztenek..." Fel is hívta nyomatékkal Rhédey figyelmét: *„Nekünk Kegyelmed mind szüntelen minden híreket adjon értésünkre, jőjenek s menjenek az Kegyelmed bizonyos postái* (ti. megbízott hírvivői) *Kassára, Szakmárra és mindenüvé."*[31]

A hírszerzés és elhárítás eredményességét bizonyítja többek között az az adat is, amely szerint Bethlen az árulóvá lett Kendi István fel-

31 L. *Bethlen* 1614. január 13-i körlevelét a magyarországiakhoz. Bethlen pol. lev. 1879. 8—10. o., 1614. február 10-i levelét Rhédey Ferenchez. Uo. 12—14. o.

forgató céllal Erdélybe küldött embereit sorban elfogatta és kártevő tevékenységüket meggátolta.[32]

Hasonló eredménnyel találkozunk akkor is, amikor a császári udvar politikai összeesküvést szervezett Erdélyben Bethlen ellen. Az akció egyik vezetője szerint a császáriak merényletet terveztek Bethlen személye ellen, amit azonban meghiúsított az a körülmény, hogy „... *Bethlen Gábor sem alszik, hanem vigyáz éjjel-nappal*".[33] Bethlen védekezésül török csapatmozdulatokról szóló dezinformatív hírekkel ijesztette, zavarta ellenségei tervezgetéseit.[34] Az ellenség megosztása céljából pedig Thurzó György nádort a Bécsben ellene készülő merénylet hírével igyekezett leválasztani a császári politika többi exponenseiről.[35]

A történeti tények tanúsága szerint Thurzó ellen nem terveztek merényletet Bécsben, ezt Bethlen pusztán az ellenség megosztása céljából találta ki. Nem tudjuk, Thurzó nádor mennyiben adott hitelt a fejedelem értesítésének, az viszont bizonyos, hogy ettől kezdve ahol csak tudta akadályozta a császári udvar Bethlen-ellenes terveit, katonai akcióit. Ez utóbbiak élén Homonnai Drugeth György, egy felsőmagyarországi aulikus főúr állott, aki már 1615-ben diverziót szervezett Bethlen fejedelemségének megdöntésére. A császári hadvezetés azonban látva, hogy a pontosan tájékoztatott Bethlen „milyen nagy készülettel van", egyelőre felhagyott a támadás gondolatával.

Ilyen előzmények után köszöntött be az 1616-os esztendő. Ebben az évben már nagyobb méretű fegyveres összecsapások is történtek Bethlen katonái és a Bécsből irányított, Erdély ellen támadó hadak között. A háborús viszonyok között természetesen fokozott jelentőséget kapott a katonai hírszerzés és elhárítás pontossága.

A támadás előkészítése idején Homonnai Drugeth György követe által katonai segítséget kért Bethlen ellen a lengyel királytól. *E titkos követküldés néhány napon belül már ismert volt Bethlen előtt!* A kapott híreket ugyan nem tudta azonnal ellenőrizni, mert a nyugati hírszerző központból, Váradról még nem futottak be a jelentések, ennek ellenére készülni kezdett a védelem megszervezésére a fenyegető támadással szemben. „... embernek nem jó kicsin dolgot is könnyen file mellől bocsátani" — írta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, megparancsolva neki: „serkenjen az vigyázáshoz és *igen bizonyos igaz meghitt embereit Ungvárra* (Homonnai hadi központja), *azonképpen ... egyebüvé is bocsássa, kik által minden szándékoknak, a miknek lehet, menjen végére kegyelmed s engemet éjjel-nappal tudósítson felőlök.*"[36] „Az hajdú városokon szüntelenül legyenek igen igaz emberei kegyelmednek" — írta néhány nappal később Rhédeynek.[37]

E vészterhes napokban a hírszerző szolgálat munkájával nem volt

32 *Bethlen* 1614. április 9-i levelei Dóczi András szatmári főkapitányhoz. Uo. 23—24. o.
33 A levél található „Bethlen Gábor fejedelem levelezése", 1887. 16—18. o.
34 Uo. 21—22. o.
35 *Bethlen* 1615. január 15-i levele Thurzó György nádorhoz. Uo. 31—33. o.
36 *Bethlen* 1616. január 19-i és január 22-i levelei Rhédey Ferenchez. Bethlen pol. lev. 1879. 33—36. o.
37 *Bethlen* 1616. január 22-i levele Rhédeyhez. Uo. 35. o.

elégedett. Főként a hírek érkezésének lassúságát kifogásolta ez alkalommal:

„Az kegyelmed levelét — írta Rhédeynek — *heted napra hozta meg nekem a váradi szolga,* nem keveset mulatott (mai értelemben időzött) véle; kévántatik, hogy Kegyelmed efféle levélhordozókat megfenyítsen, késedelem nélkül hordozzák az leveleket". A hírek gyors továbbítása rendkívül fontos, mert „oly fogyatkozást tehetnek egyszer az késedelmezéssel, melyet mindnyájan sem tudunk helyére állítani". Kérte Rhédeyt, Homonnai minden szándékának menjen végére, „. . . melyet nekem is adjon értésemre igen sietséggel". A gyanús személyeket, mint például Haller Zsigmond főurat Erdélyben, szoros megfigyelés alatt tartassa, akárcsak a hajdúk cselekedeteit. A Bécsből jövő fejedelmi hírszerzőt siettesse mielőbb Gyulafejérvárra menni.[38]

Az eredményes hírszerző tevékenység, s ennek nyomán a felkészült állapot ismételten a nyílt katonai akció elhalasztására késztette a császári udvart. Májusban azonban új támadást szerveztek Bécsben. Most Homonnai György mellett Radul előzött moldvai fejedelmet is sorompóba állították Bethlen ellen. A haditerv az volt, hogy Homonnai nyugati irányból, Radul pedig Moldva felől támad Bethlenre lengyel katonai segítséggel.

Az erdélyi fejedelem kiváló hírszerző szolgálata útján már *május elején!* értesült a császári udvar újabb támadó tervéről. A védelmi készültség arra is kiterjedt, hogy a Homonnai részéről szolgálatba fogadni tervezett hajdúk közé saját ügynökeit küldte, akik részben ígéretekkel, részben fenyegetésekkel igyekeztek semlegesíteni Homonnai sikerét. Bethlen megparancsolta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, hogy a Homonnai pártján tevékenykedő Halasi Fekete Péter hajdúkapitányt próbálja minden áron megnyerni, ha pedig ez nem járna sikerrel, „üttesse el láb alól kegyelmed". Ugyanakkor elrendelte azt is, hogy Homonnai támadása esetén a politikailag megbízhatatlan főurakat Rhédey vétesse őrizetbe és internáltassa Váradon őket.[39]

Június 19-i levelében a fejedelem pontosan szabályozta, hogy a Homonnaihoz küldött *hírszerzők jelentése* milyen kérdésekre terjedjen ki:

— A hírszerzők kémleljék ki, hogy „micsoda hadak vannak Homonnaival, lengyel kopjása mennyi, kozákja mennyi, magyar kopjása, gyalogja mennyi, magyarországi főemberek közül kik vannak vele, az lakos hajdúk (letelepített hajdúk) mi állapatban vadnak, az

38 *Bethlen* 1616. január 26-i levele Rhédeyhez. Uo. 36—37. o.

39 *Bethlen* 1616. május 9-i levele Rhédeyhez. Uo. 50. o. — Az elhárítás eredményességét bizonyítják a következő sorok is: *„Az mi az Homonnai dolgát nézi, tudom bizonyosan, hogy Erdélyből tartják hírrel, tanáccsal, biztatással."* Az országgyűlés rendi szemlélete miatt azonban nehezen tud fellépni a hazaárulók ellen. Pedig most az országgyűlésen is „proponáltam igen serio, elejekben adván és megmutogatván nekik az nyughatatlan elméjű embereknek latorságok miatt hazánkra s magunkra következő veszedelmet: de ezek soha arra nem akarának menni, hogy citátio nélkül az latrot megfogják, és én is, mivel a törvénre vagyok köteles, azoknak censurájok nélkül nem cselekedhetem noha bizony nem kevés búsulásom volt s vagyon rajta, tudván az nyilván való árulókat közöttök [ti. a nemesek között] lenni és még is tudva el kell szenvednem." Uo. 53. o.

vármegyék mit csinálnak; ha mit ezekben érthet kegyelmed, nekem adja tudtomra."[40]

A pontos felderítés alapján Bethlen katonái felkészülten várták az ellenség támadását és június 11-én Konyárdnál megsemmisítő vereséget mértek Homonnai elővédjére. E vereség híre ugyancsak bénítóan hatott Homonnai további hadmozdulataira. Hónapokon keresztül habozott az újabb támadással, mialatt Bethlen értékes időt nyert a katonai felkészülésre.

Homonnai újabb akciója 1616 őszén következett be, amikor is csapatai Gombos András vezetésével betörtek Erdély területére. A csapatok egészen Désig nyomultak előre. *A váradi hírszerző központ most rosszul működött,* aminek egyik bizonyítéka, hogy a fejedelem a saját központi hírszolgálata útján hamarabb értesült az ellenség betöréséről, *mint az ellenséghez közelebb levő váradi kapitány.* Meg is rótta őt november 6-i levelében, nem tekintve azt sem, hogy sógora Rhédey. Végezetül intette: „... *bocsássa mindjárt bizonyos emberit mindenfelé az vármegyékre, Kassára, Tokajban és igyekezzék minden dolgoknak végére menni, s engemet bizonyossá tenni".*[41]

Bethlen Kamuthy Balázs és Török István főkapitányokat rendelte a betört hadak ellen. Utóbbinak a hírszerzői állandóan az ellenséges katonák között tartózkodtak, s a korabeli adatok tanúsága szerint minden tervükről azonnal jelentést küldtek főkapitányuknak.[42]

Homonnai — nyilván hírszerző szolgálatának elégtelensége miatt — nem tudta reálisan felmérni az erdélyi politikai és katonai erőviszonyokat. A Bethlen kormányzásával elégedetlen „disszidensek" hamis hírein felülve azt hitte, hogy az erdélyi nemesség többsége valóban elégedetlen Bethlennel, s ha csapatai betörnek Erdélybe, azok fellázadnak és a fejedelem ellen támadnak.[43] A rossz helyzetfelmérés miatt Homonnai elmulasztotta a szükséges óvóintézkedéseket, s így nem csoda, hogy november 20-án Bethlen katonái meglepték és tönkreverték a betört csapatokat.

A sorozatos támadások miatt Bethlen úgy döntött, hogy megtorlásként most maga lép fel támadóan. *E terve felől azonban teljes sikerrel megtévesztette az ellenséget!* Mikola János kővári kapitánnyal ugyanis olyan dezinformációs jelentést iratott egyik fő ellenségének, Dóczi András szatmári főkapitánynak, miszerint már hazaküldte csapatait, maga pedig Váradra megy ünnepelni.[44] *A megtévesztés oly sikerrel járt, hogy amikor néhány nappal később Bethlen serege a királyi Magyarország területére nyomult, ott teljes katonai készületlenség fogadta őt az ellenség részéről!* A felső-magyarországi császári főka-

40 *Bethlen* 1616. június 19-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 58. o.
41 *Bethlen* 1616. november 6-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 83. o.
42 Kamuthy Balázs 1616. november 19-én a következőket jelentette Désről Bethlennek: „*Török István uramnak most is egy szolgája vagyon közikben.*" [i. a támadók között.] TT. 1879. évf. 234—237. o.
43 L. *Homonnai Drugeth György* instrukcióját (EOE. VII. k. 340—342. o.) támadó hajdúkapitányok 1616. november 4-i kiáltványát az erdélyiekhez. Uo. 403—405. o. A téves helyzetfelmérést tanúsítja *Dóczy András* szatmári főkapitány 1616. november 12-i, Thurzó György nádorhoz küldött jelentése is (Csehszlovák Szocialista Köztársaság, Biccsei lt. Thurzó corresp. 135.).
44 *Mikola János* 1616. november 29-i levele Dóczy Andráshoz. EOE. VII. k. 415. o.

pitány csak december 14-re rendelt el mozgósítást a vármegyék és városok katonaságának. Bethlen felvilágosító propaganda munkájának eredményeként azonban a magyarországi uralkodó osztály nem volt hajlandó eleget tenni e rendelkezésnek. Sőt, az 1617 januárjában megtartott gyűlésükön a magyarországi rendek kemény rendszabályokat hoztak azok ellen, akik a jövőben hadat fogadnak az erdélyi fejedelem megtámadására. Bethlen egyelőre elfogadta ezt biztosítékként és rövid idő múlva haza vezette csapatait.

A történelmi tények tanúsága szerint Bethlen Gábor uralkodásának első időszakában nagyon csekély erőforrásokra támaszkodva képes volt meghiúsítani a Habsburg-kormányzat Erdély elfoglalására irányuló terveit. *Katonapolitikáját alapvetően a számba jöhető ellenséges erők megosztására irányuló szándék jellemezte.* Hamis hírekkel mesterien elhitette a török vezető körökkel a Habsburgok török elleni támadó szándékát, a Habsburgokat pedig közeli török támadással ijesztgette sikeresen, jóllehet, egyik félnek sem állott szándékában háborút indítani a másik ellen. Emellett a Habsburg államszervezeten belüli politikai ellentétek mesteri kihasználásával polarizálta a számba jöhető ellenséges erőket. Ebben az időszakban lényegében az aktív védelem stratégiáját alkalmazta, a stratégiai tartalékképzés felhasználásával. *E hadászat alapja, nélkülözhetetlen előfeltétele a kiváló hírszerzés és elhárítás volt.* Viszonylag csekély gazdasági erőforrásainak nagyon tetemes részét fordította a széles körű diplomáciai s egyéb hírszerző és elhárító szervezet fenntartására. Az anyagi áldozatnak meg is volt az eredménye: sikerült megvédenie Erdély függetlenségét az agresszióval szemben. Azonban a sikerek ellenére is be kellett látnia, hogy még nem érkezett el az ideje a magyarországi Habsburg-ellenes felkelésnek, s az Erdélyt és Magyarországot magában foglaló nemzeti monarchia létrehozására irányuló harc megindításának. Reális helyzetmegítéléssel felismerte, hogy ehhez a külpolitikai és katonai erőviszonyok gyökeres megváltozására van szükség. E várt változások nyitánya a csehek 1618-as Habsburg-ellenes felkelése s annak európai következménye volt.

Bethlen Gábor a kezdettől figyelemmel kísérte a csehek fegyveres megmozdulását. *Néhány héttel a felkelés kirobbanása után hírszerzői már pontos értesüléseket hoztak a történtekről.* A kapott hírek szerint a cseh királyság elpártolt a császártól, a felkelők „. . . Prágában az várat tárházastól occupálták, az német urakban az ablakokon lehántak, hadat igen fogadnak magoknak. Császár is hadat fogadna, ha volna mivel. Hispániában küldött postán (gyors futárral) hadért." Bethlen kérte Rhédey Ferencet, ha Pribék István nevű prágai hírszerzője Váradra érkezik, siettesse mielőbb Gyulafehérvárra, a fejedelmi székhelyre.[45]

Jólértesültségét jellemzően bizonyítja július elején írt levele is, amelyben kifejtette: hiába igyekeznek a császár emberei kicsinyíteni a csehországi események politikai súlyát, őt nem tudják félrevezetni.

[45] *Behtlen* 1618. június 27-i levele Rhédey Ferenchez. Bethlen pol. lev. 1879. 99. o.

„Vannak emberim oda fel (ti. Csehországban) *nekem is, kiket csak állapotoknak bizonyoson való megtudására bocsátottam s bocsátok ez után is."*[46]

Hírszerzőit elküldte természetesen az 1618-as és 1619-es magyarországi országgyűlésekre is, akik pontosan tájékoztatták a fejedelmet a királyi országrész uralkodó osztálya, valamint az ország lakossága kilenctizedét kitevő protestánsok forradalmasodásáról. Mindezt látva úgy döntött, hogy mindjárt a csehek megsegítésére indul hadseregével, amint a támadás kül- és belpolitikai előfeltételeit meg tudja teremteni. Ezek közé tartozott a török Porta hozzájárulásának megszerzése, s a nagy politikai és katonai súllyal rendelkező magyarországi protestáns főurak megnyerése a fegyveres harc céljaira. Ennek érdekében egymás után küldte titkos megbízottait mind Konstantinápolyba, mind a magyarországi főurakhoz.[47]

Az előkészítés fontos részét képezte a császári katonai vezetők éberségének elaltatása is, hogy a támadás teljesen váratlanul következhessék be. Kiváló operatív érzékkel éppen legnagyobb ellenségét, Dóczi András felső-magyarországi főkapitányt árasztotta el félrevezető hamis híranyaggal, mert jól tudta, hogy ha Dóczi továbbítja azokat a bécsi udvarba, hiteltérdemlőknek fogják tekinteni.

Mindenekelőtt azt kezdte hirdetni, hogy nagyon helyteleníti a csehek felkelését, „... mert semmi jót nem látok ilyen civile bellumban."[48] A Habsburg politikai vezetők kapva kaptak Bethlen rokonszenv nyilatkozatán. A császár címekkel halmozta el a fejedelmet és igyekezett mindenben a kedvében járni. Ugyanakkor természetesen igyekeztek félrevezetni is őt a csehországi helyzetet illetően, de törekvésük nem járt sikerrel: *„Dóczi uram nekem is ír igen sokat"* — írta Bethlen Rhédeynek — *„és valóban nagy hadakat ír, papíron igen veri a cseheket; de másoktól mind különben értem én az állapotot, a mint szintén Kegyelmed is".*[49] A császári udvar félrevezető tevékenysége tehát eredménytelen maradt, de annál inkább sikerült a megtévesztés Bethlennek, aki ennek érdekében színből még fegyveres segítséget is ajánlott a csehek ellen.[50] Taktikázása és dezinformációs levelei eredményeként az a Dóczi András, aki éveken keresztül rágalmazó levelek garmadáját küldte Bécsbe Bethlenről, most hitelt adott a fejedelem minden sorának, s hozzájárult maga is a császári udvar éberségének elaltatásához. Sőt, a támadás megindítása előtt

46 *Bethlen* 1618. július 9-i levele Rhédeyhez. Uo. 101. o.
47 L. *Bethlen* 1619. augusztus 18-i levelét Rákóczi Györgyhöz, augusztus 19-i levelét Thurzó Imréhez, augusztus 25-i levelét Rákóczi Györgyhöz, szeptember 2-i levele Széchy Györgyhöz. Bethlen pol. lev. 1879. 118—125. o.
48 *Bethlen* 1618. december 2-i levele. Uo. 472. o.
49 *Bethlen* 1619. június 17-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 112. o.
50 *Bethlen* 1619. június 27-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 117. o. L. *Dóczi András* 1619. július 20-i jelentését II. Ferdinánd császárhoz. (*Gindely A.*: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez, 1890., 10—11. o.)

még több mázsa lőport is adott kölcsön a fejedelemnek, akiről azt hitte, hogy valóban a császár megsegítésére készülődik![51]

A katonai felderítés és hírszerzés természetesen alapvető részét képezte az előkészítő tevékenységnek. A fejedelem emberei jóval a támadás megindítása előtt feltérképezték az előnyomulási útvonalat, megnyerték az útvonalba eső várak kapitányait és helyőrségeit, titokban hadat toboroztak a hajdúk között és szították az elkeseredés lángját a magyarországi lakosságban. Tevékenységükkel minden szükséges előfeltételt megteremtettek a váratlan, meglepetésszerű támadáshoz, amely 1619 szeptemberében következett be.

A cseh szövetségben vívott háború (1619. szeptember—1620. november) Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata a feladatok mennyisége és minősége terén jelentős változásokon ment keresztül. Szervezeti téren kibővült a magyarországi szövetséges főurak, a városok, a várkapitányok, a vármegyék hírszerző hálózatával, ami komoly mennyiségi gyarapodást jelentett. Ugyanakkor azonban a feladatok is módfelett megnövekedtek és sok tekintetben *minőségileg új problémák tornyosultak a hírszerzés előtt!* Rögtön a támadás megindítása után állandó hírszerző szolgálatot kellett szervezni Lengyelországban, amelynek királya ellenséges magatartást tanúsított Bethlen iránt. Lengyelországba menekült Homonnai György is, a nagy ellenfél, akinek támadására számítani kellett. Hamarosan ki kellett terjeszteni az állandó hírszerző szolgálatot Sziléziára, Csehországra, az osztrák örökös tartományokra, majd az egész Habsburg-szövetségi blokk országaira is.

A hírszerzés feladatainak megnövekedésével együtt nőtt az *elhárítás hatósugara* is. A terület és lakosság növekedés nemcsak egyszerű mennyiségi változást hozott magával, Magyarország lakossága ugyanis sokkal megosztottabb volt politikailag mint Erdélyé. A változás azonban nem mindjárt mutatkozott, mert *az első időszakban, amikor még Bethlen katonai sikerei domináltak, az ellenség bomlasztó tevékenysége jóformán hatástalan volt a királyi Magyarország területén is.*

A katonailag és politikailag jól előkészített támadás hatalmas lendülettel haladt előre. 1619. október közepéig Felső- és Alsó-Magyarország Bethlen csapatainak a kezén volt. Október második felében seregének fele Rhédey Ferenc parancsnoksága alatt már Morvaországban küzdött a cseh szövetséges csapatokkal együtt a Buquoi és Dampierre császári tábornokok vezette ellenséggel. A császári seregnek sikerült visszavonulnia a Duna jobb partjára, Bécs védelmére. Erre Bethlen a szövetséges csapatokkal együtt a Pozsonynál készített hajóhídon szintén átkelt a Duna jobb partjára s november végén körülzárta Bécset. A körülzárás azonban csak három napig tartott, amikor is

51 *Dóczi András* 1619. június 24-i jelentése II. Ferdinándhoz (*G. Pray:* Gabrielis Bethleni: Principatus transilvaniae coaevis documentis illustratus. Pest, 1816. I. k. 42. o.). L. még ugyanő 1619. augusztus 7-i levelét Bethlenhez (EOE. VII. k. 532—535. o.), továbbá *Frankl V.:* Pázmány Péter és kora. 503. o. — Bethlen megtévesztő tevékenységének sikerességét bizonyítja többek között az a körülmény is, hogy a császár helyett intézkedő Leopold főherceg még 1619. utolsó napjaiban, a felkelés és a támadás közvetlen megindulása előtt is a magyarországi császári katonaság Csehországba küldését sürgette. (*Géressy K.:* A nagykárolyi gróf Károlyi család levéltára. IV. k. Budapest, 1887. 152—153. o.)

Bethlen a Felső-Magyarországon bekövetkezett ellenséges diverzióra hivatkozva — valójában pedig Bécs ostromának kilátástalanságát felismerve — a Dunántúl megszerzésének megkezdése végett elvonult Bécs alól. Nemsokára követték őt a cseh szövetséges csapatok is.

1620. január közepén Bethlen fegyverszünetet kötött a császárral, amelyben az elismerte őt Magyarország fejedelmének, s ideiglenesen kezén hagyta a királyi Magyarország területének nagyobb részét. A császár részéről a fegyverszünet-kötést a kényszerhelyzet diktálta. A Habsburg-uralkodó arra törekedett, hogy amíg a nyugati szövetséges csapatok megérkeznek, engedmények árán is semlegesítse Bethlent. Felmerül azonban a kérdés, mi késztette Bethlent rá, hogy ilyen nyilvánvalóan átmeneti engedmények fejében kiadja kezéből a kezdeményezést? *E kérdésre a feleletet olyan kedvezőtlen kül- és belpolitikai tényezők sorozatában kell keresnünk, amelyeket a hírszerzés és felderítés csak elkésve és nem kellő szinten tudott Bethlen előtt feltárni!*

A diplomáciai és katonai hírszerzés tévesen mérte fel mindenekelőtt II. Ferdinánd császárrá választásának esélyeit! Olyan információkat küldtek Bethlennek, hogy az német birodalmi gyűlés nem választja meg az új Habsburg-uralkodót császárrá, aki ezzel elesik a birodalom katonai erőforrásaitól. A hírszerzés tehát nem tudta pontosan felderíteni a birodalomban uralkodó erőviszonyokat és a tényleges helyzetet. Már pedig Bethlen európai méretekben meglehetősen gyengének számító gazdasági és katonai erőforrásai csakis úgy lettek volna elegendők a kitűzött politikai cél végrehajtásához, ha a fejedelemnek nem kell szembe kerülnie a német birodalom katonai erejével[52]

Nem bizonyult kielégítő szintűnek a hadjárat előkészítése Konstantinápolyban sem. A török vezető köröknek csak egyik része volt a katonai akció támogatása mellett, a másik része ellenezte azt. Úgyannyira, hogy 1619 decemberében török követ ment Bécsbe, aki ott nyíltan kijelentette: a Porta helyteleníti Bethlen katonai akcióját. Ezzel nagy mértékben rontotta a fejedelem nemzetközi presztízsét és világossá tette az ellenség számára, hogy Bethlen török katonai támogatásra egyáltalán nem számíthat. *A fejedelem portai diplomatái tehát helytelenül mérték fel az ott uralkodó viszonyokat, s ennek következményeként félrevezető tájékoztatást adtak Bethlennek.*[53]

Pontatlanok voltak a Csehországból érkező hírek is. Ennek oka azonban nemcsak Bethlen hírszerzőinek fogyatékos munkájában rejlett, hanem a cseh rendek félrevezető szándékaiban is. A szorongatott helyzetben levő cseh rendek ugyanis azt üzenték Bethlennek Markó vajda útján, hogy őt akarják cseh királynak megválasztani, jól lehet ekkor már eldöntött volt részükről I. Jakab angol király vejének, Pfalzi Frigyesnek cseh királlyá választása. Ez a félrevezető szándékú rosszhiszemű ígéret nagy mértékben megingatta Bethlennek szövet-

52 L. *Bethlen* 1619. augusztus 18-i levele Rákóczi Györgyhöz. Bethlen pol. lev. 1879. 118—121. o.

53 L. az ETA. II. k. részletesen közölt adatokat.

ségeseibe vetett bizalmát. A fejedelem a tényeknek nem megfelelő értesüléseket kapott a csehek katonai potenciáljáról is. A pontatlan hírek nyomán Bethlen azt hitte, hogy a csehek olyan erős modern felszerelésű, ütőképes zsoldossereggel rendelkeznek, amelyhez, ha hozzácsatlakozik gyengébb harcértékű lovas seregével, fölénybe kerülnek a császáriakkal szemben. Bethlen csak novemberben, amikor saját szemével látta szövetségesei seregét, döbbent rá annak fölöttébb csökkent harcértékére.[54]

A lengyelországi katonai hírszerzés is csődöt mondott 1619 októberében és novemberében, amelyet akkor az új felső-magyarországi főkapitány, Rákóczi György irányított. A fejedelem abban bízott, hogy az új főkapitány saját, s a felső-magyarországi városok és megyék hírszerző hálózata elegendő lesz a Lengyelországba menekült Homonnai Drugeth György tényked̄ésének pontos felderítésére. A feltevésében azonban csalódnia kellett, mert *a Rákóczi György vezette hírszerző szolgálat teljes csődöt mondott.* Homonnai titokban megszervezte a hadseregét és teljesen váratlanul betört Felső-Magyarország területére. Ez a meglepetésszerű támadás, ha nem is történeti irodalomban elfogadott mértékben, de kétségen kívül számottevően befolyásolta a fejedelem további katonai tényked̄ését.[55]

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk; amilyen mértékben pontos adatokat kapott Bethlen a támadás megindítása előtt a királyi Magyarország területének katonai helyzetéről, *annyira bizonytalan volt a távolabbi hatókörű hírszerző szolgálatának működése.* Ennek oka mindenekelőtt a korabeli általános viszonyokban keresendő, de közrejátszik a tapasztalatlanság is mind a hírszerzők, mind Bethlen részéről. Az erdélyi külpolitika hatósugara korábban nem terjedt túl a királyi Magyarország területén, s pontos hírek általában csak erről a területről érkeztek. A nagy európai háborúba való aktív bekacspolódás olyan új feladatokat rótt az erdélyi központ hírszerzésére, amelynek nem tudott mindjárt maradéktalanul eleget tenni.

A későbbiek folyamán a nyugati hírszerző szolgálat irányítását a Pozsonyban tartózkodó Bethlen személyesen vette a kezébe, a lengyelországit a Szepesi Kamara vezetőinek feladatává tette, a portai és a román fejedelemségek területén működő hírszerző szolgálat irányítása pedig az Erdélyben kormányzónak kinevezett öccsére, Bethlen Istvánra hárult. A fejedelemasszony, Bethlen nevében, szigorúan megparancsolta a Szepesi Kamara vezetőinek:

„Kegyelmetek afféle közönséges híren meg ne nyugodjék, hanem magok bizonyos emberét valami praetextus alatt bocsássa be Len-

54 L. *Bethlen* 1619. augusztus 18-i idézett levelét, 119. o. A cseh—morva rendek serege 1619. végén nem haladta meg a 16 000 főt, az is jórészt demoralizált, fizetetlen, s járványoktól tizedelt sereg volt.

55 E problémát részletesen tárgyalom idézett munkámban (Magyar hadsereg és hadművészet . . .) A felső-magyarországi főkapitány hírszerző szolgálatának teljes csődje elkeserítette Bethlent: „Rákóczi uram, mit csinál" — írta 1619. december 3-án Pozsonyból Kassa város tanácsának —, „semmit benne nem értünk. A nyulászatnak bátor békét hagyna ilyenkor az jó ifjú legény, mert ha az én instructiómhoz tartotta volna magát, nem volna mostan az ország ilyen pusztaságban: de az, ki gyermekre bízza dolgát, úgy veszi használ is." (TT. 1887. évf. 410. o.)

gyelországban és láttassa meg Kegyelmetek az állapotot, ha így vagyon az mint írják. A pogány táborban is szoktanak kimeket bocsátani és minden dolgot meghozának fizetésért az embernek.

Azért Kegyelmetek is találhat abban módot, hogy kém által minden dolognak végére mehet, kivel hasznosabb dolog hadakozásnak idején nem lehet, mint ellenségének apparátusát és szándékát bizonyosan megérteni."[56]

A katonai hírszerzés 1619-es fogyatékosságait bizonyos mérték is ellensúlyozta a magyarországi császári hírszerző szolgálat teljes csődje, illetve a fejedelem dezinformációs tevékenységének sikere. Például 1619. szeptember 10-én Belgrádból azt jelentik császári hírszerzők, hogy Bethlen *40 000!* katonával lendült támadásba. 30—40 000 fős létszámról írnak a Magyarországon levő császári hírszerzők is, jóllehet Bethlen hadseregének létszáma 1619 végén magyarországi főúri szövetségeseinek csatlakozása után sem érte el a *20 000 főt.*[57]

A császári hírszolgálat tévedése, s egyben Bethlen dezinformációs ténykedésének sikere mutatkozott meg abban a stratégiailag fontos momentumban is, hogy amikor 1619 szeptemberében Buquoi tábornok, császári fővezér hírt kapott Bethlen felnagyított létszámú csapatainak közeledtéről, azonnal megkezdte a visszavonulást Csehország területéről, noha a valójában serege elegendő lett volna arra is, hogy sikeresen szembeszálljon Bethlen és a csehek egyesített erejével. Ez az indokolatlan visszavonulás nemcsak a cseh felkelés azonnali összeomlását odázta el, hanem lényegesen befolyásolta a háború további alakulását is. *Így a császári hírszerzés gyengesége, illetve Bethlen dezinformációs ténykedésének sikere stratégiai tényezővé vált már a harmincéves háború kezdeti szakaszában is!*

1620-ban a több mint félévig tartó fegyverszünet idején a hírszerzés természetesen nem szünetelt. Fő területe a cseh hadszíntér volt, de nem hanyagolták el a többi területet sem. 1620. január 26-án például Lónyai András megköszönte Bártfa város tanácsának, hogy híreket küldött a lengyelek gyülekezéséről.[58] Februárban Forgách Zsigmond nádor értesítette a vármegyéket, a több felől érkezett biztos hírekről, amelyek szerint 12 zászlóalj kozák betört a szomszédos Morvaországba, amiért is vigyázatban kell lenniük.[59] Thurzó Szaniszló alsó-magyarországi főkapitány viszont megrótta Nagyszombat város tanácsát, amiért nem jelentette idejében a kozákok garázdálkodását. Nyomatékkal felszólította a városi tanácsot: *„Kegyelmeteknek kémei legyenek mindenfelé s ha valami bizonyost tudnak, minket tudósítson kegyelmetek."*[60] Bethlen ugyanakkor Thurzó Szaniszlót figyelmez-

56 *Károlyi Zsuzsanna* 1619. december 22-i rendelete. TT. 1885. évf. 809. o. Lásd még ezzel kapcsolatban *Szepsi Laczkó Máté:* Krónika, ETA. III. k. 237. o.

57 A kémjelentéseket lásd *Gindely A.:* Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. 17—20. o. — Jellemző adatok találhatók a császáriak tájékozatlanságára a nyitrai püspök 1619. szeptember 22-i, Nagyszombat városához küldött levelében, pedig a püspök külön hírszerzőt tartott Kassán. Nagyszombat, Városi Levéltár, Bethlen-kori iratok. Vö.: *Batthyány Ferenc* 1619. szeptember 24-i, Révay Péternek írott levelével, Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay corresp. 1612—1626.

58 A levél található: Bártfa Városi Levéltár.

59 *Forgách Zsigmond* 1620. február 12-i levele Bars vármegyéhez. TT. 1892. évf. 342. o.

60 *Thurzó Szaniszló* 1620. február 13-i levele Nagyszombat város tanácsához. Nagyszombat, Városi Levéltár.

tette, hogy tisztsége szerint „legyen szorgalmatos vigyázásban mind a kozákok és német hadak ellen".[61] A fejedelem kifogásolta, hogy „... *felette későn járnak az hitvány posták,* kiknek gyorsabban való járásuk felől serio demandáltunk pátensben".[62]

Szerte Európában működő hírszerzői részletes tájékoztatásokat küldtek neki a különböző országok fegyverben álló és szervezés alatt levő hadseregeiről. A kapott adatokat azonban ő portai követeinek küldött utasításában úgy csoportosította, hogy abból a Habsburg-ellenes hatalmak katonai fölénye tűnjön ki. Nem akarta ugyanis a minden európai katonai kockázattól húzódó török vezetőket megijeszteni, s ezért tudósításában nem kevéssé „kozmetikázta" a valóságos katonai viszonyokat.[63]

A felső-magyarországi határmenti városoknál állandóan szorgalmazták a hírszerzést.[64] Szécsi György, az új kassai főkapitány külön felhívta Lőcse város tanácsát, hogy a Lengyelországból szerzett értesüléseket „mi nékünk éjjel-nappal erős büntetés alatt értésünkre adja, sőt bizonyos kémeit is ne szánja országunknak, hazánknak vigyázására bebocsátani".[65]

1620 szeptemberében Bethlen a fegyverszünet lejárta előtt megindította a hadakozást a császáriak ellen. A cél az volt, hogy a Dunán átkelve elfoglalja a még császári kézen levő területeket, majd betör Ausztriába, hogy ezzel tehermentesíthesse a cseh hadszínteret a nyugati protestáns segítség megérkezéséig. A cseh vezetők azonban azt szerették volna, ha Bethlen minden katonájával egyenesen Csehországba megy. A fejedelem ebbe nem egyezett bele. Sokkal jobban ismerte ugyanis a csehek ellen felvonuló Habsburg és bajor csapatok erejét, harcértékét — s nem utolsósorban saját seregének erőtlen voltát —, minthogy ilyen, számára öngyilkos kalandba bocsátkozzék. Amennyi katonát nélkülözni tudott, elküldött a cseheknek (e létszám különben seregének felét tette ki), de ezzel nem változtathatott azon a nagy erőviszonybeli aránytalanságon, ami miatt a csehek 1620. november 8-án megsemmisítő vereséget szenvedtek Prága mellett a Fehérhegyen.

Bethlen a rendszeres hírvivőkön kívül „pénzes postán" külön is küldött bizalmi embert a cseh hadszíntérre, *„ki bizonyos (biztos!) hírt hozzon".*[66] A szomorú „biztos hírt" november 12-én délután 2 órakor kapta meg, de ezt még napokig eltitkolta legbizalmasabb hívei előtt is. Végül november 29-én kénytelen volt közhírré tenni a szövetségesek vereségét, mert „sok hamis és rettenetes híreket visznek az kassai piacra". A „hiteles" tájékoztatás azonban dezinformációs jellegű volt. Az ugyan elismerte, hogy „császár hada az confoederatusokat

61 *Bethlen* 1620. február 17-i parancsa. TT. 1885. évf. 475. o.
62 *Bethlen* 1620. március 2-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. Bethlen pol. lev. 1879. 165. o.
63 Lásd Bethlen 1620. március 23-i levelét portai követeihez. Török-magyarkori államokmánytár. I. k. 217—218. o.
64 L. a *Szepesi Kamara* 1620. június 29-i és *Thököly István* július 13-i levelei Bártfa város tanácsához. Bártfa, Városi Levéltár.
65 *Széchy György* 1620. október 16-i levele Lőcse város tanácsához. Lőcse, Városi Levéltár I. oszt. 93/1. sz. irat.
66 *Bethlen* 1620. november 11-i levele öccséhez. TT. 1908. 240. o.

megverte Prágánál az Csillagkertnél", de e tényhez hozzáköltötte, hogy „Prágát most is császár hada vijja és király számára vitézül tartják, vagyon 30 000 fegyveres puskás benne".[67] Ez utóbbi tudatosan megtévesztő célú tájékoztatás volt, hiszen Bethlen ekkor már régen tudta, hogy Prága Habsburg kézen van, s azt fehérhegyi csata után nem védte senki sem! Nyilván a pánikot akarta elkerülni a tényleges helyzet eltitkolásával. Dezinformációs írásainak különben általában jellemző sajátossága volt a részigazságok, résztények elismerése, s ennek keverése tendenciózusan hamis állításokkal. Ily módon mindig vol írásainak valami igaz magja, s nem lehetett megállapítani, menynyi a megtévesztő hír, félrevezető adat egy-egy levelében.

Különben főkapitányának, Thurzó Imrének ugyanazon a napon Pozsonyból írt leveléből arról értesülünk, hogy felderítő egységeket küldtek Morvaországba minden irányba, hogy megtudják biztosan, miben vagyon az állapot".[68] Néhány nappal későbbi levelében Thurzó is fellépett a rémhírek terjesztői ellen, akik azt hirdették, hogy az egyik legfontosabb nyugati erősség, *Óvár* máris a császári csapatok kezén van. Ezek hazug hírek — írja édesanyjának —, „de én efféle hírköltést nem csudálok, mert az különböző elméjű embereknek az hazugság igen könnyen áll, s olyanoktól is származik, ki az ilyen dolog".[69]

A határozott fellépés a rémhírterjesztők ellen szükséges volt, de természetesen alapvetően nem változtathatott a súlyos katonai helyzeten. *A cseh felkelés leverésével Bethlen egyedül maradt az európai porondon a Habsburgok és szövetségeseik többszörös katonai túlerejével szemben.*

Az 1621. évi hadműveletekre, főként az év első felében, ez a szorongatottság nyomta rá bélyegét. Bethlen megindította az egyezkedési tárgyalásokat a Habsburgokkal, de ugyanakkor csapatait felkészítette az ellenállásra is.

A védelem sikerének egyik alapja volt az ellenséges csapatok állandó szemmel tartása, szándékainak szüntelen kémlelése. Bethlen, aki Nagyszombatban, a védelmi központban tartózkodott, január végén megdicsérte a morvaországi hadak főparancsnokaként tevékenykedő Thurzó Imrét, mert az ellenség több fontos hadműveleti iratát megszereztette:

„Kegyelmed levelét jámbor szolgája együtt a nyelvekkel meghozá: felette dicsérem és kedvesen veszem ilyen szorgalmatos vigyázását Kegyelmednek, ugyan is így tudunk gondot viselni, ha *vigyázunk az ellenségnek actáira.*"

A belpolitikai helyzet kedvezőtlen alakulásáról ezeket írta: „... legnehezebb ez, hogy a mi kevesen maradott is az magyar nemzet, az árultatás közülük ki nem fogy, mert ha ez nem volna... bizony re-

67 *Bethlen* 1620. december 8-i levele portai követeihez. ETA. I. k. 341. o.; Lásd *Thurzó Imre* 1620. november 12-i levelét Czobor Erzsébethez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894.
68 *Thurzó Imre* 1620. november 29-i levele Czobor Erzsébethez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894. o.
69 1620. december 8-án írt levelét l. uo.

sistálhatnánk ellenségeinknek, de *az árultatás levén első és nagyobb pestise hazánk veszedelmének*".

Véleménye szerint az árulás gyanújába esett Czobor és Balassi főuraknak leveleket kell írni, s „Kegyelmed az leveleket küldje oly emberitől meg nekik, ki vehesse eszében állapotjokat." Ha a hívásra nem akarnak a fejedelemhez jönni, rendeljen ki a várak környékére 100—100 lovast, „a kik lessék ki őket, s hozzák el" őket.

Katonai hírszerző szolgálata ebben az időszakban nagyon pontosan működött. Közölte Thurzóval, hogy a fejedelmi hírszerzők jelentése szerint az ellenséges sereg, noha névlegesen 8 ezredből áll (24 000 fő), a valóságban nincs több 7000 gyalogosnál és 3000—3500 lovasnál, „én az Buquoj (a császári fővezér) maga seregéből való spanyolokat igen megexaminálтam kik közül két spanyol megtetszik, hogy nem rossz emberek főlegények és régi vitézlő rend".[70]

Hírek szerzése céljából számos alkalommal „lest vetett" a császári katonáknak Sennyey Gáspár, Bethlen dunántúli vicegenerálisa is.[71] Emellett természetesen sűrűn jártak titkos hírszerzői is a császári csapatok közé. Az Udvari Haditanács elnökének március közepén írt leveléből megtudhatjuk, hogy egy magyar kém öngyilkosságot követett el Hainburgban.[72] A fejedelem hírszerzői különben pontos, részletes adatokkal látták el Bethlent az európai katonai erőviszonyokról, az ellenséges katonák fizetetlenségéről és az ellenséges vezérkar haditerveiről. Ezek alapján a következő védelmi tervet dolgozta ki.

„Magam alá mennék Kassára és hadaimat úgy tettetném mintha abdancoltam (feloszlattam) volna, haza bocsátanám őket, nyugodnának és oly kézen lennének", hogy mihelyt újra riadót rendel el, tíz nap alatt összegyűlnek és rátámadnak a császáriakra. „Dunán túl Óvárt, Sopront, Kőszeget, innet Pozsonyt, Nyitrát, Újvárat, Nógrádot, Füleket néppel megrakom, magam Kassához szállok szép lassan hátra, s oda csatolván magamat, az derekas hadat megvárom."[73]

Az ellenség szándékairól és erejéről, fegyvernemi adottságairól pontosan értesült Bethlen sikeresen végre is hajtotta e nagyszabású aktív védelmi tervet. Visszavonulása alatt is szüntelen tájékozódott az ellenség mozdulatairól. Többek között a Trencsén vármegyében birtokos Illésházy Gáspár hírszerzői által, akinek megírta:

„*Csak adja idején értésünkre, ha mi bizonyosat ért az ellenség szándékjában, módja lévén ott annak megkémleltetésében, küldje által mindjárt egy kémét és exploráltassa minden státusát az ellenségnek.*"[74]

A védelem kulcspontja *Érsekújvár* volt. Bethlen ezt nagyon erős helyőrséggel látta el (3000 fő) és az ellenség szándékának meghiúsítása végett *megszervezte a belső elhárítást is.* Ennek vezetésével bizalmi emberét, Csuthy Gáspárt bízta meg, mert őt a katonák — írta

70 *Bethlen* 1621. január 29-i levele. Bethlen pol. lev. 1879. 231—232. o.
71 *Sennyey Gáspár* 1621. március 3-i levele Batthyány Ferenchez. Országos Levéltár, Batthyány cs. lt. Miss.
72 Lásd: TT. 1892. évf. 300. o.
73 *Bethlen* 1621. március 22-i levele portai követeihez. Török-magyarkori államokmánytár, I. k. 266—268. o.
74 *Bethlen* 1621. április 18-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 28. o.

Bethlen Thurzó Imrének — „kicsinytől fogva nagyig ismerik, eszével, sok szép intésivel, fenyegetésével, nevemmel való ígéretekkel azt az végházat, az országnak fő bástyáját megtarthassák".[75] Az elhárító feladatokkal megbízott Csuthy Gáspár mellé adta Hoffmann György komisszáriust is. Számukra a következő titkos utasítást küldte Kassáról:

— Ha az ellenség Érsekújvár alá érkezik, vegyék fel a császári táborban levő átpártolt Forgách nádorral az érintkezést. Időhúzás végett bocsátkozzanak minél hosszabb tárgyalásba vele, s próbálják elérni, hogy a császár vigye ki a hadakat az országból az országgyűlési tanácskozások befejezéséig, vagy parancsoljon nekik megállást, amíg a tárgyalások tartanak. Ezekre a tárgyalásokra azonban a várból ne menjen ki egyikőjük sem, hanem csak levelezés által érintkezzenek.[76]

Csuthy Gáspárnak és biztostársának a fő feladata az volt, hogy megakadályozzák a vár parancsnokát, Thurzó Szaniszlót az erősség feladásában. Erre szükség is volt, mert a hiú és ingatag jellemű főúr — noha családjával együtt bezárkózott a várba[77] — megijedve az ellenség erejétől, s nem bízva Bethlen felmentő csapatainak érkezésében, kapitulálni akart az ellenség előtt. Ekkor azonban a Csuthy Gáspár által titkon felbiztatott katonák fölzendültek, közrefogták, megmondták neki, hogy gyanússá vált előttük, s felszólították, hogy tudomásuk nélkül ne levelezzen senkivel. A megszeppent főúr mentegette magát és ígéretet tett, hogy haláláig védi a várat.[78]

Az Érsekújvárnál táborozó császári sereg erejét hírszerzők által kémleltette Bethlen tábornoka, Thurzó Imre is. Révay Péterhez írt levelének tanúsága szerint Thary Ferencet, udvari hadnagyát küldte titkon az ellenséges táborba. A hadnagy jelentette Thurzónak, hogy a császári sereg 10 000 gyalogosból, 4000 lovasból áll, 4 „öreg" ágyú és 7 kisebb falkon van velük.[79] Ez az adat megegyezik Bethlen március 22-i levelében foglaltakkal. A létszámadatok pontos ismerete ellenére a fejedelem március 25-én — bátorítás céljából — olyan dezinformációs értesítést küldött Illésházy Gáspárnak, hogy „mind is az ellenség hét ezer felett nincsen".[80] Június végén pontos kimutatást küldött a magán hírszerzés útján is értesült Thurzó Imrének a császári sereg erejéről, amely megegyezik azzal, amit Thurzónak jelentett Thary Ferenc.[81]

Ezek az adatok is bizonyítják többek között Bethlen pontos tájékozottságát a magyarországi hadszíntérről, és azt, hogy amikor pontatlan létszámokat közöl, azt tudatos tendenciozitással teszi. Annál pontatlanabb híreket kapott viszont a távolabbi hadszínterekről. Július végén közölte feleségével: több helyről jelentik, hogy a spanyolok ve-

75 *Bethlen* 1621. május 10-i levele Thurzó Imréhez. Bethlen pol. lev. 1879. 292. o.
76 *Bethlen* 1621. május 16-i titkos instructiója. TT. 1888. évf. 631—633. o.
77 Lásd *Thurzó Szaniszló* 1622. novemberi levelét Bethlenhez. EOE. VII. k. 119. o.
78 *Bethlen* 1621. május 25-i levele Thurzó Imréhez. Bethlen pol. lev. 1879. 307. o.
79 *Thurzó Imre* 1621. június 2-i levele Révay Péterhez. Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay corresp. 1621—29.
80 Lásd *Bethlen* 1621. május 25-i levelét Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 32. o., és *Bethlen* március 22-i levelét portai követeihez. Török-magyarkori államokmánytár I. k. 268. o.
81 Lásd *Bethlen* pol. lev. 1879., 333—334. o.

reséget szenvedtek, Pfalzi Frigyes országát visszafoglalta, Mansfeld megverte a bajor sereget, sőt olyan jelentés is érkezett, hogy a császár meghalt.[82] Ezek olyan valóságnak meg nem felelő jelentések voltak, amelyek nem egy esetben kedvezőtlenül befolyásolták Bethlen stratégiai helyzetmegítélését és tervezését.

A Habsburg-ellenes szövetségesek nyugati hadszíntéren elszenvedett vereségei ellenére Magyarországon a fejedelem csapatai diadalmasan törtek előre nyugat felé, a császári sereg pedig visszamenekült a Csallóközbe. Az aktív hírszerzés természetesen ekkor sem szünetelt. Augusztus elején a fejedelem tudatta Illésházyval: *„Minekünk mind Morva, Slézia, Lengyelország felől untalan bizonyos híreink jönnek."*[83]

Thurzó Imre leveléből arról értesülhetünk, hogy a portyázó felderítő csapatok megérkeztek Ausztriából is és értékes híreket hoztak onnan. Ezeket előző nap értékelték ki haditanácson, *az ott elhangzottak azonban olyan titkosak, hogy nem írhatja meg azokat még édesanyjának sem, akit pedig általában minden katonai eseményről értesített.*[84]

Augusztusban Pozsonyt ostromolták Bethlen és a hozzá csatlakozott jägerndorfi herceg csapatai. A fejedelem innen értesítette feleségét, nem tudja pontosan felderíteni, mennyi gyalogos katonából áll a védőrség. Annyit tud csak bizonyosan, „hogy 20 zászlóalja német vagyon benn a várban, városban".[85]

Októberi leveléből részletesebb bepillantást nyerhetünk hírszerző szervezetének működésébe. Ebben a levélben a következőket írja feleségének:

„Ez órában érkezék Tököli Istvántól is levelem Késmárkról, mivel őket rendeltük követségben lengyel királyhoz. Bizonyosnak írja ő is, hogy az lengyeleknek nagy részét igen megverték (ti. a törökök) rettenetes rémülés és futás vagyon Krakkó táján is. Ezen cédulámat az öcsémnek (Bethlen István erdélyi kormányzónak) megmutathatod. *Elég szegény vigyázásban vannak a tisztviselők, hogy ilyen nagy dolgot is későn hallnak meg: ma tized napja, hogy Balling* (munkácsi kapitány) *ezt a hírt nekem megírta, de az öcsém a görögök és hazug oláhok hírét hiszi csak el, nem küld az táborban, noha könnyen megtehetné: Balling egy szegénylegény, mégis a táborban küldi szintén az lengyelek közé embereit."*[86]

Novemberben dunántúli főkapitányát Batthyány Ferencet korholta levelében: *„Csudálkozunk igen rajta, mi lehessen oka, hogy ily ritkán tudósít bennünket oda való állapotjok felől, holott kívántatnék felette igen, hogy érthetnők untalan, mi állapottal legyen kegyelmetek."*[87]

Bethlen 1621 végén Nikolsburgban békét kötött a császárral. A bé-

82 *Bethlen* 1621. július 26-i levele feleségéhez. TT. 1879. 213. o.
83 *Bethlen* 1621. augusztus 10-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXIV. k. 41. o.
84 *Thurzó Imre* 1621. augusztus 15-i levele Czobor Erzsébethez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894.
85 *Bethlen* 1621. augusztus 22-i levele feleségéhez. TT. 1882. 129. o.
86 *Bethlen* idézett levelét lásd TT. 1882. évf. 133. o.
87 *Bethlen* 1621. november 19-i levele Batthyány Ferenchez. Országos Levéltár, Batthyány cs. lt. Miss.

kekötésben II. Ferdinánd átengedte számára Felső-Magyarországot, elismerte Erdély önállóságát, megígérte a protestánsok üldözésének megszüntetését, a magyar rendi jogok tiszteletben tartását. Ez az egyezmény — tekintetbe véve a Bethlen számára kedvezőtlen nemzetközi erőviszonyokat — sikerként könyvelhető el. A Habsburg-uralom megszüntetéséért és a nemzeti monarchia létrehozásáért küzdő Bethlen azonban nem volt megelégedve az elért eredményekkel és csak a nemzetközi viszonyok kedvezőbbre fordulását várta, hogy új támadásra induljon korábbi célkitűzései megvalósításáért. Úgy látta, ez az állapot 1623-ban következett be.

Hadi előkészületeit az 1623-as hadjárat alkalmával is teljes titokban tudta végrehajtani, jóllehet a császári hírszerzés fokozott mértékben igyekezett beépülni a fejedelem közvetlen környezetébe. Az állandó kémek[88] mellett Eszterházy Miklós, Ferdinánd császár bizalmi embere, 1623 nyarán külön hírszerzőt küldött Erdélybe Bethlen terveinek felderítése végett. Ez a személy Gál Péter volt, akit a fejedelem a legszívélyesebben fogadott és „bizalmas" közléseivel teljesen félrevezetett. Legelőször is azzal, miszerint nyíltan elismerte, hogy támadásra készül, még hozzá 17 000 erdélyi katonával, a felső-magyarországi sereggel, 5000 janicsárral, 12 000 tatárral és 3000 román katonával. E tájékoztatással ellentétben a hírszerző — akit Bethlen szabadon engedett járkálni az országban — azt tapasztalta, hogy nem észlelhető hadfogadás, sőt a vele érintkezésbe került közkatonák szidják a fejedelmet és azt mondják, semmi kedvük őt szolgálni. (Nem tudta, hogy ezt a fejedelem utasítására mondták!)[89] Ily módon jelentése nyomán a császári udvarban azt a következtetést vonták le, hogy Bethlen nem készül támadásra, csak fenyegetőzik azzal. Ezt oly mértékben el is hitték, hogy még akkor sem tettek védelmi előkészületeket, amikor a fejedelem már Felső-Magyarországra vezette az erdélyi hadat! Igaz, hogy színleg egyezkedési tárgyalásokat kezdett Besztercebányán és mindenütt azt hirdette, nem akar támadólag fellépni. Közben csapatai felfejlődtek — jóformán az ellenség szeme láttára — és átlépve a királyi Magyarország békekötésben megvont határát, a morvaországi Hodolin városáig törtek előre szinte akadály nélkül. Itt körülzárták a készületlen császári sereget, amelynek fővezére, gróf Montenegro tábornagy volt.

A támadó sereg hátát Perényi Ferenc, az új kassai főkapitány biztosította esetleges váratlan lengyel támadás ellen. Perényi október 10-i levelében megdicsérte a bártfai tanácsot, amiért az a lengyelországi híreket jelentette neki. *„Kegyelmeteket azért mostan is kérjük, sőt ugyan parancsoljuk is, hogy Kegyelmetek ismét mindjárást az ő felsége* (ti Bethlen) *parancsolatja szerént Lengyelországba bizonyos emberét bocsássa, hogy ha valami gonosz szándékokat látnak az lengyelek-*

88 Lásd pl. *Pázmány Péter* 1623. március 16-i levele II. Ferdinándhoz. Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. k. 17—18. o.

89 *Gál Péter* 1623 júniusában kelt jelentése Eszterházy Miklóshoz. EOE. VIII. k. 138—143. o.

nek, mindjárást adja értésünkre, hogy így én is kegyelmeteknek lehessek jó akarattal."[90]

A nyugati hírszerzés és elhárítás irányítását most is közvetlenül személyesen Bethlen végezte. Novemberben a hodolini táborból közölte szövetségesével Illésházy Gáspárral: *„Egy csatát* (hírszerző-felderítő katonai egységet) *bocsátottam Olmucz felé avégre, hogy hírt érthessünk az lengyel segítség jövetele felől, kivel az ellenség magát biztatja. Az vitézek Olmuczon fellyül szintén a sléziai határig az havas aljáig mentenek, de sohul semmi olyan derekas embert nem kaphattak, kitől bizonyost érthettek volna, mivel az pogánság rablása elől mindenütt elfutott az ország népe, hanem valami paraszt emberek beszéllettek . . . de bizonyost nem mondhattak azok is hallomásnál egyebet. Kegyelmed közelebb lévén Olmuczhoz talán bizonyosbat érthet és engemet tudósítni el nem mulatja. Én is újabb csatát bocsátok oda, ha mit érthetnék felőlök, akarnám."*[91]

A kedvezőtlenné fordult nemzetközi erőviszonyok a kiváló hírszerzésen és elhárításon alapuló eredményes hadjárat ellenére sem eredményezték a fejedelem célkitűzéseinek megvalósulását. Bethlen ismét kénytelen volt kompromisszumos békét kötni, amelyet azonban most sem tartott véglegesnek, s bízott a kilátások megjavulásában. Közben a császári hadvezetést állandó bizonytalanságban tartotta tervei, erőviszonyai felől. Réz András, Rákóczi György tisztviselője jelentette többek között 1625 nyarán gazdájának Szakolcáról:

„Ide fölötte igen tartanak az erdéli fejedelemtül, valahol elmegyen ember, mindütt csak arról tudakoznak, ha sok hada lehet-é (ti. Bethlennek) *s én ha mondom, hogy semmi hadat nem hallottam, csudásnak tetszik nekiek."*[92]

A Bethlen elleni császári hírszerzést a fejedelem régi személyes ellensége, Eszterházy Miklós nádor irányította. Áprilisban Eszterházy kémei azt jelentették, hogy Bethlen pünkösd után támadásra indul, mire a nádor már április végén mozgósítást rendelt el.[93] Május végén a konstantinápolyi császári követ is jelentette Ferdinándnak, hogy a kapott bizalmas értesülések szerint Bethlen aratás után 30—40 000 katonával a királyi területre támad, s számítani lehet rá, hogy sok prédára váró török katona is csatlakozik majd hozzá.[94]

A portai követ jelentése a támadási szándékot és időpontot illetően pontos volt, de a létszámok terén ismét téves értesülések tapasztalhatók. A fejedelem diplomáciai szolgálata élénken tevékenykedett Nyugat-Európában 1625—1626-ban is, s nagy koalíciós támadást készített elő a Habsburg-blokk ellen. Szövetségesei — a dán király serege, valamint Mansfeld hadvezér angol zsoldon tartott katonasága azonban vereséget szenvedtek még Bethlen megindulása előtt. *Így, amikor a*

90 *Perényi Ferenc* 1623. október 10-i levele Bártfa tanácsához. Bártfa, Városi Levéltár.
91 *Bethlen* 1623. november 10-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XVIII. k. 58—59. o.
92 Lásd többek között *Gindely:* Okmánytár . . . 361—362. o.; *Réz András* idézett jelentése: TT. 1894. 675—676. o.
93 Lásd *Jászay:* Tudománytár. 1837. IV. 176. o., továbbá Lőcse, Szepes vármegye Levéltára, Fasc. III. n. 177., 180.
94 Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. k. 289., 293—294. o.

fejedelem 1626 szeptemberében az előzetes megegyezések szerint támadásba lendült, ismét egyedül került szembe az ellenséggel. Csupán Mansfeld vert serege csatlakozott hozzá, amely az egyesülés végett Magyarországra jött, vagy pontosabban menekült az őt üldöző, Wallenstein császári tábornagy által vezetett hadsereg elől, s mintegy 16—18 000 főnyi, nem nagy harcértékű török sereg, Murtéza budai pasa parancsnoksága alatt.

A fejedelem augusztus 19-i levelében értesítette régi szövetségesét Illésházy Gáspár Trencsén megyei nagybirtokost, hogy most érkezett meg Gyulafehérvárra bizalmi embere Mansfeld seregétől. Fel kell vennie a harcot a császári sereggel, mert ha teljes győzelmet aratnak azok, ugyanazt teszik a magyarokkal, amit a csehekkel cselekedtek. Kérte Illésházyt, hogy e levél vivőjét juttassa el Mansfeldhez álruhában.

„Ha különben nem lehetne is, csak valami olá (pontosabban szlovák pásztor) *habitusban, haját, szakállát azokhoz aptáltatván és igen meghitt jó kalauz emberit rendelvén melléje, valami ösvényeken vigyék által, kiknek fáradságokért száz avagy annál több forintot* (összehasonlításként: egy gyalogos katona havi zsoldja amiből megélt 2 forint volt!) *is adasson Kegyelmed, kit mindjárt refundáltatunk Kegyelmednek."*

Ismételten felhívta Illésházy figyelmét arra is, hogy *„minden oda való állapotok és császár tisztviselőinek magok viselése felől, hogy minket tudósítson gyakorta, kegyelmesen kévánjuk".*[95]

A fejedelem hírszolgálatát azonban komoly veszteség érte, mert — amint arról Eszterházy Miklós leveléből értesülünk — elfogják egy fontos kémjét, *„kinél nagyon sok titkos levelek is voltanak".*[96] A hírszerző elfogása azt eredményezte, hogy Bethlen csak augusztus 16-án kapott biztos értesüléseket szövetségeseinek közeledéséről, s így csak elkésve, augusztus 17-én rendelt el mozgósítást hadainak. Augusztus végén részletes hírszerzési utasítást küldött Illésházy Gáspárnak, az ellenség szándékainak és erejének felderítésére. Ennek módozatát a következőképpen ajánlotta:

— Illésházy a nádorhoz *„meghitt embereit bocsássa, panaszkodván neki az ellenségnek* (Mansfeld seregének) *Slézia szélibe való érkezése felől, sőt úgy érti közhírrel, hogy az mi hadainknak is elöljárója 6000 lovas* (a valóságban kb. a fele!) *útban vannak . . . , kik ha Trencsén vármegyében jönek ellenek való állásra az vármegye elégtelen, várakban kelletik szorulni előttük, de ha ellenségesen kezdi parancsolni, hogy viselje az vármegye ellenére magát, nem lévén ő Felségének* (ti a császárnak) *oly presidiumja mellettek, kivel resistálhassanak, valahol kit kaphatnak, levágják és az egész vármegyét hamuvá teszik: mit kelletik cselekedni Kegyelmeteknek érteni kívánja tőle* (ti. a nádortól)."

Ugyanilyen követséggel Bécsben is bocsásson Kegyelmed de igen igaz emberét, interim azoknak szemek, fülük és jó okosságuk cum

95 MTT. XXVII. k. 86—87. o.
96 *Eszterházy Miklós* 1626. augusztus 22-i levele Nyáry Krisztinához. TT. 1901. évf. 382. o.

magna industria legyen, minden odavaló állapotoknak ügyekezzenek végére menni és valamit érthet kegyelmed, minket in rerum veritate tudósítson szüntelen.

Az felküldést pedig minden héten egyszer egyszer el ne mulassza Kegyelmed, újabb-újabb hírrel értetvén őket az ellenségnek (ti. Mansfeld hadának) *állapotja felől. Ezt ha cselekedi Kelmed, amoda is statisfaciet s mi nekünk is segíthet az igaz informatiokkal.*"

Néhány nappal később Bethlen táborából egy K. K. fedőnév alatt író ismeretlen egyén szólította fel Illésházyt a hírközlésre, megnevezve annak útját-módját is: „Ha mi hírei vannak Nagyságodnak Bécs felől, Sléziából, Morvából és egyéb helyekről, szüntelenül tudósítsa Nagyságod állapotjok felől ő Felségét (ti. Bethlent). Morvából Zierotin (a már korábban említett emigráns főúr), Sléziából Szunyogh Gáspár által. *Palatinus actáit Eszterhás Gábor által értheti* ... a postákra kik Lengyelországban jönnek mennek vigyáztasson titkon."[98]

Szeptember közepén Bethlen ismételten kérte a folyamatos hírszerzést Illésházytól, megjegyezve: „Kegyelmednek édes öcsénk abban jó müdja vagyon, hogy minket gyakorta tudósítson az állapatokról, mert *emberei jöhetnek-mehetnek az táborban* (ti. a császári táborban) is, ha okoskodik Morvában Sléziában az szerént." A híreket most Véglesbe küldje Pogrányi Györgyhöz, aki majd eljuttatja azokat a legrövidebb úton a fejedelemhez. Amint előbbre nyomulnak, meg fogja írni kinek küldje a jelentéseket.[99]

A hírhálózatban azonban újabb fennakadások keletkeztek, mert Bethlen még szeptember 25-én sem tudta, hol tartózkodnak szövetségesei! E napon arra kérte Illésházyt, küldje hírszerzőjét Troppauba a dán király főkapitányához Bethlen levelével. Közben vigyázzon az ellenség aktáira „bizonyos emberit bocsátván közéjük valami praetextussal".[100]

Az összeköttetést Mansfeld hadával nem sikerült idejében megteremteni, így Bethlen szeptember utolsó napjaiban nélkülük, az utolsó pillanatban csatlakozó török segélyerővel került szembe Wallenstein erős seregével Drégelypalánknál. A váratlan találkozás először életében készületlenül érte Bethlent. Most sem vesztette el azonban a fejét, hanem félrevezetve az ellenséget, egy éjszakára fegyverszünetet kötött vele, s ez alatt észrevétlenül elszakadt a császári seregtől. A hadtáp bázisától távol került császáriak nem merték követni őt kelet felé, hanem maguk is visszavonultak nyugati irányba. Így Bethlen megszabadult az általa is biztosnak vélt vereségtől, s miután Mansfeld serege csatlakozott hozzá, maga lépett fel támadólag a császáriakkal szemben, akiket lassú, fárasztó, fogyasztó harcban kiszorította az ország területéről.

Nyugati szövetségeseitől cserben hagyva kénytelen volt ismét békét

97 *Bethlen* 1626. augusztus 26-i és 29-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 88—91. o.

98 *K. K.* 1626. augusztus 30-i levele Illésházy Gáspárhoz. Nyitra, Illésházy cs. lt. corresp. 37. sz.

99 MTT. XXVII. k. 93. o.

100 *Gindely:* Okmánytár ... 419. o., továbbá MTT. XXVII. k. 96. o.

kötni. Élete hátralevő éveiben Oroszországgal szövetkezve egy nagy kelet-európai koalíció összehozásán fáradozott. Tervei megvalósulása előtt, 49 éves korában, 1629-ben szólította ki az élők sorából a váratlan halál.

*

Bethlen Gábor korának kiemelkedő képességű politikusa és uralkodója volt. A magyar és európai történelem oly nagy alakja, akiben szerencsésen egyesült a kiváló diplomata, a kiváló hadszervezővel és hadvezérrel. A kortárs Kemény János följegyzése szerint Bethlen a katonai pályát szerette legjobban.

„Ez nagyemlékezetű Bethlen Gábor — írja — igen martialis ember vala, kitől hallottam mondatni: hogy csak volna más ki procurálná az hadak fizetését, s derék hadaknak egyben szerzését s újítását, profontolását, egyébiránt *az hadviselést abban való minden molestiákkal örömest felvenné* és soha honnyában lakni békességben nem kívánna, hanem hadakozásban töltené egész életét. Nagy gyönyörűsége volt hadainak mustrálásiban, rendeléseiben, az jó vitézlő emberekben."

A kortársait élesen bíráló Kemény János Bethlen Gábort olyan nagy fejedelemnek értékelte, „kihez hasonló magyar Mátyás királytól fogva és István királyon kívül nem hallatott, nem is remélhetni". S ő, aki szintén gazdag életművet hagyott maga után a magyar históriában, így zárta „Önéletírás"-ában a Bethlen Gáborral foglalkozó részt:

„Ez nagy fejedelemnek mind magában levő virtusokat, s mind viselt nagy dolgait csak leírni is, avagy meggondolni is sok és dicséretet érdemlő dolog volna . . ."[101]

Életművének, államférfiúi és hadvezéri tevékenységének természetesen csak egyik része volt a hírszerzés és elhárítás megszervezése és irányítása több mint másfél évtizeden keresztül. Noha a gazdasági eszközök korlátai általában rányomták bélyegüket Bethlen tevékenységére, *hírszerzése és elhárítása a korabeli Európa fölöttébb hatékony ilyen jellegű szervezetei közé tartozott.* Ha ennek okait kutatjuk, több körülményt kell figyelembe vennünk. Mindenekelőtt azt, hogy Bethlen felismerve a történelmi szükségszerűséget — pénzt, fáradságot nem kímélve —, igyekezett a lehető legtökéletesebb hírszerző és elhárító szervezetet létrehozni. Ugyanakkor titoktartó természete, nagy emberismerete, politikai éleslátása, rendkívül fejlett diplomáciai érzéke fölöttébb alkalmassá tette személyét a hírszerző és elhárító szolgálat megszervezésére és vezetésére. A fejedelem titoktartó szokásait sokan a kortársak közül ravaszsággal, fondorlatos természettel magyarázták. Az kétségtelen tény, hogy a fejedelem talán egyetlen kortársát sem avatta be teljesen terveibe. Még a hozzá legközelebb állók is inkább csak részleteket ismertek messzemenő politikai célkitűzéseiből, elgondolásaiból. Ma már nehéz lenne pontosan kibogozni, hogy ebben a titkolózásban mennyi volt a föltétlenül szükséges óvatosság és meny-

101 *Kemény János:* Önéletírása és válogatott levelei, Budapest, 1959., 149—151. o.

nyi a már szükségtelen, eltúlzott bizalmatlanság. Annyi kétségtelen tény, hogy mindkettő szerepet játszott. Az alapvető ok azonban az volt, hogy Bethlen nagy terveihez viszonyítva mindig olyan csekély erőforrásokkal rendelkezett, ami már önmagában is a legszigorúbb titoktartást, a való helyzet állandó ködösítését követelte meg tőle. Rá volt kényszerülve, hogy szövetségest és ellenséget egyaránt félrevezessen katonai potenciálját és terveit illetően. Előbbit azért, hogy merjen rátámaszkodni, merjen bízni benne, utóbbit pedig, hogy tartson tőle. A katonai és politikai erőviszonyok pontos ismeretét a fejedelem kizárólag saját számára tartotta fenn. Tulajdonképpen korának általános diplomáciai szokásait követte ebben is, csak erőforrásainak csekély volta fokozottabb mértékben ráutalt e módszer igénybevételére, mint gazdagabb, hatalmasabb uralkodó kortársait.

Bethlen helyzete sohasem volt olyan kedvező, hogy nyílt kártyákkal játszhatott volna. Különben a korszellem, ha szavakban elítélte is a politikai fondorlatok alkalmazását, a valóságban a politika sarkkövévé tette a rosszhiszemű ígérgetést, barát és ellenség tudatos félrevezetését. Bethlen kiváltképpen mesterien alkalmazta ezeket a módszereket, ami módfelett nagy haragot váltott ki ellenségeiből.

A fejedelem nemcsak a hírszerző szolgálat megszervezésében vett részt személyesen, hanem a híranyag feldolgozásában is. A beérkezett értesüléseket minőségileg osztályozta. Egyik levelében például azt olvashatjuk, kihallgatott egy elfogott császári közkatonát, aki ugyan sokat beszélt, „... *de afféle közönséges vitézlő rend között nem lehet semi igaz hír, kin valamit építhetne ember*".[102] A beérkezett híreket bemetszette, egyeztette, többször ellenőrizte, s csak azután tekintette hitelesnek. Még így sem sikerült minden esetben pontos helyzetképet nyernie, mert némely hírszerzőjének képzetlensége, kényelmessége vagy tudatos hazugsága sok pontatlan adat birtokába juttatta. A hírek következetes ellenőrzése, több oldalú bemetszése azonban megóvta az irreális helyzetmegítélésektől, illetve lehetővé tette a korrigálást, s ennek eredményeként hadserege nem is szenvedett vereséget az ellenségtől abban az időben sem, amikor a Habsburgok és szövetségeseik leverték a cseh felkelést és diadalmaskodtak egész Európában.

Ha részleteiben vizsgáljuk a fejedelem hírszerző és elhárító szolgálatának tevékenységét, megállapíthatjuk, hogy azt a mennyiségi és minőségi munka helyes összhangjában kialakítására irányuló törekvés jellemezte. A négysíkú hírszerző és elhárító szolgálat emberei nagy mennyiségű értesülést juttattak el Bethlenhez Londontól Moszkváig, a svéd királyi udvartól a szultáni udvarig terjedő hatalmas területről. E jelentős része szóbeszéden alapuló értesülés volt, vagy éppenséggel dezinformatív célzattal terjesztett adat, amelyeket ki kellett szűrni ahhoz, hogy pontos helyzetkép alakulhasson ki. Ezt a fejedelem azáltal érte el, hogy minőségileg osztályozta a hírszerzők személyét szaktudás, politikai meggyőződés és egyéb szempontok alapján. Az kétségtelen tény, hogy Bethlen hírszerzői titokban végzett életveszélyes mun-

102 MTT. XXVII. k. 101. o.

kájukkal nagymértékben hozzájárultak a fejedelem politikai és katonai eredményeihez, ahhoz, hogy Bethlen Gábort ma is méltán Erdély legnagyobb fejedelmének értékeljük — Kemény János szavai szerint — *„mind két hatalmas császárokat* (ti. a Habsburg uralkodót és a török szultánt) *in aequilibrio tartja vele magához és hazájához, egyebek rettegik vala: az magyar nemzetet elhíresítette vala".*[103]

Valóban, Bethlen Gábor háborúi jelentős mértékben befolyásolták nemcsak Magyarország és Erdély sorsának alakulását, hanem a harmincéves háború első két szakaszáét is. Sőt, bizonyos időszakokban a fejedelem hadserege katonai súlyánál és harcértékénél nagyobb szerepet játszott az európai méretű küzdelemben. Főként akkor, amikor szinte egyedül folytatta a harcot Európában a diadalmaskodó Habsburgok ellen, ezzel lekötötte erőiket, s harcával ébren tartotta a fegyveres ellenállás lángját a legnagyobb Habsburg diadalok idejében is.

ЛАСЛО НАДЬ:

РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНАЯ СЛУЖБА И КОНТРРАЗВЕДКА ГАБОРА БЕТЛЕНА

Резюме

Предпосылкой военных успехов Габора Бетлена было то, что князь планировал свои военные походы, располагая достаточно широким кругом данных, по сравнению с общим уровнем знаний того времени. Он располагал точными знаниями о местности сосредоточения войск, о возможном театре военных действий, о мощи и намерениях противника. Приобретение необходимых для этого данных, естественно, становилось возможным лишь благодаря тому, что Бетлен располагал отличной разведывательной службой, агентурной разведкой и контрразведкой. Прилагая большие усилия, не считаясь с материальными затратами, он организовал в повышенной мере необходимую для маленькой Трансильвании разведывательную службу, с такой же тщательностью следил он и за тем, чтобы по возможности сорвать успех намерений противника, преследовавших те же цели.

Разведслужба и агентурная разведка Бетлена основывалась на разведывательной службе князя, а также на постоянной или периодической службе разведки городов, комитатов, а также некоторых более могущественных вельмож, и кроме того на деятельности по «захвату языка» боевых разведывательных отрядов, организуемых во время войны. Передача сведений обычно проводилась по «почте», разведчикам была известна тайнопись, и они пользовались шрифтами.

В то же время Бетлен прилагал все усилия для того, чтобы свои планы и силу своих войск держать в тайне перед противником. В интересах этого он мастерски применял дезинформацию, преподносил разведывательной службе противника ложные сведения, сознательно дезориентирующие данные. Наряду с ловким ведением дезинформационной деятельности он самым строжайшим образом следил за сохранением тайны, и соблюдение военной тайны он строго требовал также и от своих подчиненных командиров. Когда он не готовился к наступлению, то через своих подставных людей, распространял слухи о военных приготовлениях, когда же в действительности готовился к военному походу, то повсюду оглашал свои мирные намерения. Армия, которая вела боевые действия с широким применением военных «фортелей», успешно выступала против армий Габсбургов и их союзников, и обеспе-

103 *Kemény J.*: i. m. 149—150. o.

чила почетное место как для себя, так и для своего небольшого государства в первом крупном военном столкновении общеевропейского масштаба — в тридцатилетней войне.

LÁSZLÓ NAGY:

DER KUNDSCHAFTER- UND ABWEHRDIENST GÁBOR BETHLENS

Resümee

Eine Vorbedingung der Erfolge Gábor Bethlens war, daß er bezüglich des allgemeinen Niveaus der damaligen Kenntnisse seine Kriegszüge im Besitze ausgedehnter Datenmengen plante. Er hatte genaue Kenntnis über das Terrain des Aufmarschgebietes, über den möglichen Kriegsschauplatz, über Stärke und Absichten des Feindes. Die Beschaffung der bezüglichen Kenntnisse war natürlich nur möglich, wenn Bethlen über einen ausgezeichneten Aufklärungs-, Kundschafter- und Abwehrdienst verfügte. Mit großer Mühe, keine Kosten scheuend hat er seinen Nachrichtendienst, der für das kleine Siebenbürgen in gesteigertem Maße notwendig war, ausgebaut; mit ähnlicher Sorgfalt war er darauf bedacht, die ähnlichen Absichten des Feindes zu vereiteln.

Das Aufklärungs- und Nachrichtennetz Bethlens fußte auf dem Nachrichtendienst des Fürsten, der Städte, der Komitate, sowie dem ständigen oder gelegentlichen Nachrichtendienst einiger mächtigerer Großgrundbesitzer, weiterhin im Kriegsfalle der Kundschafterabteilungen. Die Nachrichten wurden im allgemeinen „per Post" weitergegeben, die Geheimschrift war bekannt und wurde auch gebraucht.

Zu gleicher Zeit unternahm Bethlen alles, damit seine Pläne, die Stärke seiner Truppen dem Feinde verborgen bleiben. In diesem Sinne hat er die Desinformation, die Versorgung des feindlichen Nachrichtendienstes mit Gerüchten, absichtlich irreführenden Daten meisterhaft angewandt. Parallel mit der geschickten Desinformationstätigkeit achtete er strengstens auf Geheimhaltung und forderte auch von seinen Unterführern unnachsichtlich die Geheimhaltung der Kriegsgeheimnisse. Wenn er keinen Angriff beabsichtigte, ließ er durch seine Leute Nachrichten über Kriegsvorbereitungen in Umlauf bringen, und wenn er einen Kriegszug vorbereitete, verkündete er seinen Friedenswillen. Mit seiner, „Kriegslisten" reichlich anwendenden Kriegsführung trat sein Heer den Armeen der Habsburger und ihrer Verbündeten mit Erfolg entgegen und sicherte sich selbst, sowie seinem kleinen Lande in dem ersten großen europäischen Konflikt, im Dreißigjährigen Kriege einen ehrenhaften Platz.

AZ ÚJ MAGYAR HADSEREG AKNAKUTATÓ ÉS TŰZSZERÉSZ ALAKULATAINAK TEVÉKENYSÉGE

GELLÉRT TIBOR

1. Adatok Magyarország elaknásításának méreteiről

Az 1944 őszén visszavonuló és Magyarország területén védelemre berendezkedő fasiszta német csapatok és csatlósaik a több mint fél évig tartó hadműveletek során az ország területének egy részét elaknásították, hogy azzal is fékezzék a szovjet alakulatok előnyomulását. Ennek során nemcsak a főbb út- és vasútvonalakat, közlekedési csomópontokat, fontosabb objektumokat és ezek környékét aknásították el, hanem aknamezőket telepítettek a szántóföldeken, számos községben és egyéb településen is.

A szívós és váltakozó kimenetelű harcok részvevői — támadók és védők egyaránt — igyekeztek műszaki zárakkal, aknamezőkkel biztosítani harctevékenységüket. A legkülönbözőbb típusú aknák tömege került a föld alá és a föld felszínére.

A felszabadulás után hazánk területén mintegy 100—120 ezer katasztrális hold elaknásított szántóterület jelentett életveszélyt a lakosság számára.[1] Az elaknásított erdőkről, mezőkről és településekről összesített adat nem áll rendelkezésünkre, viszont a részadatokból is képet nyerhetünk a veszély nagyságáról. Előljáróban megemlítjük, hogy például Tetétlen pusztán (Nagykőrös mellett) 80—100 katasztrális holdnyi aknamező volt. Az ország területén — egy 1968-ban közölt adat szerint — mintegy 1200 hektárnyi terült várt aknamentesítésre.[2]

A robbanótestek hatástalanítása az újjáépítés feltételei közé tartozott, mivel elaknásított városaink, falvaink, mezőgazdasági területeink, szárazföldi és vízi útjaink nemcsak állandó életveszélyt jelentettek, hanem egyben gátolták a termelőmunka megindulását, továbbá a demokratikus intézkedések egy részének végrehajtását. Így például az aknaveszély sok helyen lehetetlenné tette a földreform-törvény végre-

1 HL. Béketárgyalások anyaga. A/I/69. sz.
2 Magyar Nemzet, 1968. december 1. — Az 1200 hektárnyi terület 80 százalékában erdő.

hajtását: az elaknásított területeken nem lehetett földet mérni és osztani.

A polgári szervek átiratok százaiban igényeltek aknakutató járőröket és műszereket a Honvédelmi Minisztériumtól. A nagybajomi földigénylő bizottság például azzal indokolta kérelmét, hogy az utcák és a mezőgazdasági területek annyira alá vannak aknázva, hogy nincs életbiztonság. A község 18 000 katasztrális hold mezőgazdasági földterületén nem lehet munkát végezni.[3] A Földművelésügyi Minisztérium a közellátási érdekekre hivatkozva kérte Somogy, Tolna és Fejér megyék tógazdaságainak aknamentesítését.[4]

Az elhúzódó és rendkívül heves harcok következményeként különösen a dunántúli területek kerültek fokozottabb mértékben elaknásításra. A kaposvári 41. honvéd kiegészítő paracsnokság 1945. április 19-én kelt jelentése döbbenetes képet tár elénk a Balatontól délre eső területekről: „Jelentem, hogy a lezajlott harcok után Nyugat-, Észak-, Kelet-Somogyban és a Balaton déli partján összesen közel 170 km hosszú sávban, ahol az arcvonal közel négy hónapig húzódott, számtalan érintő, tányér »g« akna, valamint fel nem robbant akna és tüzérségi lövedék fekszik." A jelentés a továbbiakban beszámol arról, hogy Nagybajomnál több ezer halott fekszik temetetlenül, mert az aknamezők miatt nem lehet megközelíteni őket. Az aknamezők felszámolása végett érintkezésbe léptek a Vörös Hadsereg helyi parancsnokságával, ahonnan segítséget kértek az aknák eltávolítására. A felszedendő aknák számát több mint 100 000-re becsülték.[5] Az aknaszedést különösen veszélyessé tette az a körülmény, hogy a gabona benőtte az aknanyomokat. A jelentés felhívta a figyelmet rá, hogy ha az aknamentesítést nem kezdik meg, illetve nem fejezik be idejében, aratáskor sorozatos szerencsétlenségek történhetnek. Ezért a kiegészítő parancsnokság a honvédelmi minisztertől egy utász egység kirendelését kérte, valamint — annak beérkezéséig — a már működő aknakutató járőr számára egy aknakutató műszer és három kiképzett nyomozókutya kiutalását.[6]

Sokszor a szovjet katonai parancsnokságnak kellett gyorsabb cselekvésre ösztönöznie a Honvédelmi Minisztériumot. Esztergom város szovjet katonai parancsnoka például 1945. november 7-én a honvédelmi miniszternek címzett levelében kérte a Komárom megye területén szétszórtan levő és már összegyűjtött aknák, lőszerek mielőbbi hatástalanítását, mert azok — őrizetlenül hagyásuk következtében — sok balesetet okoznak.[7]

A Pécel-i Nemzeti Bizottság a földművelésügyi minisztertől kért segítséget, hogy aknákat észlelő műszert juttassanak az időközben megalakult és ott dolgozó aknakutató járőrök részére.[8]

3 HL. HM. 1945/Eln. 28 173. sz.
4 Uo. 69 860. sz. — A Földművelésügyi Minisztérium 1945. július 25-én kelt átirata.
5 A becslés túlzottan szerény volt, mert később — pontosabb felmérés alapján — kiderült, hogy Somogy megyében több mint 400 ezer akna volt telepítve. (Lásd HL. HM. 1945/Eln. 28 728. sz., július 7-én kelt iratot.)
6 HL. Pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság iratai [1945/Eln. 402. II. sz.]
7 HL. HM. 1945/Eln. 47 342. sz.
8 Az ügydarab 1945. május 24-én kelt. — Az FM a kérelmet átküldte a HM-hez, mivel az igényt nem tudta teljesíteni. (HL. HM. 1945/Eln. 25 540. sz.)

Az aknakutatás veszélyességét nagy mértékben fokozta, hogy a németek a kutak kávájához, ajtó- és ablakkilincsekhez, ágyak lábához rögzítettek aknákat.[9] Több helyen előfordult, hogy a harcok során elesett katonák testéhez is aknákat erősítettek. Sok egészségügyi katona pusztult el, vagy vált rokkanttá, amikor az elesetteket gyűjtötte össze.[10] Kisiván Imre aknakutató elbeszélése szerint egy alkalommal vadonatúj német esőköpenyt látott lógni a fán. Már éppen le akarta emelni, amikor a napfény megcsillant egy dróton, ami a köpeny alól a földbe vezetett. Felismerte, ha leemeli az esőköpenyt, az akna felrobban alatta. Más alkalommal egy templom aknamentesítéséhez hívták ki, melynek aknásított ajtaja a kilincs lenyomásával felrobbant volna. Nagyatádon a háztetőkön keresztül kellett a lakóházakba bemenni, hogy az aknamentesítést elvégezhessék.[11]

Elsősorban a polgári lakosságot sújtotta az úgynevezett „üvegakna" telepítése is. A parasztok kimentek a földekre és meglepte őket a műkristály tálakhoz hasonló tárgyak sokasága. Szép külsejük miatt elsősorban a gyermekeknek tetszett, de sokszor a felnőttek sem tudták megállni, hogy fel ne vegyék. Ha hozzányúltak, azonnal robbant. A halált nem minden esetben a robbanás okozta, bár az akna tenyérnyi üvegszilánkjai is súlyos sérüléseket idéztek elő. A fő veszélyt az aknában elhelyezett különféle mérgekkel vegyített kátrányos folyadék jelentette, ami a sebbe kerülve vérmérgezést okozott. Aki közel volt a robbanáshoz, főleg a szemén szenvedett súlyos sérüléseket, sőt gyakran meg is vakult.

Az akamentesítés veszélyét méginkább fokozta, hogy az aknák már hosszú ideje a földben voltak, a fémes részek megrozsdásodtak, a gyújtószerkezetek viszont a legkisebb érintésre is működésbe jöttek. Ezért természetes, hogy az aknamentesítéssel foglalkozók számára szigorú előírásokat léptettek életbe. A mentesítést végzők oktatása, képzése és a veszélyre való figyelmeztetése állandó feladat volt. Az előírások könnyebb elsajátítása érdekében készítették el és terjesztették a tűzszerészek, aknakutatók *„10 paracsolatát"*. A szellemes, humoros megfogalmazás eredményeként a katonák könnyen megjegyezték a tudnivalókat. Nem kétséges, hogy azok betartása sokak életét mentette meg. Több mint két évtized távlatából érdemes felidézni a parancsolat teljes szövegét:

„10 PARANCSOLAT
TŰZSZERÉSZ, ILLETVE AKNAKUTATÓ RÉSZÉRE

1. A megsemmisítendő lőszert, aknákat, bombákat és egyéb robbanó anyagot vagy ismered vagy nem. Fél tudás nem ismeret, hanem mindenkor saját és esetleg bajtársaid életébe kerül.

9 HL. Bolgár gyűjtemény. *Alekszandr Dimov* visszaemlékezése. Felhasználta *Godó Ágnes:* Drávától a Muráig. Budapest, 1965., 222. o.

10 *Kisiván Imre* és *Grósz József* aknakutató tisztesek visszaemlékezése. Saját gyűjtés. Felhasználtam: „Somogy megye aknamentesítése" c. tanulmányomban. Sorsforduló, Kaposvár, 1969., 80—103. o.

11 Uo.

2. Ne tartsd magadat mindentudónak és legjobb szakembernek. A jó pap holtig tanul — így szól a közmondás. A tűzszerész (aknakutató) sem tudhat mindent. — Ha valamit nem tudsz, vagy nem biztos, ne kísérletezz, hanem kérdezd meg parancsnokodat, vagy más bajtársaat. Oktatásukért légy hálás és ne vedd megszégyenítésnek.

3. A hatástalanított, tehát szerinted már nem veszélyes lőszert, vagy aknát, szintén úgy kezeld, mint a veszélyeset. Ebből bajod soha nem származhat. Hisz jól tudod: Ha Isten úgy akarja, a kapanyél is elsül.

4. Lőszert, aknát, bombát stb. hatástalanítani tilos, még akkor is, ha a szakszempontból az lehetséges lenne. Soha nem tudhatod, ki szerelte azt a gyárban, nem szabotált-e az illető.

A földbe telepített aknát kézzel ne emeld ki, mert nem látod, hogy nincs-e felszedés ellen biztosítva. Ne legyél felfedező, jobb, ha csak annyit végzel, amit tanultál, minthogy felrobbanj.

5. Ha lőszert robbantasz, úgy ne sajnáld a fáradságot, ássál egy gödröt, amibe a lőszert belehelyezed és befeded, ezáltal úgy embertársaid, mint magadat megkíméled a repeszektől, valamint attól, hogy a robbanás ereje az esetleg fel nem robbant lőszert szétszórja és ezeket keresgélni kelljen.

6. Ha robbantasz, gondolj arra, a te ablakod is a közelben van. Csak akkor robbants, ha meggyőződtél, hogy az összes általad elrendelt biztonsági óvintézkedéseket tényleg végrehajtották.

7. Tömörülést ne tűrj. Csak az legyen a munkahelyen, akire feltétlenül szükséged van. Nézőkre, bámészkodókra nincs szükség. Azok csak a munkádat zavarják, és véletlen robbanáskor növelik a koporsók számát.

8. Robbantás után ne rohanj azonnal a robbantási helyre, hanem várj néhány percet. Mindig lehet utórobbanás! Ha robbanás valamely oknál fogva nem történt volna, úgy 15 percig várjál, mert annyi időn belül a robbanás a gyújtózsinór lassú égése miatt még bekövetkezhetik.

9. Veszélyes lőszert ne szállíts, mert robbanás esetén beláthatatlan baj származhat belőle. Mindenkor tarsd be a lőszer szállításánál előírt biztonsági szabályokat.

10. A sebkötöző csomag legyen nálad, de hagyd otthon a pálinkás üveget. Részeg ember nem ember, egész férfi kell a munkában."

Az aknamentesítés nehéz munkáját az új magyar hadsereg nem egyedül végezte. A felszabadító szovjet és bolgár hadsereg műszaki alakulatai a háború után is részt vettek az aknamentesítésben, és tapasztalataikat mindenkor megosztották a magyar tűzszerészekkel.

2. A szovjet és a bolgár katonák aknamentesítő tevékenysége

Hazánk területének aknamentesítését a felszabadító szovjet és bolgár csapatok műszaki alegységei kezdték el. A háború ideje alatt ezek az alakulatok elsősorban ott tevékenykedtek, ahol azt a további előrenyomulás érdekei megkövetelték. Az elaknásított utak, vasutak és szál-

láshelyeik mentesítését végezték, de az aknákat rejtő erdők, mezők és lakott területek zömét érintetlenül hagyták maguk mögött.

A szovjet csapatok mentesítő tevékenysége az egész országra kiterjedt. Műszaki alakulataik 1946. augusztus 10-ig vettek részt az aknásított területek megtisztításában. Ekkor a magyar hadseregre bízták a további munkálatokat. Az erről készült jegyzőkönyv rögzíti a szovjet műszakiak által 1946. augusztus 10-ig elért aknamentesítő eredményeket:[12]

1. Felderített területek	23 637 km²
2. Felderített utak	32 980 km
3. Másodízben felderített utak	5 347 km
4. Felszedve és megsemmisítve	
— különböző méretű tüzérségi lövedék	510 237 db
— kézi és harckocsi elleni gránát	121 976 db
— aknavető akna	106 626 db
— gyalogság ellen alkalmazott akna	99 495 db
— harckocsik ellen alkalmazott akna	78 620 db
— különböző légiakna	65 269 db
— különböző robbanóanyagok	10 385 db
— német nehéz sorozatvető lövedék (rakéta)	3 417 db
— páncélököl	3 113 db
— aknagránát	528 db
— torpedó	200 db

A szovjet csapatok nagyszerű munkáját elismerve a honvédelmi miniszter a következő levelet küldte a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának vezetőjéhez, Kondratov vezérőrnagyhoz:

„Abból az alkalomból, midőn a szovjet hadsereg Magyarország elaknásított szárazföldi és vízi területeit további aknamentesítés végett teljesen a magyar hadseregre bízta, nem mulaszthatom el, hogy ne mondjak hálás köszönetet azért a megértő támogatásért és közreműködésért, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül a szovjetorosz hadsereg tagjai e téren végeztek.

Hozzásegített a szovjetorosz hadsereg ahhoz, hogy a magyar föld a közeljövőben az aknától teljesen megtisztítva minden talpalatnyi területével a demokratikus újjáépítés szolgálatába legyen állítható.

Midőn annak a reményének adok kifejezést, hogy ... a még hátramaradt aknamentesítési munkát rövid időn belül teljesen befejezzük, tisztelettel kérem Tábornok Urat, hogy fenti köszönetemet az aknamentesítésben részt vett alakulatoknak is tolmácsolni szívesvedjék."[13]

A Dunántúl felszabadításában nagy szerepet játszott az 1. bolgár hadsereg is. A dunántúli megyék aknamentesítése az Alekszandr Dimov őrnagynak, a 16. bolgár hadosztály műszaki előadójának (egyben a Nagybajomba települt műszaki zászlóalj parancsnokának) vezetésével kezdődött meg. Előbb — a hadműveletek követelményeinek meg-

12 HL. HM. 1946/Eln. 23 133. sz.
13 HL. HM. 1946/Eln. 26 734. sz. október 28-án kelt, Bartha Albert miniszter által aláírt köszönőlevél.

felelően — saját zászlóaljával dolgozott, később a magyar hadifoglyokból is szervezett aknakutató alakulatokat. Elbeszélése szerint a magyar aknakutató alakulatok szervezésének gondolatát a következő esemény adta: egy alkalommal keresztülhaladt Ötvöskónyi községen. Amikor gépkocsijával beért a faluba, az asszonyok kirohantak a házakból és sírva kérték, mentse meg őket és gyermekeiket a biztos haláltól. Már nem mernek sehová sem nyúlni — mondták —, rettegnek mindentől, mert a falu tele van aknákkal. Valósággal tüntetést rendeztek, s könyörögtek a bolgár tisztnek, segítsen rajtuk. Dimov őrnagyot azonban szólította a kötelessége. Ekkor a lakosság arra kérte, legalább azt mondja meg, mit csináljanak, ha aknára bukkannak? Az őrnagy látva az emberek arcán a végső elszántságot, azt javasolta: tanulják meg az aknák hatástalanítását. Több önkéntes vállalkozó hajlandó volt életét kockáztatni a falu aknamentesítése érdekében. Ezek részére Dimov őrnagy elméleti oktatást tartott, majd bemutatta néhány aknatípus hatástalanításának módját. Ezután a falu önkéntes aknamentesítői — Dimov őrnagy szerint — bátran és magabiztosan hozzáláttak a veszélyes feladathoz. Ötvöskónyi község önkéntesei jelentős részben — bolgár felügyelet mellett — maguk mentesítették lakóhelyüket az aknáktól.[14]

1945. május 12-én pedig a IV. bolgár hadtest parancsnoka, Trendafilov altábornagy, Dimov javaslatára a csertői fogolytáborból 220 — aknaszedésre önként jelentkezett — magyar hadifoglyot adott át a 4. pécsi honvéd kerületnek.[15] Belőlük alakult meg az első magyar aknakutató zászlóalj. A kerület magyar parancsnoka, Marosy alezredes rendeletben ismertette a zászlóalj alárendeltségi, parancsnoklási stb. viszonyait. Eszerint: „... a bolgár hadifogolytáborból aknafelszedésre ideiglenesen szabadon engedett tisztek, tiszthelyettesek és legénység egyelőre bolgár hadifoglyok maradnak. Munka végeztével — ha addig más intézkedés nem jön — kötelesek a bolgár fogolytáborba visszatérni. Azért, hogy helyükről annak ellenére nem szöknek meg, hogy őrizetlenül vannak, személyesen felelősséget vállaltam."[16]

A rendelet további része a zászlóalj szervezési kérdéseivel foglalkozott és meghatározta a kettős parancsnoklási viszonyt. A zászlóalj alkalmazási és műszaki szempontból Dimov őrnagy parancsnoksága alá tartozott. Fegyelmi és belszolgálati ügyekben a zászlóaljparancsnoki teendőket Fodor Alajos alzeredes látta el. A zászlóalj két századra, a századok kisebb egységekre, általában 10 fős csoportokra oszlottak.[17]

A munka megkezdése előtt Dimov őrnagy a zászlóalj személyi állománya részére egyhetes kiképzést tartott. Ez annál is inkább szükséges volt, mert az állomány többsége határvadász és különböző fegyvernemhez tartozó katonákból állt, műszaki csak elvétve akadt közöttük. A kiképzés utáni első munkaterületük Nagybajom körzete volt, ahol kb.

14 Lásd a 10. sz. jegyzetet.
15 HL. Pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság iratai. 1945/Eln. 378. sz. irat. Az okmányhoz mellékelve van a jelentkezők cirill betűkkel írott teljes névsora.
16 HL. Pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság iratai, 1945/Eln. 845. — III. sz.
17 Uo.

18 000 aknát hatástalanítottak. Ezután Kisbajom, Ötvöskónyi, Barcs és Vízvár következett. E községekben kereken 22 000 aknát szedtek fel. A 40 000 akna felszedése áldozatokat követelt: veszteségük négy halott és néhány sebesült volt.[18]

1945. július 5-én a bolgár csapatok parancsot kaptak a hazatérésre. A magyar honvédelmi miniszter ekkor kérte a külügyminisztert, eszközölje ki, hogy Dimov még 3—4 hónapra Magyarországon maradhasson, hogy a megkezdett munkát elvégezhesse.[19]

Dimov a már jól működő magyar zászlóaljat 1945. augusztus 22-én átadta a pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokságnak.[20] Innen a csurgói hadifogolytáborba ment és újabb aknakutató alakulatot szervezett. Itt 13 tiszt, 10 tiszthelyettes és 1943 honvéd jelentkezett aknaszedésre.[21]

Alekszandr Dimov vezetésével a magyar katonák 73 000 aknától tisztították meg a somogyi területeket.[22]

Dimov folytatni akarta a hadifoglyokkal az aknamentesítést, de a Szövetséges Ellenőrző Bizottság már nem járult hozzá.[23] Így 1945. szeptember végén visszatért Bulgáriába.

A Honvédelmi Minisztérium — elismerve Alekszandr Dimov érdemeit — kitüntetésre javasolta, „... mert nevezett 1945. évben Magyarországon Somogy megye területén saját kezdeményezéséből a magyar hadifoglyokat felszabadította, ezeket aknamentesítésre kiképezte és velük nagymennyiségű akna felszedését végezte. Ezáltal a magyar lakosság életbiztonságának az ország nehéz körülményei között jelentős szolgálatot tett."[24]

3. Az új magyar hadsereg önálló aknakutató alakulatainak szerveződése

A szovjet és bolgár csapatok aknamentesítő tevékenységével szinte egyidejűleg, a helyi hatóságok kezdeményezésére megkezdődött a magyar *aknakutató járőrök* szervezése. Ezek már javában eredményesen működtek, amikor a Honvédelmi Minisztérium működésüket rendeletben szabályozta. Az 1945. július 10-én kiadott utasítás a fentieken túlmenőleg felszólította a kerületi parancsnokságokat, hogy annyi új járőrt állítsanak fel, amennyire a munka mennyisége alapján szükség van. Egy járőr létszámát 5 főben határozta meg. Fegyverrel való ellátásukat kategórikusan megtiltotta. Az addigi gyakorlattól eltérő változás csak annyi volt, hogy engedélyezték a szükséges létszámnak behívások útján való feltöltését, vagyis ettől kezdődően nemcsak önkéntesek végeztek aknamentesítést, hanem bevonultatott katonák is. A be-

18 HL. HM. 1946/Eln. 1022. sz.
19 HL. HM. 1945/Eln. 28 728. sz. irat. — A bolgár hadseregnek július 12-ig kellett elhagyniuk Magyarországot.
20 Lásd a 18. sz. jegyzetet, valamint *Godó Ágnes:* i. m. 224. o.
21 HL. Bolgár anyag, *Dimov* iratai. 1. cs.
22 Lásd a 19. sz. jegyzetet.
23 HL. HM. 1945/Eln. 32 942. sz.
24 HL. HM. 1945/Eln. 28 729. sz.

AKNAKUTATÓ MUNKÁSSZAKASZ

ÁLLOMÁNYTÁBLÁZATA

F. sz.	MEGNEVEZÉS: állomány	beosztás	fegyvernem	összesen: törzs	szakasz: 1.	2.	3.	mindössze
					raj			
1.	tiszt	szakasz pk.	mü.v.árkász	1	-	-	-	1
2.	legénység	szakasz pk.h.	müszaki	1	-	-	-	1
3.		tüzszerész	bármely	3	-	-	-	1
4.		irnok	müszaki	1	-	-	-	1
5.		egészségügyi	müszaki	1	-	-	-	1
6.		raj pk.	müszaki	-	1	1	1	3
7.		raj pk.h.	müszaki	-	1	1	1	3
8.		beosztott	müszaki	-	6	6	6	18
9.	létszám összesen			7	8	8	8	31

Jelzet: HL. HM. 1945/eln. 38 304.sz. /1945. szeptember 28./

SZERVEZÉSE

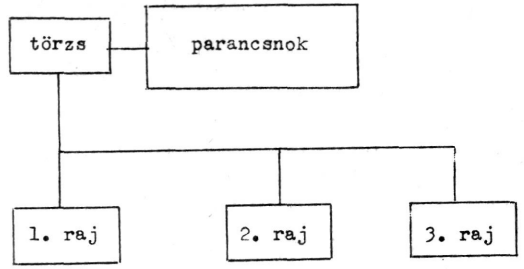

1. sz. táblázat.

hívottakat a létszámfeletti állományban tartották nyilván és a feladatok elvégzésétől függően engedélyezték leszerelésüket.[25]

Bár az aknakutatók kezdettől fogva jelentős eredményeket értek el, a későbbiek folyamán mégis szükségessé vált munkaintenzításuk fokozása. Ezért 1945. szeptember 28-án miniszteri rendeletre felállították a kerületi parancsnokságok székhelyein az úgynevezett *aknakutató munkásszakaszokat,* amelyek szakmai felkészültsége jóval magasabb színvonalon állott, mint a korábban alakult járőröké.[26] (Lásd az 1. sz. táblázatot.)

1946. január 25-ig a következő aknakutató szakaszok és járőrök működtek:[28]

Honvéd kerület	Megnevezés	Létszám			Összesen
		Ti.	Tts.	Legs.	
1.	1 szakasz	1	4	26	31
2.	1 szakasz	1	5	25	31
	1 szakasz	?	?	?	40
3.	1 szakasz	1	—	30	31
	1 szakasz	—	—	5	5
4.	1 szakasz	1	—	11	12
	1 szakasz	?	?	?	84
5.	1 járőr	1	—	27	28
	1 járőr	1	1	—	2
6.	2 járőr	1	—	30	31
7.	1 járőr	1	1	16	18
	1 járőr	—	5	9	14

25 HL. HM. 1945/Eln. 30 349. sz.
26 HL. HM. 1945/Eln. 38 304. sz.
27 HL. HM. 1946/Eln. 2 580. sz.
28 Uo.

A szakmai színvonal emelkedése lehetővé tette, hogy egy 1946. január 25-én kelt rendeletben bonyolultabb feladatokat állítsanak az aknakutatók elé. Így:

1. Az időjárási viszonyoktól függően, aknamezők felderítése, különböző robbanóanyagok, bombák, tüzérségi és gyalogsági lőszerek összegyűjtése.
2. A robbanóanyagok hatástalanítása és raktározása.
3. Az aknakutatás céljára szolgáló eszközök és műszerek beszerzése, elkészítése és karbahelyezése, hogy azok az aknakutatáskor mindenkor megbízhatóan rendelkezésre álljanak.[27]

A tervszerű munkával felderített újabb és újabb robbanásveszélyes területek mind több járőr felállítását tették szükségessé. Csupán Budapest területén — egy 1946. április 27-én kelt irat szerint — 16 tűzszerész járőr működött.[29]

1946. november 15-ig az aknakutatást még decentralizált vezetés alatt, az egyes kerületeknél működő tűzszerész járőrök, illetve aknakutató munkásszakaszok végezték. Ellenőrzésük a kerületi parancsnokságok feladata volt. A tűzszerész, illetve aknakutató csoportok személyzetének zöme olyanokból állott, akik az országos felhívásra önként jelentkeztek.

Az aknakutató járőr előkészíti a robbantást.

29 HL. HM. 1946/Eln. 13 458. sz.

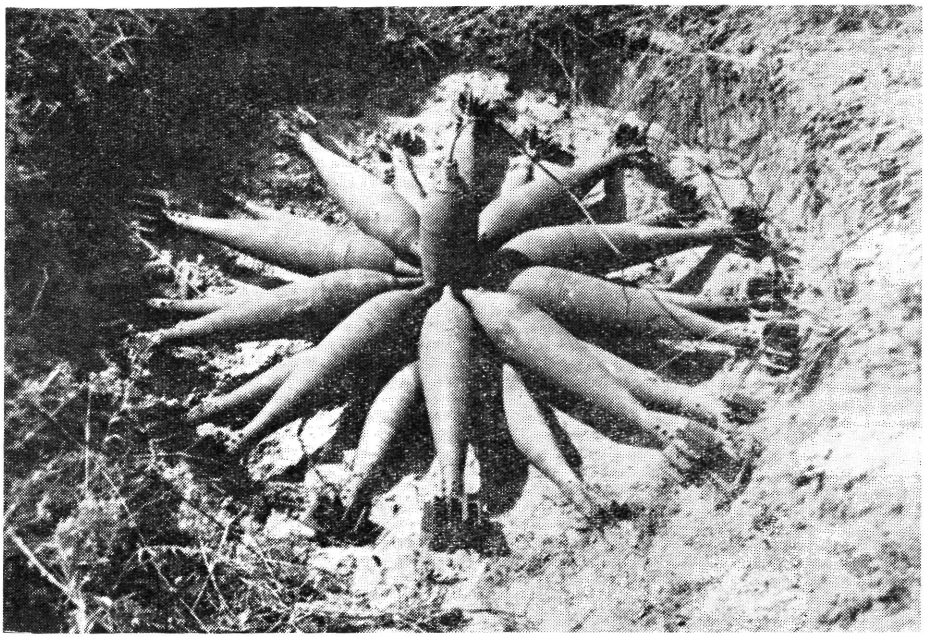

A robbantásra előkészített aknavető gránátok.

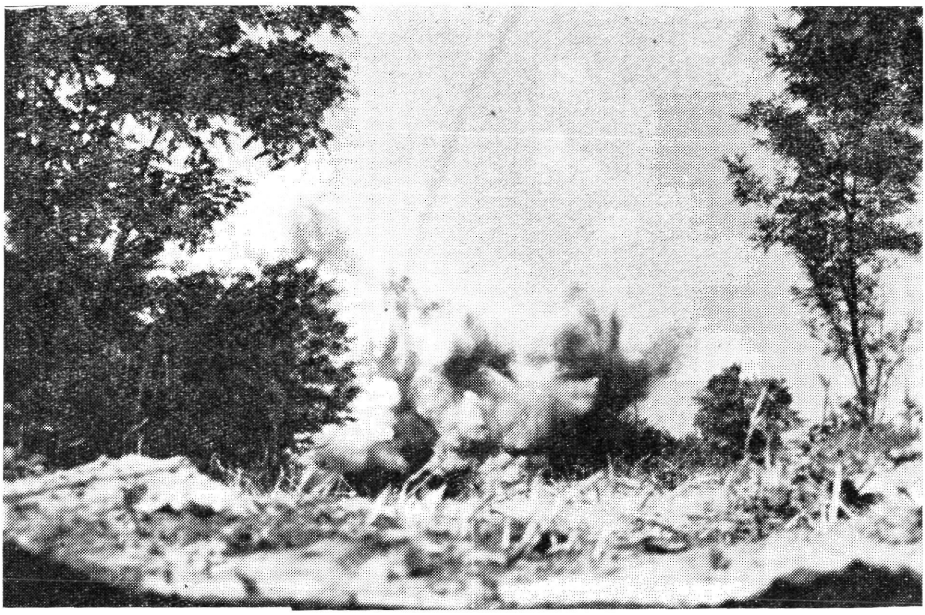

Robbantás.

E G Y A K N A K U T A T Ó S Z Á Z A D S Z E R V E Z É S E

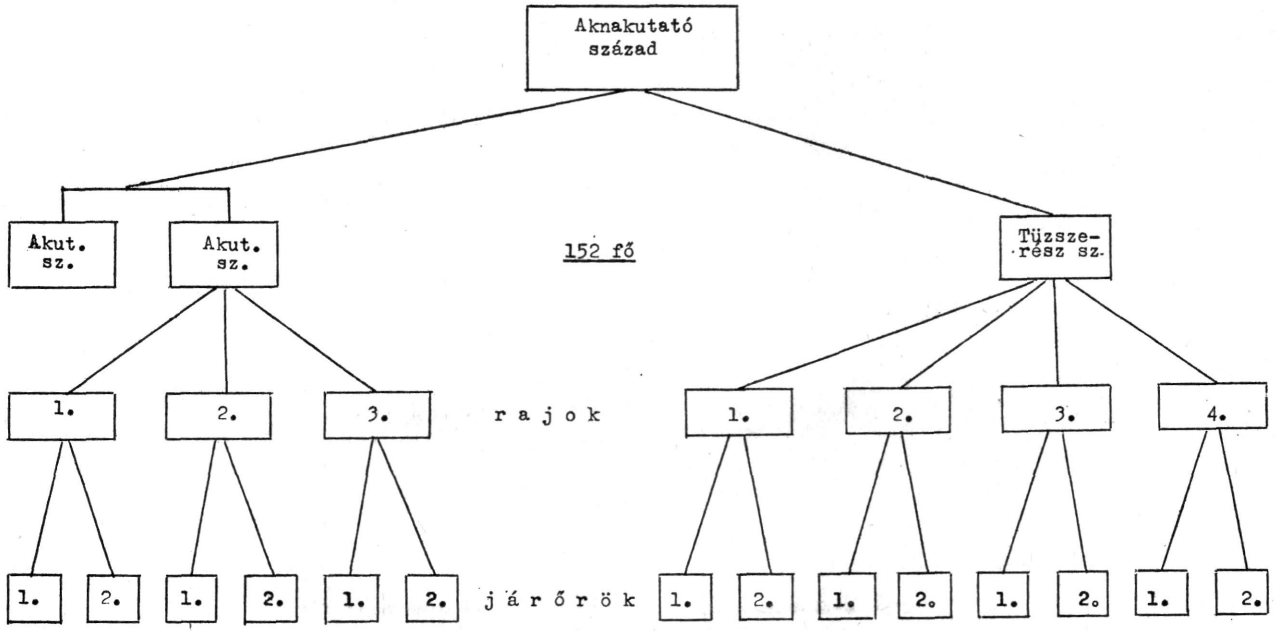

Jelzet: HL. HM. 1946/eln. 27 245. sz.

2. sz. táblázat.

1946 júniusában az illetékes szervek a lőszer- és aknamentesítések még eredményesebbé tétele érdekében arra az elhatározásra jutottak, hogy erre a munkára — az életveszélyre való tekintettel —, éppen a nagyon sűrűn előfordult balesetek elkerülése végett, kizárólag több éves tapasztalattal rendelkező szakembereket alkalmaznak. Igénybe vették az ún. „B" listázott szakképzett tisztek és tiszthelyettesek szolgálatát is.[30]

A magyar kormány 1946. szeptember 6-án kiadott 10 880/M. E. 1946. sz. rendelete jelentette az első lépést az egész ország tervszerű akna- és lőszermentesítéséhez. Október 31-i határidővel országos viszonylatban mind az egyéneket, mind a városokat és községeket kötelezték az aknák és lőszerek bejelentésére. Ugyanakkor előkészületeket tettek arra, hogy — a korábbi rendszert tökéletesítve — az ország akna- és lőszermentesítést központi irányítás alá helyezzék és annak tervszerű végrehajtását az adott lehetőségek szerint biztosítsák. Mindez megkövetelte az 1. és 2. önálló aknakutató század felállítását, mindkettőt a Műszaki Vezetési Törzs alárendeltségében[31] (Lásd a 2. sz. táblázatot). Az 1. önálló aknakutató század Budapest, a 2. Székesfehérvár körzetében alakult meg.[32]

Az említett aknakutató századok néhány hónapos működése után további két század felállítása vált szükségessé. A Műszaki Vezetési Törzs erre vonatkozó javaslatát az 1946. április 1-én megsemmisítésre váró nagy mennyiségű lőszerrel és aknával indokolta:

Budapesti bejelentések száma	1200
Vidéki bejelentések száma	1200
Ebből elintézve Budapesten	764
Ebből elintézve vidéken	200

Ezeket a számokat tovább növelte a naponta érkező 35—40 újabb bejelentés. A romeltakarítási munkálatok és az addig művelés alá nem vonható földterületek megmunkálása során újabb lőszerekre és aknákra bukkantak, ami azt jelentette, hogy a fenti bejelentéseknek legalább kétszeresével kellett számolni.[33]

Ugyanebben az időben a Földművelésügyi Minisztérium által rendelkezésre bocsátott adatok szerint kb. 35 000 katasztrális hold aknásított területet tartottak nyilván.

Az aknakutató századoknak a mentesítésen túlmenően a biztonsági szántásokat is el kellett végezniük. Az aknásított erdők mentesítéséhez még mindig nem fogtak hozzá, sőt azok felmérése sem történt meg. Ezek csak a mezőgazdaságilag növelhető területek után következtek, kivéve az olyan erdőrészeket, amelyek megtisztítása valamely folyamatban levő közmunka miatt sürgőssé vált.[34] A végrehajtásra váró feladatok nagy tömege megkövetelte az aknakutató alakulatok számának további szaporítását. (Lásd a 3. és 4. sz. táblázatot.)

30 HL. HM. 1946/Eln. 16 163. sz.
31 HL. HM. 1946/Eln. 27 001. sz.
32 HL. HM. 1946/Eln. 32 965. sz.
33 HL. HM. 1947/Eln. 427 202. sz.
34 Uo.

Idö sorrend	Várható használhatósági fok	Ak. alakulatok		Megjegyzés
		alkalmazható	kiképző.	
1947. IX. 30-ig	100 %	1. ö. ak. 2. ö. ak.		1. A kik. szd. megalakul az ak. szd. szerv. és áll. táblázata szerinti összetételben. 2. A szükséges kik. keretet az 1. és 2. ö. ak. szd.-ok saját létszámukból adják. 3. Önként jelentkezökből kirostált szakképzett tí-ek és thtts.-ek, ts-ek. 4. Önkéntjelentkező vagy behivott ujoncok. 5. A kik. keret kiválása által keletkezett személyi hiányok pótlása az alkalmas önkéntjelentkező tí. és thtts-ek közül a kik. keret létszámának megfelelően. 6. Kik. szd. 6 havi át.- ill. kik. után átalakul 3. ill. 4. ö. ak. szd.-á.
1947. X. 1-ig 1948. III. 30-ig	1. ö. ak. szd. 90 % 2. ö. ak. szd. Kik. szd. X. 1. 0 %-III. 31. 70 %	1. ö. ak. 2. ö. ak.	2.) Kik. keret (tí., thtts.) 3.) Önk. jel. tí-ek, thtts-ek 4.) Ujoncok Kik. szd.	
1948. III. 31	1. ö. ak. szd. 90 % 2. ö. ak. szd. 3. ö. ak. szd. 70 %	1. ö. ak. 2. ö. ak. 3. ö. ak.		
1948. IV. 1. 1948. IX. 30.	1. ö. ak. szd. 90 % 2. ö. ak. szd. 3. ö. ak. szd. IV. 1. 70 %-IX. 100 % Kik. szd. IV. 1 0 %-IX. 30. 70 %	1. ö. ak. 2. ö. ak. 3. ö. ak.	2.) Kik. keret (tí., thtts.) 3.) Önk. jel. tí-ek, thtts-ek 4.) Ujoncok Kik. szd.	
1948. X. 1-töl	1. ö. ak. szd. 2. ö. ak. szd. 100 % 3. ö. ak. szd. 4. ö. ak. szd. 70 %	1. ö. ak. 2. ö. ak. 3. ö. ak. 4. ö. ak.		

3. sz. táblázat. Az aknakutató alakulatok számának szaporítása.

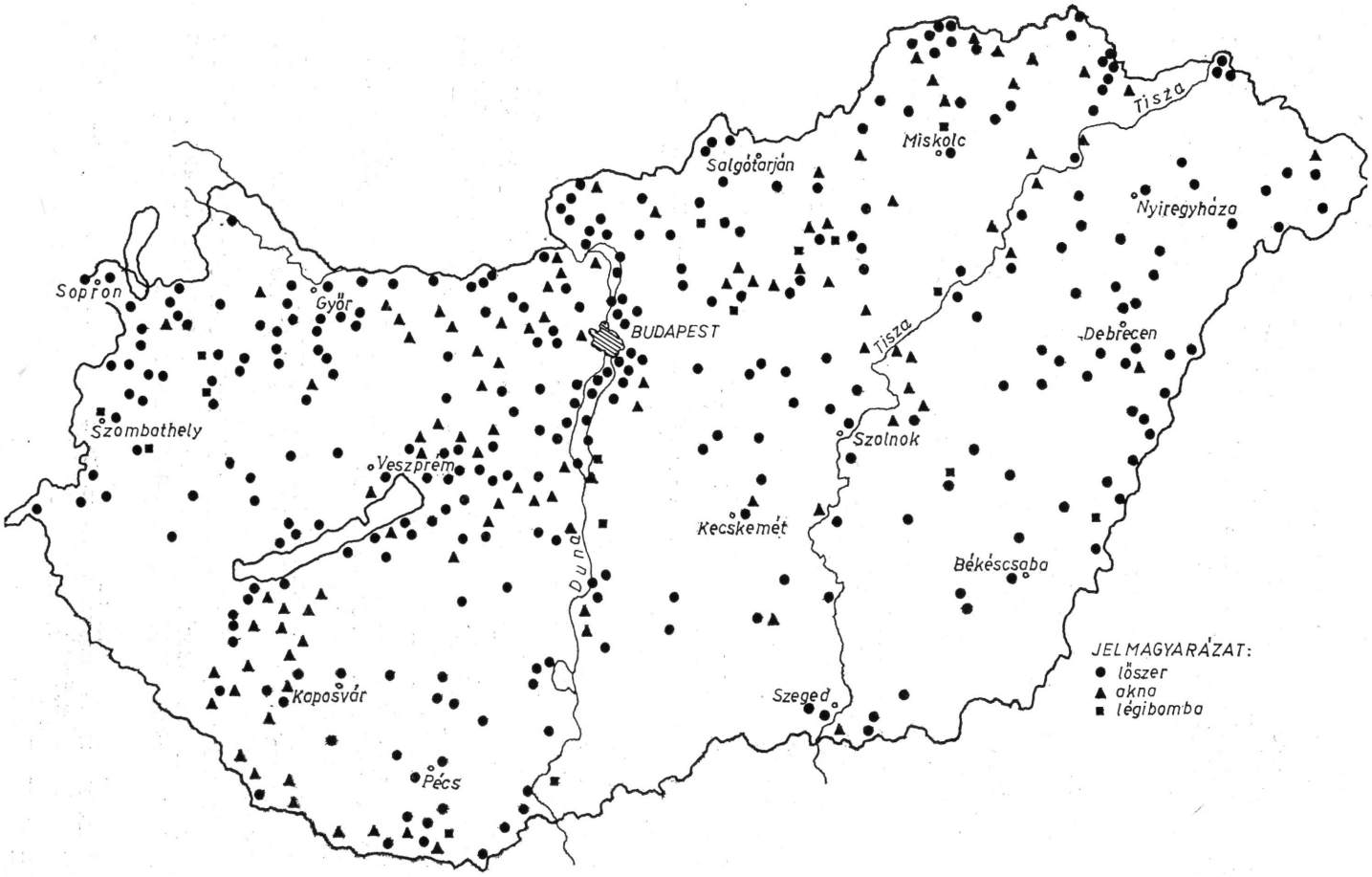

4. sz. táblázat. A megsemmisítendő lőszerek és aknamezők — 1946. november 15.

Minden katonai alakulat szervezése és azok változásai azt a célt szolgálták, hogy hadseregünk minél intenzívebben tudja munkáját végezni és ezzel az újjáépítést szolgálni. Ez vonatkozott az aknakutatókra is. Ahogy fejlődött hadseregünk, s ezen belül az aknakutató alegységek, úgy növekedtek a munkában elért eredményeik.

4. Az aknakutatás és mentesítés eredményei a számok tükrében

Az aknakutató alakulatok tevékenysége az egész országra, mind a hét honvéd kerületre kiterjedt. A legfontosabb terület az 1. honvéd kerület, *Budapest és környéke* volt.

Budapesten és környékén az új hadsereg tűzszerészei és aknakutatói 1945 májusától 1946. november 19-ig mintegy 2500 tonna lőszert gyűjtöttek össze és hatástalanítottak.[35] Az egyik jelentés típusonként sorolja fel a fenti időszak kilenc hónapjában hatástalanított robbanóanyagokat és lőszereket:

— különböző méretű tüzérségi lőszer	67 818 db
— páncélököl és kézigránát	11 313 db
— akna	11 206 db
— repülőbomba	678 db

Az eredményes munka súlyos veszteséggel is járt. A budapesti tűzszerészek közül kilencen haltak hősi halált.[36]

Az 1. honvéd kerület területén — 1946 nyarától — már 21 tűzszerész járőr dolgozott. A havi jelentések adatai szerint növekedtek az eredmények.

1946 júliusában 43 320 db különféle robbanótestet hatástalanítottak. Ennek során két tűzszerész áldozta fel életét.[37]

1946 augusztusában 76 047 db 3 kg-on aluli, 46 360 db 3 kg-on felüli robbanótestet és 59 db 250—500 kg-os bombát, összesen 122 466 db robbanóanyagot hatástalanítottak. E munkálatok során 1260 kataszt-rális hold földet vizsgáltak át, s ebből — a jelentés megtételéig — 380 holdat tettek ismét művelhetővé.[38]

1946 szeptemberében megsemmisítettek 60 576 db 3 kg-on aluli, 131 825 3 kg-on felüli és 28 166 db különböző méretű robbanótestet, összesen 220 567 darabot.[39]

Az ország legjobban elaknásított területe — mint már említettük — a Dunántúl volt, ahol a székesfehérvári, pécsi és szombathelyi alakulatok dolgoztak.

Csupán a *székesfehérvári 2. honvéd kerületben* egy 1945. december 1-én kelt jelentés szerint 41 járőrben 180 tűzszerész dolgozott, s ez ideig 21 791 akna, 2831 bomba, 50 152 db vegyes gránát hatástalaní-

35 HL. HM. 1948/Eln. 3 762. sz.
36 HL. HM. 1946/Eln. fegyver 418 050. sz. Összesített jelentés, 1945. május 1—1946. február 28-ig terjedő időszakról. (Reponenda anyag.)
37 HL. HM. 1946/Eln. 23 620. sz.
38 HL. HM. 1946/Eln. 25 872. sz.
39 HL. HM. 1946/Eln. 28 725. sz.

tását végezték el.[40] Teljesítményük növekedésére utal, hogy 1945. augusztus 1-től 1946. február 28-ig 284 262 aknát, 17 620 bombát és 288 090 gránátot hatástalanítottak. A mentesítés folyamán hét tűzszerész vesztette életét.[41] A kerületi parancsnokság aknakutatói egyetlen hónap alatt — 1946 áprilisában — 140 000 db különböző aknát és tüzérségi lőszert hatástalanítottak.[42]

A dunántúli területek közül leghamarább a szombathelyi *3. honvéd kerületi parancsnokság körzete* szabadult meg a robbanóanyag veszélytől. Az 1946. szeptemberi jelentés szerint „A bejelentett aknákat és fel nem robbant lövedékeket a kerület területén a tűzszerész járőrök legnagyobb részt megsemmisítették."[43] E rövid jelentés mögött azonban hosszú hónapok megfeszített munkája húzódott meg. A rendelkezésünkre álló iratokhoz mellékletként nagy mennyiségű táblázatot, kimutatást csatoltak az egy-egy hónapban elvégzett munkáról.[44] 1946. április 30-ig — nem egész egy év alatt — 44 634 db tüzérségi lőszert és aknát, valamint 171 680 db egyéb robbanóanyagot gyűjtöttek össze.[45]

A dunántúli területek közü lleghamarább a szombathelyi *3. honvéd* itt dolgoztak a bolgár tűzszerészek is — a magyar aknakutatókra és tűzszerészekre óriási feladatok hárultak. Ezt szemléltetően bizonyítja az alábbi táblázat:

Dátum	Föld alatti	Föld feletti	Összesen	A forrás jelzete
1945. VI. 10-ig	—	—	33 597	HM. eln. 25 580/45. sz.
1945. VI. 25-ig	—	—	5 385	HM. eln. 30 480/45. sz.
1945. IX. 15-ig	101 286	46 729	148 015	HM. eln. 49 480/45. sz.
1945. XI. 5—15-ig	712	288	1 000	HM. eln. 46 887/45. sz.
1945. XI. 15—25-ig	2 000	235	2 235	HM. eln. 47 706/45. sz.
1945. XI. 25—XII. 3.	2 369	19	2 338	HM. eln. 48 833/45. sz.
1945. XII. 5— XII. 15.	4 474	219	4 693	HM. eln. 29 840/45. sz.

40 HL. HM. 1945/Eln. 47 245. sz.
41 HL. HM. 1946/ált. fegyver 418 050. sz. irat. (Reponenda anyag.) 1946. április 26-án kelt jelentés.
42 HL. HM. 1946/Eln. 15 455. sz.
43 HL. HM. 1946/Eln. 28 145. sz.
44 Az irat kiegészítő parancsnokságonként közli az aknakutatás 1945. magyar 1—1946. február 29-ig terjedő időszak eredményeit. HL. HM. 1946/ált. fegyver 418 050. sz.
45 HL. HM. 1946/Eln. 15 011. sz.

Más adatok szerint 1945. május 1-től 1946. február 28-ig felszedtek és hatástalanítottak:[46]

220 000 db aknát,
27 359 db tüzérségi lövedéket,
17 305 db aknagránátot,
16 232 db repülő bombát,
7 681 db kézigránátot,
381 db páncélöklöt és
28 db egyéb bombát.

A szegedi 5. honvéd kerület körzetében 1945. április—májusában 218 db aknát,[47] júniusban 139 db aknát,[48] szeptember 15—30-ig pedig 301 db aknát és 74 db repülő bombát[49] hatástalanítottak. Az összefoglaló jelentés szerint ebben a körzetben — 1945. május 1-től—1946. február 28-ig:

7623 db tüzérségi lövedéket, 6729 db bombát, 479 db kézigránátot és 107 db aknát gyűjtöttek össze és hatástalanítottak.[50]

Az ország tiszántúli területeinek vizsgálatánál először a *debreceni 6. honvéd kerülettel* foglalkozunk. A Tisza vonalán huszonnégy aknamező húzódott.[51] Bár a munkálatok a felszabadulás után azonnal megindultak, még 1946 novemberében is 146 község határában hevert elszórtan lőszer és 2840 holdnyi területen voltak aknamezők.[52]

Egy 1945. december 4-én kelt jelentés megyénkénti részletezésben adja a kerület területén végzett mentesítés eredményeit.[53]

Megye	Akna	Repülő bomba	Egyéb lövedék
Szolnok	192 951	1378	335 734
Bihar	617	228	117 780
Hajdú	7 579	2234	98 695
Szabolcs	4 828	58	17 754
Bereg—Szatmár	5 336	4	23 431
Összesen:	211 311	3902	593 394

46 Lásd a 36. sz. jegyzetet.
47 HL. HM. 1945/Eln. 28 764. sz.
48 HL. HM. 1945/Eln. 29 994. sz. — Ezzel Röszke, Algyő. Szeged, Átokháza aknamentesítve lett.
49 HL. HM. 1945/Eln. 39 648. sz.
50 Lásd a 36. sz. jegyzetet.
51 HL. HM. 1945/Eln. 34 155. sz., augusztus 6-án kelt irat.
52 Debrecen, 1946. november 24.
53 HL. HM. 1945/Eln. 47 830. sz.

Az 1946-os esztendő újabb eredményeket hozott Debrecen és környékének lőszer- és aknamentesítésében. A mentesítés kezdetétől, 1945. május 1-től 1946. február 28-ig 8 758 000 tüzérségi lövedéket, 372 000 repülőbombát, 7 647 540 tányéraknát, 19 870 000 aknagránátot, 198 980 rakétarendszerű lövedéket, 978 500 kézigránátot tettek ártalmatlanná. A feladat végrehajtása során öt tűzszerész áldozta fel életét.[54] 1946. február 28-tól november 4-ig viszont több, mint egymillió darab tüzérségi lövedéket, 500 légi bombát és 16 000 kézigránátot semmisítettek meg, illetve hatástalanítottak. Ezzel harminckét község lakói számára teremtettek biztonságot. Az eredményeknek azonban nagy ára volt: a debreceni kerületben november 24-ig huszonnégy katona halt hősi halált.[55] A Zemplénben megjelenő sajtó 1946 decemberében azt közölte, hogy Debrecen és Miskolc körzetében még 146 község területe vár aknamentesítésre.[56] A munkát tehát szünet nélkül folytatni kellett.

A miskolci 7. honvéd kerületben, a munka első fázisában, 1945. június 15-ig a legfontosabb települések: Miskolc, Diósgyőr, Felsőzsolca, Szirma, Onga stb. mentesítését hajtották végre.[57] Közben nem hanyagolták el a kisebb és távolabbi települések aknátlanítását sem. A kerület településein július 18-ig 11 613 db robbanó anyagot szedtek össze.[58] Egy két hónappal későbbi jelentés már 24 706 db robbanótest hatástalanításáról számol be.[59] A munka ütemének gyorsulását igazolja az ide vonatkozó — 1945. május 1-től 1946. február 28-ig tartó időszak tevékenységét összefoglaló — jelentés. Eszerint a kerület területén összegyűjtötték:

15 986 db aknát
13 475 db tüzérségi lövedéket,
7 646 db aknagránátot,
5 437 db légibombát,
3 010 db különböző kisebb lövedéket,
1 274 db kézigránátot,
770 db páncélöklöt,
582 db páncélgránátot és
36 db tojásgránátot.

E munka elvégzése során 19 katona halt hősi halált.[60]

Borsod megyében az aknamezőket 1946 decemberéig szüntették meg. Ennek során 166 községben 771 katasztrális holdon hatástalanították a telepített aknákat és összegyűjtötték a különböző szétszórt robbanóanyagokat.

54 Lásd a 36. sz. jegyzetet.
55 Debrecen, 1946. november 25. számából, valamint HL. HM. 1946/Eln. 33 336. sz. — A megsemmisítés robbantással történt. Pl. Debrecenben 1946. június 6., 7., 8-án 5 vagonnyi lőszert robbantottak fel.
56 Zempléni Kis Újság és a Zempléni Nép Újság, 1946. december 8. sz.
57 HL. HM. 1945/Eln. 28 851. sz.
58 HL. HM. 1945/Eln. 32 511. sz.
59 HL. HM. 1945/Eln. 38 118. sz.
60 Lásd a 36. sz. jegyzetet.

A kerület egyik aknakutató szakasza — Szakasits Győző alezredes parancsnoksága alatt — 400 tonna lőszert hatástalanított és semmisített meg. A szakasznak 16 halálos áldozata volt.[61]

A két aknakutató század 1946. december 1-től 1947. július 31-ig 4 747 742 kilogramm súlyban 1 557 616 robbanó lőszert és 50 710 kilogramm súlyban 25 355 aknát semmisített meg. Az aknamentesített terület ekkor már meghaladta a 37 795 katasztrális holdat.[62]

A Honvédelmi Minisztérium összegezte a honvéd kerületi parancsnokságok jelentéseit. Eszerint az ország területén 1945. május 1-től 1946. október 31-ig a tűzszerészek 4 117 745 db különféle lőszert semmisítettek meg robbantással.[63] 1946. november 15-től 1947. március 15-ig 1122 tonna robbanóanyagot tettek ártalmatlanná, amivel kereken 110 vagont lehetett volna megrakni.[64]

Egy másik forrás felsorolja az 1947. februárig felderített és megsemmisített robbanóanyagokat. Íme az adatok:

— puskalőszer	3 179 418 db
— szárazföldi akna	1 461 193 db
— aknagránát és tüzérségi lövedék	1 187 842 db
— kézigránát	389 259 db
— nehézpuska-lőszer	99 124 db
— puskagránát	94 018 db
— légibomba	18 337 db
— gyújtóbomba	16 825 db
— páncélököl	13 560 db
— ködgránát	4 080 db
— víziakna	232 db

A felsorolt robbanótestek hatástalanításának eredményeként kb. 90 000 katasztrális hold földterület vált művelhetővé. Ebből a honvédség 900 holdat fel is szántott.[65]

A munka jelentőségét növeli, hogy az aknakutatók által összegyűjtött robbanóanyag egy részét nem semmisítették meg, hanem átadták az iparnak.

5. Aknakutatók és tűzszerészek segítsége az üzemek és bányák termelésének megindításához

Aknakutatóink jelentős segítséget nyújtottak az üzemek és bányák termelésének megindításához, a romok és roncsok eltakarításához. A Honvédelmi Minisztérium 1945. július 13-án kiadott rendeletében a hatástalanított s még használható robbanótestek felrobbantását megtiltotta, mert „az újjáépítés során azokat jól fel lehet használni a híd-

61 Miskolci Hírlap, 1946. december 4. „A hős miskolci aknakutató szakasz megtisztította Borsod területét a háborús aknáktól."
62 HL. HM. 1947/Eln. 5805. sz. — A SZEB részére készült jelentés.
63 HL. HM. 1947/Eln. 7179. sz., április 11-én kelt irat.
64 HL. HM. 1947/Eln. 26 407. sz. (Revizori jelentés.)
65 HL. HM. 1945/Eln. 31 391. sz.
66 OL. M. 241. Újjáépítési Minisztérium iratai, 1951. 36 081. (A HM. 1945. szeptember 14-én kelt 1945/Eln. 37 145. sz. átirata.)

roncsok kiemelésénél és egyéb munkálatoknál.[66] A hatástalanított robbanóanyagnak különösen a bányászatban volt nagy jelentősége, mert sok helyütt a munka megindítását nem egyszer éppen a robbanóanyag hiánya akadályozta.

A Honvédelmi Minisztérium rendszeresen nagyobb mennyiségű robbanóanyagot adott át a különböző társminisztériumoknak ipari célokra, így 1945. augusztus 4-én két vagonnyit.[67] 1945. májusától 1946. november 19-ig az Iparügyi Minisztérium 650 tonna robbanóanyagot vett át.[68] Az 1. honvéd kerületi parancsnokság 1946. szeptember 3-án jelentette a honvédelmi miniszternek, hogy augusztusban huszonhat darab 500 kilogrammos és harminckét darab 250 kilogrammos hatástalanított bombát adott át az iparnak.[69] Egy 1946. november 6-án készült kimutatás szerint az Iparügyi Minisztérium 176 265 kilogramm hatástalanított bombát vett át. E kimutatás szerint további elszállításra várt még:[70] 37 db 50 kg-os, 37 db 250 kg-os, 2 db 1000 kg-os és 31 db 500 kg-os bomba.

Aknakutatóink nem egész egy év alatt 400—500 vagon szétszórt robbanásveszélyes lőszert, robbanóanyagot és bombát gyűjtöttek össze és szállítottak egy-egy tárolási helyre. Ennek mintegy háromnegyed részét — tehát 300—350 vagonnyit — hatástalanították és a kiszerelt robbanóanyagot, közel 100 tonnát ipari célokra adták át.[71]

Ezt a lehetőséget felismerve az egyes vállalatok közvetlenül is fordultak kérelemmel a honvédelmi miniszterhez, sőt esetenként az aknakutató alakulatokhoz. Így például az Ipari Robbanóanyag Rt. teljesen a Honvédelmi Minisztériumra támaszkodva kezdte meg működését. A Tihanynál kifogott 201 darab — egyenként 200 kilogrammos vízi-aknát kapták meg.[72]

A somoskőújfalui Bazaltbánya Rt. 1945. augusztus 2-án kelt levelében 800 kg robbanóanyagot kért és kapott a Honvédelmi Minisztériumtól. „Az aknaszedők a széntermelési csatából is kivették a részüket — írja visszaemlékezésében Hiczó György tűzszerész. — Az én járőröm hetenként 4—500 robbanófejet szállított, amit a pécsi bányászok felhasználhattak a szénfalak robbantásánál."[73] Az ózdi bánya 95 mázsa, a Salgótarjáni Vasmű 50 mázsa robbanóanyagot igényelt és kapott.[74] 1945. október 26-án a Vadásztöltény Gyár rendelkezésére bocsátottak 5000 kg tiszta trinitrotoluolt.[75] A csepeli Weiss Manfréd Gyár 1946. szeptember 7-én arról értesítette a Honvédelmi Minisztériumot, hogy „kész átvenni minden mennyiségű fémhulladékot..." (tehát hatástalanított robbanó testeket is), és egyben közli, hogy a „jelzett 6 vagont már szállítják is"[76]

67 HL. HM. 1947/Eln. 3 762. sz.
68 HL. HM. 1946/Eln. 25 870. sz.
69 HL. HM. 1946/Eln. 29 961. sz.
70 HL. Béketárgyalások anyaga, A/I/23. sz.
71 HL. HM. 1945/ált. 85 030. sz., október 10-én kelt irat.
72 HL. HM. 1945/Eln. 44 277. sz., a vállalt november 9-én kelt, átvételt igazoló levele.
73 HL. HM. 1946/Eln. 14 467. sz.
74 *Hiczó György* volt aknakutató tiszthelyettes visszaemlékezése. Jelenleg kaposvári lakos, a helyi rádiószerviz igazgatója. (Saját gyűjtés.)
75 HL. HM. 1945/Eln. 47 755. sz. (1945. november 16.)
76 HL. HM. 1945/ált. 88 181. sz.

Az aknakutatók által összegyűjtött anyagot felhasználták az árvízvédelmi munkálatoknál is. Például a Honvédelmi Minisztérium egy alkalommal a Tiszán felgyülemlett jégtorlaszok — amelyek elsodrással fenyegették a hidakat — felrobbantására 10 tonna lőport, 2000 db gyutacsot és 3000 fm kettős angol gyújtózsinórt biztosított.[77]

Tudunk olyan esetekről is, hogy az aknakutatók hadianyaggal segítették a fasizmus ellen még harcoló Vörös Hadsereget és az új magyar hasereget. Előfordult ugyanis, hogy a földben lapuló aknák miatt nagy mennyiségű használható hadianyagot és katonai felszerelést nem lehetett megközelíteni. Például a balatonboglári katonai raktárban (a korábbi magtárban) nagy mennyiségű magyar és német felszerelési tárgy volt. Mielőtt a fasiszták elvonultak volna, az egész környéket, így a raktárt is aláaknázták, mivel az itt felhalmozott anyag elszállítására már nem volt idejük. Tűzszerészeink a raktárt és környékét megtisztították, s ezáltal hozzáférhetővé vált az értékes anyag. A német eredetű felszerelés a szovjet csapatokhoz került, míg a magyar felszerelési anyagot a csertői fogolytáborból a fasizmus elleni harcra önként jelentkezett honvédek kapták meg.[78]

A Nagybajom környéki aknamezőkön igen sok lőszerrel, fegyverrel megrakott teherautó vesztegelt: a németek üzemanyag hiányában már nem tudták elszállítani. Belelövöldöztek a gumiabroncsokba, az ajtókra és a motorházra aknát rögzítettek. Az itt dolgozó aknakutató járőr 30—35 teherautót, sok motorkerékpárt, aknavetőt és tüzérségi löveget vontatott ki, s adott át a helyi szovjet parancsnokságnak.[79]

6. Az aknakutatók szociális helyzete és társadalmi megbecsülésük

Az eddigiekből megállapítható, hogy aknakutatóink jelentős eredményeket értek el és a demokratikus Magyarország célkitűzéseinek megvalósítását nem kis mértékben segítették. Teljesítményük nagyságát csak aláhúzhatják azok a mostoha munkakörülmények is, amelyek között önfeláldozó katonáink a gazdasági élet megindulását támogatták. Központi ellátásban hosszú ideig nem részesültek, s még rendszeres élelmezésük sem volt biztosítva. A kezdeti időben elsősorban a helyi szervek és a lakosság önkéntesen és öntevékenyen gondoskodtak ellátásukról.

A Somogy megyei főispán által nyújtott többszöri segítségről a kaposvári honvéd kiegészítő parancsnokság így írt: „... a Somogy megyei főispán ismételten 300 db konzervet és 23 000 millió pengőt juttatott a vármegye területén dolgozó tűzszerészek jutalmazására, illetve e munka során hősi halált haltak hozzátartozóinak, vagy megrokkant

77 HL. HM. 1946/Eln. 25 068. sz.
78 HL. HM. 1945/Eln. sz.
79 *Grósz József* tisztes, volt aknakutató visszaemlékezése. (Saját gyűjtés.)

honvédek segélyezésére." Ezt a gesztust a honvédelmi miniszter külön levélben köszönte meg a főispánnak.[80]

Fejér megye Termelési Bizottsága a következő köszönőlevelet írta a 2. önálló aknakutató század parancsnokságának: „Börgönd vidékének aknamentesítése és felszántása során a század tiszti- és tiszthelyettesi kara és legénysége kiválóan eredményes és önfeláldozó munkájáért kérjük, fogadja a dolgozó parasztság és a vármegye nevében hálás köszönetünket és nagyrabecsülésünket.

Örökké emlékezetes marad előttünk a béke katonáinak hősi küzdelme, amellyel a háború utolsó maradványait, a több éves gyomtakaróval borított és aknákat rejtő elvadult parlagokat visszahódították és sokszor életük feláldozása árán a mezőgazdasági újjáépítés és termelés szolgálatába állították.

Új honfoglalás volt ez, amely a hazáért hozott legnagyobb áldozatokkal egyenrangú."[81]

A 7. honvéd kerület parancsnoka az aknakutatók anyagi helyzetét elemezve arról panaszkodott, hogy „az étkezési pénzből magukat fenntartani nem tudják. A községek lakosságának jóindulatára vannak utalva. Ez sincs meg mindenütt. De hosszabb időn keresztül egy helyben való tartózkodás esetén a községi elöljáróság sem hajlandó díjtalanul az élelmezésükről gondoskodni. Szükségesnek tartanám a járőrök beosztottai részére az étkezési pénzt oly módon megállapítani, hogy azon a napi élelmezésük beszerezhető legyen."[82] Az akkori nehéz helyzetben ilyen és hasonló esetek sűrűn előfordultak.

A veszprémi sajtó cikket közölt a Városlődön és környékén dolgozó tűzszerészek hősi munkájáról. „Nem egy közülük életét veszti munka közben" — írta és felrótta a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy nem törődik a katonák ellátásával, azokkal, akik „eddig 40 vagon lőszert hatástalanítottak, illetve robbantottak fel".[83]

A katonák nemcsak éhesen, de sokszor megfelelő ruházat nélkül végezték rendkívül veszélyes munkájukat. Általában szedett-vedett, félig civil, félig katonaruhában dolgoztak, de ezek sem voltak megfelelő állapotban. Az intenzív munkát különösen a téli időszakban gátolták a ruhaellátás hiányosságai. Számtalan panasz hangzott el arról, hogy a „kifizetett ruhakoptatási díj a lábbelik javítására sem elegendő".[84]

Az 1. honvéd kerület parancsnoka a téli időszakra kénytelen volt az aknamentesítést leállítani, a beállott nagy hideg és havazások, hófúvások, valamint a legénység téliruha hiánya miatt.[85]

A Honvédelmi Minisztérium 1945. június 19-én kelt rendeletében

80 *Kisiván Imre* t. szakaszvezető, mint aknakutató járőrparancsnok 1945. április 5-től július végéig végzett aknamentesítő tevékenységet Somogy megyében. E munka során 1945. május 15-én aknarobbanás következtében megsérült. Jelenleg Kaposvárott él. Foglalkozása villanyszerelő művezető. Munkásőr. (Saját gyűjtés.)

81 HL. HM. 1946/Eln. 25 845. sz.

82 HL. HM. 1946/Eln. 2 879. sz.

83 Veszprémi Népújság, 1946. július 28-i száma, valamint a HL. HM. 1946/Eln. 23 030. sz.

84 HL. HM. 1946/Eln. 23 346. sz. (A 2. kerületi parancsnok július havi jelentése.)

85 HL. HM. 1946/Eln. 2639. sz., január 16-án kelt irat.

— meglehetősen későn — intézkedett a tűzszerész jutalomdíj kifizetésére:

— a talaj felszíne alá telepített, nem látható aknáért	100 pengő
— 3 kg-on felüli aknáért, gránátért	50 pengő
— 3 kg-on aluli gránátért, páncélökölért, és egyéb lövedékért	30 pengő
— kézigránátért és gyújtóbombáért	20 pengő

kifizetését engedélyezte.[86]

Sokszor azonban a rendeletileg járó összeget vagy egyáltalán nem, vagy csak késve kapták meg. Így az inflációs viszonyok között az értéktelen pengővel nem tudtak mit kezdeni.

Az aknakutatók műszaki felszerelése is rendkívül hiányos volt. Elektromos műszerekkel hosszú ideig egyáltalán nem voltak ellátva. Így a katonák maguk készítették munkaeszközeiket, az úgynevezett aknakutató villákat. Egy négy méteres rúd végére 40 cm hosszú tűhegyes villát erősítettek. Ezzel minden talpalatnyi földet át kellett szúrkálni. Ha a villa hegye megakadt, akkor tudták, hogy ott lapul valami. Persze, ilyenkor sem mindig aknát találtak A villa sokszor tégla- vagy vasdarabokban akadt meg. „Az aknakutató villa az érintő aknánál is nagyon jó szolgálatot tett, mert ha a nyelét bedugtuk a lombozat aljára — mondta el az egyik aknakutató — és óvatosan megráztuk, akkor a botló aknák drótrendszere a villa nyelére felfutott — ami különösen napos időben — szépen csillogott, s így rögtön észrevettük."[87]

Az aknakutatóknak nemcsak a rájuk leselkedő veszéllyel, a halálfélelemmel kellett megküzdeni, hanem a háború következményeként eléjük táruló látvány borzalmaival is. A kilőtt harckocsik mozdulatlan roncsai, frissen hantolt sírok és temetetlenül hagyott hullák százai még a közelmúltra emlékeztettek. Nagy figyelmet igénylő munkájukat sokszor a bomló hullák okozta, szinte kibírhatatlan bűzben kellett végezniük.

Az intenzív aknamentesítés hazánkban közel négy évig tartott, ez idő alatt a vázlatosan közölt eredmények mellett, súlyos veszteségek is érték népünket. Hozzávetőleg számítások szerint 1000—1200 tűzszerész és ötször ennyi polgári személy vesztette életét, illetve sebesült meg a háborúból visszamaradt lőszer- és aknarobbanások következtében. Csak egyetlen korabeli jelentés 894 személy névsorát tartalmazza, akik a Dunántúlon (a 4. honvéd kerület területén) meghaltak, vagy súlyosan megsérültek. Eszerint Nagybajom környékén 41 fő halt meg, nem számítva a súlyosan sebesült áldozatokat. E névsorból kitűnik, hogy igen sok gyermek, asszony és dolgozó földműves is életét vesztette."[88] (Lásd az 5. sz táblázatot).

86 HL. HM. 1945/ált. 10 551. sz. — Az aknakutatók jutalmazását később még többször szabályozták.
87 Lásd a 74. sz. jegyzetet.
88 HL. HM. 1946/Eln. 29 820. sz., október 22-én kelt irat.

K I M U T A T Á S

AZ AKNAROBBANÁS OKOZTA BALESETEKRŐL A DUNÁNTULON 1945 JANUÁR--1946 OKTÓBER

Veszteség	1945 Hónapok												1946 Hónapok									
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII	IX.	X.
Halálos	16	8	55	151	138	87	96	65	58	11	11	5	18	5	37	30	27	25	22	19	9	1
Sebesült	1	-	2	42	25	16	1	8	11	10	-	5	1	6	2	2	7	6	5	2	3	-
Összesen	17	8	57	193	163	103	97	73	69	21	11	10	19	11	39	32	34	31	27	21	11	1

ÉVENKÉNTI ÖSSZESITÉS

	1945	1946
Halálos	701	193
Sebesült	121	34
Összesen	822	227

Jelzet: HL. HM. 1946/eln. 29 820., 33 722. sz.

5. sz. táblázat.

A korabeli napilapok és jelentések igen sok tragikus eseményről számoltak be, amelyek megdöbbenést, együttérzést váltottak és váltanak ki ma is az olvasókból. Olyan híradásokra gondolunk, mint például az, hogy Vácott „. . .a temetőben elhagyott lőszer felrobbant és a robbanásnak két gyermek volt az áldozata."[89]

A kor hősi küzdelmeit átélő szemtanúk alig tudták könnyeiket visszafojtani, amikor elmondták egy-egy szerencsétlenség történetét. Ezek az elbeszélések az aknakutatók életét és sorsát idézik fel megrázó erővel. Erdélyi József őrvezető egyike volt azoknak, akik mindennap kijártak az aknamezőkre. Hősi halála mély megrendülést váltott ki bajtársaiban. Kisiván Imre aknakutató így emlékezett: „Erdélyi József tőlem 10—15 méterre dolgozott. Kicsit balra a két Proska testvér. Óvatosan haladtunk előre. Néha meg-megálltunk egy-egy cigarettát sodorni és közben egy kicsit pihenni, mert munkaközben minden idegszálunk pattanásig feszült. Fél 10-kor iszonyatos dörrenés rázta meg a levegőt, korom és füst volt mindenütt. Tőlem jobbra Erdélyi József őrvezető az arcára bukva feküdt, megindultam felé, hogy megnézzem, mi történt vele. Erdélyi fetrengett, kínlódásában egyet fordult és rádobta magát egy másik aknára és az is felrobbant. Akkor láttam, hogy az akna mindkét lábát és karját leszakította. Ezt a látványt, amíg élek, nem tudom elfelejteni!

A légnyomás engem is a földhöz csapott. Amikor pár pillanat múlva észhez tértem, egyetlen gondolatom volt, hogy Erdélyit onnan kihozzam. A katonáim közben óvatosan lépkedve mentek ki az aknamezőről a vasút vonalára.

Felrémlett bennem a gondolat: mi lesz akkor, ha megindul a botlódrótos? Ki tudja, hogy a föld még mit rejteget magában? Itt pusztulunk valamenyien.

— Gyilkosok! Bérencek!. . . ordítottam és sírtam. Erdélyit elértem. Felfogtam az ölembe. Lábammal tapogatva a halált rejtő földet, megindultam előre.

Amikor kiértem, katonáim körbefogtak. Sápadt és fehér volt mindenki.

— Orvost! Kötszert!

De honnan? Sem orvosi felszerelésünk, de még mentőládánk sem volt. Ingeinket repegettük szét és elkötöttük bajtársunk lábát és karját tőben, hogy minél kevesebb vérvesztesége legyen.

Erdélyi élt és öntudatánál volt. Kérdezte:

— Mi van velem?

Nagyon hosszúnak tűnt az út Tolnatamásiig. Útközben Jóska vizet és cigarettát kért. Szenvedett! Állandóan azt kérdezte, mi van vele? Nem érzi a lábát! Kérte, nyomjam meg.

— Nyugodj meg, Jóskám. Nincs semmi baj! Meg fogsz gyógyulni — vígasztaltam s ingemet bevizeztem és azzal törölgettem meg az arcát. Csupasz felsőtestemmel álltam mellette és nagyon fájt a szívem.

89 HL. HM. 1948/ált. 439 297. sz.

— A főorvos urat keresem! — mondtam, amikor beértünk a kaposvári kórházba. — Behoztam egy aknaszedő katonát, akinek se keze, se lába. Szíveskedjenek segíteni, hogy életben maradjon.

A műtét háromnegyed ötig tartott, de nem tudtak már rajta segíteni. Erdélyi József, 22 éves kőröshegyi lakos, 1945. május 15-én meghalt a kaposvári kórházban, a 2095. sz. alatt volt a felvételi naplóba beírva."[90]

Egy korabeli halotti értesítésben olvasható: „A 2. honvéd önálló aknakutató század parancsnoka fájdalomtól megtört szívvel tudatja, hogy hőn szeretett bajtársaink 1947. március 27-én délelőtt 12 órakor és 28-án délelőtt 12 órakor kötelességük hű teljesítése közben aknarobbantástól hősi halált haltak..." Ezután hat név felsorolása következik és a bajtársak búcsúszavai: „... szent fogadalmat teszünk, hogy az általuk végzett újjáépítést törhetetlen akarattal mi tovább folytatjuk."

E tragikus szerencsétlenség egyik áldozatának özvegye, Sostorics Sándorné így emlékezik:

„Amikor a helyszínre értem, hatalmas robbanás helyét láttam, egy gödröt, ahol nem lehetett mást látni, csak emberroncsokat. Én akkor 6 hónapos terhes voltam. Nem lehet ezt így elmondani! Rettenetes és borzasztó, hogy milyen érzés, mikor egy anya terhes, gyermeket vár és nincs apja, nincs aki segítse a nevelését és csak arra gondoltam, hogy születendő gyermekem sohasem fogja már látni az édesapját."[91]

Grósz József tizedes sebesülésének történetét a következőképpen mondja el:

„1945. május 12-én sebesültem meg. Ez úgy történt, hogy a Rinyapatakba egy mozdony volt beledöntve. Kiemeléséhez előbb az elaknásított környéket kellett mentesíteni. A magas bozótban nem vettem észre, s ráléptem egy üvegaknára. A robbanás mindkét lábamat felhasította. A bajtársak azonnal segítségemre siettek. Bevittek Nagyatádra, ahol egy bolgár orvos elsősegélyben részesített. Utána a kaposvári kórházba kerültem. Soha nem felejtem el, hogy a 3666. akna robbant fel alattam, vagyis a baleset bekövetkeztéig 3665 aknát szedtem fel és mentesítettem."[92]

Az aknaszedés során számos katona áldozta fel életét. Becslésünk szerint számuk meghaladta a kétszázat.

Az egyszerű honvédek, tiszthelyettesek és tisztek hősteteiről és hősi haláláról a magyar dolgozó nép mindenkor megrendülten és mély hálával emlékezik meg. Nélkülük elképzelhetetlen lett volna a békés alkotómunka megindulása, de talán az volt részükről a legnagyobb áldozat, hogy életük naponkénti kockáztatásával tízezrek életét mentették meg.[93]

90 Lásd a 80. sz. jegyzetet.
91 Az irat özv. *Sostorics Sándorné* tulajdonában. (Saját gyűjtés.)
92 Lásd a 10. sz. jegyzetet.
93 Az aknakutatás és hatástalanítás közben hősi halált halt katonákról készített kimutatást lásd az 1. sz. mellékletben.

A tűzszerészek hősiessége mellé méltán sorakozik fel azoknak a katonáknak a munkája, akik a magyar folyók és tavak, a közlekedés e fontos területeinek biztonságossá tételével érdemelték ki a megbecsülést. Ezek a katonák az újjáépítő magyar folyami flottillához tartoztak.

7. A magyar folyami flottilla bekapcsolódása az aknamentesítés munkájába[94]

A fegyverszüneti szerződés értelmében a magyar kormány köteles volt gondoskodni a vízi utak aknamentesítéséről és hajózhatóvá tételéről. Ez tette szükségessé a flottilla létrehozását.

A felállításra kerülő demokratikus folyamőrség zömét az újpesti volt folyamőrségi szertár egykori legénysége képezte. Hozzájuk csatlakozott a „Csobánc" vontatóhajóról a szovjet csapatokhoz átállt Egri Jenő zászlós hat-nyolc katonájával. Ezek a folyamőrök először a gödöllői gyűjtőtáborba kerültek, ahol szolgálattételre jelentkeztek az alakulóban levő demokratikus honvédségnél. A debreceni Pavilon-laktanyába történt bevonulás után létszámuk 27 főre emelkedett. Ekkor találkozott a kis csoport Dezsényi Miklós őrnaggyal, aki ez időben kezdte meg az új folyamőrség szervezését.

Ebből a huszonhét emberből jött létre a demokratikus hadsereg hadihajós alakulata, Honvéd Hadihajós Osztály elnevezéssel.

Az 1945. március 15-én létrehozott Hadihajós Osztály április 16-án települt át Budapestre, a rendelkezésére bocsátott régi óbudai folyamőr laktanyába. A laktanya épülete viszonylag szerencsésen vészelte át az ostromot. Még 1944 októberében kapott egy bombatalálatot, de csak az ajtókat, ablakokat rongálta meg. Az első feladat az volt, hogy az épületeket rendbehozzák.

Amikor már elfogadható körülményeket teremtettek a laktanyában, akkor kezdődött meg igazán a folyamőrség osztállyá szerveződése. Csakhamar nyilvánvaló lett, hogy az előírt létszámnak megfelelő állományt igen nehéz lesz összetoborozni. Ez részben a demokratikus oldalon megmaradt régi folyamőrök viszonylag kis számával volt magyarázható (a volt horthysta dandár majdnem teljes állományával nyugatra vonult), részben pedig azzal, hogy a többi fegyvernemhez tartozó idősebb korosztályok egyidejűleg leszereltek. Elképzelhető, hogy ilyen kedvezőtlen körülmények között milyen jelentős volt a folyamőrséghez való toborzás érdekében folyó intenzív felvilágosító politikai munka. A plakátokon meghirdetett bevonultatás és toborzás sikerrel zárult. Október 8-án a Hadihajós Osztály személyi állománya már 18 tisztből és 181 katonából állt.[95] A növekvő létszámmal azonban fokozódtak a nehézségek a felszerelés és ellátás terén. Szükségessé vált a

94 E fejezethez felhasználtam két korábban megjelent írásomat. — Elődök nyomában, Nehéz napok, küzdelmes esztendők. A honvéd folyamőr flottilla történetéből, Budapest, 1965.; Somogy megye aknamentesítése, Sorsforduló, Kaposvár. 1970. 80—103. o.

95 Uo. — A létszámviszonyok 1946-ban nem változtak lényegesen. Erre vonatkozóan lásd a HL. HM. 1946/Eln. 5334. sz., február 5-én kelt jelentést, amely szerint az összlétszám 199 fő.

széthordott honvédségi ingóságok, technikai felszerelések felkutatása és összegyűjtése.

Az eredmény — a szorgos munka ellenére — nem valami megnyugtató képet mutatott: összesen 3 rossz állapotban levő csónakmotort gyűjtöttek.[96] Talán egyetlen fegyvernem sem szenvedett felszerelésben olyan súyos veszteséget, mint a folyamőrség. A horthysták és a nyilasok teljesen tönkretették a folyamőrség anyagi eszközeit. A hajóegységek nagyobb részét a hitleristák elvitték, s amelyik hajóval nem boldogultak, azt elsüllyesztették. Vandál pusztításuk nem kímélte még a félig kész hajótesteket, a szerszámkészleteket, sőt a ladikokat sem. A nyugatra került magyar hajóállomány 60%-a Passauban az amerikai csapatok zsákmánya lett. (Érdekességként említjük meg, hogy e hajókat az amerikaiak később átadták Nyugat-Németországnak. 1950-ben a vízi járműveket a dagendorfi hajógyár 700 000 német márkáért megvételre ajánlotta fel a magyar államnak. A hónapokig elhúzódó tárgyalások végül is különböző okok miatt nem jártak sikerrel.)

Az aknakereső munka megindításához elsőrendű feladat volt a szertár, illetve a javítóműhely újjászervezése, ami szinte elháríthatatlan akadályokba ütközött. A romok közül néhány ócska kéziszerszámot sikerült kiválogatni. A visszaszivárgó régi szakmunkásgárda saját szerszámait hozta be a romos műhelyekbe, hogy az induláshoz szükséges alapfelszereléseket biztosítsák. Az öntevékeny munkának meg is lett az eredménye. November 6-án már felállítottak egy hajóács-műhelyt, amely Berkes Miklós alhadnagy parancsnoksága alatt megkezdte a ladikok és dereglyék javítását.[97]

A Hadihajós Osztály hadrendje, alárendeltsége többször változott. Megalakulása időpontjában önálló egységként a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozot. A Budapestre való beérkezés, majd az előírt szervezés végrehajtása és a létszám feltöltése után a Honvéd Hadihajós Osztály a következő feladatot kapta:[98]

1. A szovjet dunai flottilla alárendeltségében közreműködni a Dunának a mágneses-indukciós aknáktól való mentesítésében.
2. Önálló hatáskörbe végrehajtani a Balaton aknamentesítését.
3. Felállítani az aknafigyelő és leszerelő állásokat a Dunán, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által elrendelt pontokon.
4. Kiemelni a Dunába süllyesztett hajókat és biztosítani a hajózható vízi utakat.

E feladatok szervezési vállalkozásokat követeltek meg. Az osztályt be kellett kapcsolni az új hadsereg újjáépítési áramkörébe. Így a Hadihajós Osztály önállósága 1946 januárjában megszűnt és az osztályt munkavezetési és anyagi szempontból a műszaki hadosztályba utalták. 1946. április 1-től 1947. szeptember 1-ig már szervezettszerűen is a

96 A begyűjtött motorok kijavítására a HM 406 729,93 pengőt utalt ki. [HL. HM. 1945/Eln. 31 420. sz.]

97 HL. HM. 1945/Eln. 43 664., valamint 1153. sz.

98 Az 1945. decemberi honvédségi szervezési rendelet a Hadihajós Osztályt megszüntetendőnek tünteti fel. Ekkor dr. Tombor Jenő a SZEB-hez írt jelentésében javasolta a flottilla fenntartását — az itt felsorolt feladatok végrehajtása érdekében. Javaslatát a SZEB elfogadta. [Lásd HL. HM. 1945/Eln. 47 898. sz.]

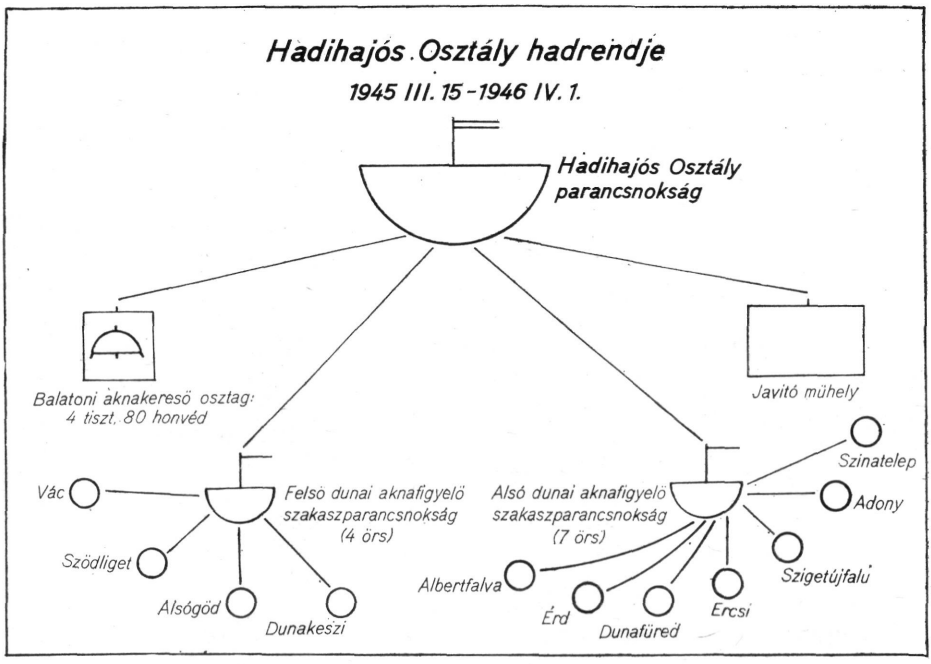

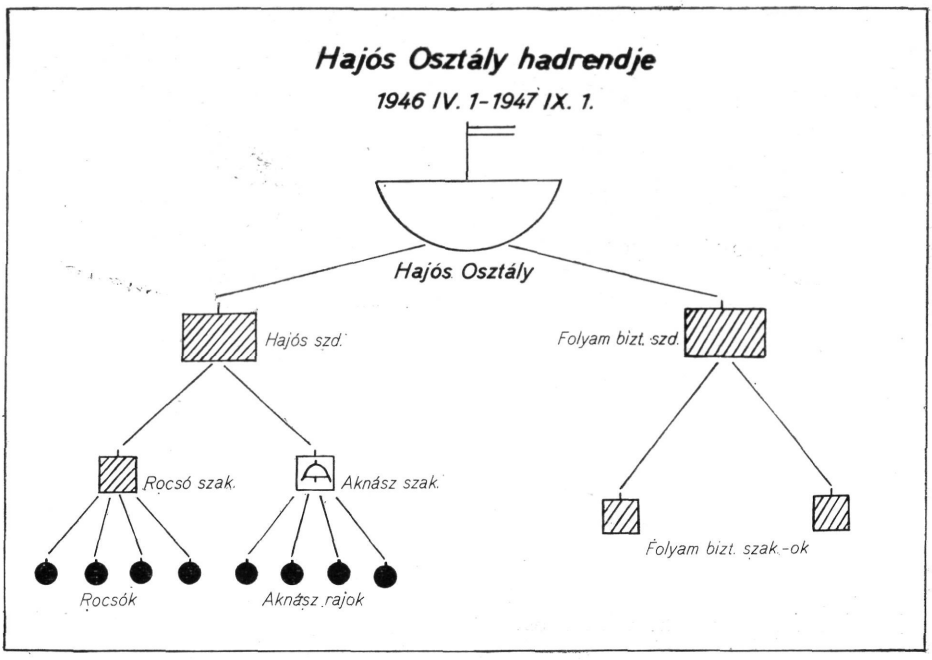

6. sz. táblázat.

műszaki hadosztály, illetve a Műszaki Vezetési Törzs alárendeltségébe tartozott. Ez idő alatt elnevezésüket is megváltoztatták „Hajós Osztály"-ra, elhagyva a „hadi" jelzőt. A belső szervezés is megváltozott. Az új feladatoknak megfelelően, lényegében két — hajós és folyambiztosító — századra tagozódott. (E szervezés részletesebb adatait a 6. sz. táblázat szemlélteti.) E szervezési változásokkal szinte egyidejűleg a Balaton aknamentesítésének nagy munkájába fogtak.

8. A Balaton aknamentesítése

A Hadihajós Osztályból kikülönítettek egy balatoni aknakutató osztagot, amely Petneházy Zoltán százados és helyettese, Hernádi Ferenc hadnagy vezetésével 1945. június 2-án indult el munkaterületére.

Először a Tihanyi-félsziget és a Szántód-i rév környékén dolgoztak. Itt a németek mintegy 400 érintő aknát telepítettek.[99] 1944 végén ezzel igyekeztek megerősíteni védelmi állásukat, hogy a Balaton átkelésre legkedvezőbb szakaszát arra alkalmatlanná tegyék.

A folyamőrök néhány ladikból és horpadt pontonból nehézkes úszótagokat készítettek, amelyeket evezőkkel hajtottak. Mivel aknakereső kötéllel nem rendelkeztek, kénytelenek voltak azt sérült polgári hajókról leszerelt sodronykötelekkel helyettesíteni. Hidvégi János főtörzsőrmester (jelenleg néphadseregünk főtisztje) elbeszélésében hű képet ad a munkáról: „Egyszerű, kezdetleges eszközökkel kezdtük el a munkát. Felszerelésünk, amelyet magunk gyűjtöttünk össze, néhány utász ladikból, kereső kötélből, csőrlőkből állt. Reggeltől estig dol-

Jelentés kelte 1945	A Balatonból kifogott aknák száma	A forrás jelzete
Június 21-ig	70	HM. 1945/eln. 30 412.
Augusztus 3-ig	80	HM. 1945/eln. 32 954.
Augusztus 4-ig	87	HM. 1945/eln. 36 048.
Augusztus 25-ig	136	HM. 1945/eln. 36 048.
Augusztus 30-ig	200	HM. 1945/eln. 36 582.
Szeptember?	240	*Új Szó*, 1946. aug. 4.

99 HL. HM. 1945/Eln. 25 316. sz., valamint az Új Szó, 1946. augusztus 4. sz.

goztunk. Mivel nem volt kezünkben az aknák telepítési terve, nekünk kellett az aknákat felderíteni. Délelőttönként 15—20 kilométert eveztünk, s naponta 8—10 aknát szedtünk fel."[100]

A korabeli jelentések jó eredményekről számoltak be.

Alig két hónap alatt 240 érintő aknát tettek ártalmatlanná.

Nemcsak a hajózás vált így biztonságosabbá, hanem a felszínre hozott nagy mennyiségű robbanó anyagot kiválóan fel is lehetett használni az újjáépítési munkálatoknál. Egy hatástalanítás után szétszedett érintőaknában 50 kg trotil volt, így az elért eredmény 12 000 kg robbanóanyagot jelentett.[101] A Tihanyi-félsziget környékét három méteres vízmélységig mentesítették. Ez azonban nem jelentette az aknaveszély megszűnését, hiszen az itt telepített 400 akna egy része (kb. 160 db) elszabadult a fenékhorgonyától és elsodródott a Balaton legtávolabbi részére is.[102]

A felsorolt adatok önmagukért beszélnek, de természetesen nem tükrözik eléggé a munka veszélyességét. Minden akna kiemelésénél és hatástalanításánál fennállt a robbanás veszélye, ami valamennyi jelenlevő pusztulásához vezethetett volna. Így nem csoda, ha minden akna kiemelése komoly idegfeszültséget okozott. Jól példázza ezt az egyik balatoni aknakutató elbeszélése: egy alkalommal éppen egy felderített aknát emeltek ki a Balatonból csörlővel. Amikor az akna megjelent a víz felszínén, mindenkiben elhűlt a vér. Az emelőkötél pontosan egy ólomszarvra tekeredett rá, melynek elhajlítása robbanást okoz.

A helyzetet az aknászmester mentette meg. Egy katonát gyorsan a vízbe küldött, aki szinte a saját testével fedezte az aknát, nehogy az a ladik oldalának ütődjön. A továbbiakban már nem volt szükség parancsra. Az emberek úgy, ahogy voltak, ruhástól ereszkedtek a vízbe és féltő gonddal tekerték le a drótkötelet az aknáról, majd hatástalanították.

Amikor az osztag visszatért a kikötőbe, és a nagy idegfeszültség után megnyugodtak, az aknászmester jelentette az esetet a parancsnokának és már élcelődve hozzátette: „Tessék elképzelni, ha valami történik, az egyetlen emelődarunk tönkrement volna!"

A Balaton megtisztításával egyidőben végezték el a zalai és a somogyi partok szárazföldi aknamentesítését is. Még a háború ideje alatt a védelemre berendezkedett alakulatok sok taposóaknát raktak le a befagyott Balaton jegére, amelyeket a víz a déli partra sodort. A kaposvári honvéd kiegészítő parancsnokság jelentése szerint a parton és az iszapban feküdtek, és „felszedésük műszer nélkül lehetetlen".[103]

A flottillások azonban nem ismertek lehetetlent, és megközelítően

100 Akkor főtörzsőrmester, jelenleg a Magyar Néphadsereg alezredese. (Saját gyűjtés.)
101 HL. HM. 1945/Eln. 26 582. sz.
102 A nemzetközi tengerészeti jog előírása szerint a horgonyaitól elszakadt aknák önműködően hatástalanná kellett volna válni. Erre azonban nem minden esetben lehetett számítani, mert az aknák már régen víz alatt voltak, tömítéseik átnedvesedtek és testzárlatot okoztak, ami a robbanóképességüket továbbra is biztosította.
103 HL. Pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság iratai. 1945/Eln. 402. II. sz.

200 000 taposóaknát szedtek fel. Az osztagnál ekkor következett be az első súlyos baleset. Június 28-án Fritz István őrvezető bal lábát egy felrobbanó akna leszakította.

A balatoni aknakutató osztag munkáját dicséri, hogy aknamentesítés közben a Sió-csatornából kiemelték az elsüllyesztett AN 1. jelzésű aknász naszádot,[104] valamint az elsüllyesztett „Csendőr 1." és „Csendőr 3." elnevezésű motorcsónakokat is. A Hadihajós Osztály javaslatára ezeket átadták a megalakult új demokratikus rendőrségnek.[105]

Az aknakutató munka a téli hónapokban szünetelt, de a tűzszerészek akkor sem pihentek. A sérült úszótestek helyreállításával foglalkoztak és szakmai továbbképzésen vettek részt. Készültek a tavasszal ismét meginduló munkára. Javították felszereléseiket és ismerkedtek a különböző víziakna típusokkal.[106]

A szovjet parancsnokság a gyakorlati oktatásban képzett tengerésztiszteket bocsátott az aknakereső részleg rendelkezésére. Kijavított, üzemképes állapotban megkapták a „Tünde" és a „Széchenyi" nevű balatoni hajókat is.[107]

1946-ban folytatódott a gyakorlati munka. A flottilla az előre elkészített terv alapján végezte a Balaton aknamentesítését. A mentesítendő vízterületet mezőkre osztották és ennek alapján hajtották végre az aknafelderítő, illetve aknamentesítő munkálatokat. (Lásd a 7. sz. táblázat.)

Ebben az évben a Balaton északkeleti, majd 1947-ben a délnyugati részének az aknamentesítését végezték el. Rendkívül veszélyes és fáradságos munkát jelentett a parti nádasok átfésülése. Itt meglehetősen sok aknát találtak.

A lápos területek aknamentesítése során egy — az ilyen munkánál szokatlan eset történt. Már éppen nekikészülődtek, hogy kiemeljenek egy éles aknát, amikor az egyik katona nagyot kiáltott. Mindenki dermedten arra nézett, amerre mutatott. Az első pillanatban arra gondoltak, hogy valami botlódrótos aknát lát, hiszen a mocsaras területek ezekkel voltak tele. Amikor meglátták a rémület okát, még a parancsnok is tanácstalan volt. Nem volt ott sem botlódrótos, sem tányéraknа, csupán egy jókora vízisikló tekeredött az akna oldalára.

Idegességükben csak később vették észre, hogy mennyire veszélyes munkájuk volt, az elektromos hatástalanító berendezést ugyanis a víz tönkre tette.

A folyamőrök csupán a lápos Kis-Balaton területén 15 aknát szedtek fel, illetve hatástalanítottak.[108] Siófok és Balatonszárszó aknamentesítésére — 1946-ban — 4750 munkaórát fordítottak.[109]

Az új magyar hadsereg hadihajósainak kizárólagos érdeme, hogy a Balaton a hajózás, halászat és üdülés számára ismét biztonságossá vált.

104 HL. HM. 1946/Eln. 43 413. sz.
105 HL. HM. 1945/Eln. 32 957. sz.
106 Az aknaszedők magyarországi vizeken a következő aknatípusokkal találkoztak:
a) „M"-akna — vízben megfigyelt, lehorgonyzott akna.
b) „É", érintő akna — úszó, érintésre robbanó.
c) „S", sodor akna — mágneses indukciók alapján működik. A háború ideje alatt repülőről telepítették, illetve dobták vízbe.
107 HL. HM. 1946/Eln. 33 413. sz.
108 *Györgypál László:* Műszaki csapataink az újjáépítésben. Honvéd, 1947. 4. sz.
109 HL. HM. 1946/Eln. 25 760. sz.

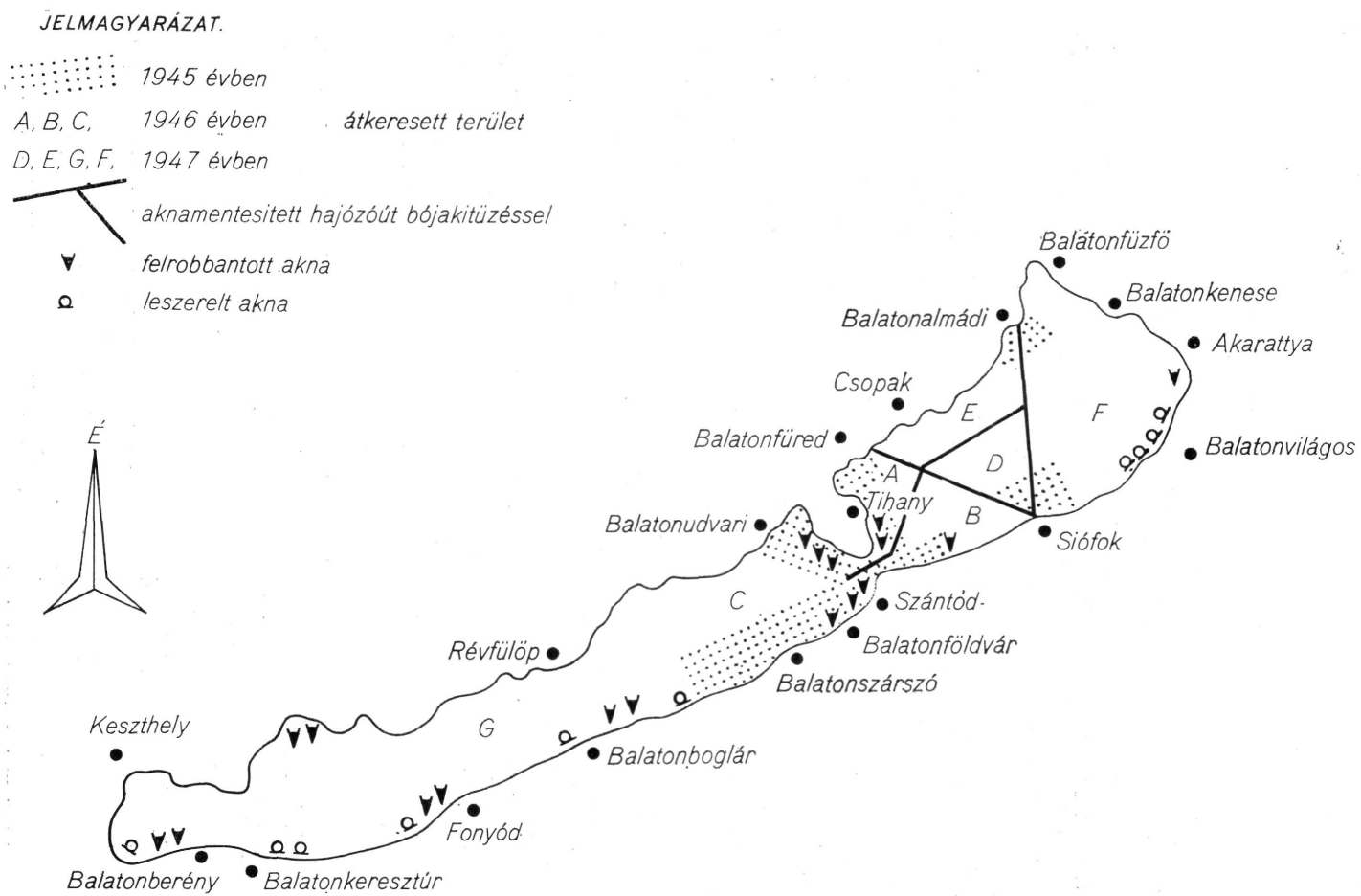

7. sz. táblázat. A Balaton aknamentesítése.

9. A Duna aknamentesítése

A tavi hajózás mellett a folyami hajózás is megbénult. Ennek tulajdonképpen három oka volt:

1. az aknaveszély,
2. a hídroncsok,
3. a hajóállomány pusztulása.

A Hadihajós Osztály 1945. május 28-án kelt jelentéséből kitűnik, hogy a Duna aknamentesítése már az ország teljes felszabadítása előtt megkezdődött. A német fasiszta hadvezetőség a Dunát, mint fontos nemzetközi és stratégiai útvonalat, arra használta fel, hogy Kelet- és Délkelet-Európából az olajat és más értékes nyersanyagokat hátraszállítsa, illetve fegyvert, lőszer, élelmiszert, azaz mindennemű utánpótlási anyagot szállítson a harcoló csapataihoz.

Ennek a hadászatilag fontos útvonalnak a zavarására és bénítására, 1944 júniusában az angol—amerikai bombavetők rendszeresen aknásították a magyar Duna-szakaszt. Hat hónap alatt mintegy 1500 mágneses-indukciós aknát dobtak le a szűk és gázlós hajóutakba. A Dunának aknákkal való lezárása sikeres volt, mert a folyamon közlekedő hadi- és kereskedelmi hajók egymás után robbantak fel és valósággal rettegésben tartották a fasiszta német és magyar kereskedelmi forgalmat és hajózást.[110]

A Duna 424 km hosszúságú magyar szakasza is el volt aknásítva, amit — megfelelő technikai eszközök hiányában — a Hadihajós Osztály nem tudott hatástalanítani. Ezért ezt a feladatot a szovjet dunai flottila rombolónaszádjai végezték. Ezek a hajók a Duna hajózási útvonalát 15—20-szor fésülték át, mindaddig, míg az aknaveszély feltételezhetően megszűnt. A fokozott óvatosság azért vált szükségessé, mert az angolszász mágneses-indukciós fenékaknák közül elég sok időzítve volt, és esetleg csak többszöri áthaladás után robbant fel. Voltak ezek között még akusztikus aknák is, melyeket viszont az áthaladó hajók hajócsavar-zöreje robbantott fel.

A Honvéd Hadihajós Osztály kezdetben aknafigyelő őrsökkel vett részt a Duna aknamentesítésében. A magyar aknafigyelő őrsök bemérése alapján a szovjet flottila rombolónaszádjai kb. 1000 aknát semmisítettek meg.[111] Később a Szövetséges Ellenőrző Bizottság haditengerészeti osztálya utasította a magyar Hadihajós Osztályt, hogy hajókkal is kapcsolódjék be a mágneses-indukciós aknák megsemmisítésébe. A feladat végrehajtásához azonban biztosítani kellett a legfontosabb előfeltételt: alkalmas vontatónaszádot kellett beszerezni. A feladat a Hadihajós Osztályra hárult, s végrehajtásában közreműködött az osztály műszaki szolgálatának vezetője, Jánosa Sándor alezredes és üzemvezetője, Bognár Jenő százados, akik már a felszabadulás előtt is ezekkel a kérdésekkel foglalkoztak a Haditechnikai Intézetben.

Minthogy ebben az időpontban fémből készült hajók demagnetizá-

110 Aknafigyelő utasítás a folyami flottilla számára, 1952. 3. o. Ideiglenes aknászutasítás a folyami flottilla számára, 1953. 3—4. o.
111 Uo.

lása Magyarországon nem volt lehetséges, nem maradt más hátra, mint a szükséges vízi járműveket fából megépíteni. A faanyagot a Hadihajós Osztály műszaki közegeinek útmutatásai alapján a bakonyi erdőgazdaságban termelték ki. A hajók megépítése 1947 tavaszán az óbudai laktanya udvarán kezdődött meg. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság rendeletére a Közlekedési Minisztérium 2 db 75 LE-s Lángmotort bocsátott az osztály rendelkezésére. A hajók FAM 1. és FAM 2. (fatestű aknászmotoros) elnevezést kapták és a szovjet dunai flottilla aknaromboló naszádjaival együtt részt vettek a Budapest alatti Duna-szakasz mágneses-indukciós aknáktól[112] való megtisztításában. E munka lényegében 1947 végén fejeződött be.

1947 végén kérdésessé vált a flottilla további léte. Felmerült ugyanis, hogy korszerű viszonyok között szükség van-e a folyami flottillára? Egyesek nem látták szükségesnek önálló folyami alakulat fenntartását. A flottilla munkáját műszaki, illetve utászalakulatokkal akarták helyettesíteni. Döntő érvük az volt, hogy az aknamentesítési munkák nagyjából befejeződtek, s az évek óta víz alatt levő, érzékeny műszerű aknák tönkrementek, tehát a hajózás számára nem veszélyesek.

A flottilla fenntartása mellett kardoskodóknak be kell bizonyítaniuk a hadihajós szakemberek állítását, hogy az évek óta víz alatt levő aknák robbanásveszélyesek és ennek következtében a további aknakutatást végző folyamőrség a korszerű hadsereg fontos részét képezi. Ez utóbbival kapcsolatban igen sok vitacikk és tanulmány jelent meg, és ezekben általában a hadihajózás fenntartása mellett foglaltak állást.

Tárkányi főhadnagy egy új aknakereső műszert készített, amellyel december 21-én Százhalombattán kísérletet hajtottak végre. Egy indukciós aknának kiszerelték a pulzusszámláló óráját, amelyet a parton helyeztek el és azt egy kábellel összekötötték a vízben levő aknával. Fölébocsátották a keresőszerkezetet, amelyben az indukált áram pulzásrezgés száma működésbe hozta az impulzusszámláló órát. Az akna felrobbant és ezzel bebizonyosodott, hogy a gyújtófej az akna legkényesebb része és maga az akna is robbanóképes.

A százhalombattai kísérleti robbantás és a vita minden tekintetben igazolta a szakemberek állítását és ezzel új alapot teremtettek a hadihajós alakulat további fejlesztésére.

*

Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány felhívása alapján szervezett új magyar hadsereg antifasiszta, demokratikus feladatok megoldására született. E hadsereg gyakorlati tevékenysége azt igazolja, hogy

112 Az angol repülőgépekről ledobott mágneses aknák következtében 1944 húsvétjától az ősz végéig kb. 200 vontató-, személyszállító és úszóhajó pusztult el. A matrózok állandó rettegésben várták, hogy hajójuk melyik pillanatban kerül az akna mágneses előterébe. A mágneses aknákat két méretben (460 és 760 kg-os), azonos szerkezettel alkalmazták. A mágneses erőtér változása hozta működésbe.

valóban mindent megtett a sajátosan katonai, az új magyar népi állam előtt álló célok megvalósítása érdekében.

A felszabadult magyar területeken alapvető feladatként jelentkezett a termelő munka beindítása. Az ország akkori gazdasági helyzete ezt nem csak megkövetelte, de akadályozta is. A magyar nép önfeláldozó, minden erejét megfeszítő munkájáról az e kort tárgyaló gazdaságtörténeti munkák plasztikus képet festenek. Kevés szó esett azonban arról, hogy az új magyar hadsereg minden erejével Magyarország újjépítése szolgálatában állott.

Nem volt célunk, hogy bemutassuk a hadsereg egészének az újjáépítésben betöltött szerepét, csupán arra törekedtünk, hogy felvázoljuk a hadsereg tevékenységének egy részét, amelyet az ország szárazföldi és vízi területeinek aknamentesítése során végzett. Az aknamentesítés jelentőségét növeli, hogy az életbiztonság megteremtése mellett hozzájárult a földosztáshoz, a mezőgazdasági termelő munka feltételeinek megteremtéséhez; a közúti forgalom megindításához; ipari célokra alkalmas robbanóanyag biztosításához, a romeltakarítási, bányászati munka megkezdéséhez.

Az újjáépítés minden résztvevőtől lemondást, gigászi erőfeszítést követelt. Ez katonáinkra is vonatkozott, elsősorban az aknakutatókra, tűzszerészekre, akik tevékenységük minden percében a halállal néztek szembe. A veszélyességet fokozta, hogy rossz technikai és anyagi ellátás mellett végezték társadalmilag szükséges munkájukat.

A magyar nép mindig szeretettel fog emlékezni az aknamentesítés során kapott szovjet, bolgár segítségre és azokra a magyar katonákra, akik életüket kockáztatva hozzájárultak a magyar újjászületéshez.

1. sz. melléklet

Az aknakutatás hősi halottai

	Név, rendfokozat	Elhalálozás	
		ideje	helye
1.	Ali János Gábor honvéd	1946. IV. 27.	Gyöngyösoroszi
2.	Amelza Ádám honvéd	1945. V. 22.	Nagybajom
3.	Andok István törzsőrmester	1947. III. 27.	Székesfehérvár
4.	Asztalos István szakaszvezető	1945. XI. 12.	Alsóregmec
5.	Bajzát József szakaszvezető	1945. VI.	Alsóregmec
6.	Bakó Gábor honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akadémia
7.	Bakó Lajos őrvezető	1946. III. 13.	Bajna
8.	Balogh Sándor Imre őrmester	1945. VI. 24.	Pálmonostor
9.	Barócsi Sándor szakaszvezető	1945. IX. 11.	Mérk
10.	Berkó István honvéd	1946. IV. 27.	Gyöngyösoroszi
11.	Blaskó István honvéd	1946. V. 9.	Budapest
12.	Blaskó József honvéd	1945. V.	Adony
13.	Bogyó András őrmester	1947. IV. 24.	Börgönd puszta
14.	Borbély János honvéd	1945. V. 5.	

	Név, rendfokozat	elhalálozás	
		ideje	helye
15.	Borsai István őrmester	1945—1946.	
16.	Bugyi István szakaszvezető	1946. V. 2.	Nagykőrös
17.	Csuty Lajos őrmester	1946. VII. 9.	Adony
18.	Daróczi Sándor szakaszvezető	1945. IX. 11.	Mérk
19.	Diriczi János törzsőrmester	1946. I. 17.	Mérk
20.	Dirják András honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akadémia
21.	Domonkos Gyula honvéd	1945. VI. 19.	Nagybajom
22.	Dorobina Antal szakaszevezető	1948. IX. 22.	Budapest
23.	Dudás Imre szakaszvezető	1945. VII. 25.	Szirma
24.	Egei Elek főtörzsőrmester	1948. I. 7.	Mesztegnyő
25.	Elhart István honvéd	1945. XI.	Tácz
26.	Előry István szakaszvezető	1948. III. 6.	Balatonfőkajár
27.	Erdélyi József őrvezető	1945. V. 15.	Szabadhidvég
28.	Faludi László őrvezető	1945. VIII. 3.	Hont
29.	Farkas Ferenc honvéd	1946. XI. 26.	Kápolnásnyék
30.	Fehér Antal őrmester	1945. IV. 27.	Feldelező
31.	Fekete József honvéd	1945. V. 23.	Nagybajom
32.	Fekete Károly honvéd	1945. VIII.	Füle
33.	Flórika Sándor őrvezető	1946. II.	Kaba
34.	Főcén Mihály szakaszvezető	1945. VII. 14.	Börgöndpuszta
35.	Fülöp István honvéd	1945. VI.	Börgöndpuszta
36.	Fülöp József honvéd	1945. VI.	Börgöndpuszta
37.	Gajdácsi László őrvezető	1945. XI. 22.	Mezőszentgyörgy
38.	Gál István törzsőrmester	1947. III. 27.	Budapest
39.	Gáti Bálint őrvezető	1945. VII.	Börgöndpuszta
40.	Gáty József dr. százados	1945.	Bécsikapu tér
41.	Geisel Pál honvéd	1946. III.	Tamási
42.	Gucsmann Gyula őrmester	1946. III. 12.	Székesfehérvár
43.	György József szakaszvezető	1946. XII. 2.	Budapest
44.	György Miklós honvéd	1945. IV. 27.	Feldelező
45.	Hacsi János honvéd	1945. VII. 25.	Szirma
46.	Harangozó Ferenc tizedes	1946. V. 7.	
47.	Hareuder (Hazenauer) János honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
48.	Horváth Albert honvéd	1945. VI. 7.	
49.	Horváth István tizedes	1946. X. 4.	Alsónémedi
50.	Horváth István tizedes	1946. XI. 1.	Budapest
51.	Horváth János honvéd	1946. IV.	Sopron
52.	Horváth Mihály tizedes	1946. VI. 5.	Balassagyarmat
53.	Horváth Sándor honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
54.	Husz János őrvezető	1945. VII.	Börgöndpuszta
55.	Jablonszky Pál szakaszvezető	1946. VI. 6.	Gárdony
56.	Jasper György őrvezető	1945. VI. 20.	Vokány vá.
57.	P. Józsa Imre alhadnagy	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
58.	Juhász Ferenc honvéd	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
59.	Juhász Géza honvéd	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
60.	Kállai Péter honvéd	1945. V. 29.	Gyermely
61.	Karaba János honvéd	1946. II. 25.	
62.	Karakas Mihály őrmester	1946. IX. 17.	Miskolc
63.	Kardos János törzsőrmester	1946. VII.	Szolnok
64.	Kása István tizedes	1945. IV. 27.	Feldebrő
65.	Kasza Mihály törzsőrmester	1945. XI. 27.	Gyoma
66.	Kaszás János tizedes	1946. VII. 15.	
67.	Kiss Dániel törzsőrmester	1946. XII. 4.	X. ker. Rend. kap.
68.	Kiss Imre honvéd	1946. VIII. 7.	Harsány

	Név, rendfokozat	Elhalálozás	
		ideje	helye
69.	Kiss József tizedes	1945. VIII. 29	Nagybajom
70.	Klemm Vilmos őrmester	1946. VIII.	Nagybérierdő
71.	Kompis György honvéd	1947. VI. 20.	Sárszentágota
72.	Id. Konrád Ferenc honvéd	1945. IV. 21.	Budafok
73.	Koshán László honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
74.	Kovács Béla őrmester	1947. VI. 20.	Sárszentágota
75.	Kovács Ferenc szakaszvezető	1947. XI. 12.	Bácsalmás
76.	Kovács Ferenc tizedes	1947. XI. 7.	Sopron
77.	Kovács Imre aknaszedő	1945. V.	Abda
78.	Kovács István honvéd	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
79.	Kovács István honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
80.	Kovács János honvéd	1946. IV. 1.	Fülek
81.	Kovács Miklós honvéd	1946. VI. 6.	Gárdony
82.	Kovács Zoltán szakaszvezető	1945. XI. 12.	Alsóregmec
83.	Köteles István honvéd	1946. IV. 27.	Gyöngyösoroszi
84.	Kővári Béla főtörzsőrmester	1946. VI. 6.	Gárdony
85.	Kövesdi János honvéd	1946. III. 13.	Bajna
86.	Kujbus György József őrvezető	1945. VII. 31.	Polgárdi
87.	Lagzi István honvéd	1945. IX. 25.	Csepel
88.	Lakatos János őrmester	1946. V. 2.	Nagykőrös
89.	Lédermajer Lajos törzsőrmester	1945. XI. 24.	Nagybajom
90.	Lengyel László törzsőrmester	1945. IX. 17.	
91.	Lieber József	1945. IV.	Győr
92.	Magyar József törzsőrmester	1948. IX. 25.	Debrecen
93.	Magyar Lajos őrmester	1945. V. 31.	Csurgó
94.	Malmos Ferenc honvéd	1945. VIII. 27.	Nagybajom
95.	Marek János szakaszvezető	1947. XII. 25.	Ferihegyi reptér
96.	Maurer János tizedes	1945. VII. 27.	Nagybajom
97.	Matul József őrmester		Adony
98.	Matyisz Kálmán őrvezető	1946. VII. 13.	Soroksár
99.	Maximus István honvéd	1945. XI. 4.	Mezőkeresztes
100.	Mayer Nándor szakaszvezető	1945. V. 29.	Gyermely
		1945. IX. 25.	Sérülésébe belehalt
101.	Mélykuti Mihály őrmester		
102.	Menyhárt János honvéd	1946. IV. 27.	Gyöngyösoroszi
103.	Mészáros György őrmester	1945. V. 22.	Nagybajom
104.	Mészáros Gyula honvéd	1946. VI. 18.	
105.	Meszterics István honvéd	1945. VIII. 4.	
106.	Meződi Károly szakaszvezető	1946. VII. 27.	Alsóregmec
107.	Miklós Lajos szakaszvezető	1945. VII. 20.	Esztergom
108.	Molnos Gyula alhadnagy	1948. I. 7.	Mesztegnyő
109.	V. Molnár József őrvezető	1945. VII.	Tácz
110.	Motill József őrmester	1945. V. 21.	
111.	Müller István honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
112.	Nagy Bálint p. a.	1945. X. 27.	Gyoma
113.	Nagy István hadnagy	1947. III. 27.	Székesfehérvár
114.	Nagy Kálmán tizedes	1945. VIII. 4.	
115.	Nagysági János hadnagy	1945. IX. 22.	
116.	Nemesfalvi Vendel tűzszerész	1945. IV.	Győr
117.	Nesz György honvéd	1945. VI. 20.	Vokány
118.	Neubauer Rezső tizedes	1946. IV. 25.	Székesfehérvár
119.	Nyiri József honvéd	1945. VIII. 3.	Hont
120.	Orbán Elek őrmester	1947. III. 27.	Székesfehérvár
121.	Orbán Ferenc szakaszvezető	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
122.	Oszlár Béla honvéd	1946. III. 2.	
123.	Őri József János őrvezető	1946. IV.	Sopron

	Név, rendfokozat	Elhalálozás	
		ideje	helye
124.	Padkorsák János honvéd	1945. VIII. 17.	
125.	Paksi István szakaszvezető	1946. IV. 26.	Törökbálint
126.	Pallagi Lajos őrmester	1945. V.	Székesfehérvár
127.	Papp Ferenc honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
128.	Papp István honvéd	1945. IX. 6.	Nagybajom
129.	Pék József szakaszvezető	1945. VII. 6.	Nagybajom
130.	Pelsőczi Pál tizedes	1946. IX. 10.	Nagytétény
131.	Pető Márton honvéd	1945. IV. 2.	Miskolc
132.	Pintér Ferenc honvéd	1945. VI. 20.	Vokány vá.
133.	Pisch József tiszthelyettes	1946. VI.	Tárkány
134.	Podvacsek János tűzszerész	1945. VII. 17.	Bácsa
135.	Polgár Ferenc honvéd	1946. IV. 25.	Székesfehérvár
136.	Pomázi Tibor őrmester	1945. X. 27.	Gyoma
137.	P. Posa Imre alhadnagy	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
138.	Rajnai Géza főtörzsőrmester	1947. III. 31.	Bolondvárpuszta
139.	Riba Lajos honvéd	1945. VIII. 29	Nagybajom
140.	Schnitz István őrvezető	1946. IV. 25.	Székesfehérvár
141.	Schneilner Rudolf őrvezető	1947. III. 28.	Zámoly
142.	Schrauf János honvéd	1945. VI.	Zámoly
143.	Somogyi József	1946. V.	Nagybajom
144.	Soós Sándor őrvezető	1945. VIII.	Polgárdi
145.	Soós József őrvezető	1945. V. 31.	Csurgó
146.	Sostorics Sándor őrmester	1947. III. 27.	Székesfehérvár
147.	Sörös Ferenc honvéd	1945. X. 18.	Hont
148.	Staub István honvéd	1946. V. 9.	Budapest
149.	Sümegi Sándor szakaszvezető	1945. VIII. 29	Nagybajom
150.	Sütő József szakaszvezető	1945. VII.	Börgöndpuszta
151.	Szabó Béla őrmester	1946. VI.	Kislőd (Farkasgyepű)
152.	Szabó Lajos törzsőrmester	1947. II. 7.	Vereb
153.	Szalay Dezső alhadnagy	1946. VII. 25.	Feldebrő
154.	Szalay Ferenc őrvezető	1945. XI. 27.	Iharosberény
155.	Szalai Vince honvéd	1945. XI.	Tácz
156.	Szántó Béla őrmester	1946. VI.	Farkasgyepű (Városlőd)
157.	Szécsi Dávid honvéd	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
158.	B. Szekeres László szakaszvezető	1947. III. 27.	Székesfehérvár
159.	Széki István (János) törzsőrmester	1946. V. 9.	Budapest
160.	Szemán Pál honvéd	1945. XI. 12.	Alsóregmec
161.	Szilágyi János tizedes	1947. II. 7.	Vereb
162.	Szilágyi Sándor honvéd	1945. VII. 15.	Székesfehérvár
163.	Szilvási Balázs tűzszerész	1946. II.	Soly
164.	Szurovcsák József őrmester	1945. VI. 19.	Nagybajom
165.	Tacsi Miklós honvéd	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
166.	Takács Lajos őrmester	1946. IV.	Sopron
167.	Tandler István őrvezető	1945. VII. 31.	Esztergom
168.	Tarcali Dezső honvéd	1946. III. 26.	Seregélyes
169.	Temesvári Dömötör A. főhadnagy	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
170.	Tóka Ferenc törzsőrmester	1945. VIII. 13	
171.	Tóth Ferenc őrvezető	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
172.	Tóth Gábor tizedes	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
173.	Tóth Kálmán törzsőrmester	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
174.	Tóth Lajos főhadnagy	1945. VI. 26.	Drávaszabolcs
175.	Trapp György honvéd	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
176.	Ugró József honvéd	1946. V. 2.	Nagykőrös
177.	Vágusz Jenő szakaszvezető	1947. III. 31.	Seregélyes

	Név, rendfokozat	Elhalálozás	
		ideje	helye
178.	Varga Mihály tűzszerész	1946. II.	Győr
179.	Végvári Ferenc őrvezető	1946. VI. 18.	
180.	Vékony László őrmester	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
181.	Vettoing Mihály honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
182.	Viglási István törzsőrmester	1945. V. 22.	Nagybajom
183.	Wandellár Ottó tűzszerész	1945. IV.	Győr
184.	Zalecker Lajos őrvezető	1945. VII. 31.	Esztergom
185.	Zsemler József honvéd	1945. IX.	Balatonfőkajár

ТИБОР ГЕЛЛЕРТ:

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОТРЯДОВ РАЗВЕДКИ МИННО-ВЗРЫВНЫХ ЗАГРАЖДЕНИЙ И ПИРОТЕХНИЧЕСКИХ КОМАНД НОВОЙ ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ В 1945—1947 ГГ.

Резюме

В последний период второй мировой войны территория Венгрии тоже стала ареной оперативных боевых действий. В ходе тяжелых боев была уничтожена большая часть экономических ресурсов, был парализован транспорт и сеть связь. Действующие войска обеспечивали свои боевые действия сооружением инженерных заграждений, постановкой минных полей. Под землю и на поверхность земли была заложена масса различных мин. Заминированные территории и после прекращения боев означали большую опасность для населения, а во многих местах препятствовали скорейшему началу восстановительных работ.

Разминирование территории нашей родины начали освободительные советские и болгарские войска, для которых это было специфично военной задачей. В эти работы включились также и части венгерской армии, организованные и обученные для разведки минно-взрывных заграждений.

Необходимость разминирования минных полей и удаления и обезвреживания неразорвавшихся снарядов подтверждается политическим и экономическим значением этой деятельности. На большей части сельскохозяйственных угодий нашей страны из-за опасности взрыва невозможно было ни начать раздел земли, ни приступить к возделыванию. Героическая деятельность разведчиков-пиротехников и подрывников дала возможность начать созидательный труд. Своей работой они спасли жизнь множества людей и большое количество материальных ценностей, и, применяя минно-взрывное имущество, содействовали уборке развалин и возобновлению работы на шахтах и рудниках.

Разминирование-траление наших водных путей — Дуная и Балатона — проводили матросы заново организованной венгерской речной флотилии. Их деятельность позволила вновь начать судоходство и рыболовство.

Разминирование минных полей и минно-подрывные работы требовали от миноразведчиков, пиротехников большой отваги, более того, во многих случаях им приходилось жертвовать своей жизнью. Деятельность наших разведчиков, специалистов по подрывному делу, которую они проводили со слабым снаряжением и в условиях плохой обеспеченности, вызвала большую признательность со стороны населения. Опасность их работы документируется такими фактами, что в обсуждаемый период в ходе этой деятельности пало смертью храбрых почти 200 солдат, и сотни солдат пострадали, получив тяжелые ранения, и стали инвалидами на всю жизнь.

Эта статья написана в память погибших, и с тем, чтобы воздать заслуженную честь оставшимся в живых миноразведчикам, пиротехникам, подрывникам, которые в большой мере содействовали началу новой жизни в нашей стране.

TIBOR GELLÉRT:

TÄTIGKEIT DER MINENSUCH- UND FEUERWERKERFORMATIONEN DER NEUEN UNGARISCHEN ARMEE IN DEN JAHREN 1945—1947

Resümee

In der letzten Periode des zweiten Weltkrieges ist auch Ungarn zum Kriegsgebiet geworden. Im Laufe der schweren Kämpfe ging ein großer Teil der wirtschaftlichen Kraftquellen des Landes zugrunde, Verkehrs- und Nachrichtennezt wurden lahmgelegt. Die Kampftruppen sicherten ihre Kampftätigkeit unter anderem durch technische Sperren, Minenfelder. Eine Unmenge von Minen wurden teils ober-, teils unterirdisch angelegt. Die verminten Gebiete bedeuteten auch nach Beendigung der Kampfhandlungen eine große Gefahr für die Bevölkerung und verhinderten an manchen Stellen den ehebaldigsten Beginn des Wiederaufbaus.

Die Entminung Ungarns — diese eigenartig militärische Aufgabe — haben die befreienden sowjetischen und bulgarischen Formationen begonnen. Später haben sich in diese Arbeit auch die zu diesem Zweck organisierten und ausgebildeten Formationen der neuen ungarischen Armee eingeschaltet.

Die Notwendigkeit der Entfernung der Minen und Geschoße beweisen auch ihre politische und wirtschaftliche Bedeutung. Auf einem großen Teil des landwirtschaftlichen Gebietes des Landes konnte wegen der Explosionsgefahr weder der Boden aufgeteilt, noch bearbeitet werden. Das heldenhafte Standhalten der Minensucher und Feuerwerker ermöglichte es, mit der produktiven Arbeit zu beginnen. Mit ihrer Tätigkeit haben sie Menschenleben und große Mengen von materiellen Werten gerettet. Und mit Sprengmaterial haben sie zu den Aufräumungsarbeiten und zum Beginn der Arbeit in den Bergwerken beigetragen.

Die Entminung der Gewässer des Landes — der Donau und des Plattensees — haben die Matrosen der neuorganisierten ungarischen Flußflottille durchgeführt. Ihrer Tätigkeit war ez zu danken, daß Schiffahrt und Fischerei wieder einsetzen konnten.

Die Minenräumung und Entschärfung erforderten von den Leuten heldenhaftes Standhalten, oft sogar das Leben. Ihre Tätigkeit, die sie mit mangelhafter Ausrüstung, bei spärlicher Versorgung verrichteten, hat ihnen große Anerkennung seitens der Bevölkerung verschafft. Wie gefahrvoll ihre Arbeit war, das beweist der Umstand, daß im besagten Zeitraum ungefähr 200 Soldaten dabei den Tod fanden und mehrere hundert schwere Verletzungen davontrugen und fürs ganze Leben zu Krüppeln wurden.

Die Studie will den noch lebenden, sowie den bereits toten Minensuchern und Feuerwerkern, die in großem Maße dazu beigetragen haben, daß im Lande das Leben wieder beginnen konnte, ein Denkmal setzen.

KÖZLEMÉNYEK

EGY 1848-AS HONVÉDZÁSZLÓ UTÓTÖRTÉNETE

KOVÁSSY ZOLTÁN

A honvédcsapatok 1849-es kapitulációja során Világosnál, Zsibónál, Borosjenőnél és másútt, valamint Munkács, Arad, Pétervárad, majd Komárom feladásakor több alakulat zászlóját — olykor csak a zászlórúdra tűzött szalagot — sikerült elrejteni. Az ily módon megmentett zászlókat az 1867-es kiegyezésig természetesen titokban rejtegették, hiszen őrzőikre súlyos börtönbünetést várt, ha az osztrák hatóságok a rejtegetésről tudomást szereztek. A kiegyezés utáni években az egyes megyék honvédegyletéhez egyre-másra futottak be a jelentések a megmentett és titokban megőrzött honvédzászlókról, amelyek végül is valamelyik közgyűjteménybe, megyei levéltárba, vagy múzeumba kerültek; többségüket a Nemzeti Múzeumnak adták át további megőrzésre. Ez a folyamat, ha az 1860-as évek végére elérte is csúcspontját, nem szakadt meg a századfordulóval sem. Egyre csökkenő számban, de előkerültek 1848—49-es hadi zászlók az 1920—30-as években, sőt az 1940-es évek elején is. Néhány családi ereklyeként őrzött 48-as zászlótól, zászlószalagtól pedig csak a felszabadulás utáni években váltak meg tulajdonosaik.[1]

*

1967-ben a Hadtörténeti Múzeum megvásárolt a Máramarosszigetről még az első világháború után Budapestre költözött Szilágyi Mihály özvegyétől egy erősen szakadozott és hiányos, szabványos 1848—49-es honvédszálót.[2] A hadtörténelem tárgyi emlékeiről, köztük a hadi zászlókról — az írásos emlékekkel ellentétben — közvetlenül rendszerint nem állapíthatók meg az eredetükre, történetükre utaló adatok, és azok sokszor csak igen hosszadalmas és körültekintő kutatással tárhatók fel. Zászlóemlékek esetében természetesen a legfontosabb annak

1 Az 1950—60-as években a Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményébe — többek között — a következő 1848—49-es zászlóemlékek kerültek be: az 1848—49-es délvidéki harcokban részt vett népfelkelő, v. nemzetőr alakulat zászlója (1958); a 9. honvédzászlóalj zászlójának foszlánya (1961); 2 db foszlány a 42. honvédzászlóalj zászlójából (1962); Bihar megyei nemzetőrzászló (1967); a 42. honvédzászlóaljnak Szabó József őrnagy, zászlóaljparancsnok őrizte foszlánya (1968); a prácsai nemzetőrök zászlószalagja (1969).

2 A zászló nyilvántartási száma: 0932/Zl.

a megállapítása, hogy az adott zászló mely alakulaté volt, és milyen ütközetekben hordozták azt. Az özvegy Szilágyi Mihálynétól a Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményébe került zászlóról kezdetben — Szilágyiné elbeszélése alapján — csupán annyit lehetett bizonysággal megállapítani, hogy egy Máramaros megyei, illetve máramarosszigeti 48-as honvédalakulaté volt, s a zászlót Szilágyi Mihály, nagyapjától, id. Szilágyi Jánostól örökölte. Id. Szilágyi János 1848—49-ben 16 éves ifjúként lépett be a honvédseregbe és részt vett Buda visszafoglalásában is. A kiegyezés után közjegyző volt Máramarosszigeten és aktívan tevékenykedett a megyei honvédegyletben. A máramarosi honvédek közül ő élt a legtovább; 1915-ben halt meg.[3] Özvegy Szilágyi Mihályné szerint a temetéskor id. Szilágyi János felravatalozott koporsóját a szóban forgó 48-as zászlóval takarták be, s a temetés után az ereklyét a Szilágyi család őrizte tovább.

*

A zászló eredetét és 1849-es történetét nem lehet hitelt érdemlően megállapítani, a rendelkezésünkre álló kevés korabeli dokumentum nem teszi ezt lehetővé. A legbiztosabb támpont — az alakulatot illetően — a zászló megmentője, Mandics Pál.

Mandics Pált, a 39. Don Miguel gyalogezred őrmesterét, Mészáros Lázár hadügyminiszter 1849. március elején nevezte ki századossá „Herczeg Woronieczky vadász karához".[4] A vadászcsapatok átszervezése után az 1. vadászezred 6. osztályának lett a parancsnoka. Ormai Norbert ezredes — a vadászezredek felügyelője — 1849. június 12-i, Kossuth kormányzóelnökhöz felterjesztett jelentéséből kitűnik, hogy az *1. vadászezred 6. osztálya* Mandics százados parancsnoksága alatt Zaránd megyében állomásozott,[5] Ormai ezredes néhány héttel később, 1849. június 1-én azt jelentette Kossuthnak, hogy az 1. vadászezredből 5 osztály Magyarországon, 1 osztály pedig Erdélyben működik.[6] Az Erdélyben állomásozó osztály a Mandics százados vezette 6. osztály volt, amely a szabadságharc végnapjaiban Bem seregének kötelékében harcolt.

A dévai kapitulációval az 1. vadászezred 6. osztályának harci útja is véget ért, de a cári csapatoknak Déván átadott 12 honvédzászló között[7] nem volt ott az alakulat zászlója, azt ugyanis Mandics százados a fegyverletételkor a derekára csavarva megmentette.[8] Ennek tényét több adat tanúsítja. A kiegyezés utáni évtizedekben a máramarosi újságok ismételten megemlékeztek a „Mandics Pál által a csatából megmentett" zászlóról.[9]

Mandics a fegyverletételkor megmentett zászlót — nincs okunk két-

3 Máramaros, 1915. december 19.
4 Közlöny, 1849. március 4.
5 Kriegsarchiv. Wien: Feldachten der ung. Siebenb. Armee, 1849., Fasc. VI. Nr. 10—11 Közli: Hadtörténelmi Közlemények, 1933., 105—110. o.
6 Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok, 37/304. sz.
7 *Kővári László:* Erdély története 1848—49-ben, Pest, 1861., 270. o.
8 Máramarosi Lapok, 1893. március 5.
9 Uo. 1895. március 17., 1898. október 9., 1899. március 19., 1900. március 18.

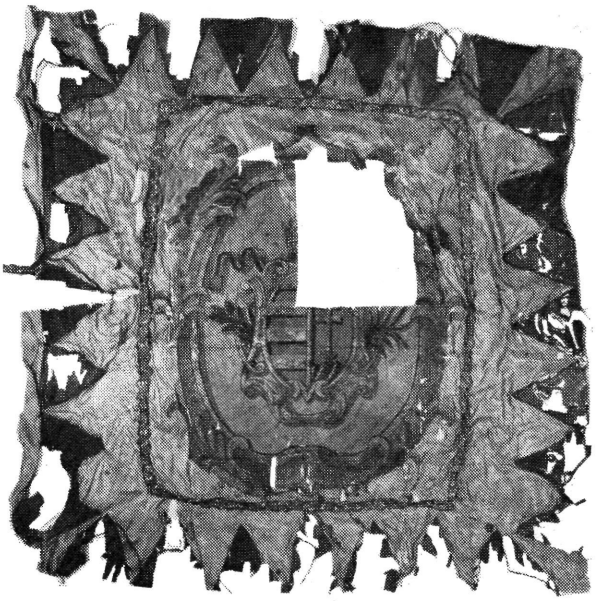

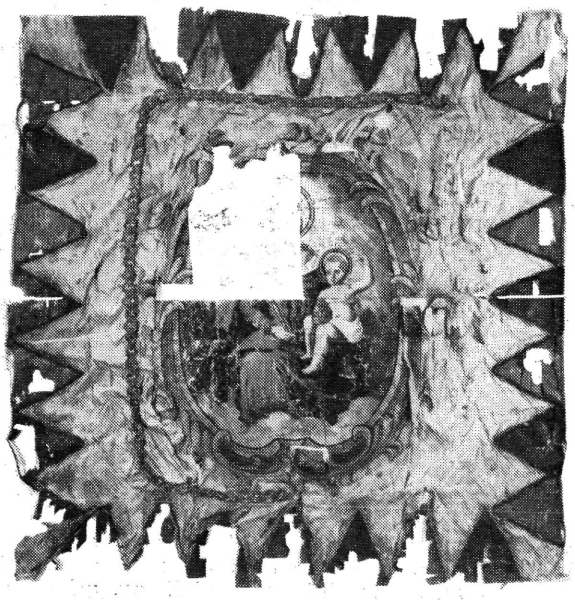

Az 1. vadászezred
6. osztályának zászlója.

A Josefstadtból 1856. július 14-én szabadult 48-as honvédtisztek egy csoportja. Az álló sorban az első Mandics Pál (Az eredeti fénykép Mandics unokája, a Budapesten élő Mandics Béla ny. gyógyszerész tulajdonában van.)

ségbe vonni, hogy saját alakulatának zászlóját mentette meg — sok viszontagság közt vitte haza Máramarosba.[10]

*

Mandics a szabadságharc bukása után visszatért szülőfalujába, a Máramaros megyei Hosszúmezőre. Vadászosztálya megmentett zászlójának további elrejtésére, illetve megőrzésére egy igen ötletes módot gondolt ki. A zászlót „... hogy az ellenség kezétől az utókor számára megvédhesse, egy keretbe foglaltatta azt oly formában, hogy csak szűz Máriának képe, ölében a gyermek Jézussal, volt látható. Tudva van ugyanis, hogy e honvéd zászló egyik lapján az ország címere, a másik lapon pedig az ország védanyja volt. Ez a kép, mint szentkép őriztetett a hosszúmezei gör. kath. templomban."[11] Az elrejtés módját egy másik adat oly módon motiválja, hogy hazatérése után Mandics „... bevitte a nyeléről levett zászlót a hosszúmezei orosz templomba s ott a Mária kép háta megé bedugta."[12]

Az 1848—49-es 1. honvéd vadászezred Máramarosszigeten alakult 6. osztályának zászlója szentképnek „álcázva" 18 évig függött háborítatlanul a hosszúmezei görög katolikus templomban. E különösen becses szentkép titkát ugyanis Mandics, akit hazatérése után hamarosan elfogtak, hadbíróság elé állítottak és bebörtönözték, híven megőrizte. De nem fedték fel a titkot azok sem, akik segédkeztek Mandicsnak a zászló elrejtésében.

A zászlónak 1867-ig szolgált rejtekhelyül a hosszúmezei templom. A politikai viszonyokban a kiegyezéssel bekövetkezett enyhülés ugyanis lehetővé tette, hogy a zászlót nyíltan őrizzék tovább, és az megbecsült nemzeti ereklyeként emlékeztessen az 1848—49-es szabadságküzdelemre és annak máramarosi hőseire.

1867-ben a Máramaros megyei Levéltár zászlógyűjteménye „egy nevezetes honvédzászlóval szaporíttatott", ekkor ugyanis Mandics Pál, „ki e zászlót oly hűséges gonddal őrizte meg, visszavevén azt, egy nyélre alkalmazva, további megőrzés végett s míg reá újabb szükség lenne, a megye gondviselésére bízta."[14]

Az 1. vadászezred 6. osztálya zászlójának utótörténete szorosan kapcsolódik az 1861-ben alakult, de nyíltan és tevékenyen csak a kiegyezés után működő Máramaros Megyei Honvédegylet történetéhez. A máramarosi honvédegylet, amely oly sokat tett az 1848—49-es forradalom és szabadságharc emlékének megőrzéséért és helyi hagyományainak ápolásáért, érthető módon, rendkívül nagy becsben tartotta a Mandics Pál megmentette honvédzászlót. E zászlót az évek múlásával egyre inkább a szabadságharc közös helyi ereklyéjének tekintették a máramarosi veteránok, függetlenül attól, hogy 1848—49-ben melyik honvédalakulat soraiban küzdöttek, és egyre jobban elvesztette

10 Máramaros, 1867. május 16.
11 Máramaros, 1867. május 15.
12 Uo. 1877. január 31.
13 Mandics százados 1856. július 14-ig Josefstadtban raboskodott.
14 Ua. mint a 11. sz. jegyzet.

jelentőségét az a tény, hogy e lobogó alatt az 1. vadászezred 6. osztályának katonái harcoltak annak idején. Mindamellett továbbra is csak úgy emlegették: „a Mandics-féle zászló", ami tanúsítja, mennyire összeforrt ez a szabadságharcból származó ereklye Mandics százados személyével.

Az 1860-as évek végétől Máramarosszigeten nem zajlott le szinte egyetlen olyan március 15-i vagy október 6-i ünnepség sem, amelyen a veterán honvédek ne a Mandics-féle zászlóval vettek volna részt.

1868. március 15-én, a pesti forradalom 20. évfordulóját ünnepelve, a máramarosszigeti római katolikus templomban összegyűlt 48-as veteránok az aradi vértanúkról is megemlékeztek. „Az oltár előtt felállított számtalan gyertya által körzött s 13 honvédtiszt által körülállt ravatalon — hangzik a korabeli tudósítás — az 1-ső honvéd vadász zászlóalj lobogója nyugodott, mely míg büszkén mutatta a csaták zivatarában ragyogó három színét oly csendesen függött itt alá a koporsó sötét takarójára."[15]

Harminc évvel később, 1898-ban, az 1848. március 15-i forradalom 50. évfordulója alkalmából a máramarosszigeti Vigadóban megtartott ünnepélyen, „az öreg honvédek Várady Gábor vezetése alatt foglaltak helyet a dobogón. A Mandics-féle honvéd lobogó is velük volt."[16] Ugyancsak „a régi lobogó alatt" és Várady Gábor honvédegyleti elnök vezetésével vettek részt a máramarosi veterán honvédek az 1898. október 6-i requiemen is.[17] A 48-as szabadságharc máramarosi veteránjai ugyan évről évre egyre kevesebben, de „a Mandics Pál által a csatából elhozott harci lobogó alatt" felsorakozva ünnepelték meg március 15-ét 1899-ben és 1900-ban is.[18] Az 1906. március 15-i megemlékezésen a Vigadóban, ahol Várady Gábor honvédegyleti elnök betegsége miatt már nem lehetett jelen, „az agg honvédek Szilágyi János közjegyző vezetése mellett, régi harci lobogójukkal vettek részt."[19] A március 15-i ünnepségeken — szinte évtizedekig — Kozicska György 48-as veterán őrmester volt a Máramaros Megyei Honvédegylet tiszteletbeli zászlótartója, tehát ő hordozta a Mandics-féle zászlót, jóllehet nem az 1. vadászezred 6. osztályában szolgált 1849-ben. Kozicskáról, akinek arca nagyon hasonlított az öreg Kossuthéra, 1905. december 28-án bekövetkezett halálakor, nekrológjában is megemlítették: „Minden március 15-én büszkén lobogtatta az öreg honvédek zászlaját."[20]

A zászló természetesen nemcsak a március 15-i és október 6-i ünnepi megemlékezéseken szerepelt, hanem egyéb alkalmakkor is jelen volt. Az 1877 januárjában a 48-as honvédek tiszteletére a vármegyeháza nagytermében rendezett bálról szóló tudósításban olvas-

15 Máramaros, 1868. március 25. — A Mandics-féle vadászcsapatnak itt egy téves hadrendi megnevezése szerepelt. A tanulmány szerzője 1970-ben a máramarosszigeti templomban látta is ezt a koporsót.
16 Máramarosi Lapok, 1898. március 17.
17 Uo. 1898. október 9.
18 Uo. 1899. március 19., 1900. március 18.
19 Uo. 1906. március 22.
20 Máramaros, 1906. január 1.

hatjuk: „Ott lengett a Kossuth képe felett az a kis nemzeti színű zászló is, melyet Mandics Pál... mentett meg a forradalomból..."[21]

Az 1894. március 20-án Turinban elhunyt Kossuth Lajosnak április 1-én hatalmas részvét mellett lezajlott budapesti temetésén a Máramaros Megyei Honvédegyletet négytagú küldöttség képviselte, „és pedig az egyesület birtokában levő 1848—49-iki honvédzászló alatt..."[22]

Az 1890-es évek végétől a zászlóval egyre több alkalommal vonultak ki temetésre a még életben levő 48-as máramarosi veteránok, hogy megadják vele a végtisztességet elhunyt bajtársaiknak. Szinte hagyományos szokássá vált Máramarosszigeten, hogy az élők sorából kilépett 48-as honvédek koporsóját a Mandics-féle zászlóval takarták le. Ilyen aktusra már az 1890-es évek előtt is több alkalommal sor került. Ez a zászló borította az 1878. május 4-én elhunyt Kovássy Albertnek, a 10. honvédzászlóalj századosának és utolsó parancsnokának a koporsóját is. Temetésére kivonult a Máramarosszigeten állomásozó m. kir. 33. honvédzászlóalj egész tisztikara és díszszakasza is.[23]

1893. február 27-én, 80 éves korában meghalt a zászló megmentője, Mandics Pál százados, aki a kiegyezés után felállított m. kir. honvédségben is szolgált 1870. november 25-ig, amikor betegsége miatt szolgálaton kívüli viszonyba helyezték.[24]

Az elhunytról „Egy vitéz honvéd" címmel jelent meg nekrológ az egyik máramarosi újságban. „Legszebb emlékei közé tartozott az a lobogó — írta Mandicsról a lap —, melyet 49-ben a csatából derekára csatolva mentett meg, s mely ma is Máramaros megye levéltárában őriztetik."[25] Mandics temetésén — amelyre természetesen kivitték az 1848—49-es 1. vadászezred 6. osztályának zászlóját is — a régi bajtársak nevében Breznay Pál mondott gyászbeszédet. Hadd idézzük fel teljes egészében ezt a régi bajtárs elvesztése miatt érzett őszinte fájdalmat tükröző búcsúztatót, amely a legnagyobb elismerés hangján méltatja az alakulat zászlóját megmentő Mandics százados érdemeit.

„Szeretett honvédbajtársaim! Tehát ismét kidőlt amúgy is nagyon meggyöngült sorainkból egyik bajtársunk, Nemes-Mileticsi Mandics Pál, 1848/49-iki honvéd vadászezredbeli százados és zászlóaljparancsnok, kinek gyászos koporsója fölött elborult lélekkel állunk... Ti mindnyájan ismertétek őt, nem szükséges előttetek bővebben fejtegetni hadi, hazafiúi érdemeit. Nem mellőzhetem azonban hallgatással azon kimagasló vitézségét, mellyel rajta kívül kevesen dicsekedhettek, hogy zászlóját, melynek a csaták terén vezetője, parancsnoka volt, a szabadságharc leverése után sem engedte ellenség kezére jutni, hanem élete, szabadsága kockáztatásával megmentette azt. S ezen zászló, mint vitézségének, hazafiúi hűségének elévülhetetlen bizonyítéka, itt lebeg koporsója fölött; emeli a halotti tisztességtétel fényét, nem csak

21 Uo. 1877. január 31.
22 Uo. 1894. március 28.
23 Uo. 1878. május 8. — Kovássy Albert a tanulmány szerzőjének dédnagyapja volt.
24 Magyar királyi honvédtiszti és tisztviselői névkönyv. 1875. Budapest, 1875., 45. o. — Szürke gránitból készült síremléke ma is áll a máramarosszigeti temetőben. Felirata: *„Itt nyugszik nemesmileticsi MANDICS PÁL 1848/49-iki honvéd zászlóalj parancsnok."*
25 Máramarosi Lapok, 1893. március 5.

az ő, hanem mindenik bajtársa elhalálozása alkalmával. Ő tette lehetővé, hogy mindenikünk az imádott háromszínű harci lobogó alatt tehesse meg utolsó földi útját..."[26]

Mandics Pál honvédszázados emlékét megőrizte és őrzi ma is, vadászosztályának 1849-ben megmentett zászlója, de az utókor kegyelete is. Ennek bizonysága az a gránitoszlop is, amelyet szülőfalujában, a Máramarosszigettől 10 km-re fekvő, többnemzetiségű Hosszúmezőn 1907-ben Mandics Pál és a község másik szabadsághőse, a forradalmi magatartása miatt 1856-ig Josefstadtban raboskodó Bogdány Mózes emlékére és tiszteletére emeltek. Az emlékoszlop felavatási ünnepségén Kovássy Zoltán[27] igazgató egyaránt méltatta Bogdány Mózes, valamint a szabadságharc számos ütközetét végigküzdő Mandics Pál érdemeit, az utóbbinál kihangsúlyozva, hogy „Erdélyből ő hozta haza a máramarosi önkéntes honvédek golyótépte zászlaját."[28] Az emlékoszlop leleplezéséről közölt hírlapi tudósítás úgy emlékezett meg Mandicsról, mint aki „Bem tábornok legmeghittebb embere volt..." és aki „Fejérvár vívásánál jelentékeny szerepet vitt."[29]

A „Bogdány Mózes és Mandics Pál 1848/49. évi hős honvédek emlékére" feliratú emlékművet Hosszúmezőn, a főút mellett azzal az 1800-ban, orosz mesterek építette templommal átellenben állították fel, amely oly sokáig menedéket nyújtott Mandics százados vadászosztálya zászlójának. A gránitoszlop ma is ott áll,[30] őrizve a község két kimagasló 48-as szabadsághősének emlékét, hirdetve tetteiket és egyben tanúsítva: a Román Szocialista Köztársaság tiszteli és megbecsüli a magyar nép forradalmi és szabadságharcos hagyományait.

1906. november 7-én a még életben levő 48-as máramarosi veteránok, Bernáth József őrmester, Czébel János hadnagy, Ferenczy István tüzér tizedes és Szilágyi János gyalogos tizedes, felkeresték ötödik bajtársukat, a nagybetegen fekvő Várady Gábort, a honvédegylet elnökét. A látogatás során „föleleventették a megkopott, golyóktól átlyukasztott zászló történetét..." és együttesen „elhatározták, hogy a 48-as zászlót és a szabadságharcra vonatkozó iratokat a líceum múzeumában helyezik el. Az erről felvett jegyzőkönyvet Várady Gábor még saját kezűleg írta alá."[31] A nemes szándék, hogy a még élő 48-as honvédek a féltve őrzött szabadságharcos ereklyét, a Mandics-féle zászlót a helybeli református líceum múzeumának átadják, tehát a fiatalok őrizetére bízzák, nem tudni milyen okból, végül is nem valósult meg. Ebben talán közrejátszott az is, hogy az említett látogatás után öt nappal, 1906. november 12-én elhunyt Várady Gábor is. Temetésén már csak négy máramarosi 48-as veterán vehetett részt, akik magukkal vitték „a tépett, régi zászlót, hogy meghajtsák a hős dandárnok koporsója előtt."[32]

26 Máramaros, 1893. március 8.
27 A tanulmány szerzőjének nagyapja volt.
28 Máramaros, 1907. május 30.
29 Máramaros megye, 1907. május 24.
30 A tanulmány szerzője 1972-ben Máramarosszigeten járva arról értesült, hogy Hosszúmezőn az emlékoszlopot 1970-ben visszaállították a régi helyére.
31 Máramaros, 1906. november 15.
32 Uo.

Az utolsó 48-as máramarosi honvéd, akit már nem kísérhettek ki sírjához bajtársai, és akinek koporsóját a gyászoló hozzátartozók utoljára borították be a Mandics-féle zászlóval, id. Szilágyi János volt. Mint már említettük: 1915-ben temették el. Ezután 62 esztendeig fia, majd unokája őrizte a zászlót, napjainkban pedig, a népünk szabadságharcos ereklyéinek kijáró kegyelettel és megbecsüléssel, a Hadtörténeti Múzeum.

Az elmúlt közel egy és egynegyed században oly sok viszontagságon átment zászló hajdan fehér brokátanyaga az idők során megfakult, elhasználódott. Különösen megviselt a 115 × 110 cm-es nagyságú zászlólap szegélyrésze, amelyet mindegyik oldalon 7—7, váltakozva pirosra, illetve zöldre festett háromszög, ún. lángnyelv alkot. Ép lángnyelv alig van, jó néhány pedig az alapanyaggal együtt kiszakadt, illetve kitöredezett a zászlólapból. A zászlólap közepére festett koronás magyar címernek, illetve a másik oldalon a Mária-ábrázolásnak mintegy 1/4-e hiányzik. Valószínűleg csak a szabadságharc után varrták a zászlóra a címert, valamint a Mária-ábrázolást téglalap alakban keretező kb. 3 cm széles ezüst paszományt. Ez a paszománykeret más szabványos honvédzászlón nem alkalmazott, sajátos díszítés. A paszománykeret egyébként csak a címer körül teljes, a szűzmáriás oldalon egy része már leszakadt. A zászló tehát restaurálásra szorul, amit a Hadtörténeti Múzeum — mihelyt arra módja lesz — feltétlenül el is fog végeztetni, mert szent kötelességének tartja, hogy a magyar nép forradalmi és szabadságharcos múltjának fennmaradt ereklyéit, köztük az 1848—49-es 1. honvéd vadászezred 6. osztályának becsülettel hordozott zászlóját, az elkövetkező századokra is megőrizze.

AZ EGYETEMI TÁNCSICS MIHÁLY-ZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA ÉS FŐBB DOKUMENTUMAI[1]

PETŐCZ PÁL

1.

Az egyetemi Táncsics Mihály-zászlóalj 1944. november második felében alakult a különböző egyetemek és főiskolák korábban nemzetőri zászlóaljainak, majd 1944 novemberében ezek megszüntetése után a belőlük szervezett KISKA-alakulatok személyi állományának egy részéből, illetve azokból az 1922—1927-es születésű egyetemi hallgatókból (néhány középiskolásból), akik különböző úton-módon a zászlóalj létéről tudomást szereztek, ott jelentkeztek és felvételt nyertek.

A Táncsics-zászlóalj felállításához mintegy bázisul szolgált a tudományegyetemi nemzetőrség, amely az egyetemi levente szervezetek (orvosi kar, bölcsészettudományi kar, jogi kar) 1943-ban történt egyesítése révén létrehozott tudományegyetemi levente zászlóaljból nőtt ki, s alakult nemzetőrséggé 1944. szeptember—októberben Várhelyi József végzős orvostanhallgató vezetése alatt.

Az egyetemi nemzetőrségnek mintegy 100 tagja volt, és az a cél vezette őket: megtagadni a nyilasok és németek katonai intézkedéseit, mindenképpen elkerülni — ha kell, fegyveres ellenállás útján is — a Németországba való hurcolást. Ezek a törekvések és szándékok egyelőre még csak azokból az igen laza, de igen szélesen értelmezendő baloldali kapcsolatokból táplálkoztak, amelyekben legnagyobb súllyal a népiesek hatása és a Győrffy-kollegistákkal való kapcsolat, s ezen a talajon kibontakozó németellenesség esett latba. A gyorsan pergő

1 Ez az írás egy készülő nagyobb munka *vázlata* — ahogy azt címe is kifejezi. Hogy közreadtam, s szakfolyóiratban, ezt az indokolja, hogy történetírásunk még nem szólt a zászlóalj hiteles történetéről, holott egy alaptalanul mellőzött, s méltatlanul elfeledett, s egyedeiben társadalmunk életében ma is jelentős szerepet betöltő társaságról van szó. Ez a munka koncepciójában és felépítésében megegyezik azzal az értékeléssel, amit 1972 februárjában a Hadtörténelmi Intézet felkérésére mintegy 80 általam gyűjtött visszaemlékezés, s mint a zászlóalj egykori tagja személyes tapasztalataim, valamint korabeli eredeti fényképek, naplók és dokumentumok alapján készítettem, s amely aztán egyik alapját képezte annak a vitának, megbeszélésnek, melynek során 1972 októberében a Partizán Szövetség a zászlóaljat ellenállási alakulatként elismerte.

A vázlathoz mellékelt főbb dokumentumokkal szintén az olvasó jobb tájékozódását kívánom szolgálni. Hiteles másolatról készült sokszorosított szövegük a Táncsics-zászlóalj néhány tagjától felvett visszaemlékezések függelékeként az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívumában található.

események október 15-e után világossá tették, hogy komolyabb baloldali összeköttetés nélkül a csoport nem tarthatja magát, nem kerülheti el a Németországba való hurcolást. Várhelyi Józsefnek 1944. október végén sikerült felvennie a kapcsolatot a Magyar Fronttal — személy szerint Sólyom Lászlóval, akitől a Táncsics-zászlóalj kiépítésére kapott megbízást, azzal az ígérettel, hogy a Magyar Front további embereket, valamint fegyverbeszerzésre pénz küld a zászlóaljnak. Kapcsolat alakult ki a Magyar Diákok Szabadságfrontjával, személy szerint Kiss Sándorral is.[2] Az egyetemi zászlóalj (később a Táncsics-zászlóalj) pl. már ekkor, a nyilas hatalomátvételtől kezdve, rendszeres őrséget adott a Frigyesi professzor által vezetett nőgyógyászati klinikának, amely több száz üldözöttet fogadott be, s akik (mintegy 300-an) minden bántódás nélkül érhették meg a felszabadulást.

A tudományegyetemi zászlóaljhoz hasonló törekvések fogták össze 1944 októberében a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara (Szerb utca) nemzetőrségének (később egyetemi felderítő zászlóalj néven szerepelt) személyi állományát is Láng Kálmán harmadéves közgazdász hallgató [későbbiekben Szentpétery (Láng) Kálmán] vezetésével, aki dr. Ries Istvánnal tartotta már ebben az időben a kapcsolatot.[3] A tudományegyetemi nemzetőrség tagságához hasonlóan, e kollektíva is — már október végén — meggyőződhetett arról, hogy olyan alakulatban tevékenykednek, amely a rendszerrel szemben áll. Október 15-től Szentpétery (Láng) Kálmán utasítására az egyetemet zárva tartották a nyilasok előtt, akiknek mindenféle belső ellenőrzést megtiltottak. Ha razziák veszélye fenyegetett, megerősítették az őrséget stb. Ez lehetővé tette pl. ellenállási röplapok sokszorosítását, hamisított anyakönyvi kivonatok készítését. Köztudott volt ugyanis, hogy a századirodán bemondás alapján lehet igazolványt szerezni a személyi adatok minden különösebb igazolása nélkül. Ily módon KISKA-igazolványt olyanok is kaptak, akik egyébként soha nem szolgáltak az alakulatban. Az így szerzett igazolvány a rendszer üldözötteinek csaknem december közepéig biztonságot jelentett.

A közgazdász század személyi állományának egy jelentős része 1944. december első felében csatlakozott — Szentpétery (Láng) Kálmánnal az élen — Várhelyi József alegységéhez, és a kialakult Táncsics-zászlóalj egyik századának zömét alkotta.

2 E kapcsolatokat — a visszaemlékezéseken túl — Sólyom László nyilatkozata, valamint a MADISZ Titkársága által kiállított igazolvány tanúsítja. A Szabad Élet Diákmozgalom vezetőinek 1946. február 22-én kelt előterjesztése a miniszterelnökhöz, amelyben ellenállási tevékenységük elismerését kérik, szintén megemlékezik a zászlóalj fegyveres ellenállási tevékenységéről.

3 Dr. Szentpétery (Láng) Kálmán 1972. február 9-én részletes szóbeli visszaemlékezést adott, amit előtte szó szerint feljegyeztem. Sajnos, pár hónap múlva, tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt a szöveget kézjegyével hitelesíteni már nem tudta, 1946-ból fennmaradt levél alapján azonban a Ries Istvánnal való kapcsolatra következtetni tudunk. Visszaemlékezésében, amelynek hitelességét egyes részleteiben más úton is igazolni tudtuk, dr. Szentpétery (Láng) Kálmán többek között az alábbiakat mondotta: „A Magyar Függetlenségi Fronttal személyesen kapcsolatban nem voltam. Személyes kapcsolatom volt dr. Ries Istvánnal, aki az ellenállási mozgalom egyik tagja volt. Ő tájékoztatott azokról az eseményekről, melyek az ellenállás kibontakoztatása érdekében történtek, mindig név nélkül."

Egyénileg, de barátok, illetve egyéb kapcsolatok révén más egyetemekről is jöttek fiatalok a zászlóaljhoz.

A Táncsics-zászlóalj végső szervezeti formáját 1944. december első hetében érte el, amikor is a Collegium Medicumban (Köztelek utca) lakó III., IV. és V. éves orvostanhallgatókat a nyilas rendszer Németországba telepítette, s az így üressé vált Collegiumot a zászlóalj minden felsőbb hatóság tudta nélkül birtokba vette. December 6-tól a zászlóalj személyi állományának zöme (mintegy 300—400 fő) a Collegiumban aludt, csak egy kisebb része (kb. 80—100 fő), főleg helyhiány miatt, töltötte az éjszakát a saját otthonában, de a rákoshegyi akció után ezek is az elhelyezési körletben aludtak.

Az ilyen körülmények között szerveződött Táncsics-zászlóalj parancsnoka Várhelyi József volt, helyettese pedig Monostori József (jelenlegi hollétét nem ismerjük) végzős orvostanhallgató, aki 1945 tavaszán az MKP VIII. kerületi pártszervezetének egyik funkcionáriusa volt.

A zászlóalj három századból állt. Az I. század parancsnoka Székely Tamás (1947-ben disszidált, jelenleg Svájcban él), a II. és III. század parancsnokaira vonatkozóan még nagyon ellentmondóak az adataink.[4]

A Táncsics-zászlóalj — személy szerint Várhelyi József — összekötők útján közvetlen kapcsolatot tartott fenn a magyar ellenállás vezetőivel, s egészen december hó végéig a Magyar Front (személy szerint Sólyom László) közvetlen irányítása alatt állt. Erről a kapcsolatról a többi parancsnok, illetve a személyi állomány nem, vagy csak sejtés formájában tudott. A Magyar Front vezetői a Táncsics-zászlóaljat a tervezett fegyveres felkelés egyik fontos gócaként tartották számon.

December végén a kapcsolat megszakadt.

2.

A Táncsics-zászlóaljban a felnövekvő fiatal értelmiségi nemzedéknek szinte minden rétege képviselve volt: orvostanhallgatók, közgazdászok, mérnökök, mezőgazdászok, bölcsészek, képzőművészek, jogászok, sőt teológus is akadt, de szolgáltak az alegységben olyan katonák is, akik közvetlenül a bevetés előtt szöktek meg a Horthy-hadseregből (Lévárról, Jutasról). Voltak a zsidótörvények rendelkezései alá tartozó fiatalok, akik a gettóból, vagy a nyilasoktól szöktek meg, sőt akadtak olyanok is, akiket a Gestapótól szabadított ki a

4 Azt bizonyítottnak látjuk, hogy a II. század parancsnoka Bakos Géza volt. 1942-ben végezte az egyetemet, általános mérnöki szakon. Behívták katonának és kivitték a frontra. A II. tüzérosztálynál szolgált, 1944 őszén már hadapródőrmesteri rendfokozata volt. 1944 októberében alakulatától megszökött és december elejéig bujkált. Ekkor sikerült felvennie a kapcsolatot a Táncsics-zászlóaljjal, ahol azonnal századparancsnoki kinevezést kapott. Szerepe azonban főleg a kiképzés irányítására szorítkozott. A zászlóalj rákoshegyi akciójában nem vett részt, röviddel előtte ugyanis katonai kiképzés alkalmával gránátszilánktól megsebesült.
A zászlóalj fennállásának legutolsó heteiben Nagy Tibor is századparancsnok volt.
A III. századra vonatkozó adataink még nagyon gyérek és hiányosak.

zászlóalj.[5] Az alakulat személyi állományának valamennyi tagja tudatában volt annak, hogy a Táncsics-zászlóalj mint olyan, azért alakult, hogy szabotálja a nyilasok és a németek katonai rendelkezéseit, a bevonulási kötelezettséget, a nyugatra hurcolást, de vállalta a fegyveres akciókat is.

A zászlóaljból senki sem akart a Vörös Hadsereg ellen harcolni — a nyilasok ellen viszont igen. A zászlóalj fegyelmezettségét, elszántságát, az együvétartozás tudatának növekedését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a vecsési, illetve a rákoshegyi kivonulás előtt mindenkinek módjában állt megszöknie, a szabadságolásról mégis mindenki visszatért, s Rákoshegyen fegyelmezetten követte a parancsnokság utasításait. Ez a tény, valamint a visszaemlékezések elemzése igazolja az alakulat volt parancsnokának azt a határozott kijelentését, miszerint a zászlóalj a fegyveres felkelés idejére hadrafogható lett volna.

3.

A zászlóalj — vegyes összetétele ellenére — (itt említjük a szociális származás széles szóródását is) már a kezdet kezdetén egységes volt a németellenességben, a nyilasok gyűlöletében, s abban a felismerésben, hogy a németbarátság és az annak következményeként kibontakozó nyilas uralom katasztrófába dönti az országot. (Azt a 4—5 embert, akik jobboldali beállítottságúnak mutatkoztak, elszigetelték, illetve eltávolították a zászlóaljból.)

Az egyetemi és főiskolai ifjúság radikalizálódása 1944. március 19-e, a német megszállás után gyorsan növekedett. A korábban még kétségtelenül meglevő remények az angolszász orientációban, hirtelen szétfoszlottak, s erőteljesebben kibontakozott az az irányzat, amely a német iga lerázását a szovjet csapatokkal való együttműködéstől várta. A Horthy-klikkbe vetett még tapasztalható illúziók teljes szétoszlását 1944. október 15-e jelentette.[6]

Az egyetemi ifjúság radikalizálódását, balra tolódását — ahogy ezt a visszaemlékezések tanúsítják — elősegítették az 1944 nyarán ren-

5 Bizonyíthatóan két személyről tudunk, akiket a zászlóalj a hivatalos katonai szervek megtévesztése révén, a Gestapótól szabadított ki. Több, a zsidótörvények sújtó rendelkezései alá tartozó fiatal menedéket talált a zászlóaljban. Számarányuk a visszaemlékezők becslése szerint kb. 8—10% lehetett. A zászlóalj egyik századparancsnokának apját alegységünk járőre szabadította ki a nyilasok kezéből és rejtette el az egyik táncsicsos családjánál.

6 A diákifjúság e radikalizálódó táborának hangulatát jól tükrözi a Magyar Diákok Szabadságfrontjának 1944. november 7-én megjelent kiáltványa, melyben így mondanak ítéletet a Horthy-korszak 25 évéről: „A restaurációs negyedszázad minden politikai garnitúrája leszerepelt. Amint a tények mutatták, a környező utódállamok sokkal fiatalabb politikai vezetősége is magasan felette állt a sokat dicsért, évszázados gyakorlatú magyar politikai képességeknek, mert azok eredményes harcot tudtak folytatni demokratikus jövőjükért a fasiszta nemzetiszocialista imperializmussal szemben... A rendszer bukása törvényszerű volt, nem tudta és nem akarta megszervezni népünket a demokrácia érdekében és így nem tudta és nem akarta megvédeni a német fasiszta törekvésekkel szemben sem. A sokat elodázott döntő pillanatban német és nemzetiszocialista erőszak kiragadta kezéből a vezetést.

Hasonlóképpen leszerepeltek a vezető értelmiségi középrétegek is. A legsúlyosabb időkben saját hazug propagandájuktól megrémülve megszöktek, elmenekültek a felszabadító Vörös Hadsereg elől, magára hagyták a népet..." (Az eredeti szöveg hiteles másolatát Fitos Vilmos volt szíves rendelkezésemre bocsátani. — P. P.)

dezett *kötelező* egyetemi munkatáborok is. Az 1944 júniusában Erdélybe, erődítési munkálatokra kivezényelt fiatalság döntő többségére ezek a munkatáborok a rendszerrel való szembefordulás irányában hatottak. Keserves volt az élet, kemény a munka, de ami lényeges volt, hasznos kapcsolatok alakultak itt felvidéki, valamint a Budapesten tanuló jugoszláv fiatalokkal. Ez utóbbiaktól pl. értesüléseket szereztek a jugoszláv ellenállási mozgalomról. Élénk politikai eszmecserék jellemezték ezeket a táborokat. E viták során a társaság egy jobboldali kis százaléka elszigetelődött, nagy részükben viszont erősödő antifasiszta platformon baráti szálak szövődtek. A gyimesközéploki táborban a későbbi táncsicsosokkal volt együtt pl. Hertelendy János, az ellenállás Budapesten hősi halált halt mártírja, aki már ekkor, e politikai vitákban való bátor fellépésével, jó irányban befolyásolta társai véleményét, állásfoglalását. E nehéz helyzetben edződött kis közösségek fenntartották kapcsolataikat szeptemberi hazatérésük után is, és a későbbiekben a különböző egyetemi nemzetőri és KISKA-alakulatoknak erjesztő magvát képezték.

E folyamatok előzményeként kell megemlítenünk azt a növekvő jótékony hatást, amit különösen 1939-cel kezdődően a népi írók gyakoroltak az ifjúságnak erre a táborára. Igen érdekes az a kép, ami ebben a vonatkozásban elénk tárul a visszaemlékezésekből, megmutatva, milyen mély és széles körökre kiterjedő hatása volt a népieseknek e nemzedék tudatformálásában. E nemzedék említett rétege részben rajtuk keresztül lett érzékeny a szociális problémák iránt, s hatásukra, ha sokszor csak nemzeti, illetve nacionalista alapon is, erős németellenesség nevelődött ki benne. Ezek a hatások érvényesültek a cserkészmozgalomban is, kialakítva itt egy németellenes, majd a nyilas rendszerrel szembenálló orientációt. De 1942-től fokozatosan kialakult egy népies irányzat a leventemozgalmon belül is, amely szintén, bár alapvetően csak magyar nacionalista alapról, szembenállt a német törekvésekkel, mert úgy látta: Németország győzelme esetén a magyarság létében van veszélyeztetve. E csoportokból több fiatal fejlődési útja a Táncsics-zászlóaljba vezetett.

Megrendítően vallanak a visszaemlékezések arról, hogy a zsidótörvények milyen sok fiatalt ébresztettek a kegyetlen valóságra. 1944. március 19-e után egyik napról a másikra kiderült, hogy az eddig kereszténynek tudott testi-lelki jóbarát a rendszer üldözöttjévé vált, a minden emberi humánumnak az a megtiprása, ami e törvényekben kifejeződött, már önmagában is nagyon sok fiatalt szembefordított a rendszerrel.[7]

7 Ez a növekvő ellenállás, illetve ellenszenv a fennálló katonai rendelkezések szabotálásának igen sokoldalú formáit hozta létre az egyetemi és főiskolai hallgatók soraiban. Pl. „IX. ker. Hatósági Légó Szolgálat" „IX. ker. Bakáts tér 14. sz. alatti segélyhely" címek alatt álcázta magát a Ráday utcai Szent Imre kollégium mintegy 20 főnyi csoportja. Korábban a Táncsics-zászlóalj elődjének, a tudományegyetemi KISKA-nak voltak tagjai, de december elején a kapcsolatok megszakadtak, s „önállósították" magukat. Részben a Láng-század és a tudományegyetemi KISKA soraiból, valamint más egyetemista csoportokból verbuválódott, sok katonaszökevénnyel kiegészülve az alakulat, amely M. kir. II. „K" Karhatalmi zászlóaljnak álcázta magát, így mentett és bujtatott embereket, de nyilasellenes fegyveres akciókat is végrehajtott. (Birtokomban levő eredeti okmányok és visszaemlékezések alapján. — P. P.)

Mindez a zászlóalj vonatkozásában fokozódott azzal, hogy tagjai zömükben az egyetemi ifjúság olyan rétegét alkották, akik között nagyon sokan voltak fizikai dolgozók gyermekei. Fizikai dolgozó — munkás, szegényparaszt, pincér, levélhordó postás, tűzoltó, szabó és cipész kisiparos, kereskedősegéd stb. — gyermeke volt a zászlóalj 46%-a. Sokuk igen nehéz anyagi körülmények között nőtt fel, s már gyermekkorukban érzékenyek lettek a társadalmi igazságtalanságokra. Másrészt lateiner szülők — pedagógus, tanár, tanító, református lelkész — gyermekei voltak (a zászlóalj tagságának 17%-a), akik ily módon örököltek a családból bizonyos humánus gondolkodást és magatartást. Köztisztviselő (ide soroltuk a közigazgatási bíró, postatisztviselő, számvevőségi dolgozó, fővárosi kistisztviselő, állami erdőmérnök stb. származású szülőket) származású volt 15%. Azokat a fiatalokat, akik bár németellenesek voltak, de szüleik exponálva voltak az államigazatás magasabb köreiben, óvatossági szempontok miatt a zászlóaljból eltávolították. Az egyéb származásúak kategóriájába vettük a szabadfoglalkozásúak (orvos, ügyvéd, magánmérnök), a feltehetően jobb módú kereskedők (vaskereskedő, vendéglős), valamint a magántisztviselők gyermekeit. Arányuk 22% volt.[8]

A fizikai dolgozók gyermekeinek kiugró, 46%-os aránya a zászlóaljban már önmagában is sokatmondóan mutatja (gondoljunk az egyetemi és főiskolai hallgatók akkori szociális összetételére) azokat a determinánsokat, amelyek meghatározták e társaság pozitív irányú fejlődési tendenciáit, s egyben eleven cáfolata annak a már 1945—46-ban lábrakapott szemléletnek, amely az ellenforradalmi korszak egyetemi ifjúságát mind valami egységesen haladásellenes, a „jobboldali tanári kartól és sajtótól" gyökeréig megfertőzött reakciós masszát kívánta beállítani, mint olyan réteget, amelyről fel sem tételezhető, hogy belőle kisebb-nagyobb csoportok részt vettek, vagy részt vehettek volna az ellenállási mozgalomban.[9]

A származási determinánsokon túl igen sok fiatalnál pozitívan hatottak (a visszaemlékezésekből ez világosan kitűnik), a magyar haladó múlt hagyományai. Igen sok táncsicsos családjában kimutatható, hogy ilyen, vagy olyan mértékben élt 1919 szelleme, s ha zömében ennek hatása nem is ment túl egy népfrontos magatartásnál, tevékenységüket a zászlóaljban mégis indokolja.

4.

A Táncsics-zászlóalj első százada főleg kisebb kollektívák tömörüléséből állt: Eötvös-kollegisták, Horthy-kollegisták, a református gimnázium volt tanulóinak egy baráti csoportja és a levente mozgalmon belül kialakult „baloldali" társaság egy része, akik már az érseki katolikus gimnáziumból ismerték egymást, s baráti kapcsolataikat az

8 Az adatok reprezentatív felméréseim eredményei.
9 Lásd többek között *Marsall László* cikkét: „A magyar diákok nem vettek részt a partizánmozgalomban." Megjelent *A tett* 1946. március 11-i számában.

egyetemen felújították. Az I. század főleg e baráti körök, kollektívák egymás beszervezése révén állt össze, a II. és a III. század pedig az egyetemi nemzetőri és KISKA-alakulatok bizonyos önszelekciója útján. Több ezer egyetemi hallgató kereste e nehéz és zavaros időkben a helyét. Valamennyien oda igyekezve, ahol az egész légkör, a többiek megnyilatkozásai stb. azt mutatják, hogy itt olyan közösségre találtak, amely gondolkodásuknak, beállítottságuknak (nyilas- és németellenesség, humánus emberi magatartás, demokrata, liberális szellem stb.) leginkább megfelel. Így jött össze a Táncsics-zászlóaljban egy olyan tömörülés, ahol a kor alapvető kérdéseiben lényegében egyformán gondolkodó emberek találtak egymásra. De a századokon belül is kisebb körök ismerték csak egymást. E kollektíván belül ismerték egymás politikai meggyőződését, egyébként tartózkodóak voltak egymással.

A fecsegést kerülték. Az volt az elv, hogy a közvetlen parancsnokában mindenki feltétlenül megbízik, s csak annak parancsait hajtja végre. Ily módon sikerült biztosítani a szigorú konspirációt — s egyben az egész zászlóalj egységes fellépését, fegyelmét.

5.

A zászlóaljjal az ellenállás mint a fegyveres felkelés egyik fontos szervével számolt, s mint ilyent, anyagi eszközökkel is támogatta. Ellátásra és fegyverek beszerzésére 15 000 pengőt küldött a Magyar Front, 2000 pengőt Ertl Tamás nevű egyetemi hallgató hozott, állítólag gettóbeli zsidók gyűjtéséből.[10]

A felfegyverkezés gondolatát alulról jövő, spontán mozgalom is támogatta: a katonai foglalkozásokon (ezek szintén az ellenállás utasításainak megfelelően folytak) egyre többen jelentek meg hazulról elhozott, vagy különböző utakon szerzett pisztolyokkal, fegyverekkel. Ez öltött később szervezett formát, amikor már a fronton harcoló katonáktól szerzett a zászlóalj kisebb csoportok akciói révén fegyvereket. A fegyverszerzésnek ez a módja már a KISKA-alakulatok kereteiben megkezdődött mind a tudományegyetemi, mind pedig a közgadász zászlóaljnál. A katonáktól való fegyverszerzés formái: pálinkáért, cigarettáért, konzervért cserélés, vásárlás és kérés, valamint elhagyott fegyverek összeszedése és a leleményesség legkülönbözőbb módjai. Bár a zászlóaljnak csak egy kis része tudott ily módon felfegyverkezni, mégis lehetőség nyílt arra, hogy készletéből fegyvereket, lőszert juttasson az ellenállás más csoportjainak, így pl. Padányi Mihály vitt fegyvereket Fehér Lajos partizáncsoportja részére az alakulattól.[11]

10 Ezeket az adatokat *dr. Várhelyi József* közölte. Visszaemlékezések, dokumentumok ezekre vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre. Az bizonyítható, hogy a zászlóalj zsoldot nem kapott, és élelmezéséről is maga gondoskodott, pl. többek között a Collegium Medicum épülete melletti német raktár rendszeres fosztogatása útján.

11 A fegyverszerzés tényét (s némely esetben komoly tűzerejű fegyverekről van szó, pl. nehézpuska, gépfegyver, golyószóró) egykori eredeti fényképfelvételek is tanúsítják.

6.

A Táncsics-zászlóalj fegyveres és szellemi akcióiról a visszaemlékezések részletesen beszámolnak. Elismerően szól erről a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség Titkárságának 1945. február 22-én kelt igazolványa is, valamint a Magyar Kommunista Párt rákoshegyi szervezetében 1945. július hó 5-én felvett jegyzőkönyv. A Táncsics-zászlóalj fegyveres akcióit a következőkben foglalhatjuk össze: telefonkábelek elvágása, robbantás, gépkocsiknak erőszakkal való igénybevétele[12] és a rákoshegyi akció. A zászlóalj szellemi akciói: röplapok gyártása és terjesztése, nyilas feliratok, röpcédulák megsemmisítése; hamis igazolványok, születési anyakönyvi kivonatok gyártása, s ily módon több száz üldözött mentése.

7.

A zászlóalj legjelentősebb akciója a rákoshegyi akció volt. Az alakulat legalitása kezdettől fogva a nyilasok megtévesztésén alapult. A legalitás alapokmányaként Várhelyi József korábbi nemzetőr zászlóaljparancsnoki kinevezése szolgált. Miután a nemzetőrségek megszüntek, a zászlóalj minden felsőbb szerv tudta és jóváhagyása nélkül átalakult KISKA-vá. Ezt az akkori idők zűrzavara tette lehetővé. (A zászlóalj személyi állományáról pl. névsor sosem készült.) A zászlóalj egyidőben mint „hungarista" alakulat álcázta magát. Hogy ez a nyilasok megtévesztését szolgálja, azt a zászlóaljból mindenki tudta.

A nyilas ifjúsági központ vezetőségével folytatott veszélyes és megtévesztő tárgyalások huzavonái után a nyilasok december 10-én a zászlóalj egy részét beöltöztették (fegyvert nem adtak), karácsony előtt pedig közölték, hogy a német csapatoknak alárendelve, bevetik a zászlóaljat árokására. A három századot kettéosztották: az I. század elvonult Vecsésre az SS-hez, a II. és a III. század pedig Rákoscsabára. Még az nap — december 24—25-re virradó éjjel — a németek kivezényelték az I. századot Vecsés—Maglód—Ecser térségében lövészárok ásásra. Itt a század erős aknatüzet kapott, egy halálos sebesülés is történt (Ocker Tamás). A század hajnalban önkényesen elhagyta munkahelyét és Lőrincen át Rákoshegyre vonult.

A II. és III. század Rákoscsabán egyetlen kapavágást sem csinált: délelőtt kimentek a munkára kijelölt arcvonalra, s eldobálva szerszámaikat, visszatértek Rákoscsabára. Itt, miután értesültek az I. század

12 A robbantás tényét ma már közvetlenül bizonyítani természetesen nem tudjuk. A visszaemlékezők közül is csak alig néhányan beszélnek erről, s a történésznek jogában áll fenntartással fogadnia e kijelentéseket. Különösen, ha meggondoljuk, hogy a Táncsics-zászlóalj végső fokon a kommunista párt által szervezett alakulatoknak egyike volt, a fegyveres felkelés céljából hívták életre, s erre az esetre őrizgették — tehát már eleve kerülniük kellett a lebukás veszélyével járó akciókat. Azt azonban a volt táncsicsosok mindegyike tanúsíthatja, hogy volt időszak, amikor három gépkocsival is rendelkezett a zászlóalj. A dokumentumok között bemutatjuk azt a birtokunkban levő parancsot, amelyben Várhelyi József utasítja Láng Kálmánt gépjárművek igénybevételére.

helyzetéről, azonnal Rákoshegyre vonultak, hogy a további akciók érdekében egyesüljenek az I. századdal. A zászlóaljparancsnokság korábban már értesült róla, hogy Rákoshegyen az ellenállásnak egy góca működik; megérkezve Rákoshegyre, azonnal keresték a kapcsolat felvételét. A helyi ellenállással együttműködve, ahogy ezt a rákoshegyi partizánok kézjegyével ellátott jegyzőkönyv is tanúsítja, lefegyverezték a rákoshegyi nyilasház fegyvereseit. A rákoshegyiek a táncsicsosok parancsnokságára küldtek egy szökésben levő hadifogoly szovjet tisztet, akit 26-án éjjel a zászlóalj járőr kíséretében átküldött a szovjet csapatokhoz (a járőr 5 tagja táncsicsos volt, ketten pedig a helyi ellenállás tagjaiból kerültek ki).[13] A járőrnek az volt a feladata, hogy tájékoztassa a Vörös Hadsereg illetékes parancsnokait a front rákoshegyi helyzetéről, illetve eszközölje ki a Táncsics-zászlóalj csatlakozását a szovjet csapatokhoz. A járőr átment, de további sorsáról a Táncsics-zászlóalj akkor nem szerzett tudomást. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy tárgyaltak a Vörös Hadsereg tisztjeivel, akik tudtak is a Táncsics-zászlóalj helyzetéről, de Rákoshegy elleni támadásuk a járőr közlésétől függetlenül indult meg.

Időközben a tábori csendőrség hírt kapott a Táncsics-zászlóalj rákoshegyi ténykedéséről. Ennek következményeként 27-én déltájban motoros tábori csendőrök jelentek meg a zászlóaljparancsnokság előtt. Az őrség és a tábori csendőrség közötti harc kibontakozását két váratlan aknabecsapódás akadályozta meg (valószínűleg a támadó szovjet csapatok aknatüze). Öt tábori csendőr meghalt, a többi elmenekült. A Táncsics-zászlóaljból ekkor halt hősi halált Lórencz Pál, a helyi ellenállás részéről pedig Nyitrai Zoltán. Megsebesült még két táncsicsos: Göncz Árpád és Szolnoki Lajos, a helyi ellenállás részéről pedig Szentesi Ede.

A zászlóaljparancsnokság azonnal riadóztatta a személy állományt. A templom előtti téren felsorakozó alakulat 45%-a a mellett szavazott, hogy Rákoshegyen várják be a szovjet csapatokat, 55%-a viszont vissza akart térni a szovjet csapatok által már körülzárt Budapestre.[14] Végül is a zászlóalj gyors visszavonulását sietette az is, hogy számítani lehetett a tábori csendőrök újabb megjelenésére. Az alegység utolsó embereinek már futva kellett elhagyniuk Rákoshegyet. Valószínű, hogy a visszatérő tábori csendőrök golyóitól halt hősi halált a

13 Az öt táncsicsos közül háromnak a nevét pontosan ismerjük: Bartalis István (jelenleg az MTS OT Magyar Úszó Szövetség vízipóló utánpótlás szakvezetője), dr. Pap Tibor (tanszékvezető egyetemi tanár a pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán), Wanner Henrik (hadifogságban meghalt).

V. N. Komiszarov, az 503-as tüzérezred törzsének volt parancsnoka. 1972. február 19-én a Partizán Szövetségnek küldött levelében többek között az alábbiakat írta: „A Budapestért folyó harcok idején, 1944 végén a szovjet hadsereg oldalára átment a magyar diákoknak egy csoportja. Közöttük Pap Tibor végzett egyetemista. Jól ismerte az orosz és német nyelvet, ezért tolmácsi minőségben a Vörös Zászlórenddel és a Bogdán Hmelnickij renddel kitüntetett 297-es Szlavjanszki—Kirovográdi lövészhadosztály keretébe tartozó 503-as tüzérezred törzséhez nyert tolmácsi minőségben beosztást."

14 Az adatokat dr. Várhelyi József visszaemlékezése alapján közlöm, más visszaemlékezésekben csupán utalások vannak erre. Arról többen szóltak, hogy a csoport egy része át akart állni, viszont többen a helyzetet nem tartották erre alkalmasnak.

Táncsics-zászlóalj 4 másik embere. A rákoshegyiek temették el őket, nevük ismeretlen.[15]

Ekkor már kibontakozott a szovjet csapatok támadása is. A Táncsics-zászlóalj rákoshegyi tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy Rákoshegyet harc nélkül szabadítsák fel a szovjet csapatok.

Az Üllői útra érve a zászlóalj rendezte sorait, s miután több ellenőrzést kijátszottak (az igazoltató tábori csendőrök a Táncsics-zászlóaljat keresték), lopva visszatértek a Collegium Medicumba. Itt őrségüket megerősítve, az épületet elbarrikádozva január 2-ig rejtőzködtek. Az általános zűrzavarnak köszönhető, hogy a nyilasok a zászlóalj kilétét egyeztetni már nem tudták. De akkor már az ellenállással is megszakadtak a kapcsolatok. E veszélyes helyzetben a zászlóalj parancsnoksága Horthy-tisztekkel is próbálta felvenni a kapcsolatot. Egy Bakos nevű őrnagy ígéretet tett, hogy törli az egyetemi KISKA-alakulatot a nyilvántartásból, ha egyáltalán van ilyen nyilvántartás. Erre az óvatosságra azért volt szükség, hogy a nyilasok ne keressék az alakulat szétszóródó tagjait.[16] Ezt követően a zászlóaljparancsnokság január 12-ig szóló hamis nyílt paranccsal elbocsátotta személyi állományát azzal a kéréssel, hogy aki teheti, bújtassa magánál azokat a társakat, akiknek nincs hová menniük. Ily módon a zászlóalj tagjai közül csak néhánynak kellett a Köztelek utcában maradnia. Itt is estek szovjet fogságba. Mások segélyhelyeket létesítettek, így álcázták magukat, segítettek egyben a lakosság mentésében is. A hamis nyílt parancs számos igazoláson és razzián segítette át a zászlóalj bújkáló tagjait.

8.

Lényeges kérdés, hogy a zászlóalj tagsága állt-e a tudatosságnak azon a fokán, amely kimeríti az „ellenállási zászlóalj" fogalmát. A kutatások és a visszaemlékezések elemzése azt bizonyítja, hogy a zászlóalj személyi állománya tudatában volt a szerepének, bár természetesen a tudatosság különböző fokán.

A Táncsics-zászlóaljnak volt egy jelentős magva, nem csupán a vezetők személye tartozott ebbe, mely kifejezetten és tudatosan tartott fenn kapcsolatot a baloldali diákmozgalmak vezetőivel, az illegális kommunista, szociáldemokrata és parasztpárti vezetőkkel, a magyar diákok szabadságfrontjával és expontált illegális szociáldemokrata politikai vezetőkkel. Volt egy olyan szárnya is a zászlóaljnak, amelyben a kisgazdapárt politikai koncepciói érvényesültek. Mindez a politikai ideológiájában és elképzeléseiben különböző, s sokban egymásnak ellentmondó törekvés azonban közös érdekre talált a nyilasok és németek katonai rendelkezéseinek szabotálásában, s már a kezdet kezdetén túlment a nem fegyveres ellenállás formáin. A zászlóalj si-

15 Általában a zászlóalj embereinél személyi papírok nem voltak. Egyéni eltávozás esetén a parancsnokságtól kaptak különböző igazoló iratokat, kimaradási engedélyeket. Sokan ilyenkor is fiktív nevet használtak. A zászlóaljparancsnokság a személyi állományról nyilvántartást soha nem vezetett, illetve hamis névsorok szerepeltek egy esetleges ellenőrzés megtévesztésére.

16 Dr. Várhelyi József közlése.

keres megszervezésében, összefogásában és a tervezett fegyveres felkelés idejére való eredményes megtartásában végső soron az illegális kommunista pártot kell keresnünk, azokat a nehezen és szívósan, az illegalitásnak a legális szervekbe való beépülésének mesteri munkája révén kiharcolt eredményeket, amelyeket a párt az antifasiszta népfront kiépítése terén elért.[17] Más kérdés annak a vizsgálata és kiderítése, hogy ez a csoport miért nem kapcsolódhatott be jobban az ellenállásba, értve ezen azt, hogy miért nem szélesedett ki jobban októbertől decemberig az illegális kommunista párttal való kapcsolat.

Az illegális kommunista párt tagjai közül többen tudtak a zászlóalj létezéséről, hasonlóan baloldali értelmiségiek is, s mint számba jöhető menedékkel, vagy cselekvési bázissal számoltak vele. [18] Kifelé, formájában a Táncsics-zászlóalj mindvégig KISKA-jellegű alakulat volt, s mint ilyen a hadsereg részét képezte. Ugyanakkor a zászlóalj minden embere tudta: azzal, hogy az alakulat tagja, katonaszökevény,[19] katonaszökevény a szónak abban az értelmében, hogy tudatosan olyan alakulat tagja lett, amelyik szabotálja a fennálló katonai rendelkezéseket, s tevékenysége a katonai rögtönbíráskodás hatálya alá esik. Ez a tagság kb. 80%-ánál már a legelső időkben is világos volt, de mindenki előtt világos lett a rákoshegyi akció után.

A zászlóalj személyi állományának jelentős része tudta, vagy sokan sejtették, hogy az alegységben olyan emberekkel van együtt, akik a a rendszer üldözöttei akár származásuk, akár más okok (katonaszökevény, illegális párt tagja) miatt.

A zászlóaljban sokan tudtak arról, hogy felvették a kapcsolatot a szovjet csapatokkal, illetve, hogy ennek érdekében járőrt küldtek át.

Az alakulat nagy része tudott a zászlóalj fegyveres akcióiról — hasonlóan a szellemi akciókról is.

9.

A Táncsics-zászlóalj a felszabadulás után szétszóródott. 1945 februárjában ugyan egy része összejött és bekapcsolódott a demokratikus hadsereg szervezésébe, a szervezés különböző huzavonája, s egyéni

17 A Táncsics-zászlóaljról — az alakulat nevének említése nélkül — először *Nemes Dezső* írt Magyarország felszabadulása című, a Szikra Kiadó gondozásában 1955-ben megjelent könyvében (127—128. o.) A „polgári és katonai körök" által szervezett csoportként mutatja be a zászlóaljat, amelynek akciói elsősorban és *csak* a harcoktól való félrevonulásra és önmaga átmentésére irányultak. A rákoshegyi eseményeket — a rendelkezésére álló források hiányosságai folytán — nem sikerült a történelmi valóságnak megfelelően bemutatnia. Könyvének idevonatkozó része változatlanul került az 1960-as második kiadásba (128—129. o.), holott idő közben az *Új Hang* 1955. júliusi számában megjelent *Lukácsy Sándor* cikke a Táncsics-zászlóaljról, amelyben Lukácsy, saját élményei alapján, sok részletében hűen ábrázolja az eseményeket (bár írása nem mentes a szubjektív hangvétel, a hiányos ismeret, s a csalóka emlékezet okozta tévedésektől).

18 Ez több esetben a Táncsics-zászlóaljtól teljesen független személyek visszaemlékezéseiből is kitűnik. De utal erre Pálffy György 1945. június hó 11-én kelt jelentése is. (Magyar Szabadságharcosok a fasizmus ellen. Budapest, 1969., 315. o.)

19 Reprezentatív számításaim szerint a Táncsics-zászlóalj tagjainak 60%-a 1920—24-es születésű volt, azaz katonaköteles korú, 1925-ös születésű volt 27%, és ettől fiatalabb, 1926—27-es évjáratú 13%.

okok miatt azonban végül is csak kevesen vettek részt a hitleri Németország elleni háborúban.

Valószínűleg az okok egész láncolata játszott abban is szerepet, hogy a zászlóalj tevékenységének elismerése elmaradt, bár arról a zászlóalj helyettes parancsnoka 1945 elején memorandumot juttatott el a debreceni kormányhoz.[20] Közrejátszott az elismertetés elmaradásában az is, hogy a zászlóalj parancsnoka, mivel részt vett a demokratikus hadsereg tagjaként az ausztriai felszabadító harcokban, csak 1946-ban tért vissza Budapestre. Az akkori idők politikai harcaiban nem sok remény volt egy olyan ellenállási alakulat elismertetésére, melyben, ha kis csoportra terjedően is, kisgazda vonal is érvényesült. Így aztán nem is történt lépés a zászlóalj elismertetésére. A Kisgazda Párt ugyanakkor a maga embereit a Táncsics-zászlóaljból különböző kitüntetésekben részesítette.

Szétesett az alakulat azért is, mert megszünt az antifasiszta jellegből adódó közös platform, az új helyzetben már a különböző politikai elképzelések, törekvések domináltak, s már nem a közös, hanem az elválasztó lett uralkodóvá. Tehát a Táncsics-zászlóalj nem is léphetett fel elismertetéséért egységesen. S a kommunisták, akikkel kapcsolatban volt, nem álltak, vagy nem állhattak ki mellette, mert abban a légkörben, amely igyekezett háttérbe szorítani az itthon küzdő kommunisták szerepét, szükségszerűen feledésbe merült azoknak a tényleges eredményeknek egy része is, amit az illegális párt szívós, nehéz körülmények között folytatott munkája révén elért. Lassan uralkodóvá vált egy olyan szemlélet, amely szinte azonosította a népet az uralkodó osztály politikájával, s egyoldalúan Magyarország utolsó csatlós szerepét hangsúlyozta. Ebben a légkörben a Táncsics-zászlóalj tevékenységében részt vett fiatalok egy része is elbizonytalanodott. Maguk is elhitték, hogy amit csináltak, nem volt több saját életük mentésénél. Az a szellem, amely a dogmatizmus légkörében szinte bűntudatot nevelt a magyar népbe, akaratlanul is nagy mértékben akadályozva ezzel a szocializmus eszméinek térhódítását, e csoportnál is hatott, sok elbizonytalanodást okozott.*

20 Dr. Várhelyi József közlése. Sajnos a memorandumot nem találtuk meg.

* A szerkesztő bizottság e közleménynek abban a reményben ad helyt, hogy a folyóirat olvasói észrevételeikkel, visszaemlékezéseikkel kiegészítik — és ha kell, pontosítják a közel három évtizede lezajlott, és megfelelő történeti dokumentáció hiányában nem könnyen rekonstruálható eseményeket. Minden, akár a kisebb részletekre vonatkozó visszaemlékezés, kiegészítő észrevétel nagy segítséget nyújthat ellenállási mozgalmunk e kevéssé ismert fejezetének hiteles megörökítéséhez. (A szerk.)

1.

M. KIR. P. P. T. E. HONVÉD KIS. KARHATALMI ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG BPEST P. H.

PARANCS.[21]

Budapest, 1944. dec. 5-én

Utasítom Láng Kálmán szdpk-ot, hogy Nagy-Budapest területén forgalmi engedéllyel nem rendelkező gépjárműveket megtekintsen és a Honvéd Kisegítő Karhatalom számára igénybevegyen.

M. kir. p. p. t. e. honvéd
kis. karhatalmi zászlóalj
Parancsnokság
Budapest p. h.

Várhelyi József sk.
zlj. pk.

2.

MAGYAR DEMOKRATIKUS IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG

IGAZOLVÁNY

Igazoljuk, hogy az Egyetemi Táncsics Mihály Zászlóalj, főleg egyetemi hallgatókból álló alakulata a Magyar Diákok Szabadságfrontjának vezetőségével állandó érintkezésben állt. A Szabadságfront tagjainak saját alakulatában menedéket és munkateret biztosított, igazolványokkal látta el őket, fegyverrel segítette munkájukat. Propagandaanyag elhelyezését állandóan biztosította, így a Magyar Front szellemében végezte munkáját, fasisztaellenes tevékenységet fejtett ki.

A Magyar Diákok Szabadságfrontjának az útmutatásait a zászlóalj vezetője és szervezője dr. Várhelyi József orvos (szül: 1920. augusztus 1. Pestszentlőrinc) mindenkor teljesítette, a zászlóalját bekapcsolta az ellenállási mozgalomban.

Budapest, 1945. február 22.

Nyeste Zoltán s. k.
a Diákfront volt katonai
szervezője

A Magyar Diákok Szabadságfrontja
részéről:
Kiss Sándor s. k.
a MADISZ
elnöke

Vezetőségi tagok

MAGYAR DEMOKRATIKUS IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG
TITKÁRSÁGA P. h.

21 A dokumentum eredeti példánya a tulajdonomban van — P. P.

3.

NYILATKOZAT

Az egyetemi TÁNCSICS MIHÁLY ellenállási csoport ellenállási munkám ideje alatt velem kapcsolatban állt.

A csoport Dr. Várhelyi József orvos vezetésével több alkalommal segítségemre volt.

Budapest, 1945. évi július hó 22-én.

Sólyom László s. k.
vezérőrnagy

Az aláírás hiteles!

Budapest, 1945. július 22.

Olvashatatlan aláírás s. k.
szds.

MAGYAR HONVÉDELMI
MINISZTÉRIUM P. h.

4.

JEGYZŐKÖNYV

Felvétetett Rákoshegyen, 1945. évi július hó 5-én, a Magyar Kommunista Párt rákoshegyi szervezetében

Jelen vannak: az alulírottak

Tárgyaltatott: Az egyetemi Táncsics Mihály zászlóalj szereplése Rákoshegyen.

1944. december 25-én 14 órakor az egyetemi Táncsics Mihály zászlóalj 1. százada Székely Tamás századparancsnok vezetésével Rákoshegyre érkezett, még aznap délután felvette az érintkezést rákoshegyi ellenállás vezetőivel, s az illegális kommunista párt fegyveres szervezetével. A község ellenállási vezetősége gondoskodott a zászlóalj ellátásáról és elszállásolásáról.

December 26-án dr. Várhelyi József zászlóalj parancsnok még két századdal ugyancsak Rákoshegyre érkezett. A rákoshegyi ellenállás vezetőinek kérésére, vállalta Rákoshegy védelmét a nácik ellen, s átvette az itteni vezetőséggel az ellenállás irányítását.

Délelőtt 10 órakor Székely Tamás utasítására Szür Mihály rohamcsoport parancsnok lefegyverzi a rákoshegyi nyilasház fegyvereseit. A nyilasok a házat nem hagyhatták el, még délelőtt folyamán a helyi ellenállás hírszerzői lehallgatták a lefegyverzett nyilasok távmondatát, amit a budapesti nyilas főkörzethez küldtek. A helyi ellenállási szervezet megkezdte a környéken található SS katonák és megbízhatatlan elemek lefegyverzését és foglyul ejtését.

18 órakor a helyi ellenállás emberi a zászlóalj parancsnokhoz küldenek egy szökésben levő hadifogoly orosz tisztet. Dr. Várhelyi tájékoztatja a szovjet tisztet az arcvonalszakasz helyzetéről, tervet javasol az arcvonalszakasz áttörésére, hogy az orosz tisztet az első század juttassa át az arcvonalon. Székely századparancsnok az orosz tisztet védelmező parlamenter járőrt, amely a helyi ellenállás és a Táncsics zászlóalj tagjaiból áll...[22] órakor indították útnak. December 27-én még a szabadon levő nyilasok és német barátok feljelentésére a következők történtek:

1. Az I. magyar páncélos hadosztálynak a környéken állomásozó és harcbavetett részlegei parancsot kaptak a riadó készültségre. A Táncsics zászlóalj és a helyi ellenállási mozgalom esetleges támadásának fogadására.
2. Egy századosból és több tisztből álló vizsgáló bizottság szállt ki Rákoshegyre tábori csendőrségtől kísérve. A tábori csendőrök harcra készen körülvették a községet, majd egy Horváth nevű ezredes csatlakozott a vizsgáló bizottsághoz, mint H. d. kiküldött. Várhelyi zászlóalj parancsnok megtévesztő tájékoztatást adott a helyzetről.
3. Ugyanakkor a zászlóalj parancsnokság épülete előtt közvetlenül a vizsgálat után, meg nem állapítható okokból kettős becsapódás történt (valószínűleg az orosz előörsök akna belövése), meghalt öt tábori csendőr, hősi halált halt Lorenz Pál rajparancsnok és Nyitrai Zoltán az ellenállási mozgalom részéről. Megsebesült dr. Göncz Árpád és Szolnoki Lajos az I. század helyettes parancsnoka, valamint Szentesi Ede a helyi ellenállási mozgalom részéről. A vizsgáló bizottság sietve távozott, a zászlóalj parancsnokság azonnali útbaindítási parancsot kapott a hadtest parancsnokság részéről és a községet kiürítette.

14 órakor a Vörös csapatok elérték a község szélét a megbeszélt irányból közelítve.

k. m. f. t.

Vári Béla s. k. és még
négy olvashatatlan
aláírás s. k.

*

22 Az időpont az eredeti dokumentumban sincs feltüntetve.

AZ ÉRZELMEK ÉS AZ ÉRTELEM SZEREPE HADIFOGOLY-MAGATARTÁSUNKBAN

(VISSZAEMLÉKEZÉS)

GALLYAS FERENC

Csaknem három évtizede foglalkoztat a kérdés: miért nem jött létre 1943—44-ben a 2. magyar hadseregnek szovjet hadifogságba jutott tisztjeiből és katonáiból Magyar Légió? Gyötrődöm emiatt... Hiszen 1943 elején, fogságba esésünk után, a doni 2. magyar hadsereg, az olasz és a román hadsereg, majd a sztálingrádi 6. német hadsereg pusztulása nyomán tisztán állt előttem, hogy Hitler német birodalma nem nyerheti meg a háborút, tehát Magyarország sem remélhet semmi jót a német szövetségben vállalt „keleti hadjárattól" és a háborútól, ezért Magyarországnak minél előbb ki kell lépnie a háborúból. Igen, de hogyan teheti ezt meg a magyar vezetés? Azok a németbarát elemek, akik a maguk sorsát éppen úgy a német győzelemhez kötötték, mint az országét és a magyar népét, bizonyosan a végsőkig kitartanak Hitler mellett; azok az angolbarát vezető személyek, akik sohasem szerették a németeket, de féltek a Szovjetuniótól, abban reménykednek, hogy a hitleri német hadsereg és a Vörös Hadsereg kölcsönösen elvérezteti egymást. Arra számítanak, hogy akkor megnyílik majd előttük a cselekvési lehetőség. Addig azonban ők sem akarnak — nem is mernek cselekedni, ezért tőlük sem várható, hogy elősegítik Magyarországnak a háborúból való kilépését. Otthon a Szovjetunió elleni háborúban való magyar részvételt ellenzők száma, ereje, tömegbefolyása, cselekvési lehetősége nem elegendő, hogy hazánknak a háborúból való kilépését kikényszerítse, Eckhardt Tibornak az Egyesült Államokba utazásától semmit sem lehet várni, s Nyugaton nincs már olyan magyar erő, mely ebben az irányban bármit is tehetne.

A Vörös Hadsereg viszont 1943 elején megsemmisítette a 2. magyar hadsereget, s — szovjet hadijelentések szerint — 65 000 magyar tisztet (köztük két tábornokot) és katonát ejtett fogságba; a Szovjetunióban sok magyar kommunista él. Lehet-e együttműködést teremteni a kommunisták és a magyar tisztek között? Milyen lehet ez az együttműködés? Milyen célokat követhet? Milyen eredményre vezethet?

Miért foglalkoztattak engem ezek a kérdések? Hiszen én is gondolkozhattam volna úgy, hogy „hadifogoly vagyok, számomra a háború véget ért, az a fontos, hogy megérjem a háború végét, s otthon újra kezdhessem az életet".

Természetesen voltak olyanok is, akik a fogságba esést elviselni sem tudták. A 2. magyar hadsereg pusztulása, alakulatuk megsemmisülése, bajtársaik halála, régi reményeik szertefoszlása a kétségbeesésbe taszított, s öngyilkosságba kergetett sok magyar tisztet.

S sokan voltak azok is, akik — különböző okokból, más-más elszánással és célkitűzéssel — a tennivalókon és a jövőn töprengtek.

Közéjük tartoztam én is.

1943 elején 36. évemben voltam. Hogy mi a háború, arról én már az első világháború idején némi fogalmat alkottam magamnak. Apám 1914-ben a szerb fronton elesett. 1915-ben — mint hadiárva — árvaházba kerültem. Tizenkét évet töltöttem a fővárosi „József" fiúárvaházban. Mint árvaházi növendék érettségiztem. Azt a kedvezményt, hogy érettségit tehet, csak kevés árvaházi növedéknek adták meg. Én nagyon korán megértettem, hogy abból a nyomorból, amelyben anyám és testvéreim élnek (ha egyáltalán), csak akkor menekülhetek, ha tanulok. S tanultam. S mert még az árvaházi növendékek között is a legszegényebbek közé tartoztam, nagyon meg kellett küzdenem azért is, hogy tanulhassak, s azért is, hogy az árvaház kemény fegyelmű, katonás közösségében megállhassam a helyem. Ez a küzdőképesség a magam kis közösségében vezető szerephez juttatott. Ezt megszoktam, természetesnek tartottam. Az árvaházi élet azonban szinte minden nap, újra meg újra megkövetelte, hogy kiérdemeljem azok jóindulatát, akiktől a sorsom függött. Észre sem vettem, hogy mindez valósággal belémverte: ha előre akarok jutni, akkor küzdenem kell, akkor többet kell vállalnom és teljesítenem, mint a nagy többségnek. Észre sem vettem, hogy e gondolatvilágban benne van a karrierizmus sok eleme is.

Az árvaházi nevelés (és természetesen az iskolai) keresztény, erősen, sőt szélsőségesen nacionalista, irredenta szellemű volt: a „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország" — minden napi imádságunk volt. Ezt a nevelést fokozta az egyetemi század, amelybe 1927-ben vonultam be, mert másképp nem tanulhattam volna tovább, s az akkori viszonyok között állást sem remélhettem, bár jelesen érettségiztem. Az egyetemi század a trianoni békeszerződés szerint felállított zsoldoshadseregben tíznaponként 13 pengő zsoldot is fizetett, kaszárnyában laktunk, étkeztünk, s a főiskolai előadások után ott is tanultunk. 1930-ban szereztem magyar—német szakos polgári iskolai tanári oklevelet, s valóságos csodának számított, hogy 1930 szeptemberében, amikor 35 000 pedagógusból 5000 volt állás nélkül, én Makón, a református egyház polgári iskolájánál állást kaptam. Makón, ebben a rendkívül élénk politikai, szellemi és gazdasági életet élő megyeszékhely-városban részt vettem az egyházi, városi és megyei közéletben. Az egyházi cserkészcsapat vezetője lettem, s mert polgári iskolai testnevelő tanári oklevelet is szereztem, a város

sportéletében is szerepet vállaltam, az egyik helyi futballcsapatnak játékosa lettem, így közismert emberré váltam. Mindez azonban nem elégített ki. Tanári és közéleti munkám, a tanítványaim szüleinél tett osztályfőnöki látogatásaim feltárták előttem e kis város társadalmi-politikai ellentéteit. A város ellenzéki értelmiségével is kapcsolatba kerültem, s hamarosan bekapcsolódtam a polgári ellenzék tevékenységébe. Amikor Makón megindult a *Délvidéki Független Hírlap* (betiltások miatt a neve többször változott) című ellenzéki, kisgazdapárti lap, állandó külső munkatársa lettem. „Egy álmodozó magyar" aláírással vasárnaponként élesen ellenzéki cikkeket írtam. „A rendszer megdöntése" azonban álmomban sem jutott eszembe, csak reformokért próbáltam küzdeni. Furcsa, s mind nehezebb helyzetbe kerültem. Egy tanár, aki részt vesz egyháza közéletében, városa politikai küzdelmeiben, élesen ellenzéki álláspontot foglal el az ellenzéki újságban a hatalom képviselőivel, tehát feletteseivel szemben is, levente-cserkészek parancsnoka, tizenkét évre megválasztott presbiter, az 1939-i választáson az ellenzéki gyűlések egyik állandó szónoka, több sajtóper terheltje és vádlottja. Mindez én voltam. Ellentmondásos tevékenységem egyre több bajt hozott a fejemre. „Szerencsémre" 1939-től kezdve gyakran behívtak katonai szolgálatra. 1942-ben az 55. határvadász portyázó osztály parancsnokságára, egy hivatásos tiszt pótlására vonultam be, s onnét helyeztek át a 2. hadsereg haditudósító századához, mert az Országos Sajtókamara tagja és kiválóan minősített tartalékos tiszt voltam. Önként mentem ki a frontra, abban a meggyőződésben, hogy a háború utáni magyar közéletben nem lehet szerepe annak, aki „a bolsevizmus elleni keresztes hadjárat" idején otthon „dekkolt".

1942 őszén az én meggyőződésem is az volt, hogy a németek már nem veszthetik el a háborút, ha pedig 1942 karácsonyára bevonulnak Moszkvába, s megnyerik a sztálingrádi csatát, akkor az Amerikai Egyesült Államok, amelynek úgyis elég baja van Japánnal, már nem avatkozik be az európai háborúba, tehát a német győzelem valószínű, s „nekünk ebből a győzelemből nem szabad kimaradnunk"; én is úgy gondoltam, hogy erre az esetre fel kell készülnünk, mert meg kell majd védenünk függetlenségünket, magyarságunkat a németekkel szemben. Hogy ebben mennyi volt az egymásnak ellentmondó, egymást kölcsönösen kizáró elem, hogy az egész mennyire zavaros volt, s mennyivel inkább érzelmi, semmint értelmi alapokra épült, az akkor eszembe sem jutott. Ezt az egész érzelem- és gondolatvilágot az akkori magyar értelmiség természetes politikai légkörének éreztem, s a várható jövőt valami (ma már egészen meghökkentő) naiv, viszonylagos derűlátással szemléltem.

(A „ma már" kifejezéshez hadd fűzzem hozzá: itt van előttem egy haditudósításom, amely „hősi halálom" után jelent meg itthon egy fővárosi lapban; itt van a határvadász osztály parancsnokának „tiszti parancsa", amelyben akkori parancsnokom búcsút vesz tőlem a tisztikar és az osztály nevében, amikor már bizonyos volt, hogy haditudósítóként a frontra megyek, s itt van a hadifogságban megjelent

Felhívás, amelyet én fogalmaztam 1943. február 9-én, akkor még „csak" 40 000 magyar hadifogoly nevében: „ez a háború magyar célokat nem szolgált soha!... A magyar vér ennyire hiába, ennyire idegen célokért nem ömlött soha!..." Itt van iskolám 1942—43. tanévi Évkönyve első oldalán az én gyászkeretes fényképem, s az aláírás: „a Don mentén hősi halált halt", itt van a makói hősi emlékmű fényképe, az emlékművön az én nevem, mint hősi halotté. Hogyan lehetséges ez? Mindez én voltam?... Igen én... Megfizettem érte... S nemcsak én...)

Politikai kérdésekkel tehát már régóta foglalkoztam, sőt már főiskolai hallgató koromban nyíltan felléptem a kormány ellen. 1930. március 15-én én voltam a szegedi egyetemi ifjúság hivatalos ünnepi szónoka. A Kossuth-szobor előtt felállított emelvényen, a főispán és a város vezetősége, az egyetemi tanárok és hallgatók előtt olyan beszédet mondtam, hogy Buócz rendőrfőkapitány-helyettes háromszor szólt fel nekem: „Azonnal hagyja abba!" Csak professzoraim, Tettamanti Béla, Banner János, Mester János mentettek meg a súlyos következményektől. Én tehát már elég korán szereztem bizonyos politikai tapasztalatot. A Donnál hadifogságba esett magyar tisztek többségének csak kevés aktív politikai tapasztalata volt. A hivatásos tisztek — nem voltak sokan közöttünk — általában a „nem politizálók" mögé bújtak, a tartalékosok, polgári állásukban és a hadseregben egyaránt, fölötteseik utasításait követték, érzelemvilágúk — hazaszeretet, keresztény és nemzeti érzés, bolsevizmus-ellenesség — jórészt ugyanaz volt, mint az enyém. Nekik azonban, minthogy főként állami alkalmazottak voltak, még csak mukkanásnyi lehetőségük sem volt esetleges elégedetlenségük kifejezésére. Legtöbbjük azonban még csak elégedetlen sem volt. Az állástalanság, a kilincselés, protekciós hajhászás nehéz évei után jutottak álláshoz, a polgári életben legtöbbjüknek csupán az állami ranglétra legalsóbb fokain jutott hely, kint a fronton viszont legalábbis szakaszparancsnoki beosztásban voltak, 20 éves zászlósok is, hatalomhoz jutottak, s ezzel éltek — egyesek visszaéltek — is; amíg a hadseregben idáig eljutottak, meg kellett tanulniuk: a parancsot gondolkozás nélkül teljesíteniük kell, a saját parancsaik teljesítését pedig alárendeltjeiktől ugyanígy meg kell követelniük. Hogy váratlanul nehéz helyzetbe jutva, esetleg parancs nélkül, sőt parancs ellenére, a saját felelősségére kell cselekednie, legtöbbjének eszébe sem jutott. Ilyen volt a Donnál hadifogságba esett magyar tisztek — hivatásosok és tartalékosok — nagy többségének gondolkodásmódja. (Emlékezetem szerint a szuzdali tiszti hadifogolytábor mintegy 160 magyar tisztjének kb. 85—90 százaléka tartalékos volt.) Természetesen voltak olyanok is, akiket nehéz sorsuk, tapasztalatuk megtanított az önálló gondolkodásra. Közülük kerültek ki azok, akik a hadifogságban cselekedni mertek, s bekapcsolódtak az antifasiszta mozgalomba.

A tisztek 1943. január 12-től kezdődően a fronton olyan parancsokat kaptak, amelyeket teljesíteni a legtöbb esetben nem tudtak. Látták alakulatuk értelmetlen pusztulását, képtelenek voltak felfogni, hogy

amikor már nekik is vissza kellett volna vonulniuk, felsőbb parancsra puska nélküli „felváltók" érkeztek ki hozzájuk, átélték bajtársaik, barátaik, alárendeltjeik halálát, örökre az emlékezetükbe vésődött az utolsó töltényig harcoló magyar katona látványa, sokan — már a hadifogságban — csak úgy tudták kimondani azt a szót: „német", hogy köptek egyet rá, de még ilyen körülmények között sem bírálták sem a feletteseiket, sem a magyar hadvezetést, sem a magyar kormányt. Az, hogy fogságba jutnak, rémkép, lidérces lázálom volt számukra, sokan inkább az öngyilkosságot választották, s akik erre nem szánták rá magukat, letépték a rangjelzéseiket, mert az a tudat élt bennük, hogy az oroszok megkínozzák és kivégzik a fogságba esett tiszteket. (Én úgy estem fogságba, hogy eszembe sem jutott, hogy életben maradhatok, a rangjelzésem leszakítására egyáltalán nem gondoltam, s erre nem is lett volna lehetőségem, de 1943. január és február hónapjában sok olyan magyar hadifogoly tiszttel találkoztam, akinek nem volt meg a rangjelzése. Soha nem felejtem el, hogy a hrenovojei átmeneti táborba utóbb érkezett magyar hadifogolycsoportok tisztjei engem azzal gyanúsítottak, hogy a Vörös Hadsereg szolgálatában álló, emigráns magyar kommunista vagyok, s egy halott magyar tiszt egyenruhájában lépre akarom csalni a magyar tiszteket. „Az csak mese — hangoztatták —, hogy a tiszteket tiszti fogolytáborba viszik, csak előcsalogatják őket, hogy aztán végezzenek velük".)

A fogságba eséstől azonban nemcsak a tisztek féltek, hanem a legénység nagy része is. Részben ez a félelem magyarázta egész szakaszok, sőt századok értelmetlen pusztulását: harcoltak az utolsó töltényig, s harcoltak sokan töltény nélkül is. A hrenovojei táborban, majd később még nagyon sokszor kérdezték tőlem a szovjet tisztek: mivel magyarázom, hogy a magyar volt a legfasisztább hadsereg a Don mellett? A magyarok között ugyanis — hangoztatták — nem akadt egyetlen szakasz sem, amely kötelékben, mint egység adta volna meg magát, holott az olasz, meg a román hadsereg hadosztály és hadtest kötelékben, majd 1943. február 2-án a sztálingrádi 6. német hadsereg megmaradt 92 000 tisztje és katonája — Paulus tábornaggyal az élen — mint hadsereg tette le a fegyvert?! Amikor már folyékonyan beszéltem oroszul, meg tudtam magyarázni ezt. „Nagyon jó volt a propagandánk és az ideológiai munkánk. A katonák és az alacsony rangú tisztek — főként a tartalékosok — úgy érezték, Isten és a Haza iránti szent kötelességüket teljesítik, amikor a vörös veszély ellen védik hazájukat, Európát és a keresztény nyugati civilizációt. Emellett 1943. január 12-e után jól tudták, hogy csupán két lehetőség között választhatnak: vagy hősi halottak lesznek, vagy a csapatcsendőrök intézik el őket. A fogság vállalása, mint lehetőség, eszükbe sem jutott". S amikor elmondtam, hogy lényegében ugyanígy láttam mindezt én is, másképp nem is vállaltam volna a haditudósítói beosztást, akkor képtelenek voltak elhinni, hogy nem voltam a kormánypárt tagja, sőt ellenzéki tevékenységet folytattam. (Erről később már említést sem tettem, mert úgy láttam, teljesen elveszítem minden hitelemet, ha beszélek róla.)

Sokszor föltettem magamnak a kérdést: hogyan volt lehetséges mégis, hogy 1943. január végén — február elején sikerült megnyernünk a táborban levő tisztek nagy részét a *Felhívás* aláírására? Hiszen minden tiszt tudta: amikor aláírja a *Felhívást,* s benne az ilyen mondatokat: „Rútabbul cserbenhagyva még nem harcolt, még nem pusztult el magyar hadsereg idegenben . . .", s amikor Hitler számára minden további segítség megtagadását kívánja, akkor olyan „bűnt" követ el, amelyet ez a rendszer — ha megmarad — súlyos börtönnel büntet.

Természetesen tudtam ezt én is. Mégis, mi vitt rá, hogy megírjam, s elsőként aláírjam a *Felhívást?*

Amikor 1943. január 13-án Osztrogozsszkból kora reggel elindultam, hogy megírjam életem „nagy haditudósítását", el sem tudtam képzelni, mit élek át azon a napon. Azt tudtam, hogy halálos veszélyt vállalok, tudtam azt is, hogy a háború mit jelent, mégis megdöbbentett, amit láttam. Kolbinótól tovább, a Don felé haladva, megfagyott katonák holtteste aprócska hóbuckák alatt; ha megkotortam a havat, magyar katona nézett velem szembe, némelyik nyitott szemmel, mintha éppen ébredezne. Legtöbbjük arcán béke, nyugalom. Némely bucka alatt hatalmas vértócsa, kemény tükörré fagyva. Egy tizedes kezében fénykép, rajta a felesége és három gyermeke . . . Ilkei tüzérezredes harcálláspontján dörögnek az ágyúk. — Hol az ellenség? — Távcsövön nézzük, a Don felől a domb oldalán fehér hólepelben gyorsan mozgó, felénk tartó alakok. — Azokat lőjjük. — S hol vannak a mieink? — Ott benn a faluban.

Az a falu volt Boldirevka.

— Megnézem, mi ott a helyzet!

Mint hadifogoly, láttam, mi a helyzet. Az előző napon és az éjszaka folyamán közelharc folyt ott. Az utcán, a házak előtt, a házakban magyar és orosz katonák holtteste mindenütt. A házak nagy része ég, sok helyütt parázsló, üszkösödő gerendák. Az iskolaépület tornáca előtt egy ló hullája, beleit egy repeszdarab fordíthatta ki, rengeteg vére tükörré fagyott a lépcső feljáró előtt. Patkós csizmámban elcsúsztam rajta, s úgy estem el, hogy lassan négykézlábra emelkedve a ló nyitott szemébe néztem, benne megláttam a saját arcomat, s fejem fölött a csillagos eget. Bent az épületben egy holland rendszerű nagy téglakemence elé ültettek kihallgatásom előtt. A tűzben a magyar ezred tábori postája égett, levelezőlapok, amelyeket magyar katonák írtak haza: „jön már a váltás", „menj el a jegyző úrhoz", olvastam a már elhamvadt levelezőlapból még megmaradt, fényes, fekete betűket, fekete sorokat.

— Mondja, mit akartak maguk itt tőlünk? — kérdezte tőlem az alezredes, a szibériai ezred parancsnoka, amikor eléje vezettek. S én nem tudtam válaszolni.

Életben maradtam. Ezt csodák sorozatának tulajdonítottam. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy van még valami feladatom, amelyet el kell végeznem. A hrenovojei táborban én is megkaptam a kiütéses tífuszt. Ennek kezdeti szakaszában voltam, amikor a táborba

érkezett a Szovjetunióban élő magyar kommunisták képviseletében Vas Zoltán. Tájékoztató szavai megerősítették bennem azt a meggyőződést, hogy a németek már nem nyerhetik meg a háborút. Nem a Vörös Hadsereg gerince roppant össze, hanem a német hadigépezeté: a németek nem vonultak be karácsonykor Moszkvába, a sztálingrádi 6. német hadsereg megsemmisült, az olasz, a román és a 2. magyar hadsereget a Vörös Hadsereg néhány hét alatt szétverte. Úgy éreztem, ha mindezek után van még valami tennivalóm, akkor ez csak egy lehet: el kell fogadnom és másokkal is el kell fogadtatnom a kommunisták javaslatát, s az ő segítségükkel tudtára kell adnunk a magyar népnek, hogy mi lett a 2. hadsereg sorsa. Így írtam meg a *Felhívást:* „Magyar véreink! Tudjátok meg: a 2. magyar hadsereg nincs többé . . ."

A Szovjetunióban a magyar hadifoglyok számára kiadott *Igaz Szó* 1943. március 3-i számában közölte a február 9-i keltezésű *Felhívás* teljes szövegét. Az én megfogalmazásomon nem változtattak semmit. Még a magyar hadifoglyok számát, a 40 000-et sem módosították, holott addigra ez a szám 65 000-re emelkedett. A *Felhívás* szövegét a moszkvai Kossuth-adó ismételten beolvasta; röpcédulákra nyomtatva, tízezrével dobták le a magyarok megszállta területekre.

Naivul azt hittem, azt hittük, hogy ezzel elősegítjük hazánk kilépését a háborúból. Úgy éreztem, ezzel jóváteszek valamit abból, amit mint haditudósító, vállaltam. Úgy éreztem, minden más hadifogoly tisztnél nagyobb felelősséggel tartozom azért, hogy annyi magyar katona vesztette életét az ukrajnai hómezőkön. Hiszen én még arra sem hivatkozhattam, hogy „parancsra tettem".

1943. január 13-án csodák sorozatának tulajdonítottam, hogy abban az összecsapásban, ahol mellettem mindenki elesett, én életben maradtam. S most a kiütéses tífusz sem végzett velem. Március elején valóban tiszti táborba, Orankiba, a 74. sz. táborba szállítottak bennünket. Mit tehetek, mit kell tennem még?

A tábor életének irányítását a szovjet parancsnokság egy Cramer nevű német őrnagyra bízta. Német nyelvtudásomnál fogva én lettem a magyar tiszti csoport vezetője. A *Felhívás* aláírói közül sokat elvitt a tífusz, sokakkal más járványok végeztek, betegség, tífusz nélkül nagyon kevesen vészelték át 1943 első hónapjait. (Ebben a táborban találkoztam Szőnyi Mártonnal. Már régi fogoly volt. 1943 nyarának végéig maradt a táborban.) Nyáron ismét találkoztunk a kommunista párt megbízottjával. Kezdeményezésére ismét kibocsátottunk egy felhívást, ezúttal a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása végett. Ezt is én fogalmaztam meg, s a rangsornak megfelelően írtuk alá. A nyár végén a tábor magyar hadifoglyai megválasztották küldötteiket a magyar hadifoglyok krasznogorszki összejöveletére, amelynek az lett volna a feladata, hogy kimondja a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítását, s a Magyar Légió szervezésének megkezdését. Itt, a krasznogorszki 27. sz. táborban hangzott el Rákosi Mátyás beszéde Horthy felelősségéről, s ugyancsak ő ragaszkodott ahhoz, hogy a Légió parancsnoka csak tábornok lehet. A Magyar Nemzeti Bizottság nem jött

létre, a két magyar hadifogoly tábornok a Légió parancsnoki tisztét nem vállalta. Én mindig mélységesen fájlaltam, hogy sem a Magyar Nemzeti Bizottság, sem a Magyar Légió nem jött létre. Hiszen, ha megalakultak és működtek volna . . .

1943 őszén a magyar hadifogoly tisztek többségét a szuzdali tiszti táborban vonták össze. 1943. december 31-én Krasznogorszkból ide szállítottak többedmagammal engem is. Itt Szántó Zoltán volt a politikai instruktorunk, de csak nagyon rövid ideig. Ebben a táborban egyébként 1944 nyaráig 26 német, 2 olasz, két román tábornok, mintegy 2000 német, román és kb. 140—160 magyar hadifogoly tiszt volt. (Valamennyien megállapítottuk akkor, hogy a fogságba jutott magyar tisztek aránya az olaszokéhoz kb. 1:4, a románokéhoz 1:5, a németekéhez 1:6 lehetett, bár az olasz, a román és a 2. magyar hadsereg létszáma a Don mentén csaknem azonos volt. Azt sem volt nehéz fölfedeznünk, hogy a hivatásos tisztek aránya nálunk volt a legkisebb, s a sztálingrádi 6. német hadsereg hadifoglyai között a legnagyobb.)

Szuzdal, 1944. március 20

Mindezeket azért mondom el, mert azt hiszem, az én érzés- és gondolatvilágom bizonyos fokig jellemzi azoknak a tanítóknak, tanároknak, kistisztviselőknek érzés- és gondolatvilágát is, akik — mint tartalékos tisztek — szakaszukat, századukat el nem hagyva, hadifogságba kerültek. A hivatásos tiszteket — mint testületet — a „nem politizálok, én katona vagyok" álláspont jellemezte. Egyénileg volt köztük sok kitűnően képzett, hivatásos katona, s akadtak operettfigurák, akik még a hadifogságban is csak a rangjuk, azon belül a rangszámuk szerint ítélték meg hadifogoly társaikat, s aszerint is viselkedtek velük szemben.

1943 nyarán, a 74. sz. hadifogoly tiszti táborban megírt és aláírt állásfoglalásunk a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása mellett hivatalosan is elindította — így láttam akkor — azt a magyar hadifogoly mozgalmat, amelytől a Magyar Nemzeti Bizottság megalakulását vártuk. Állásfoglalásunk dátuma 1943. július 20-a volt ugyan, de mi magával az állásfoglalással — határozatunkat 8 nappal előbb meghoztuk, az egyéni aláírás azonban elhúzódott — megelőztük a sztálingrádi német hadifogoly tiszteket, akik a „Szabad Németország" Nemzeti Bizottságot 1943. július 13-án, a Német Tisztek Szövetségét pedig 1943. szeptember 12-én alakították meg. Gróf Stomm altábornagy és Deseő vezérőrnagy 1943. július 29-én nyilatkozatban támogatta és hagyta jóvá azt az elhatározásunkat, hogy „a magyar hadifogoly tisztek és legénység kivegyék részüket a Magyar Nemzeti Bizottság megalapításában, melynek célja és hivatása odahatni, hogy Magyarország azonnal szakítson Németországgal, segítse hazánkat a vesztett háború haladéktalan befejezésében és a boldogabb magyar jövendő megalapozásában . . ."

Amikor a mi két tábornokunk arra az elhatározásra jutott, hogy megteszi ezt a nyilatkozatot, a tábornokok számára berendezett vojko-

vói hadifogolytáborban, ahol Paulus tábornaggyal együtt ekkor 22 német, 6 román és 3 olasz tábornok volt, a német hadifogoly tábornokok még felháborodtak azon, hogy a német hadifoglyok számára kiadott *Freies Deutschland* című újságban megjelent a hír: „1943. július 12-én és 13-án a Moszkva melletti Krasznogorszkban német emigránsok, valamint hadifogoly német tisztek és katonák — túlnyomórészt sztálingrádi harcosok — megalapították a Szabad Németország Nemzeti Bizottságot..." Hogyan is tehették meg német tisztek és katonák, hogy a „kommunistákkal együttműködjenek!..." Ugyanakkor elégedetten állapították meg, hogy szinte teljes számban fiatal tisztek voltak azok, akik „Könnyelműen megszegték katonaesküjüket!" — írta Wilhelm Adam, a 6. hadsereg egykori hadsegéde Der schwere Entschluss című könyvében (387. o., a Verlag der Nation kiadása, Berlin.)

1943 nyarán az oranki hadifogolytáborban a német és a román tisztek nagy többségének gondolkozását ismertem. Ugyanaz volt, mint az említett német tábornokoké. A magyar hadifogoly tisztek viszont — emlékezetem szerint — nagy többségükben aláírták azt az állásfoglalást, amelyet két hét múlva a két magyar hadifogoly tábornok helyeselt és támogatott. A két magyar tábornok akkor már tudta — mi is tudtuk —, hogy Rómában a fasiszta Nagy Tanács 1943. július 24—25-én leszavazta, az olasz király pedig — együttműködve néhány olasz tábornokkal — menesztette állásából, s elfogatta Mussolinit.

1943 augusztusában a szovjet hadifogolytáborok magyarjai megválasztották küldötteiket, azzal a megbízással, hogy a krasznogorszki táborban összegyűlve, mondják ki a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítását. Ez meg is történt, de a bizottság — tudomásom szerint — soha nem működött, pedig feladata lett volna a Magyar Légió megalakítása is.

Ezek a — ma már bizvást történelminek nevezhető és igazolható — tények előzték meg hadifogoly életünkben 1944. március 19-ét. Hadifogoly életünk gondolat- és érzelemvilágára éppen ennek a napnak, valamint 1944 októberének hatása volt a legjellemzőbb.

1944 elején a szuzdali 160. sz. hadifogoly tiszti táborban kb. 140 magyar hadifogoly tiszt volt. (Ez a szám az év végén meghaladta a 160-at.) Minthogy más táborokban ehhez képest csupán kis magyar tiszti csoportok voltak, e tábor magyarjainak magatartása jellemezte a leginkább a magyar hadifogoly tisztek gondolkodását. Ebbe a táborba 1944. január 1-én érkeztem meg Krasznogorszkból. Az oranki 74. sz. hadifogoly tiszti táborból már 1943 őszén ide helyezték át a magyarokat, így én újra találkoztam azokkal, akikkel Hrenovójén, majd Orankiban is együtt voltunk. Ekkor már a sztálingrádi 6. német hadsereg tábornokainak többségét is áthelyezték ide; több száz német tiszten kívül (őrnagytól fölfelé), néhány száz olasz hadifogoly volt a táborban. Meglepett, sőt megdöbbentett, milyen nagy és kedvezőtlen változáson ment itt át az Orankiból jött magyarok gondolkozása. Összetalálkozván a már 1943-ban is itt volt magyar tisztekkel, a németekkel és az olaszokkal, ezeknek hatása alá kerültek. Minthogy Mus-

solini bukása után az olasz királyság mint intézmény, egyelőre fennmaradt, s Victor Emmanuel, Badoglio tábornagy és az olasz kormány a nyugati szövetségesek védelmét élvezte Dél-Olaszországban, sok magyarban feltámadt a remény, másokban a félelem: hátha Horthynak is sikerül valami hasonló? Sokan azt a véleményt terjesztették, hogy a nyugati nagyhatalmak semmiképpen sem ejtik el Horthyt, aki a kommunista- és szovjetellenességben messze megelőzte Mussolinit, Hitlert és Francót, ezért nem szabad semmit sem tennünk, ami a „Legfelsőbb Hadúr" ellen irányul.

Szuzdalba érkezve tartózkodást, sőt később egyre fokozódó, alig titkolt ellenségeskedést tapasztaltam. Az előbbi okok mellett ennek magyarázatát Boldog új évet! című cikkemben kerestem. Ezt az írásomat az *Igaz Szó* 1944. január 4-én közölte. Főbb tételei voltak:

„Mi a Hitlert kiszolgáló politika helyett magyar népi politikát akarunk.

Mi a reakciós parancsuralom helyett végre igazi demokráciát akarunk.

Mi az arisztokrata feudális Magyarország helyett népi Magyarországot akarunk.

Egyszóval a magyar múlt és jelen helyett népi magyar jövőt akarunk".

Sem ez a cikkem, sem a táborban tanúsított magatartásom nem keltett kedvező visszhangot a magyarok körében. „Szántó Zoltán kegyeit keresed, az oroszokkal, a kommunistákkal cimborálsz" — mondták nekem többen is; mások tanácsolták, forduljak vissza erről az útról, s majd otthon szót emelnek értem.

Pedig visszafordulni már nem lehetett. Előre kellett volna menni, minél határozottabban, minél bátrabban. Nem voltam kommunista, nem is akartam kommunista lenni, de többed magammal együtt tudtam, hogy — ha még egyáltalán tehetünk valamit — csakis velük együttműködve, az ő céljaikat a mienkkel egybenhangolva, menthetünk meg valamit népünk számára a súlyos katasztrófából.

S én nemcsak ezért gondolkoztam így. Azért is, mert sokszor, nagyon sokszor nem tudtam aludni. Bármilyen fáradtan feküdtem is le, felébresztett álmomból a látvány: ezer meg ezer hóbucka alól egy-egy kar nyúlik ki, és sok-sok nyitott szemű, békés, nyugodt arcú, csonttá fagyott magyar katona nézi a messzi-messzi csillagokat.

Akik a kommunisták mellé álltunk, tudtuk, hogy megállnunk nem szabad, tudtuk, hogy sohasem jöhetünk haza, ha a régi rendszer — akár más arisztokrata vagy nyugati orientációjú kormány vezetése alatt — a háború után is fennmarad. Számoltunk azzal is, hogy ebben az esetben nagyon sokan úgy akarnák menteni magukat, hogy bennünket vádolnának: mi vezettük félre őket!

Abban a helyzetben a Horthy-kérdés volt a döntő. A hadifogoly tisztek egy része tiszteletet érzett iránta, más része félt tőle, hiszen jól tudta, mit tett a rendszer ellenfeleivel a fehér terror Horthy alatt. Voltak olyanok is, akik tisztelték is, meg féltek is tőle.

A legfőbb tényező a katonaeskü volt. Pontos szövegére senki sem

emlékezett, de mindenki tudta, hogy a „Legfőbb Hadúrra, nagybányai vitéz Horthy Miklós Őfőméltóságára" esküdtünk, s mindenki tudta azt is, hogy az esküszegés, „az ellenséggel való cimborálás" milyen következményekkel járhat, ha . . .

S jött 1944. március 20-a.

A tábor vezetékes rádiója egy erre kijelölt helyiségben volt hallható az oroszul tudó hadifoglyok számára. Megtanultam oroszul. Márciusban már eltávozott a táborból Szántó Zoltán, s én naponta — főleg pedig este és éjszaka egy keroszin mécses világánál — több órás tanulással eljutottam odáig, hogy a Szovjet Tájékoztató Iroda (Szovinformbjuro) hadijelentéseinek szövegét megértettem.

S március 20-án megértettem azt a jelentést, hogy hat hitlerista hadosztály két román hadosztály segítségével megszállta Magyarországot. A jelentés szerint a magyar hadsereg egyes alakulatai ellenállást tanúsítottak, s a lakosság is szembe szállt a betolakodókkal. Az első hírekből arra lehetett következtetni, hogy a megszállás Horthy akarata ellenére történt, s a kormányzót a németek félrevezették.

A hírekre a magyar csoportban a németellenes érzelmek elkeseredett, dühös, elszánt kitörése volt a válasz. „Ki kell verni azt a pimasz bandát az országból" — hangoztatták sokan.

Lavrentyev őrnagy, a tábor politikai tisztje, aznap megkérdezte:

— Hogyan fogadták hazájuk megszállásának hírét?

Beszámoltunk a hangulatról, s elmondtuk: jó visszhangra talált az a javaslatunk, hogy kérjük meg a szovjet kormányt, tegye lehetővé, hogy harcolhassunk az árulók, a megszállók ellen.

— Hívjanak össze gyűlést, beszéljék meg a kérdést. Ha többségi határozattal előterjesztik kérésüket, bizonyosak lehetnek kedvező elintézésében.

Aki a háború alatti szovjet katonai viszonyokat ismerte, az nagyon jól tudta, hogy egy szovjet politikai tiszt nem tehet felelőtlen politikai kijelentéseket. Lavrentyev őrnagyot egyébként is kiválóan képzett, nagyon megfontolt embernek ismertük meg. (Bár nekünk lett volna legalább néhány olyan politikai képzettségű tisztünk a fronton és a hadifogságban, mint amilyen Lavrentyev őrnagy volt. Sokat tanultunk tőle, de én — sajnos — nem eleget.)

Jól ismertük a magyar tisztek gondolat- és érzésvilágát. Emlékeztünk rá, hogy 1943-ban minden jól ment a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása dolgában, amíg Horthy felelősségének kérdése meg nem osztotta a tiszteket. A tisztek többsége hallani sem akart arról, hogy Horthyt felelősnek minősítse az események alakulásáért, s még azok a tisztek is, akik korábban, 1943 februárjában és júniusában állást foglaltak a németekkel való szakítás mellett, elutasították a Horthyval való szembefordulást.

Voltunk jó néhányan, akik felelősnek tartottuk Horthyt. Amikor azonban a Magyar Nemzeti Bizottság megalakításáért, a németekkel való szakításunkért, a Légió létrehozásáért kifejtett munkában részt vettünk, ezt a kérdést nem vetettük föl, mert ez taktikai szempontból helytelen lett volna. 1943 őszétől kezdve a magyar hadifogoly

tisztek többsége elutasította Horthy felelősségének kinyilvánítását, s visszahúzódott a politikai megnyilakozásoktól. Amikor már úgy láttuk, hogy Horthy elleni nyílt állásfoglalás nélkül a Magyar Nemzeti Bizottság nem lesz életképes, tehát valószínűleg nem jöhet létre a Magyar Légió sem, nyíltan állást foglaltunk a kormányzói felelősség kérdésében, s megkíséreltük eloszlatni hadifogoly társaink lappangó aggodalmát. Azt hittük, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság működésének és a Légió megalakításának legfőbb, vagy egyik fő akadálya a Horthy-kérdés, s ha ez így van, akkor szembe kell fordulnunk Horthyval is, bár erre — legalábbis egyelőre — a tiszteknek csupán kisebb része lesz hajlandó, mert a Horthy-kérdésen kívül nagyon aggasztotta társainkat az a kérdés is, hogy Horthy távozása esetén lesz-e rendszerváltozás? Többen azon a nézeten voltunk, hogy lesz, s kezdetben nem ismertük fel azt a veszélyt, amellyel ennek kimondása fenyegette további politikai munkánkat és jövőnket egyaránt. Hiszen mindenkiben fölmerült a kérdés: milyen rendszer következik Horthy uralma után? Ha angol—amerikai támogatással jön létre és szilárdul meg az új rendszer, az nem lesz könyörületes a szovjet hadifogságból hazaérkező tisztek iránt. (Bármilyen meghökkentő is, de úgy volt: közülünk senki sem hitt abban, hogy a várható győzelem után is fennmarad az angolszász—szovjet szövetség.) Logikus lett volna tehát, hogy olyan rendszer eljövetelét kívánjuk, amely a Szovjetunió támogatásával jön létre. Ezt kívánta volna még azoknak a hadifogoly tiszteknek az érdeke is, akik következetesen tartózkodtak mindenféle politikai állásfoglalástól, mert rájuk is hosszadalmas és gyötrelmes igazoló eljárás várt volna az angolszász segítséggel megalakuló rendszerben. Éppen ezért az is logikus lett volna, hogy már a hadifogságban olyan rendszer megalakítása mellett foglaljunk állást, amely őszinte szovjet—magyar barátságra épül.

S erre is nagyon jó lehetőséget kínált Magyarország német megszállása, mert a megszálló németek ellen az adott hadászati és nemzetközi politikai helyzetben mi, hadifoglyok csakis szovjet engedéllyel és csakis a Vörös Hadsereg oldalán és annak részeként harcolhattunk volna.

Mindezek ellenére viszonylag kevesen voltunk, akik azt a véleményt képviseltük, hogy hazánk és népünk érdeke, nemzeti becsületünk, valamint a mi egyéni érdekünk is egyértelmű, világos és el nem hárítható parancsot ad nekünk: kérnünk kell a Szovjetunió kormányát, tegye lehetővé a hitleri Németország elleni fegyveres harcunkat.

Lavrentyev őrnagy javaslata alapján megkezdtük annak a magyar tiszti gyűlésnek előkészítését, amelynek feladata lett volna, hogy határozatban foglaljon állást közös kérelmünk előterjesztése mellett.

Eleinte úgy látszott, hogy ennek nem lesz akadálya. Két-három nap múlva azonban már világossá vált, hogy hazánk megszállása Horthy beleegyezésével történt, a kormányzó a helyén maradt, s nem tett semmit a németek ellen.

Az előkészítő gyűlés már ennek tudatában ült össze.

Antifasiszta csoportunk nevében ismertettem a nemzetközi poli-

tikai és katonai helyzetet, a megszállással kapcsolatos tényeket, s felkértem a megjelenteket, mondják el véleményüket. (Majdnem bizonyosnak hittük, hogy a többség véleménye alapján előterjeszthetjük javaslatunkat: az egész magyar hadifogoly tiszti csoport együttes gyűlésén mondjuk ki ünnepélyes határozatban: azzal a kéréssel fordulunk a Szovjetunió kormányához, hogy tegye lehetővé szándékunk megvalósítását.)

Nem így történt. A felszólalások semmi kétséget nem hagytak az iránt, hogy a gyűlés összehívása nem járhat eredménnyel; határozott és jól szervezett ellenállásba ütköztünk. A felszólalók nyilvánvalóan előre kiosztott és vállalt szerepet töltöttek be. Az első felszólaló kifejtette, hogy az adott helyzetben feltétlenül ismernünk kellene hadifogoly tábornokaink véleményét, mert a hadifogságban is kötelező szabályzat szerint rangidős tisztjeink beleegyezése nélkül vagy akarata ellenére semmit sem tehetünk. A következő felszólaló javasolta, kérjük meg a szovjet hatóságokat, hogy tábornokainkat és az összes magyar hadifogoly tisztet szállíttassa a mi táborunkba, hogy közösen határozhassunk. A harmadik utalt arra, hogy magyar katonai állományú egyének a hadifogságban sem politizálhatnak, s e felszólalásokra föltette a koronát az utolsó. Szerinte egy hadifogoly nem láthat tisztán az adott nemzetközi és katonai helyzetben. Magyarok vagyunk, katonák, sőt tisztek. Hazánknak törvényes államfője, törvényes kormánya, a magyar hadseregnek fővezére, „Legfőbb Hadura" van; nem a hadifogoly tisztek feladata, hogy törvényes vezetőik cselekedeteit bírálják vagy elítéljék. Ami magát az utolsó felszólalót illeti, a saját személyére vonatkozólag kijelentette: ő a „Legfőbb Hadúrra" tett esküjéhez hű marad még akkor is, ha ezért a helyszínen agyonlőnék őt.

(Én általában nem hiszek az úgynevezett kitörölhetetlen emlékekben. Idővel a legnagyobb gyötrelmek emléke is elhalványul, másképp sokszor elviselhetetlen lenne az élet. Ennek az előkészítő gyűlésnek az emléke mégis élénken él bennem. Ennek kettős oka van. Az egyik az, hogy elhatároztam: hadifogságunkról valamikor, valahol, valahogyan megírom majd az emlékeimet, éppen ezért ezeket gyakran, tervszerűen és szándékosan felidéztem magamban a múló évek, évtizedek során. A másik az, hogy erről az előkészítő gyűlésről beszámoltam az *Igaz Szóban* is Peranyagot szolgáltatok c. írásomban, amelyet a szerkesztőség 1944 májusában közölt.

Írásom így kezdődött: „El fog jönni a világháború után is az az idő, amikor a történelem ítélőszéke elé kerül a mai nemzedék. Eljön majd az az idő is, amikor a hadifogságban tanúsított magatartásról is ítéletet fognak mondani.

Hogy a peranyagban legyen egy-két korszerű dokumentum is, azért írom meg az alábbi sorokat..."

Ezután következik — tömören, csak a lényegre szorítkozóan — az, amit az előbbiekben elmondtam.)

Azon a gyűlésen az előre elkészített határozati javaslat-tervezetet nem olvashattam föl, s a felszólalásokra csak rögtönözve, csoportunk-

kal való megbeszélés nélkül válaszoltam. Válaszom lényege a következő volt: ez már a második világháború, amelyben a magyar nép idegen érdekekért vérzik el. A 2. magyar hadsereg pusztulása a mohácsi vésznél is nagyobb csapás lehet népünkre. Hitler az ő érdekében feláldozott 2. magyar hadseregért, a magyar nép áldozataiért megszállással fizetett, „szövetségesből" megszálló lett, s ebben magyar hazaárulók segítették. Otthon, úgy látszik, nincs olyan erő, amely szembeszállhatna ezzel. Mi hadifoglyok vagyunk, s mi sem tehetünk sokat. Annyit azonban megtehetünk, hogy határozottan kinyilvánítjuk: mélységesen elítéljük ezt a galád árulást, s megkérhetjük a szovjet kormányt, tegye lehetővé, hogy harcolhassunk a német megszállók és hazaáruló magyar cinkosaik ellen.

Tiszttársaim mozdulatlan arccal, némán hallgatták szavaimat, legtöbbjük tekintetéből hideg, ellenséges érzés volt kiolvasható, pedig néhány perccel korábban többüknek az arcán is könnyek peregtek alá, amikor a felszólaló arról beszélt, hogy esküjéhez mindhalálig hű marad.

Az a főhadnagy, aki megkönnyeztette hadifogoly társait, tanítóként kezdte, majd „továbbszolgálatra" jelentkezett: igen jó megjelenésű, jó eszű, nagyon becsvágyó ember volt, s kiváló minősítése alapján, saját kérelmére, fölvették a hivatásos állományba. Vezérkari tiszt akart lenni, a fronton kitüntette magát. Tekintélye volt a tisztek között. Sok politikai vitánk volt egymással.

Mégis, miért győzhetett ebben a sorsdöntő vitában? Hiszen azóta már a történelem bizonyított mellettünk. Megpróbálok felelni erre a kérdésre.

1943 őszéig a magyar hadifogoly tiszteknek három kollektív állásfoglalásuk volt: az 1943. február 9-i *Felhívás* (mintegy 3000 aláírással), az oranki 74. sz. tábor magyar hadifogoly tisztjeinek felhívása, amelyet 1943. július 29-én „Magyar Nemzeti Bizottságot!" címmel közölt az *Igaz Szó*, majd 1943 augusztusában a 160. sz. szuzdali tábor magyarjainak csatlakozása az oranki felhíváshoz.

Az oranki tábor hadifogoly tisztjeinek felhívását: „Magyar Nemzeti Bizottságot!" a két magyar hadifogoly tábornok már említett (az *Igaz Szó* 1943. július 29-i számában közölt) nyilatkozatában jóváhagyta.

1943. szeptember 1-én azonban az *Igaz Szó* közölte Gerő Ernő „Választani! Cselekedni!" c. cikkét, amely a legélesebben állást foglalt Horthy ellen, s ilyen állásfoglalást követelt a hadifoglyoktól is. Ezt követte Rákosi Mátyás 1943 szeptemberi beszéde „Horthy a felelős" címmel, amelyben hangoztatta: „Választani, cselekedni kell, nemcsak Hitler, de Horthy ellen!"

Ezek nyomán sokunkban kialakult az a vélemény, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság működésének, a Magyar Légió megalakulásának döntő feltétele a Horthy elleni állásfoglalás, s bár az adott helyzetben és időpontban taktikai szempontból nem értettünk egyet a kérdésnek ilyen fölvetésével, beszélgetéseink nyomán arra az elhatározásra jutottunk, hogy ilyen értelemben, de enyhébb formában igyekszünk be-

folyásolni társainkat. Így írtam meg „Magatartásunk zsinórmértéke" c. cikkemet, amely először a faliújságon, majd 1944. március 21-én az *Igaz Szó*ban is megjelent. Ebben a kormányzói felelősséggel kapcsolatban a következőket írtam:

„Azonfelül azonban, hogy a tisztikar egy része nem volt hajlandó a kormányzóval szemben állást foglalni, tapasztalatom alapján még egy, voltaképpen a kormányzói felelősség kérdéséből szükségszerűen fölmerült, következő kérdés befolyásolja és akadályozza az egységes állásfoglalás kialakítását: a rendszerváltozás kérdése, vagyis: a háború után fennmarad-e az az uralmi rendszer, amely ma uralkodik Magyarországon?

A két kérdés voltaképpen nem is kettő, csak egy, mert a kormányzó személye, a kormányzó felelősségének, valamint a rendszer fennmaradásának kérdése ugyanazon tényezőktől függ, vagyis végeredményben: ha nem felelős a kormányzó, akkor nem felelős a rendszer sem, ha felelős a rendszer, felelős maga a kormányzó is, továbbmenőleg: ha marad a kormányzó, marad a rendszer is.

Az egész kérdés csak annyiban kérdés, hogy egyénileg ki hogyan állítja be a helyzetet. Aki híve a kormányzónak, azt mondja, a kormányzó nem felelős, csak a kormány felelős, sőt — egyesek szerint — a kormány sem felelős, mert ők is csak figurák a politikai sakktáblán, amelyeket a háttérből nálunk nagyobb mesterek tologatnak.

Ez az álláspont tarthatatlan. Nem logikus, nem alkotmányos, nem igaz.

Nem logikus, mert éppen azok állítják, akik hívei a kormányzónak. Hát ők olyan államfőnek hívei, aki nem felelős az állam, a nemzet sorsának irányításáért, aki csak tehetetlen figura jól rejtőző titokzatos mesterek kezében?

Nem alkotmányos, mert mi van akkor a felelős minisztériummal, amelyet a kormányzó nevez ki?

De ez az álláspont nem fedi az igazságot, a való helyzetet sem. A kormányzó Hitlerrel személyes megbeszéléseket folytatott, vagyis a végső döntés jogát magának tartotta fenn.

Ezzel kapcsolatban csak az a kérdés merülhet fel, hogy sikerül-e most, ennek a borzalmas világtragédiának utolsó felvonása alatt, a mai rendszernek olyan politikát folytatnia, mellyel létét megmentheté?

Sokak lelkében sokáig élt a vélemény, hogy a Szovjetunió s az angolszász hatalmak közötti esetleges ellentétek kihasználása megmentheti a kormány és a kormányrendszer életét. A moszkvai és teheráni konferencia után ez a reménység szétpukkant, mint valami szappanbuborék.

Mi következik mindebből?

1. Hazánknak az az érdeke, hogy Németországgal szakítson.

2. A szakítást olyan kormánynak kell végrehajtania, amelynek tagjai a háború, a fasizmus és a fasizmus minden árnyalata ellen harcoltak, s akik éppen ezért a magyar nép bizalmát élvezik és a szövetséges hatalmak felé is tárgyalóképesek.

3. Ennek az új kormánynak elő kell készítenie a teljes rendszerváltozást, az ország őszintén demokratikus átalakítását.

Ha megmenthetünk még valamit e világégés után nemzetünk számára, annak csak ez az egy útja lehet.

Hadifogoly magatartásunknak zsinórmértéke is csak ez lehet.

Ez az út nem könnyű, de ingyen semmit sem adnak. Egyfelől Németország mindent el fog követni azért, hogy a földrajzi és katonai, valamint gazdasági szempontból igen fontos szerepet játszó Magyarországot a végső összeomlásig magához kösse, másrészt nagyon nehéz új utakat kiépíteni a joggal bizalmatlan szövetségesek felé. Nehéz a kormányváltozás kikényszerítése is, de még nehezebb lesz a teljes rendszerváltozás végrehajtása.

Ez azonban az élet és a szebb jövő felé mutat. Viszont az a lehetőség, hogy a jelenlegi kormány a Kárpátokon is védelemre kényszeríti az országot a Szovjetunió ellen, hogy hazánkat hadszíntérré teszi, az utolsó lépéseket jelentené a Voronyezsnél már megásott sír felé.

Felelős kormánytényezők kijelentései »határaink védelméről«, erre mutatnak . . ."

Ám nem az érvek, hanem az érzelmek döntöttek.

1944 áprilisában és májusában a vereség nyomán mélységes elkeseredés vett rajtunk erőt. Ennek hatása alatt írtam meg „Peranyagot szolgáltatok" című cikkemet. Ez az írásom még erősebben kiélezte az ellentéteket, amelyek már-már elviselhetetlenné fokozódtak 1944. április 30-tól kezdve. A szovjet nép minden évben április 30-án kezdi Május 1-e megünneplését. A mi táborunkban — német, olasz, román, magyar hadifogoly tisztek táborában — ugyanúgy történt ez, mint az egész Szovjetunióban. Április 20-a után Lavrentyev őrnagy összehívta a különböző nemzetiségű hadifogoly tisztek antifasiszta csoportjainak vezetőit, s ismertette velük az április 30-i ünnepség programját. Ez magába foglalta azt is, hogy a tábor antifasiszta tiszti csoportjai közös táviratban üdvözlik Sztálin marsallt, a világ dolgozóinak nagy vezérét, az antifasiszta koalíció egyik vezetőjét. Ezt a táviratot az antifasiszta csoportok vezetői ünnepélyesen aláírják. Minden hadifogoly antifasiszta csoport vezetője örömmel vállalta a feladatot, csak én mondtam azt, hogy beszélnem kell erről csoportunk tagjaival. Lavrentyev őrnagy ezt tudomásul vette, s csak az kérte, hogy az eredményről minél előbb tájékoztassam. Csoportunk tagjai egyetértettek azzal, hogy a közös táviratot aláírjam, bár ez még rosszabbá teszi helyzetünket a magyar tisztek között, s fel kell készülnünk rá, hogy számosan nyíltan is tiltakozni fognak ellene. S ez meg is történt. Többen külön-külön, majd néhányan együttesen is „kötelességüknek" tartották, hogy felhívják figyelmünket a hadicikkelyekre, amelyek súlyos büntetést szabnak ki azokra, akik az ellenséggel cimborálnak, s megszegik esküjüket. Minthogy Magyarország még hadban áll a Szovjetunióval, egyetlen magyar hadifogoly tisztnek sem áll jogában semmiféle olyan távirat aláírása, amelyben köszönti az ellenség vezérét. Ez főbenjáró bűn, amiért majd felelnünk és különösképpen nekem, felelnem kell.

Lehet, hogy ma sokan mosolyognak rajta — könnyű nekik, bizonyosan nem voltak katonák, még kevésbé hadifoglyok —, én azonban ma is életem egyik legnehezebb, legbátrabb cselekedetének tartom, hogy „az ellenség vezéréhez" — tiszttársaim többsége vélekedett így Sztálinról — intézett táviratot „a magyar hadifogoly tisztek antifasiszta csoportja nevében" aláírtam, ünnepélyes keretek között, a tábor felsorakozott egész nyilvánossága előtt.

Aki saját tapasztalatából nem ismeri a hadifoglyok életét, nem tudja elképzelni sem, milyen nehéz lett ezután a helyzetünk honfitársaink között. Antifasiszta csoportunknak volt egy balszárnya, amely követelte, hogy kérjem a szovjet táborparancsnokságtól azoknak a hadifogoly társainknak eltávolítását, akik politikai munkánkat, célkitűzéseinket akadályozták. Erre nem voltam hajlandó. Pedig nagyon jól tudtam, hogy 1943-ban, amikor a németek egy nagy ellentámadást indítottak, s újra elfoglalták Harkovot, egy titokban megalakult magyar hadifogoly tiszti „hadbíróság" több társammal együtt halálra ítélt, s még a fákat is kijelölték, ahová felakasztanak bennünket, ha a németek „felszabadítják" a tábort. Balszárnyunk a szovjet parancsnokságnál azzal vádolt, hogy összejátszom a — mondjuk így: — szélsőjobboldali tisztekkel, tőlük kaptam a feladatot, hogy tegyek úgy, mintha antifasiszta volnék, védjem meg őket, s ők majd otthon igazolnak engem. Lavrentyev őrnagy nagyon sok jóakarattal felhívta rá a figyelmemet, hogy én úgyis hiába próbálom védeni reakciós társaimat, azok a legelső alkalommal végeznének velem, ha lehetőségük nyílnék rá.

Miért nem szántam rá magam mégsem, hogy — mint az antifasiszta csoport vezetője — ezt a lépést megtegyem?

A nagy többség miatt. Mert a két szélső szárny között ott voltak azok a fiatal tisztek — zászlósok, hadnagyok, főhadnagyok —, akik mindig becsületesen, híven teljesítették kötelességüket. Legtöbbjük tartalékos volt, mint én is, társadalmi helyzetük nem volt jobb az enyémnél; a fronton osztoztak a legénység sorsában, egyetlen egy sem hagyta el beosztottjait a nagy szovjet támadás, az életveszély idején, s a hadifogságban követték fölötteseik példáját. Nem riadtak vissza a munkától, rendkívüli leleményességet, ötletességet, ügyességet, művészi készséget tanúsítottak, ének- és zenekart szerveztek, nyelvtanfolyamokon vettek részt, s olyan közösségi szellem, annyi tiszta, őszinte, sokszor egészen naiv hazaszeretet volt bennük, ami mindenkor tisztelettel és megbecsüléssel töltött el irántuk. Antifasiszta csoportunk tagjai is nagyon jól tudták, hogy korábban fontos politikai akciókban, munkabrigádok szervezésében stb. azért követnek bennünket, mert mi is dolgozunk, semmiféle kedvezményt a magunk számára nem kérünk és nem fogadunk el, s nyílt politikai ellenfeleinkkel szemben sem alkalmazzuk soha a bosszú eszközeit.

Tudtam, ha az én javaslatom alapján a szovjet parancsnokság eltávolít néhány „hangadót", azt a többség a mi rovásunkra írja, s ez nagyon visszaüthet ránk, ha valamely későbbi politikai akcióban vagy

munkaszervezésben a többség egyetértésére lesz szükségünk, mi ugyanis csak önkéntes vállalás alapján dolgoztunk.

A hadifogság nem normális állapot, s a hadifoglyok — ebben az értelemben — nem normális emberek. Életüknek sajátos, külön törvényei vannak, s a hadifogoly közösség mindig képes arra, hogy „törvényen kívül" helyezze azokat, akik megszegik törvényeit, vagy nem igazodnak hozzájuk.

Mi nem igazodhattunk ezekhez a belső, sokszor teljesen irracionális, megmagyarázhatatlan törvényekhez. Nekünk ott és akkor nem lehetett megállnunk azon az úton, amelyre 1943 elején ráléptünk. Ami engem illet, „Magatartásunk zsinórmértéke", „Peranyagot szolgáltatok" című cikkeim, április 30-i nyilvános távirat-aláírásom nyomán antifasiszta csoportunk tagjainál is élesebben szembekerültem azzal a közösséggel, amelynek hivatalos (és választott) vezetője voltam. Heteken, hónapokon át csak hivatalosan érintkeztem társaim nagy többségével. Ez csaknem elviselhetetlen volt. Az orosz nyelv tanulásában és a rendszeres munkában kerestem és találtam menedéket.

1944 októbere igazságot szolgáltatott nekünk. Az itthoni októberi események, Horthy elkésett, elrontott kiugrási kísérlete, Szálasi hatalomra jutása után a magyar hadifogoly tiszti csoport Szuzdalban 1944 novemberében a legteljesebb egyhangúsággal hozta meg ünnepélyes határozatát: a szovjet kormányhoz fordul azzal a kéréssel, hogy tegye lehetővé fegyveres harcunkat a németek és a nyilas hazaárulók ellen.

A szovjet kormány azonnal teljesítette ezt a kérésünket, s 1945 februárjában csoportunk első fele elindult a táborból, Moszkván át haza, Debrecenbe, s részt vett a demokratikus hadsereg megalakításában, sokan részesei voltak a felszabadító harcoknak is, s egészen Ausztriáig jutottak el.

Nekünk, akik akkor Szuzdalban maradtunk, azt mondták, hogy ránk az újjáépítésben lesz szükség, s rövidesen mi is hazamegyünk.

Ez azonban csak 1947 szeptemberében következett be.

*

1944 márciusában tehát ismét elmulasztottunk egy történelmi lehetőséget, pedig akkor még jóvátehettük volna a Magyar Légió létrehozásának 1943. évi elmulasztásából származott súlyos következményeket.

Ha 1944 márciusában mi, hadifogoly magyar tisztek kértük volna a szovjet kormányt, tegye lehetővé fegyveres harcunkat a német megszállók és magyar cinkosaik ellen, akkor erre a kérésünkre még sokkal inkább kedvező választ kaptunk volna, mint 1944 novemberében, hiszen 1944 tavaszán és nyarán a mi fegyveres harcunknak sokkal nagyobb politikai és katonai jelentősége lett volna, mint 1944 telén, amikor a Vörös Hadsereg már Budapest felszabadításáért harcolt. Mindazok, akik a Magyar Nemzeti Bizottság működésének és a Magyar Légió magalakításának 1943-ban történt meghiúsulásáért

nem a magyarokat hibáztatják, hanem ennek okát csaknem kizárólag a „nemzetközi politikai helyzetben" látták, következetesen figyelmen kívül hagyták, soha meg sem említették azt a tényt, hogy a szovjet kormány úgyszólván 24 órán belül kedvező választ adott a szuzdali 160. sz. hadifogoly tiszti tábor magyar csoportjának arra a kérésére, hogy fegyveresen harcolhasson a németek és a nyilasok ellen. Hogy a magyar hadifogoly tiszti csoport 1944 márciusában nem terjesztett elő ilyen kérést, abban mi voltunk a hibásak.

Bármilyen fájdalmas legyen is, a hibát önmagunkban kell keresnünk, s mulasztásainkért a felelősséget nekünk magunknak kell vállalnunk és viselnünk. Mindaddig, amíg ezt a kérdést önmagunkkal nem tisztázzuk, nem oldhatunk meg sok más fontos nemzetközi és belső kérdést sem.

Ezért töprengek immár csaknem harminc év óta: miért nem sikerült meggyőznünk hadifogoly tiszttársainkat 1944 márciusában arról, hogy hazánkat, népünket igazán jól csak akkor szolgáljuk, ha még Horthy ellen is vállaljuk a harcot hazánk, népünk felszabadításáért, s ehhez a szovjet kormány engedélyét és segítségét kérjük.

1944 márciusában az értelem parancsa az volt, hogy kérjük — mert hazánk, népünk érdeke ezt kívánja — a szovjet kormány engedélyét és segítségét.

Az értelem parancsával szemben ellenfeleink az érzelmeket mozgósították: a vallásos és hazafias érzést, az eskühöz való hűséget. Mindezt együtt, megbonthatatlan egységben; s ennek az egységnek megszemélyesítője a tisztek szemében Horthy, a „Legfőbb Hadúr" volt.

Tévedtünk, amikor bíztunk benne, hogy az értelem parancsa erősebb lesz az érzelmeknél. Ez volt vereségünk egyik fő oka.

De nemcsak ez. Hiszen, ha ellenfeleink hatni tudtak az érzelmekre, akkor ugyanezeket az érzelmeket mi is felhasználhattuk volna rá, hogy a többséget a mi célkitűzéseink mellé állítsuk. A tömegek érzelmeinek fölkeltésében és irányításában sokkal nagyobb jártasságunk volt, mint ellenfeleinknek. (Itt „tömegnek" nevezem a mi alig 160 fős csoportunkat is.) Miért nem folyamodtunk ehhez az eszközhöz?

Hibáról lévén szó, a magam példáját említem. Több évtizedes lelkiismeretvizsgálat után ennek okát abban látom, hogy az értelem bennem sem győzte le az érzelmeket, s ezért ésszerű érveim mögött nem állt ott a tisztázott érzelmekből fakadó meggyőződés ereje. Mert az még semmiképpen sem lehetett elegendő, hogy hazánk, népünk felszabadításáért kész voltam harcolni Horthy ellen is, s az esküt úgy értelmeztem, hogy azt nem személynek, hanem népünknek, nemzetünknek tettük: ehhez feltétlenül szükséges lett volna az is, hogy hinni, erős hittel hinni tudjam: a háború után is megtarthatjuk otthoni életünkben mindazt, amit értéknek tekintünk, sőt, ezeket még tovább is fejleszthetjük, s hitünknek, kialakult elveinknek, szokásainknak megfelelően élhetünk. S mekkora ellentmondás: én, aki otthon a rendszer ellen, ha nem is a rendszer megdöntéséért, de legalábbis gyökeres megreformálásáért küzdöttem, a hadifogságban va-

lami furcsa, mindent megszépítő nosztalgiával gondoltam a hazai állapotokra, s én is bizonyos félelemmel latolgattam, mi vár ránk a háború után.

Azt hiszem, antifasiszta társaimat is hasonló érzések töltötték el, s ez volt a legfőbb oka annak, hogy 1944 márciusában kudarcot vallottunk. (Az egyes szám 1. személyű alakot fentebb csupán azért használtam, mert főként a magam felelősségének és kudarcának okait kutatom.)

Ebből pedig le kell vonni azt a következtetést, hogy a Horthy-korszak ideológiai nevelése végzetesen eredményes volt. Eredményes volt Horthy és az uralkodó réteg szempontjából, s végzetes a magyar nép szempontjából.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

AZ 1848-AS ELSŐ HONVÉDZÁSZLÓALJAK TOBORZÁSI UTASÍTÁSA

URBÁN ALADÁR

1848. május 15-én délután és este éjfélig ülésezett a magyar minisztertanács. A Batthyány Lajos elnökletével tartott értekezlet a délvidékről érkező nyugtalanító hírek miatt különböző katonai rendszabályokat dolgozott ki. Elrendelték az ország déli részén levő erődök háborús állapotba helyezését és — a szerb mozgalmak miatt — intézkedtek egy katonai tábornak Szeged táján történő összevonásáról. Ugyanekkor született a határozat egy 10 000 főből álló *önkéntes* sereg toborzásáról.

Az utóbbi intézkedés gondolata nem volt újkeletű. Már az április 26-i minisztertanács foglalkozott valamiféle „mozgó nemzetőrség", vagy egy „önkéntes őrsereg" felállításának gondolatával. A tervek kidolgozását — tudomásunk szerint — már május elején megkezdték. A végleges döntés pillanatában azonban kész tervek nem állottak még a kormány rendelkezésére. Így másnap: május 16-án plakáton (majd 17-én a sajtóban is) megjelent *toborzási felhívás* kibocsátásakor semmiféle részletesebb tájékoztatás vagy *utasítás* nem állott az illetékesek rendelkezésére. A fővárosban már május 18-án, vidéken pedig többnyire május utolsó napjaiban megkezdődött az önkéntes jelentkezők felfogadása. A jelentkezőknek és az őket fogadó hatóságoknak azonban csak arról volt határozott tudomásuk, hogy az önkéntesek három évre vállalják a szolgálatot, s hogy erre az időre a toborzási felhívásában is közölt zsoldot kapják. A felhívás jelezte ugyan a toborzási helyeket is, de maguk az említett városok tanácstalanul álltak: nem tudták, mit kezdjenek a felfogadott személyekkel.

Az első napokban sok helyen érthetően várakozó álláspontra helyezkedtek. Egyes hatóságok eligazításért a minisztériumhoz sürgönyt, vagy egyenesen futárt menesztettek. A zavart csak növelte, hogy a kormány az önkéntesek toborzását (pontosabban: az alkalmassági vizsgálatot, a hadfogadást) a magyarországi hadkiegészítésű sorezredek itteni hadfogadó „kormányainak" bevonásával kívánta lebonyolítani. Erről az érdekelt hatóságokat a belügyminisztérium útján értesítette. Egyidejűleg a hadügyminisztériumtól a sorezredi hadfogadó helyek parancsnokai is kaptak erről értesítést, de minden további felvilágosítás

nélkül. Így sem az újoncok felesketésének módjáról, sem a velük való további bánásról (ellátás, szervezés, kiképzés) nem tudtak semmit. Egyes hadfogadó tisztek ennek ellenére, a hatóságok — vagy a hatóságok által kiküldött *toborzó biztosok* — sürgetésére munkához láttak. Mások azonban vonakodtak, arra hivatkozva, hogy megfelelő utasítás hiányában nem kezdhetnek a szokásostól merőben eltérő, előzmény nélkül álló tevékenységhez.

A helyzet valóban új, még az áprilisi törvények által kialakított helyzethez mérten is furcsa volt. A toborzási felhívás ugyanis *„rendes nemzetőrség"* toborzásáról szólt — miközben sorkatonák vesznek részt a toborzásban, illetve a hadfogadásban. Nemzetőrséget emlegetett a felhívás, miközben ezeket a nemzetőröket *nem vagyoni cenzus* alapján válogatják, miként azt az 1848: XXII. tc. előírná. A felhívás „mindazon honlakosokhoz" fordult, akik „e rendes nemzetőrseregbe az ország zászlója alá, a királyi trón, a haza és alkotmány védelmében" belépni kívánnak. Érthető tehát a kezdeti bizonytalanság, a fenntartás és az aggodalom mind a polgári, mind a katonai szervek részéről. A polgári hatóságok joggal tarthattak attól — mint ezt áprilisban több helyen sérelmezték —, hogy a hadsereg megkísérli ezeket az újoncokat is az Itáliában harcoló ezredekhez szállítani. A katonai hatóságok, a „hadfogadó kormányok" pedig amiatt aggódhattak, hogy „állásukkal össze nem egyeztethető" tevékenységbe kívánja őket bevonni az új kormány.

Mindezt természetesen el lehetett volna kerülni, ha az előkészítő munkálatok a toborzás meghirdetésekor előrehaladottabb állapotban lettek volna. Pontosabban: nem lettek volna ilyen problémák, ha a kormány május 15-én nem érezte volna olyan kritikusnak a helyzetet, hogy azonnal elrendelte a toborzást, *mielőtt az előkészületek befejeződtek volna.* A hadfogadás tehát megkezdődött, miközben az annak irányítására hivatott — a miniszterelnök irányítása alatt működő — Országos Nemzetőrségi Haditanács a részleteket még ki sem dolgozta. Ismereteink szerint írásban csak kb. május 20-a körül készült el és május 30-án került ki a nyomdából a régen várt részletes utasítás: a *Toborzási utasítás Magyarországban alakítandó rendes nemzet őrseregre nézve.* A nemcsak címében, de egész nyelvezetében nehézkes utasítás az 1848/49. évi katonai szakirodalomban gyakorlatilag ismeretlen és viszonylag kevés példány maradt fönn belőle. (Magyar és német nyelvű példánya megtalálható az Országos Levéltár Újkori Gyűjteményének 1848/49. évi nyomtatványai között.) Ezt az utasítást kapták azután meg június első napjaiban a polgári hatóságok által kinevezett toborzó biztosok, valamint a sorezredek hadfogadó hálózatának azok a tisztjei, akik részt vettek az önkéntesek felfogadásában.

Az utasítás érdekessége, hogy címében megtartja még az önkéntesek eredeti megjelölését, de az 1. § már „honvédi nemzerőrsereg"-ről beszél, majd a továbbiakban felváltva használja az „önkénytes őr", a „honvédi nemzetőr" és a „honvédi őr" elnevezéseket. Ennek az a magyarázata, hogy ezekben a napokban még csak formálódik az új alakulatok elnevezése, amelyeket hivatalosan egyre inkább „honvédi

nemzetőrségnek" (alakulatait „honvédi rendes zászlóaljaknak") kezdték nevezni. Az eredetileg jelzőként szereplő megjelölést azután a nyár folyamán főnévként használva", a Nemzetőrségi Haditanács gyakorlata általánossá tette a *honvéd* elnevezést. Érdemes még megemlíteni, hogy az önkéntesek toborzásánál a nemzetőrségi törvénytől nemcsak a cenzus vonatkozásában tekintettek el, hanem az életkornál is: a nemzetőri szolgálat 20—50 év között volt kötelező, honvédnek 18—40 év között fogadták fel a jelentkezőket. Emellett megkívánták a magyarországi születést, vagy a legalább 10 évi itteni tartózkodás után bekövetkezett honosítást. (A korhatárt, miként a magassági mértéket, nem vették túl szigorúan. Fiatalabbakat és alacsonyabb növésűeket — utóbbiakat a mérték egy hüvelykkel történt leszállítása után intézményesen — szép számmal fogadtak fel.)

Az alábbiakban közöljük a toborzási utasítást, az ahhoz mellékelt eskü szövegét, valamint az utasítással egyidejűleg megküldött honvéd gyalogsági és tüzérségi öltözetszabályzatot.[1] A nehézkes, eredetileg nyilván németül fogalmazott szövegek helyesírását — egy-két kétségtelen sajtóhibától eltekintve — változatlanul hagytuk.

A) TOBORZÁSI UTASÍTÁS MAGYARORSZÁGBAN ALAKÍTANDÓ RENDES NEMZET ŐRSEREGRE NÉZVE

1. §.

Ezen honvédi nemzetőrsereg állása

A tízezer főbül alakítandó nemzetőrsereg 10 zászlóaljba fog felosztani.

2. §.

Alakulási helyek

Alakítási helyek következők:
az 1-ső és 2-ik zászlóalj Buda-Pesten.
3-ik zászlóalj Szegeden.
4-ik zászlóalj Pozsonban.
5-ik zászlóalj Győrött.
6-ik zászlóalj Veszprémben.
7-ik zászlóalj Szombathelyen.
8-ik zászlóalj Pécsett.
9-ik zászlóalj Kassán.
10-ik zászlóalj Debreczenben.

3. §.

Fölvételi kellékek

Ezen nemzetőrseregbe mindenki beléphet, ki tökélletes egességgel bir és minden hadi szolgálatra alkalmatosnak találtatik, — szintén 10 esztendei s magyarországbani tartózkodás által honosított külföldi vagy egyéb örökös tartománybeli is; — ha 18 és 40-ik évközti korú és legalábbis öt láb két hüvelyk magasságú, és egyébiránt ösmert rosz magaviselete által nem bélyagoztatik.

1 A honvédek öltözeti szabályzatát egyszerre nyomták — gyakorlatilag azonos íven — a nemzetőrség ruházati utasításával. Utóbbi szövegét l. Hadtörténelmi Közlemények, 1956. 3—4. sz. 338—340. o.

4. §.

Belépési föltételek

Minden belépő önkéntes őr három évi szolgálatra kötelezi magát és 20 pftot foglalóul kap, és pedig 15 forintot azonnal az A) alatti hitletétel[2] után szabad rendelkezésére, a hátra levő 5 forintot pedig a midőn a zászlóaljhoz besoroztatik, az illető parancsnokától általveendi; ezen utóbbi öszletből azonban tartozik a szabályos apró szereket, u. m. borotvát, tükröt, fésűt, késtvillát és kanalat, zsebbevalókat sat. megszerezni; a magával hozott polgári ruhával szabadon rendelkezhetik.

5. §.

A nemzetőr napi illetménye

Egy honvédi nemzetőr napi illetménye, melly besoroztatási napjától kezdődik, 8 p. kr. és 1 kenyéradagban áll, nem külömben a főzési, mosási, világítási és fűtési közös járandóságban részesül.

6. §.

Toborzási felosztás

A toborzás megtörténik az országban fölállított kir. magyar sorkatonasági fő és fiók hadfogadói parancsnokságoknál az e végre kinevezett törvényhatósági biztosok ellenőrködése mellett, és pedig

az 1-ső és 2-ik zászlóaljhoz 32-ik számú sorezred főhadfogadó parancsnoksága által Pesten, annak fiók parancsnokságainál Egerben és Jászberényben és egy fölállítandó kerületi hadfogadói parancsnokságnál Kun-Szent-Miklóson.

a 3-ik zászlóaljhoz: a 37-ik számú sorezred főhadfogadója által Szegeden, és annak fiók hadfogadójánál Gyulán.

a 4-ik zászlóaljhoz a 2-ik számú sorezred főhadfogadója által Pozsonyban.

az 5-ik és 6-ik zászlóaljhoz a 19-ik számú sorezred főhadfogadója által Székes-Fejérváron és annak fiók hadfogadói által Veszprémben, Győrött és Komáromban.

a 7-ik zászlóaljhoz a 48-ik számú sorezred fő és illetőleg fiók hadfogadói által Szombathelyen és Zala-Egerszeghen.

a 8-ik zászlóaljhoz az 52-ik számú sorezred fő és fiók hadfogadóinál Pécsett, Kaposvárott és Szegszárdon.

a 9-ik zászlóaljhoz a 34-ik számú sorezred fő és fiók hadfogadói által Kassán és Miskolczon.

a 10-ik zászlóaljhoz a 39-ik számú sorezred főhadfogadója által Debrecenben, és annak fiók és illetőleg alakítandó kerületi hadfogadói által Nagy-Károlyban és Nagy-Kállón.

7. §.

Hadfogadói általános költségek

(Werb-Pauschale.)

Irószeri, hangászati, előfogati és egyéb költségek (Pauschale) fejében a hadfogadói parancsnok minden besorozott nemzetőr után kap 30 kr. p.

8. §.

Jutalmazás

A hadfogadók parancsnokai és legénységei jutalmazása érdem és ezen toborzásnak eredménye szerint annak bevégeztével megállapítani fog.

2 A toborzási utasításnak öt melléklete volt: az eskü szövege (A.) és négy formanyomtatvány: a toborzási számadás, a beavatási lajstrom, a beavatási napló és a hetenkénti tudósítás elkészítésére (B—E. alatti mellékletek).

9. §.

Avató lajstromok és könyvecskék

A szükséges avató lajstromok és könyvecskék egyformaság elérhetése tekintetébül kinyomatni és az illető hadfogadókhoz hivatalosan megküldetni fognak.

10. §.

A toborzásra kívántató pénz és számadások

Az eskü letétele után adandó foglaló pénz, nem külömben azonnal szükséges havi- és illetőleg napi díjak fedezésére a hadfogadói parancsnokok az illető zászlóalji parancsnokok által a kívántató pénzösszletekkel elláttatni fognak, melylyekrüli oklevelekkel igazolandó számadást, B. alatti minta szerint vezetendőt, ugyanazon zászlóalji parancsnokokhoz beküldendik.

11. §.

Kenyér s terménykellékek

A kenyér és terménykellékek azon állomásokon, hol katonai élelmezési tárak találtatnak, a hadfogadó parancsnokok nyugtatványai mellett általveendők, azok nem létében elösmervényekre az illető hatóságok által kiszolgálandók, és minden hó végével kész pénzzel kifizettetni fognak piaczi közép ár szerint.

12. §.

Elszállásolás és ágyneműek

Azon állomásokon, hol laktanyák találtatnak s mellyekrül rendelkezhetni, a honvédi őrök azokban elhelyeztetnek, és a szükséges ágyneműek a katonai ágyneműek táraiból a hadfogadói parancsnok nyugtatványára ellátandók: ezen laktanyák nem létében köz vagy magány épületekben a törvényhatóságok által elszállásolandók és minden őrtül 1 p. kr. hálásbér fejében fizettetni fog, ez esetben a hadfogadói parancsnok arra ügyelend, hogy a nemzetőrök a szállást adók által szükséges ágyneműekkel ellátassanak.

13. §.

Beavatási bizottmány

A beavatási bizottmány álland az illető hadfogadói parancsnok-, a törvényhatóság részérül polgári ellenőrködő biztosképen nevezendő egyén- és egy katonai orvosbúl; ez utóbbi helyben nem levén, hatósági hites orvos helyét elfoglalandja.

14. §.

Beavatási tét, lajstromok és napló

A beavatási tét mind azon C. alatti formulában található adatoknak bizottmánylagi fölvétele és bebizonyítása a beavatandó felett: egyszersmind a hadfogadói parancsnok beavatási naplót viend a D. alatti minta szerint.

Ezen tét fontos, és legnagyobb pontossággal teljesítendő, minthogy a honvédi őr valódi nemzetisége (Nationale), alkalmatos volta és illetményi kezdete kérdésben forog, mellyekre nézve a beavató bizottmány a nemzetőrségi országos i. hadi tanács irányában felelős.

15. §.

Egy már fölavatott honvédi nemzetőr elbocsájtatása

Egy már fölavatott honvédi nemzetőrt csupán az említett hadi tanács különös és támogatott folyamodás következtében elbocsájthat.

16. §.

Kihágások gátlása és büntetése

Különös kötelessége leend a hadfogadói parancsnokoknak, kihágásokat lehetőleg gátolni, és minden illy előforduló bűn felett környülményekhez képest vagy maga részérül, vagy az illető polgári hatóság közbenjöttével vizsgálatot tenni, és fennálló hadi szabályok útmutatása szerint vagy azokat fegyelmi úton megbüntetni, vagy pedig a bűnös egyént az illető zászlóaljhoz a tény előadásával, és előleges vallatással, büntetés végett általküldeni.

17. §.

Megbetegedett nemzetőrökkeli bánás

Beavatási vagy gyülő helyen vagy épen útban megbetegedett nemzetőrök átadási és átvételi lajstrom mellett a legközelebbi kaonai kórháznak általadandók: ha pedig illy kórház közelében nem létezne, a szükséges gyógyszerek a helybeli vagy legközelebbi gyógyszertárbul, a katonai vagy hatósági orvos rendeletére megszerzendők, és az e részbeni költségek, a nyugtatványozott orvosi rendelvények előmutatása mellett, a toborzási haviszámadásokba vezetendők.

18. §.

A fölavatott nemzetőrök általadása illető zászlóaljaikhoz gyülőhelyekben

A gyülő helyeken a zászlóalji fő és altisztek fölállítatván, azoknak a már fölavatott és föleskettetett nemzetőrök a hadfogadói tisztek részérül legfellebb minden ötödik nap általadandók, hogy zászlóaljaiknál ruházattal, fegyverekkel és élelmezéssel elláttathassanak.

19. §.

A hadfogadói parancsnokok függése

A honvédi nemzetőrsereg dolgaiban a hadfogadói parancsnokok az illető zászlóalji parancsnokokhoz utasíttatnak, és a nemzetőrseregi országos i. hadi tanács főfelügyelete alá rendeltetnek.

20. §.

A toborzásról hetenkénti följelentés

A toborzás előmenetelérül tartoznak a hadfogadói parancsnokok az érintett hadi tanácshoz minden héten E. alatti minta szerinti tudósításaikat beküldeni, és az utolsó rovatban rövid és határozott kifejezésekkel kijelenteni, valjon és milly akadályok felsőbb hatás által melléklendők volnának? nem különben melly akadályok jöttek közbe elhelyezés, kenyér és terményi illetménynyel való ellátás tekintetébül, és milly intézkedések tétetek e részben?

(Vége)

Az A) alatti eskü szövege:

ESKÜSZÜNK a mindható Istenre, hogy mi feleséges királyunk és urunknak, ötödik Ferdinánd Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Tót-, Halics-, Lodomér-, Ráma-, Szerb-, Kun-, és Bolgárországok apostoli, úgy Jeruzsálem királyának Erdély nagyfejedelmének s a többi, mindenkor hivek és engedelmesek leszünk, a magyar alkotmányt tisztelni és oltalmazni fogjuk, az Ő-Felesége magyar hadi ministerének, vezéreinek, és a többi elöljáróinknak engedelmeskedünk, őket megbecsüljük, védelmezzük, parancsolatjokra és rendeléseikre minden szolgálatokban figyelmezünk, minden ellenség ellen, bár ki legyen, és akárhol fogja Ő királyi Felesége és az alkotmány kívánni, akár vizen, akár szárazon, mind éjjel nappal, mind a csatákban, megtámadásokban, harczokban és ütközetekben, mindennemű történetekben, szóval: mindenütt, mindenkor és minden alkalomban bátran és vitézi módon hadakozunk, gyalog és lovas zászlóinkat soha el nem hagyjuk, az ellenséggel semmi czimboráskodásba nem ereszkedünk, magunkat mindenkor úgy viseljük, mint az alkotmány és hadi törvények kívánják, és mint a haza védőihez illik, s annál fogva becsületesen élni és meg is halni kívánunk. Isten így segéljen bennünket.

B) HONVÉD RENDES ZÁSZLÓALJAK ÖLTÖZET SZABÁLYZATA

GYALOGSÁG

Csákó fekete posztóból, elöl 6″ hátul $6^3/_4$″ magasságú, felső karimájának átmérője félhüvelykkel kisebb alsó nyílásánál, a melly a főnek nagyságához van alkalmazva. — Fent a karima alatt félhüvelyknyire egy nemzeti három színű zsinór körül van varrva. Elöl van a nemzeti rózsa, ennek átmérője pedig 2″, alatta $3^1/_2$ hosszú pakfongból készült honi czimer, ez alatt pedig a szemernyő felett egy hüvelyk széles pakfong-pánton római betűkkel „honvéd" és a zászlóalj száma. Így például:

HONVÉD I. A szemernyő leálló, és másfél hüvelyk szélességű. A rohamszíj egy hüvelyk széles fényes bőrből. Hátul semmi védbőr nem alkalmaztatik.

Nyakravaló. — Fekete egyenes sima, fehér szegés nélkül.

Atilla. — Setét barna színű, veres négyszeg zsinórral. Galléra 2″ széles; elől 6 pakfong hosszú tekert somgombok és ugyanannyi zsinór gombolóra, mellyek közül a legfelső egyik oldalhossza $4^1/_2$″. A legalsóé $2^1/_2$″. Az alja hossza a leeresztett kar közép ujja végeig érő. Hátul egy szál zsinór fedezi a varrást és szárával együtt 7″ hosszú vitézkötéssel végződik.

Nadrág. Szűk magyar nadrág búzavirágszín posztóból veres zsinórral s e mellé

Topánka a szerint, mint a magyar sorezredeknél.

Köpönyeg szürke mint a sorezredeknél.

Sipka kék posztóból veres szegéssel s rajta a század száma, szinte veres posztóbul.

Foszlány fehérítetlen vászonyból.

Lőfegyver a gyalogság táraiból.

Tokmány, ennek ládája 14″ hosszú, 4″ széles, 5″ magas, fedele pedig fekete bőrbül készült, és egy hüvelylyel kiebb nyuló a ládánál, formája különben mint a határőri gyalogságnál. — A tokmány válltól függve $2^2/_8$″ széles fekete bőrszíjon hordatik.

Szuronytok, mellynek kapcsolata pakfongból, szinte vállról függve egy $1^1/_3$″ széles, alant fekete csattal ellátott fekete szíjon hordatik.

Borjútarisznya akkép mint a sorgyalogságnál, hanem fekete szíjakkal.

Altiszt

Öltözetre nézve minden tekintetben a honvédhez hasonlít, csupán hogy csákóján olly nemű ezüst paszomántot visel, mint a sorezredek altisztei, hanem fekete szélei helyett világos zölddel hímzett veresekkel van beszegve, a káplár

ezüst paszomántja közepébe fél hüvelyk tiszta ezüst, két szélein $^1/_4$″ veres zölddel vegyes szövet van. Az őrmesteré illy kettőből van összeállítva, úgy hogy a közepén összeérő szélek egygyé forva csak $^1/_4$ hüvelyk szélességű, veres-zölddel hímzett vonalt képeznek.

Tokmány. Ugyanazon nemű, mint a sorezeredeknél, hanem a szíj fekete bőrből.

Azonkívül az altisztnek sorgyalogi altiszti kardja is van, s azon a kardbojt nemzeti színekkel kevert három színű selyemből, de a fekete szalag itt is veres és zölddel kipótolvák. A bojt oldalán honi czimer, a másikon V. F.[3]

Főtiszt

Csákóján ezüst paszománt, mint a sor hadi tiszteknél, de a fekete vonalak helyett zölddel átszövött veres szélekkel. Az al és főhadnagy paszomántjai veres-zöld széleik, és középső vonala $^1/_4$″, a két belső ezüst paszománt szélessége pedig $^3/_4$″ legyen. — A századosé épen illyen széles, csakhogy a középső veres-zöld vonal kimaradván, a két ezüst vonal egy széles paszomántba olvad össze. — A csákórózsa szinte ezüstből, veressel keverve, a középen pedig zöld bársonyon V. F. ezüsttel kivarrva.

Az attilla arany veressel kevert, vállig érő zsinórzattal, mint a törzstisztnél 8 gombolóra.

Övszalag (Schärpe) veres, fehér, zöld, selyem, ollynemű, mint a sorezredbeli gyalog tiszteké, bojtja egyik oldalán V. F., másikon a honi czím.

Nadrág búzavirágszín bő magyar nadrág, a szárak külső varrásán veres aranynyal kevert selyem zsinórzattal.

Kard mint a sorezredi főtiszteknél, hanem fekete fénymázas kardszíjakkal.

Karbojt aranyból a belső 2″ hosszú, $^1/_8$″ vastag rojtok sodrott zöld ezüst és veres zsinórból, az egyik oldalán honi czím, a másikon V. F. kivarrva.

Törzstiszt (Stabsofficier)

Csákóján, a széles százados paszománt mellett, még az alantos tisztek paszomántjának fele van, hanem a mint fennebb említetett, fekete helyett veres zölddel hímzett selyem szélekkel.

Atillája veressel kevert arany széles vállakig érő zsinórzattal, mint a főtiszteké, ollyképpen zsinórozva, mint a sorhuszár ezredbeli tiszteknél, a két ujjai végén pedig paszománt a sorezredi törzstisztek módjára.

Nadrágja szinte veressel kevert arany zsinórzattal ékesítve.

Kardszíja veres bőrből aranynyal hímezve, mint azt a sorezredi törzstisztek viselni szokták.

Övszalagja mint a főtiszteknél.

A törzstiszt fekete strucctollforgót hord, szinte segédfőtiszte is.

TÜZÉRSÉG
(Artillerie)

A szerint a mint a honvéd, azonban csákóján még egy 4″ magas lófark forgója van. Nadrágja búzavirágszín, bő magyar, veres zsinórral kapcsolatok nélkül.

Fegyverül a tüzér egy rövid kardot, mint a nemzetőri altisztek, fekete szíjon hord.

A tüzéri munkákhoz vászonfoszlánya és nadrága van.

Egyébiránt minden fokozatú tisztjeik úgy öltözködnek, mint a honvéd fő és törzstisztjei, csak hogy a csákójokon még a lófarkforgót is viselik.

3 Ti. V. Ferdinánd

SZEMLE

A. I. POKRISKIN:

HÁBORÚS ÉGBOLT

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1972., 366 p.)

Az utóbbi időben kevés olyan izgalmas, az olvasóval szinte mindvégig kapcsolatot tartó visszaemlékezés jelent meg magyarul, mint A. I. Pokriskin repülő-vezérezredesnek, a Szovjetunió Háromszoros Hősének könyve. A memoár műfaj alapvető követelményeinek tett eleget, amikor személyes élményein keresztül hiteles képet tár az olvasó elé a szovjet légierő egészének fejlődését sűrítetten visszatükröző ezrede, majd hadosztálya egész történetéről, kezdve a Nagy Honvédő Háború első napjától a hitleri Németország felett aratott győzelemig. A rendkívül gazdag ismeretanyagot a szerző lényegében regény formájában közli, miközben szereplőit talán kivétel nélkül az eredeti nevükön mutatja be. Hasznos lett volna, ha a magyar felelős szerkesztő a borítólap negyedik oldalán közölt ismertetőjében ezt a motívumot is jelzi. Az itt olvasható szöveg egyébként igen fontos tényekről ad tájékoztatást, például arról, hogy a szerző 156 légiharcban vett részt és ennek során 59 ellenséges repülőgépet semmisített meg.

A. I. Pokriskin bemutatásához kívánom kiegészítésként fűzni még a következőket: mindvégig ragaszkodott ahhoz a kollektívához, amelyben barátai, saját nevelésű repülőtársai tartoztak, a könyvben jelzett 16. vadászrepülő ezredhez. Az egységhez 1941 májusában főhadnagyként került. Az említett vadászrepülő ezred a 9. gárda vadászrepülő hadosztály állományában részt vett a moldavai (és nem moldvai, ahogy a könyvben mindenütt tévesen szerepel), az ukrajnai, a kubáni, a krími légiharcokban. Személyi állománya helytállásáért az egység elnyerte többek között a megtisztelő „gárda" címet.

1944 áprilisától A. I. Pokriskin töltötte be a 9. gárda vadászrepülő hadosztály parancsnoki tisztjét. Vezetésével a magasabbegység további nagyszerű csatákat vívott Ukrajna, Lengyelország, Németország, majd Csehszlovákia légterében a fasiszta légierő gépei ellen. A kitüntetéseket gazdagította a Bogdan Hmelnyickij Rend elnyerése. Pilótái közül sokan kapták meg az Aranycsillagot és más magas kitüntetést. Pokriskin háromszor nyerte el a Szovjetunió Hőse címet és a háború végén már gárdaezredes rendfokozatban levő vadászrepülő zubbonyát számos kitüntetés ékesítette. 1945. június 24-én Moszkvában, a Vörös téren rendezett győzelmi díszszemlén a szerzőt érte a megtiszteltetés: ő vitte az 1. Ukrán Front zászlaját.

A. I. Pokriskin repülő-vezérezredes háborús életútjának ezek a „száraz" tényei is kétségtelenül felkelthetik az olvasó érdeklődését a könyv iránt. A szerző azonban nemcsak egyike volt a Szovjet Fegyveres Erők nagyszerű parancsnokainak és hős pilótáinak. Ő is fáradhatatlan volt a kötelesség teljesítésében, önmaga és beosztottjai szüntelen továbbképzésében. A harcfeladatok gyakorlati végrehajtásán túlmenően ugyanakkor tudományos értékű alkotómunkát is végzett saját és társai tapasztalatai általánosításával, elemzésével, a hiányosságok megszüntetésére irányuló ötleteivel. A könyvből az is kiderül, hogy Pokriskin „újításai", elgondolásai, a háború követelményeit jobban figyelembe vevő

módszerei, nem egy esetben szembekerültek a békeidőben kidolgozott szabályzatok egyik-másik formulájával, és az ezekhez ragaszkodó parancsnokai értetlenségét, sőt rosszindulatát váltották ki.

Pokriskin természetesen nem maradt magára, mindig voltak társai, elöljárói, akik — mivel maguk is részt vettek a harcokban — nagyon megértették törekvéseit és támogatták ezek megvalósítását. Valójában persze akkor bontakozhatott ki hivatásának művészete, amikor a szovjet nép, óriási áldozatok árán, biztosítani tudta a légierő számára is a korszerűbb repülőgépeket, műszereket, a nagyobb kaliberű fegyverzetet, a páncélüveget, a rádió adó-vevőket — tehát olyan technikai eszközöket gyárthatott és olyan tömegben fegyveres erőinek, amelyekkel azok fokozatosan ki tudták vívni a technikai fölényt is a fasiszták felett. A korszerűbb gépekkel könnyebben tudták alkalmazni Pokriskin harcászati elgondolásait is, különösen azt követően, hogy átvette a 9. gárda vadászrepülő hadosztály parancsnokságát és olyan közvetlen támogatói voltak, mint a 6. gárda légi hadtest parancsnoka, A. V. Utyin vezérőrnagy, majd később, amikor a hadtest az 1. Ukrán Front 2. légi hadseregének állományába ment át, 1944 áprilisában — a légi hadsereg parancsnoka, Sz. A. Kraszovszkij altábornagy.

Kraszovszkij tábornok 1960-ban megjelent Élet a légierőknél[1] című könyve 233. oldalán a következőket írta: „Pokriskinnal és alárendeltjeinek harctevékenységében sok új, eredeti elem volt. A híres Pokriskin-féle formula — magasság, manőver, tűz — törvénnyé vált a 9. gárda vadászrepülő hadosztálynál".

A Háborús égbolt című könyv lapjain megelevenednek az 1941. június 22-vel bekövetkezett tragikus napok. Pokriskin saját helyzetük bemutatásával érzékelteti a megtámadott Szovjetunió nehézségeit, fegyveres erői gyenge pontjait. Ezrede éppen azokban a napokban kapott új vadász-repülőgépeket, a MIG—3-kat. Pokriskin így jellemzi a gépet: „A MIG—3 vadászgép — amellyel ezredünk június 22-én az ellenség repülőgépeit fogadta — jó néhány új készséget követelt a pilótától. Ez a gép rögtön megtetszett nekem. Olyan volt, mint egy tüzesvérű, kemény fejű versenyló: a biztos kezű, erős combú lovas alatt nyílvesszőként száguld; de a gyenge lovas elveszti hatalmát fölötte, s a patái alá kerül. A tervezőknek általában ritkán sikerül egyforma hatékonysággal megvalósítani elképzeléseiket a gép repülési tulajdonságait és tűzerejét illetően. Minden konstrukcióban óhatatlanul akad valamilyen gyenge pont.

A MIG—3-as kitűnő harci tulajdonságai mintegy rejtve voltak — néhány fogyatékossága mögött. A gép erényeit csak azok a pilóták tudták felszínre hozni, akik képesek voltak felismerni és kihasználni e tulajdonságokat...

A MIG—3 könnyen ment át zuhanórepülésbe, felgyorsulva több mint ötszáz kilométeres óránkénti sebességre, s ezután hétszáz-nyolcszáz méteres ugrásra is futotta az erejéből. Ez nagy függőleges magasságot jelent, a magasság pedig a sebesség tartaléka. Nagyon megszerettem ezt a gépet, amelynek tulajdonságai és felépítése mintegy tanúsították rendeltetését: a rohamot!" (17—18. o.)

Június napjaiban Pokriskin százada felderítéseket hajtott végre a németek nagy romániai repülőterei. Iași és Roman térségben. Az első összecsapások az ellenséges gépekkel sok bajtársa elvesztését is hozták. Hamarosan lehetőség nyílt egy lezuhant német vadászrepülőgép közeli megismerésére. Keserűen állapították meg a szovjet pilóták, hogy a Messerschmitt gépeknek három olyan előnye van: kabinjának páncélüvege, a nagy tűzerőt képező két gépágyú és a rádió adó-vevő készülék, amelyekkel a szovjet vadászok az adott időszakban csak nagyobb mesterségbeli tudásukat, ügyességüket és bátorságukat állíthatták szembe. Pokriskin és társai józanul és saját tapasztalataik alapján értékelték a fasiszták légi fölényét és mindent elkövettek, hogy minél nagyobb veszteséget okozzanak az ellenségnek. A reális helyzetértékelést azonban nem mindenki fogadta el. A szerző írja a 138—139. oldalakon, hogy 1941/42 telén, pontosabban újév küszöbén a hadosztálytörzsben konferenciát tartottak, ahol a

1 Zsizny v aviacii. Moszkva, 1960. (oroszul).

hadosztály mérnöke előadást tartott a korszerű légierőről. „Mindenáron be akarta bizonyítani a hazai gépek, a MIG—3, az I—16 és a „sirály" fölényét a német gépekkel szemben. Hogy miért, nem tudom — írja Pokriskin. — Hiszen a jelenlevők mind sokszor találkoztak már Messerschmittekkel és Junkersekkel a levegőben, harcoltak ellenük, tehát jól tudták mire képesek." A konferencián Pokriskin is felszólalt, de felszólalását hazafiatlannak minősítették, mert nem magasztalta a hazai haditechnikát. Pedig csupán annyit mondott, hogy a MIG—3 a Me—109-cel szemben, sok erénye ellenére, nagyon nehéz, kis magasságban a Messerschmitténél gyengébb a manőverezőképessége és arra kérte a szovjet repülőgép-tervezőket, hogy mielőbb új és tökéletesebb gépeket alkossanak.

Jelentős mértékben nőtt a szovjet légierő hatékonysága, amikor rádióval szerelték fel a repülőgépeket, és hamarosan megjelent egy új géptípus, a JAK—1. A szerző elismerése az új gépek iránt még tudatosabb lett, amikor alkalma nyílt egy épségben levő Messerschmitt közelebbi megismerésére. A Me—109-es gépen egy horvát pilóta szállt le a szovjet területre és A. A. Naumenko repülő-tábornok kívánságára Pokriskinra bízták a német gép alapos megismerését. A pilóta valósággal „letapogatta" az ellenség e veszedelmes fegyverét és repülés közben igyekezett felderíteni előnyös és hátrányos tulajdonságait. Szinte tudományos pontossággal hasonlította össze a Me—109-et az új, JAK—1-gyel és arra a következtetésre jutott, hogy „ez a két gép már vetekszik egymással". (151.o.)

Az ellenség légi fölénye természetesen nemcsak minőségileg, de főként mennyiségileg is jelentkezett. Pokriskin a 167. oldalon pontos adattal is szolgál: „az egész Déli Front állományában száznál kevesebb gép van az ezer német géppel szemben." A fasiszta haderő felkészült a támadásra. A Nagy Honvédő Háború első szakaszában előerőben és haditechnikában egyaránt fölényben volt a megtámadott Szovjetunió fegyveres erőihez viszonyítva és ezt a kedvező helyzetet igyekezett fenntartani. Mind beljebb és beljebb nyomult a szovjet földön. Pokriskin egysége is mind keletebbre kényszerült visszavonulni. Könyve 95. oldalán írja: „Amikor ezredünk elkezdett egyik repülőtérről a másikra vándorolni, elhatároztam, hogy jegyezni fogom azon helységek nevét, amelyekben megállunk. De július végén és augusztus első felében oly gyakran változtattunk repülőteret, hogy le kellett mondanom e szándékomról."

Ezek a keserű gondolatok mély együttérzést váltanak ki az olvasóból és ugyancsak megérti a szerző örömteli hangvételét, amikor arról számol be, hogy 1943 tavaszán „már nem azért településünk át egyik repülőtérről a másikra, mert kénytelenek voltunk átengedni az ellenségnek. Már támadásban voltunk, s ezért változtattunk települési helyet". (215. o.)

Pokriskin egész könyvén végigvonul a harcfeladatok minél sikeresebb megvalósítására irányuló törekvés. Társai segítségével Pokriskin a vadászrepülés terén több újítást dolgozott ki és tökéletesített a gyakorlatban. Első eredményük a hármasköteléK alkalmazásának megszüntetése volt. A vezérgép és két kísérője képtelen volt a gyors manőverre az ellenséges vadászgépekkel szemben. A vezérgép váratlan fordulatai következtében az egyik kísérőgép tulajdonképpen fedezetlenül maradt a fasiszta támadókkal szemben. Pokriskin és pilótatársai hamarosan bebizonyították a hármasköteléKkel szemben a géppárrepülés előnyeit, sikeresebben küzdöttek a német gépekkel, nagyobb veszteségeket okoztak a fasiszta légierőnek és kevesebb áldozattal jártak a szovjet harcbavetések.

Új ötletük volt a szovjet bombázók kísérésére is. „A lépcsőzés név pontos képet ad erről a harcrendről. Lent repülnek a bombázók vagy a csatagépek — ez az első szint: utánuk következik a közvetlen fedezet csoportja oly módon, hogy mindegyik géppár lépcsőzetesen magasabban repül az előzőnél — ez a második szint; majd feljebb, az alakzat végén a harmadik, összekötő csoport. A „szintek" közötti együttműködés fő elve: semmilyen körülmények közt sem szabad növelni a megállapított magassági szintkülönbséget, mindenkinek lőtávolságon belül kell maradnia — meghatározott manőverezési lehetőséggel." (158—159. o.)

Ez a harcrend fokozatosan hozta meg a várt sikereket. Ám alig vált rendszerré, máris új feladatok vártak

megoldásra és ennek során újabb és újabb harcászati elgondolások születtek. Később már nemcsak járőrözési feladat hárult Pokriskinékra, nemcsak fedezniük kellett az eget a Junkersekkel szemben, hanem kezdeményezték a harcot az ellenséges gépekkel, elébe mentek és megelőzték a támadását, pontos tűzzel nagy károkat okoztak a fasiszta légierőnek a 9. légi hadosztály hadműveletei légterében. A szovjet gépek váratlan megjelenése és támadása az ellenség számára szokatlan területek felett azt eredményezte, hogy a német gépek nagyon sokszor képtelenek voltak teljesíteni feladatukat. Különösen vonatkozik ez a bombázógépekre, melyek számtalanszor kénytelenek voltak bombaterhüket a kijelölt cél előtt leszórni és elmenekülni.

A szerző egyszerű szavakkal tárgyalja az eseményeket és éppen ezzel éri el, hogy az olvasó lépésről lépésre megérti a szovjet légierő működését és tevékenységének fejlődését a Nagy Honvédő Háború éveiben, nehézségeit és nagyszerű sikereit, amelyek együttesen vezettek a fasiszták feletti katonai győzelemhez a levegőben is.

A. I. Pokriskin beszámol egyéni tetteiről is — igen egyszerű szavakkal, éppen ezért rokonszenvesen. Más szovjet források ismeretében értékelhető igazán, mit jelentett a szovjet hadvezetés számára, hogy Pokriskin élete kockáztatásával felderítette Kleist német tábornok páncélos csoportosítását, amely Csaltir kisváros térségében rejtőzött és készült fel támadásra. A fasiszta páncélosok felfedezése eredményeként Kleist csoportjának támadását a szovjet csapatok Rosztovnál szilárd védelemmel fogadhatták.

Pokriskin ötlete volt a Breslau (ma Wroclaw)—Berlin autósztráda felhasználása repülőgép fel-, illetve leszállóhelyként.[2] Pokriskin könyvének 345—348. oldalain leírja, hogy 1945 elején a hadosztálya új feladatot kapott, fedezniük kellett Korotyejev tábornok hadseregét, amely Drezda irányában bontakoztatta ki hadműveletét. A kedvezőtlen talajviszonyok, az olvadó hó nem tették lehetővé a biztonságos repülőtér gyors létrehozását. Ekkor támadt Pokriskinnak az az ötlete, hogy az autóutat, illetve ennek egy szakaszát építi ki felszálló pályának. Kraszovszkij tábornok, a 2. légi hadsereg parancsnoka, mint mindig, most is egyetértett a szokatlan elgondolással, mert valóban a legmegfelelőbbnek bizonyult a támadó csapatok légi támogatására és biztosítására. Az ötlet megvalósult és teljes sikerrel biztosította Korotyejev tábornok hadseregének tevékenységét.

A háború menetében a 9 gárda vadászrepülő hadosztállyal szembekerülő német pilóták megtanulták tisztelni ellenfeleiket. Az a hír terjedt el, hogy ha Pokriskin felszállt, az éter visszhangzott: „Achtung! Achtung! Pokriskin a levegőben!" (253. o.) „Népszerűségével" kapcsolatban elmond a szerző egy epizódot. Új gépet kapott, amelyen háromjegyű szám volt „és mivel megparancsolták, hogy a rádióban ne nevezzem meg magamat, mert a német pilóták már vadásznak rám, majd beletört a nyelvem az új szám kiejtésébe. A fiúk jót nevettek furcsa hadarásomon. Mázoljatok nekem egy százast — mondtam. Itt a százas, a százas. Rövid és velős, nem igaz? Azóta a 100-as számú gépen repülök". (257. o.)

A. I. Pokriskin Háborús égbolt című könyvének ismertetésében kizárólag arra törekedhettem, hogy felhívjam az olvasó figyelmét értékeire, hadtörténelmi, repüléstörténeti vonatkozásaira. Érdekes, lüktető élettel teli és mély humanizmustól áthatott mondanivalóját tolmácsolni nem lehet.

A könyv magyar fordítása, egy-két esettől eltekintve, hű, kitűnő nyelvezetű, sok helyütt művészi, amiért elsősorban a fordítót, Nyírő Józsefet illeti az elismerés. Dicséret pedig a Zrínyi Katonai Kiadót A. I. Pokriskin repülővezérezredes emlékiratának kiadásáért.

Godó Ágnes

2 A Nagy Honvédő Háború története. V. k. Budapest, 1967., 70. o.

P. H. FREYER:

HALÁL A TENGEREKEN

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1973., 344 o.)

A második világháború végétől immár több mint negyedszázad telt el, a téma mégsem vesztett semmit jelentőségéből. Sőt, a történelmi igazság megköveteli, hogy a krónikások mind mélyebben feltárják a német fasizmus szovjetellenes stratégiáját, katonai szervezeteinek és eszközeinek alkalmazási módját, az emberiség ellen elkövetett gaztetteit. Szükség van erre annál is inkább, mert ezek a kérdések mind a polgári, mind a marxista történetírásban ismét a figyelem homlokterébe kerültek.

A NATO-hoz tartozó imperialista országok szélsőséges politikai és katonai körei — mindenek előtt a nyugatnémet revansisták — egyre gátlástalanabbul igyekeznek tisztára mosni Hitler katonai szervezeteinek, közöttük a tengerek kalózainak szennyes múltját. Szeretnék feledtetni a világgal, hogy a mai nyugatnémet tengeralattjárók elődei mily szörnyű bűnöket követtek el az emberiség ellen. Megpróbálják elhitetni, hogy Dönitz, a tengerek hiénáinak egykor oly kíméletlen parancsnoka, Hitler kinevezett utóda kívül álló személy. Semmi köze a mai nyugatnémet rendszerhez. Pedig Zenker, nyugatnémet haditengerészeti erők főfelügyelője, nem kis büszkeséggel jelentette ki, hogy „mi öregek — Raeder és Dönitz tanítványai — becsülettel harcoltunk". 1956-tól a mai napig az „öregek" közül számosan tengeralattjárón szolgáltak. S ők töltötték be a nyugatnémet haditengerészet csaknem valamennyi vezető beosztását. Néhányuk neve — mint például Kretschmer, Topp, Hartmann — az olvasónak is fel fog tűnni e könyv olvasása folytán. Érdekes még megemlíteni, hogy 1966 májusában a Belső-vezetési Iskola élére is egy volt tengeralattjáró parancsnokot, Dönitz admiralitásának egyik törzstisztjét, Collman flottilla-tengernagyot nevezték ki. Így gondoskodnak arról, hogy az „öregeket" olyanok kövessék, akik az ő szellemükben folytatják tovább a munkát. De ezt a célt szolgálta az U—2365 jelzésű (új nevén „U—Hai") tengeralattjáró is, amelyet a kapituláció után süllyesztett el parancsnoka, és tizenegy évig hevert a tenger fenekén. Kiemelése után a nyugatnémet kormány 800 ezer márkáért megvásárolta, a kieli Howaldt-hajógyárban megjavíttatta, majd 1957. augusztus 19-én, mint a haditengerészeti erők első tengeralattjáróját, szolgálatba állította.

A cél érdekében egyes szerzők munkáikban mind többet írnak a fasiszta tengeralattjárók „dicső fegyverténveiről". A történelmi tényeket meghamisítva azt hangoztatják, hogy a náci Németország tengeralattjárói a második világháborúban mindvégig lovagiasan, az érvényben levő tengeri jognak megfelelően harcoltak.

A puszta állításokkal szemben Freyer részben a második világháborúról szóló szovjet, angol és amerikai alapművek (A Nagy Honvédő Háború története; A brit tengeri hadviselés története; A nürnbergi per jegyzőkönyve), részben dokumentumok, korabeli parancsok, a német admiralitás írásos és szóbeli utasításai, irányelvek, hadijelentések, a résztvevők visszaemlékezései, naplójegyzetek és a szövetségesek által zsákmányolt iratok felhasználásával mutatja be a hírhedt Dönitz vezényelte tengeralattjáró-flotta történetét. Bár a szerző csak bizonyítható események leírására vállalkozott, művéből így is kitűnik az a vandál, minden törvényt és jogot semmibe vevő fasiszta módszer, amely megvilágítja a Dönitz-legénység igazi arcát.

A mű szerkezeti felépítése — az olvasmányos írásmódon túl — igen megkönnyíti a szerző ténybeli közléseinek, okfejtéseinek és értékeléseinek áttekintését.

A négy fő részre tagolt művön belül — követve a háború menetének fő katonai, politikai folyamatában beállt változásokat, az erőviszonyok alakulását — mindig a tengereken történt eseményekre irányítja a figyelmet. Ezzel a történetírói módszerrel nemcsak érdekessé, olvasmányossá teszi könyvét,

hanem nagyszerűen le is leplezi azokat a ravasz meggondolásokat, amelyek kezdettől a végig jellemezték a kereskedelmi háború kiagyalóinak és folytatóinak valódi szándékát.

Itt van mindjárt az első rész, amely *A nagy félrevezetés* címet viseli. Ez a fejezet az 1939. szeptember 3-tól 1940 nyaráig terjedő időszak eseményeit taglalja.

Köztudott, hogy Németország 1939. szeptember elsején megkezdte Lengyelország lerohanását. A német hadvezetés jól tudta, hogy a brit birodalom jóval nagyobb kereskedelmi és haditengerészeti flottával rendelkezik, hiszen akkor Németországnak mindössze 57 tengeralattjárója volt, a 160 angol tengeralattjáróval szemben. De figyelembe véve az 1939-ben kialakult helyzetet, amikor a német fasiszták Lengyelország lerohanására készültek, számolniuk kellett a Franciaország és Nagy-Britannia elleni háborúval is. Minthogy a brit birodalomnak ebben az időben csaknem 3000 kereskedelmi hajója közlekedett a világ tengerein, a német hadvezetés elhatározta, hogy tengeralattjáró-háborút indít Anglia ellen. Remélte, hogy az angol flotta nagyságához képest viszonylag csekély eszközeivel is sikerül megbénítani Nagy-Britannia közlekedési útvonalait.

Az utánpótlási útvonalak elleni háborúval, amelyet később kereskedelmi háborúnak neveztek el, kettős céljuk volt a náci Németország vezetőinek. Az egyik az, hogy Nagy-Britanniát, Franciaországot, majd később az Amerikai Egyesült Államokat is távol tartsák a Lengyelország — majd a Szovjetunió — elleni harci eseményektől, mindaddig, amíg Németország megvalósítja az „új rendet" Európában. A másik céljuk pedig az volt, hogy a brit kereskedelmi flotta kíméletlen pusztítása révén rákényszerítsék ellenfeleiket egy, a Szovjetunió elleni antikommunista szövetségre.

Megkezdődött hát a meglepett ellenfél kereskedelmi hajói elleni kalóz támadások sikersorozata. Noha akkor még nem nagy flottával rendelkezett a fasiszta Németország, mégis szinte korlátlanul uralta az Atlanti-óceánt, Nagy-Britannia legfontosabb tengeri útvonalait. S tucatszámra küldte tengerfenékre az óceánon közlekedő hatalmas személy- és teherszállító hajókat. A szerző választ ad arra is, hogy midez miért vált lehetségessé a lényegesen nagyobb tengeri flottával rendelkező hatalmakkal szemben. Válaszából kitűnik, hogy a váratlanság tényezője mellett nem kis szerepet játszott az ellenfél passzív magatartása is. Nagy-Britannia és Franciaország harctevékenységét az aktivitás hiánya jellemezte. Hatalmas hadiflottájukat nem vetették be Németország ellen. Tevékenységüket csupán a német tengeralattjárók elhárítására és az ellenséges hadihajók leküzdésére korlátozták.

A *Pusztulás fáklyái* címet viselő második rész az 1940 nyarától 1942 tavaszáig terjedő időszak eseményeit tárgyalja. 1940. június 20-án a Pétain-kormány kapitulálásával véget ért az úgynevezett nyugati hadjárat. Hitler ármádiája lerohanta Belgiumot, Hollandiát, Lengyelországot, Norvégiát és Dániát. A balkáni és a közép-európai államokat pedig csaknem egy év alatt saját befolyási övezetéhez csatolta.

Franciaország atlanti-óceáni partjainak megszállásával roppant méretekben kiterjedt a német tengeralattjáróflotta hatósugara. Dönitz ezt jól tudta, és törzsével együtt mindent elkövetett, hogy még nagyobb sikereket érjen el. Dönitz ekkor már úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az Anglia elleni győzelem kézzelfogható közelségbe került.

Megkezdődött a versenyfutás a támadó tengeralattjáró fegyver mennyiségi és minőségi fejlesztéséért és az ellenfél részéről a német tengeralattjárók elleni védelem fegyvereinek, illetve eszközeinek kimunkálásáért.

A brit admiralitáson külön törzs foglalkozott a tengeralattjárók elleni védelem kérdéseivel. Kidolgozták például az ún. konvoj közlekedés rendszerét.

Ezzel szemben a németek rátértek a „falkataktika" alkalmazására. Ez azt jelentette, hogy a konvojok ellen a tengeralattjárók egész csoportját vetették be, s ily módon forgácsolták szét védelmüket.

Freyer részletesen ismerteti mind a konvoj szállítás, mind a „falkataktika" lényegét, alkalmazási módját és harci eredményeit, történeti epizódokon mutatja be azokat a szubjektív és objektív feltételeket, amelyek az effajta harcmodor eredményes megvívásához szükségesek voltak.

A fejezetben tárgyalt események sorába tartozik a náci Németország Szovjetunió elleni hitszegő támadása is. A szerző ezt a témakört szintén vizsgálja, elsősorban a tengeralattjáró-háború szempontjából, Ezt követően ismerteti azokat az előzményeket, amelyek az Amerikai Egyesült Államokat is a háborúba való bekapcsolódásra és végső soron az antifasiszta koalíció létrehozására késztették.

A tengeralattjáró-háború számos izgalmas tényének foglalataként a szerző végül is elmondja: noha 1942 tavaszáig a német tengeralattjárók számottevő veszteséget okoztak a szövetségeseknek, a tengeralattjáró-háború ebben az időszakban sem vált a háború során lényegesen befolyásoló tényezővé, miként azt Dönitzék remélték. A tengeralattjáró-háború második szakasza is lezárult. De ez sem hozott győzelmet, sem döntő fordulatot Németország számára.

Elmúltak már azok az idők, amikor a német tengeralattjárók sikeresen hajtottak végre meglepetésszerű támadásokat. Hogy minek következtében, ezt elemzi *Az elrettentés vihara* című rész, amely 1942 nyarától 1943 tavaszáig lezajlott eseményekről szól.

A szerző mindenekelőtt rámutat, hogy a német—szovjet arcvonalon elszenvedett sorozatos vereségek végleg eloszlatták a német imperializmus világuralmi terveinek reményét. A német hadvezetés villámháborús tervei végleg meghiúsultak. A szárazföldi erők 1942. év folyamán állandóan növekvő anyagi szükségletei miatt a tengeralattjáró-flotta igényeit már nem lehetett kielégíteni.

Ennek ellenére a náci admiralitás úgy döntött, hogy az Atlanti-óceán útvonalain közlekedő konvojok elleni alkalmazása mellett, előzetes figyelmeztetés nélkül, beveti a brazil hajók ellen is. A következmény: Brazília hadat üzent a hitleri Németországnak és Olaszországnak.

A szövetségesek tengeralattjárók elleni védelme ekkorra már oly sokoldalú, s oly hatásos volt, hogy az Atlanti-óceán északi és déli vizein hajózó konvojokat szinte meg sem tudták közelíteni Dönitz „szürke farkasai". Az angol légierő felderítő- és bombázó repülőgépei szüntelen megfigyelés alatt tartották az atlanti-óceáni támaszpontok felé vagy onnan támadásra induló német tengeralattjárókat, és azonnal lecsaptak rájuk. Az egykori üldöző „szürke farkasokból" üldözöttek lettek.

A légi csapások elleni védelmet a náci flottaparancsnokság úgy szándékozott megoldani, hogy roppant méretű betonbunkereket építtetett a tengeralattjáróknak. A „Todt szervezet" segítségével az atlanti-óceáni tengeralattjáró támaszpontokon — Franciaországból és más, a fasiszták által megszállt országokból hadseregnyi kényszermunkást vontak össze, hogy egész flottillák részére építsenek föld alatti bombabiztos beton óvóhelyeket. Ezzel az „atlanti fallal" — hirdette a goebelsi propaganda — Németország képes megvédeni az európai „új rendet".

Ám a fejezet további részéből kitűnik, hogy a szövetségesek tengeralattjárók elleni védelmi és támadó eszközei oly rohamosan fejlődtek, s oly fölénybe kerültek a fasiszta Németországgal szemben, hogy az a szűkös nyersanyag-készlete és a korlátozott ipari kapacitása miatt egyre inkább alárendelt szerepet játszott. 1942 harmadik negyede óta a szövetségesek lényegesen több új hajót gyártottak, mint amennyi hajójuk eddig összesen elsüllyedt. A német hadvezetés is jól tudta, hogy már csak ideig-óráig képes a végső következményeket elodázni. A konvojok elleni támadásokat folytatják, de a tengeralattjáró-háború már túljutott a tetőpontján. A tengeralattjáró-háború harmadik időszakának körvonalai kezdenek kibontakozni.

Győz az igazság. Ez a címe az 1943 nyarától a háború végéig terjedő időszak eseményeit taglaló negyedik résznek. Beköszöntött a negyedik háborús nyár. A német—szovjet arcvonalon Sztálingrád óta a kezdeményezés a szovjet hadvezetés kezébe ment át. 1943 nyarán a kurszki csatával gyökeres fordulat állt be a második világháború menetében. Az év nyarán és őszén a Vörös Hadsereg több mint 2000 kilométer széles arcvonalon, eddig példátlan méretű támadásba lendült. A fasiszta haderő az év végéig mintegy 200 német hadosztályt, 20 ezer repülőgépet, 25 ezer páncélost és 40 ezer löveget vesztett. A fasiszta Wehrmacht gerince megroppant. A Szovjetunió mindezt annak ellenére

érte el, hogy szövetségesei szándékosan halogatták az európai második front megnyitását.

A szerző ebben a fejezetben szól azokról az erőfeszítésekről is, amelyekkel a német hadvezetés meg akarta hiúsítani a második front megnyitását. Dönitz mint a tengeri erők főparancsnoka (a vereségek miatt a tengeri erők parancsnokai között folyó civakodásból ugyanis Dönitz került ki győztesen, és Raeder helyére Hitler őt nevezte ki) magát érezte legelhivatottabbnak az „atlanti arcvonal" megtartására, a szövetségesek nyugat-európai partraszállásának megakadályozására.

Dönitz e feladat megoldására is az oly kedvelt „szürke farkasait" vetette harcba. De ekkor már a leküzdhetetlenné erősödött szövetséges elhárítás lehetetlenné tette a tengeralattjárók alkalmazását. Ennek ellenére a megrögzött fasiszta Dönitz rendszeresen küldte tengeralattjáróit a nyílt tengerre. Sőt, újabb „falkataktikát" is hajtatott végre az Atlanti-óceánon. Persze a „szürke farkasok" többsége már nem érte meg a második bevetést.

Ezt követően a kegyetlen színjáték utolsó felvonása volt már csak hátra. A szerző ezt a szinte rossz álomnak tűnő, drasztikus véget is érdekesen, a történelmi hűségnek megfelelően tárja az olvasó elé. A mű olvasása során nem egyszer úgy érzi az ember, hogy mindaz, ami szeme előtt megelevenedik, csupán dús fantáziájú író álomképe. Sajnos nem! Mindez egy rettenetes rendszer, a fasiszta Németország tudatos rendezésében végrehajtott véres valóság volt.

Ez a könyv nem csupán érdekes ismertető mű a múltról, hanem egy óriási felkiáltójel is. Vigyázzatok, emberek!, a „szürke farkasok" ismét megjelentek a kieli kikötőben, s ugrásra készen várnak a jelre, hogy elődeik példáját követve lecsapjanak gyanútlan áldozataikra.

Sztana Béla

DIE WIRTSCHAFTLICHEN AUSWIRKUNGEN DER TÜRKENKRIEGE*

(Hrsg. v. Othmar Pickl. Graz, 1971. Selbstverlag der Lehrkanzel für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Graz. 364. p.)

Az oszmán török birodalom hódító törekvései elleni védelem a XV—XVII. századi Európa legégetőbb kérdései közé tartozott. E háborúsorozat bonyolult kérdéskomplexumát különböző nemzetiségű tudósok századok óta több-kevesebb sikerrel igyekeznek feltárni. A régebbi történetírás leginkább a katonai, politikai, diplomáciai és kisebb méretekben az ideológiai vonatkozások kutatására törekedett: a probléma döntő gazdasági aspektusait nem méltatta kellő figyelemre.

E hiányosság kiküszöbölésére jelentős lépésnek tartjuk az 1970. október 5—10-én Grazban megrendezett délkelet-európai gazdaság- és társadalomtörténeti szimpoziumot, ahol osztrák, lengyel, német, francia, jugoszláv és magyar tudósok számoltak be kutatásaik legújabb eredményeiről, s e referátumok a következő évben nyomtatásban is megjelentek.

A színvonalas előadásokat általában a tudományos igényesség, az elfogulatlan, nacionalista és vallási túlzásoktól mentes tárgyalásmód jellemezte. Számos eddig megoldatlan vagy hibásan interpretált kérdés — mint a török háborúk és az oszmán uralom gazdasági kihatásai Magyarországon, az ausztriai—itáliai—magyar külkereskedelmi kapcsolatok a XVI—XVII. században, a török háborúk hatása az adókra és a mezőgazdasági árakra, a katonaparaszti rétegek kialakulása, Velence török politikája, a török hódítás befolyása Európa agrárgazdaságára, a háborúk hatása a török hódoltságban stb. — a legújabb adatok tükrében helyesebb megvilágítást nyert.

Ismertetésünkben még jelzésszerűen

* A török háborúk gazdasági következményei.

sem utalhatunk az eredményekben gazdag tudományos tanácskozás valamennyi új és időtállónak látszó megállapítására, csupán néhány katonai szempontból általunk jelentősnek tartott problémát, illetve referátumot kívánunk olvasóinknak röviden bemutatni.

A török háborúnak a gabonatermelésre és a fogyasztásra gyakorolt hatását, valamint az osztrák, illetve a császári hadsereg finanszírozásának problémáit *Ingomar Bog* (Ausztria) elemezte „A török háborúk és a mezőgazdasági termelés" című gazdag levéltári forrásokra támaszkodó munkájában. (3—36. o.) Rámutatott arra, hogy a XVI—XVII. században — főleg az utóbbiban — rendkívül kevés a békeév, s ez nagy megterhelést jelent — többek között — a német birodalom mezőgazdasági termelésére és fogyasztására.

1689-ben pl. 56 000 főnyi katonaság tartózkodott a magyarországi hadszíntéren (ez a létszám a XVII. században már meglehetősen gyakori volt), s e hadseregek ellátására és zsoldjára az Udvari Kamara hat hónapra 931 360 guldent számított. (16. o.) A katonák élelmezésére kb. 360 760 q gabona szükségeltetett, ami mintegy 18 000 ha nagyságú szántóföld egy évi termésének felet meg. Könnyen érthető tehát, hogy a háborúk szükségletei jelentősen befolyásolták a német birodalom — s Magyarország — gabonatermelését és kereskedelmét, s rendkívüli megterhelést róttak az állam, illetve általa az alattvalók vállaira. A szükséges pénzösszeg előteremtése és a termékek felvásárlása állandó gondot okozott a kincstárnak. S mivel a gabonát többnyire nemesi birtokokról vásárolták fel, ez a körülmény megerősítette a rendek gazdasági és társadalmi helyzetét, s gátolta az abszolútizmus kibontakozásait.

Bog a Habsburg örökös tartományokra és a német birodalomra vonatkoztatva készítette el felmérését, munkája a magyar történészek számára is követendő példa a magyarországi agrárhelyzet ilyenirányú tanulmányozására.

Több tanulmány — *Othmar Pickl* (Ausztria): „A török háborúk hatása a magyar—olasz kereskedelmi kapcsolatokra a XVI. században." (71—130. o.), *Harald Prickler* (Ausztria): „A nyugatra irányuló magyar kivitel volumene a XVI—XVII. században." (131—144. o.), *Kubinyi András:* „A török háborúk hatása Közép-Magyarország városainak fejlődésére 1541-ig." (201—220. o.) *Ruzsás Lajos:* „A dunántúli mezővárosok fejlődése a török uralom alatt a XVII. században." (221—234. o.) és *Szakály Ferenc:* „A török uralom alatt élő magyar mezővárosok fejlődésének gazdasági struktúrája kontinuitásáról." (225—272. o.) — Szemben Bog munkájával, a kérdés gazdasági vonatkozásait állítja előtérbe, közvetlenül nem foglalkozik hadtörténeti vagy hadseregszervezési problémákkal, elemzéseik, következtetéseik mégis rendkívül hasznosak a hadtörténész számára is, mivel új adatokat és szempontokat hoznak a török háborúk gazdasági alapjainak és kihatásainak vizsgálatához.

A magyar külkereskedelem volumenjével s a török háborúknak a kereskedelem alakulására gyakorolt hatásával kapcsolatban Pickl és Prickler leszögezik, hogy a nyugat felé irányuló magyar külkeresekedelmi forgalom a XVI. században nem csökkent érezhetően, csupán a háborús évek okoztak pillanatnyi dekonjuktúrát. Azt is leszögezik, hogy a Habsburg uralom alatt a külkereskedelem iránya némileg módosult: a korábban a magyar árukivitel mintegy 50%-át felvevő északitáliai, közelebbről velencei felvevőpiac helyett, a magyar kivitel, amelynek legfőbb cikke a vágómarha volt, most már inkább dél-német—osztrák, s másodsorban a sziléziai—lengyel területek felé irányult, bár meg kell jegyeznünk, hogy az itáliai export, ha csökkentebb mértékben is, megőrizte fontos szerepét. A török betörések annyiban érintették az Itália felé irányuló szállításokat, hogy a korábbi Zágráb—Zeng—Bakar útvonal helyett a biztonságosabb ljubjanai úton bonyolították le.

A korai török háborúk történetének kutatója a legnagyobb haszonnal Kubinyi András tanulmányát forgathatja, mely, ha nem is érint közvetlenül katonai kérdéseket, a török háborúk Közép-Magyarország városaira gyakorolt hatásának vizsgálatával a hadtörténész számára is érdekes adatokat közöl.

A XIV. század hatvanas éveiben elkezdődő török háborúk egészen 1521-ig nem játszottak egyetemlegesen negatív szerepet Közép-Magyarország városainak fejlődésében. Tény, hogy főleg Mátyás uralkodása alatt a hadseregre és a háborúkra fordított hatalmas kiadások megnövelték az adózók, többek között a városi polgárok terheit, olyannyira, hogy gyengébb kezű utódai nem tudták tovább ezt az adószintet fenntartani, ami a zsoldoshadsereg feloszlatásához, ezáltal az ország katonai erejének érezhető csökkenéséhez vezetett. Az is ismert, hogy a XV. század második felében a pusztásodás, az egyes falvak elnéptelenedése — mely egyes megyékben a 15—20%-ot is elérte — aggasztó méreteket öltött. Ez a folyamat azonban csak részben vezethető vissza a török pusztítások hatására, a fejlődő városok elszívó hatása és a mezővárosok növekedése a töröknél nagyobb mértékben fogyasztotta a falvak lakosságát.

A városok azonban a nehézségek ellenére tovább fejlődtek, gazdasági erejük növekedéséhez bizonyos mértékben a törökkel szembeni a XV. század nyolcvanas éveitől kezdve intézményesített kapcsolatok kialakulása is hozzájárult. Így egyetérthetünk Kubinyi megállapításával, hogy a királyi hatalom Jagelló-kori hanyatlását nem kísérte párhuzamosan az ország, közelebbről a városok stagnálása vagy hanyatlása. (207—208. o.)

1521-ben a helyzet megváltozik, Szulejmán szultán nagy támadása küszöbön áll, a végvidéki várrendszer és a mozgó hadsereg fenntartása az ország kapacitásán túlmenő terheket ró a parasztság és a polgárság vállaira. Az egyenlőtlen erőviszonyok következménye a mohácsi vereség lett. (1526. augusztus 29.)

Kubinyi új megvilágításban tárgyalja történelmünk egyik legtragikusabb és legbonyolultabb szakaszát az, 1526—1541 között eltelt másfél évtizedet. Megállapítja pl., hogy Zápolya pártjának, illetve általa a török orientáció időleges megerősödését nem csekély mértékben a budai polgárok kiépült török kereskedelmi kapcsolataival magyarázhatjuk.

Még jelentősebb, bár nem teljesen egyértelmű az a megfigyelés, hogy tulajdonképpen nem 1526, hanem 1529 a határkő Magyarország történetében. Ekkor alakul ki a hatalmi egyensúly a Habsburg hatalom és az oszmán birodalom között — ezt egyfelől Buda elfoglalása, másfelől Bécs sikertelen ostroma jelzi. (213. o.) A magunk részéről messzemenően egyetértünk az 1529-es esztendő egyetemes történeti jelentőségének kihangsúlyozásával. Fontos fordulópont volt ez a középmagyarországi városok történetében is: Buda, Székesfehérvár és Esztergom, az ország három hadászati fontosságú városa egy csapásra határvárrá változott, ám Magyarország történetében, *csupán* az 1526—1541 közötti időszakban képez periódushatárt, mind a magyar államiságot, illetve az önálló magyar katonai hatalmat lezáró mohácsi csatavesztést (1526-ot), mind a török hódítást „törvényesítő" 1541-et, Buda török kézre kerülését magyar szempontból fontosabb dátumnak kell tekintenünk, mint 1529-et.

Az ismertetés szűkre szabott terjedelme kizárja, hogy más és még oly fontos kérdések, akár jelzésszerű felvázolására is kitérjünk, mint a török határterületek gazdasági fejlődésének problémái, a horvát és szlavón végek határvédő katonaságának települési és agrárkérdései, Velence török politikája vagy Frankfurt birodalmi város kapcsolata a török háborúkkal stb., pedig a korral foglalkozó hadtörténészek számára ezek is sok használható adatot tartalmaznak.

R. Gy.

A SZÁZADOK 1972. ÉVI 1. ÉS 2. FÜZETÉRŐL

Az utóbbi évek szociológiai irodalmában mind külföldön, mind itthon jelentős helyet kap a város, mint a modern társadalom egyik legfontosabb társadalmi, gazdasági, adminisztratív egységének vizsgálata. Érdemes azonban arra is felfigyelni, hogy ebből az irodalomból — a szociológiai jellegű korábbi studiumoktól eltérően (gondoljunk csak a kérdés „klasszikusára", Max Weberre) — jobbára hiányzik a történeti gyökerek feltárása. A lassan

kibontakozó hazai urbanisztikai irodalom figyelmét remélhetőleg nem fogja elkerülni *Gyimesi Sándor:* Az európai városok a kapitalizmus küszöbén című tanulmánya, mely a középkori és újkori városok funkcióit hasonlítja össze. (1972. 2. sz.) Városi funkción — melyek a városon kívüli területre is kihatnak — a gazdasági (ipari termelő és ellátó, kereskedelmi) és adminisztratív (igazgatási, jogi stb.) szerepköröket érti. E tekintetben a fő különbségeket a kapitalista város gazdasági funkciói a feudális városokhoz képest területileg kibővülnek s nem lehet arról beszélni — mint korábbi időkben —, hogy egy meghatározott területre korlátozódik; továbbá teljesen új funkciót kap a kapitalizmuskori város a megnövekedett számú adminisztratív szerepkörökkel. Az a „városi hanyatlás", amely Európában a középkor és újkor mezsgyéjén bekövetkezik, az említett városok e funkcióváltásával függ össze. Itt két mozzanat figyelhető meg: a kialakuló új funkciók kapcsolódhattak a régi városokhoz, de gyakran új városok kifejlődését idézték elő. Ennek következtében több, régen jelentős város a tőkés korszakban visszamarad, esetleg faluvá süllyed, egészében természetesen a városállomány jelentősen bővül. Igen lényegesek a szerző ezen általános elvekből kiinduló fejtegetései a nyugat-európai és középkelet-európai városfejlődésre vonatkozóan. Megállapítja, míg Nyugat-Európában a legdinamikusabb fejlődést siettető tényező, az ipar fejlődése következtében a városhálózat átalakulása nagymérvű, Középkelet-Európában ez — éppen az iparfejlődés visszafogottsága miatt — mérsékelt. Különbség mutatkozik ennek folytán abban is hogy míg Nyugat-Európában a forradalmi iparfejlődés megváltoztatja a városi telephelyeket is, új városokat alakít ki, addig Európa másik felében a városokat elhagyó ipar nem tudott úgy virágozni s ezáltal új településeket létrehívni, mivel igen erős földesúri adózás alatt állott. Itt a telephely eltolódás jóval kisebb mértékű. Az iparfejlődés eltérő voltából vezethető le az is, hogy Középkelet-Európában a nyugatiakéhoz viszonyítva nagyobb szerep jut az adminisztratív funkciónak és a kereskedelemnek.

A magyar történetírásban szép hagyományokra visszatekintő uradalomtörténetet módszertanilag — és több új megállapításával is — gyarapítja *Zimányi Vera* cikke az 1972. évi 1. számában. (A nagymartoni kerület gazdaság- és társadalomtörténete a XVI. századtól 1767-ig.) A ma Ausztriához tartozó (Burgenland) terület már a késői feudalizmus évtizedeiben az ország egyik legfejlettebb mezőgazdasági övezetének számított. Jó piaclehetőségekkel rendelkezett, borát jó áron vették át a sziléziaiak. Ugyanakkor az alsó-ausztriai kamara közvetlen igazgatása alá tartozott, ami megóvta az itt élő jobbágyokat az ország más vidékein mindenütt növekvő jobbágyi terhek növekedésétől és a terhek naturalizálódásától. Amikor Eszterházy Miklós birtokába kerül e terület, a helyzet lényegében változatlan marad: a jobbágyok továbbra is megválthatják pénzért szolgáltatásaikat, a jobbágyi árutermelés továbbra is virágzik s a jobbágyság minden országos és megyei intézkedés ellenére meg tudja őrizni szabad költözködési jogát. Sajátos, hogy Mária Terézia urbárium normáit nem akarták és nem is tudták az itteni sokkal fejlettebb viszonyok között bevezetni, hanem a helyett újabb szerződéseket kötöttek, amelyekben alapjában a régi, a pénzszolgáltatásokra épülő rendszert őrizték meg. A szerző megközelítési módját dicséri a demográfiai viszonyok, a jobbágyok táplálkozásának, reálbérének felmérése. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk: a modern technikai eszközök felhasználásával készült tanulmány az eddigi egyik legkomplexebb uradalomtörténet a magyar történetírásban, amely igen sok fogódzót, szempontot és információt ad a XVII—XVIII. század minden kutatója részére.

Bevallottan aktuális gazdaságpolitikai kérdést tárgyal *Berend T. Iván:* A tervezés hatása a gazdasági növekedésre (A magyar tapasztalatok) című tanulmánya. Az 1948—1968 közötti fejlődést elemző írás a tervezés hatása lemérhetőségének korlátozottsága tudatában mutat rá: mely elemek tették szükségszerűvé a gazdaságirányítás és tervezés 1968. évi reformját. Az 1948-as államosításból kiindulva vázolja a tervgazdálkodás működési mechanizmusát. A Minisztertanács, illetve az országgyűlés által jóváhagyott tervet le-

bontották évekre, negyedévekre, valamint minisztériumokra, iparigazgatóságokra, vállalatokra. Minden tervmutató szigorú névre szóló jelleget nyert. E módon a vállalatok önállósága formálissá vált, az utasítások a gazdaságvezetés központi akaratát érvényesítették és kikapcsolódott a piac, valamint az áru és pénzforma. Az 1951. évi árreform elszakította egymástól a termelői és fogyasztói árakat, az ipari alapanyagok az önköltségnél sokkal olcsóbban, a mezőgazdasági termények sokkal drágábban és a beszolgáltatási árnál aránytalanul magasabb áron kerültek piacra. Ez az árrendszer kiküszöbölte ugyan a nem tervezhető piaci hatásokat — s ezzel könnyítette a tervezést, de a vállalatokat nem tette érdekeltté termékeik realizálásában, a minőség javításában. Egyoldalúan a mennyiséget, a „tervteljesítést" helyezte előtérbe. Az árrendszer révén világviszonylatban is kiemelkedően megnőtt a nemzeti jövedelem és a felhalmozás, amely jórészt a mezőgazdaságban megtermelt jövedelem elvonásából származott. Ezt a gazdasági vezetés az ipari beruházások (elsősorban a nehéziparban) fokozására használta fel. A tervutasításos rendszer — amelyre többek között azért is volt szükség, mert az államigazgatás a gazdaság- és vállalatvezetés fontos pozícióba képzetlen erők kerültek — hozzájárult, hogy mind több és több munkaerőt vettek fel, nagy mértékben nőtt az ipari termelés növekedési üteme. Ugyanakkor erősen jelentkeztek az ellentmondások is. E rendszer nem ösztönözte a vállalatokat a termelékenység növelésére, a minőség javítására, anyagtakarékosságra. A vállalatoknál nagy készletek halmozódtak fel, nem érződhetett a piac kedvező, serkentő hatása, szűkült a választék, a központi információs igény miatt felduzzadt az adminisztráció. Ennek következtében a nemzeti jövedelem egy része veszendőbe ment. Az 1968-as reform a tervezés előnyeit ezért a piaci hatások előnyeivel igyekszik ötvözni.

Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén (1972. 2. sz.) című tanulmánya az erdélyi románok társadalmi szerkezetének és a román burzsoázia pártjának, a román nemzeti párt 1918 előtti tevékenységének bemutatása után azt a helyzetet elemzi amely a Habsburg monarchia összeomlása, az 1918. október 30-i polgári demokratikus forradalom után a román burzsoázia számára teremtődött. A régi államapparátus fő ereje — a hadsereg — összeomlott, a munkás-, s Erdélyben elsősorban a parasztmozgalmak felszámolták a volt központi hatalom helyi szerveit. A román polgárság a tőkés rend fenntartása érdekében igyekezett magyar osztályos társaival együtt egy új apparátus létrehozni. A nemzeti tanácsok egyszerre jelentették a demokratizálódást, s a forradalommal való szembefordulást. A Monarchia hadseregében szolgáló román katonákból az erdélyi központi román nemzeti tanács nem csupán gárdákat szervezett, hanem megpróbált magának valamilyen haderőt teremteni. A Prágából és Wiener-Neustadtból hazatérő alakulatokat azonban a szerb kormány — a Bánát hovatartozásának eldöntetlen volta miatt — lefegyverezte. Az erdélyi román burzsoázia november első felében még megpróbált egyezkedni Károlyiékkal, majd amikor teljesen egyértelmű lett, hogy a nagyhatalmak Erdélyt Romániának ígérik, az új államban saját pozíciójának biztosítása céljából is összehívták az 1918. december 1-i gyulafehérvári nagygyűlést, amely kimondotta az erdélyi románok csatlakozását Romániához, s ugyanakkor néhány alapvető demokratikus jog — köztük a nemzetiségek önigazgatásának — bevezetését deklarálta. A román szociáldemokrata munkásság vezetőinek jobbszárnya a „nemzeti állam" megteremtését tartotta soron levő feladatnak, s ezért támogatta a polgári demokratikusokat, a balszárny viszont a forradalmasodás felgyorsulása láttán a demokratikus forradalom szocialista forradalommá történő átfejlesztését szorgalmazta, a nemzeti kérdést ennek alárendelte. A gyulafehérvári gyűlés után az erdélyi román polgárság kormányt alakított („Kormányzótanács"), amely egészen 1920-ig igazgatta Erdély ügyeit.

A két füzet kisebb közleményei jobbára a középkor időszakából íródtak. *J. le Goff,* a világhírű francia történész a középkori városhálózat körvonalazására új elméletet hirdetett meg. Megfigyelése szerint a szociológiailag is valóban városias településeket a középkorban arról lehet felismerni, hogy

a koldulórendek valamelyike kolostort vagy kolostorokat tartott fenn a városban, illetve annak közvetlen környékén. *Fügedi Erik* sorra veszi a magyar városokat a XIII. századtól a XV—XVI. század fordulójáig és Goff tételét nálunk teljesen igazolva látja. Elannyira, hogy — a bányavárosokat kivéve, ahol érdekes módon egyáltalán nem találja a koldulórendek nyomait — megállapítja: a középkori magyar városok rangsorolási alapját nem a városi kiváltságlevelek, hanem a koldulórendi kolostorok száma képezheti. (1972. 1. sz.) *Granasztói György* egy 1475-ből származó adójegyzék elemzéséből bontja ki a XV. század végi brassói társadalom néhány jellemző sajátosságát, hangsúlyozva, hogy e társadalmi rajz vonásai (pl. az agrár jelleg feltűnő csökkenése, a társadalmi tagozódás előrehaladott volta) még csak elemeit képezhetik egy később, több város példájának elemzése alapján összeállítható általánosabb városfejlődési képnek. (2. sz.)

Székely György az ELTE-n rendezett Dürer-előadásának (a nagy festő születésének 500. évfordulója alkalmából) szövegét teszi közzé. A történész szemével mutat rá azokra a társadalomtörténeti elemekre, melyek a kor szellemi arculatába beillesztik Dürer művészetét. Rendkívüli alapossággal veszi számba azokat a személyeket, akik Dürerrel dolgoztattak, illetve a történeti eseményeket, melyeket Dürer megfestett, s ez utóbbiak korabeli értelmezésével a XVI. század eleji Németország társadalmi-szellemi életének mozaikszerű rajza elevenedik meg előttünk. (2. sz.) *E. Westermann* (NDK) azt vizsgálja rövid tanulmányában, hogy miként emelkedik a thüringiai csurgatókohós ezüst- s réztermelés és ezzel összefüggésben annak elsősorban Itália irányába kialakuló kereskedelmi kapcsolata a közép-európai kereskedelem számára a XV—XVI. század fordulóján. (2. sz.) *Dóka Klára* a céhes mesterré válás feltételeit rekonstruálja Pesten az 1840-es években igen gazdag levéltári forrásanyagra épülő írásában. *Zachar József* a *Neue Freie Presse* című osztrák lap (a *Die Presse* utóda, amelybe több alkalommal Marx is publikált) cikkeinek elemzése révén vázolja az ausztriai német liberálisok, a Verfassungspartei külpolitikai koncepcióját az Ausztria számára oly fontos 1870-es években (1. sz.) A magyarországon már eddig is publikált *Karl Obermann* (NDK) eddig ismeretlen (szovjet és németországi) levéltári anyagon, valamint gazdag sajtóra támaszkodva állítja össze a *Neue Rheinische Zeitung* alapításának történetét, különösen a Marx és Engels tevékenységéhez vezető szálakra figyelve. Közli a berlini levéltárban fekvő felhívást is az újság alapítására. (2. sz.)

Talán kevéssé ismeretes a szélesebb közönség előtt, hogy az elmúlt években megszaporodtak a magyarországi és szomszédos országbéli történelemtankönyvek ismeretanyagainak összehangolására irányuló erőfeszítések. A nem minden nehézség nélküli és a szocialista országokban a nem mindig elégedettségre alapot adó internacionalista szellemű nevelést igen elősegítő munka iránt érdeklődő olvasónak sok érdekes információt tartalmaz *Gaál György* (Jugoszlávia), a Vajdasági Történelmi Társulat elnökének írása: A magyar történelem tanítása Jugoszláviában. A szerző a magyar vonatkozású történelmi oktatási anyag leírása mellett igen őszintén beszél azokról a gondokról, amelyekkel a csökkentett történelmi óraszámok között tanító és a magyar történelemről gyakran nem elég ismerettel rendelkező jugoszláv tanároknak meg kell birkózniuk. (Mivel a moszkvai történész világkongresszusról már korábban szóltunk, itt nem térünk ki az 1972. 1. és 2. számban is közölt magyar korreferátumok ismertetésére.)

Glatz Ferenc

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió) 1973. 1—3. sz. — A szovjet ifjúsági szervezet hősi történetével foglalkozik *V.* IVANOV: „A Komszomol a Nagy Honvédő Háború éveiben" (1. sz. 3—10. o.) c. tanulmánya. A háború kitörése utáni napokban a Komszomol azonnal fontos feladatot kapott a rendőrség támogatása, a szocialista tulajdon védelme, az elsötétítés ellenőrzése terén, továbbá részt vállalt a légoltalom és a Vöröskereszt

munkájában is. Az általános mozgósítás idején a feladatok még sokkal jelentősebbekké váltak. A háború első heteiben Moszkva Komszomol-szervezeteiből 210 ezren mentek ki a frontra és 100 ezren dolgoztak a védelmi berendezések építésén. A leningrádi szervezet minden komszomolistája kérvényezte, hogy önként a frontra mehessen. Amikor 1941 végén a párt Központi Bizottsága határozatot hozott arról, hogy kommunistákat és komszomolistákat kell mozgósítani pártmunkára, a Komszomol Központi Bizottsága 9482 vezető káderét küldte a hadseregbe és a flottához.

A Nagy Honvédő Háború évei alatt a párt felhívására több mint 3,5 millió komszomolista lépett be a hadseregbe és a haditengerészethez. Közülük több mint 200 úgy áldozta fel életét, hogy saját testével fedte el az ellenséges erődök kilövőnyílását.

A sztálingrádi, kurszki és dnyeperi súlyos harcok idején a Komszomol-szervezetek 1 millió 620 ezer tagot vettek fel soraik közé. A háború alatt összesen több mint 5 millió katona, tiszthelyettes és tiszt lépett be a Komszomolba. Több mint 3,5 millió komszomolista kapott kitüntetést, 3 ezren érdemelték ki a Szovjetunió Hőse kitüntetést, közülük hatvanan kétszer is. A háború alatt kb. 2 millió komszomolista katonát vettek fel a párt tagjai sorába.

A szerző részletesen ismerteti a Komszomolnak a partizánmozgalom szervezése terén játszott szerepét is. A Komszomol Központi Bizottságában idővel már külön osztály foglalkozott a megszállt területek szervezeteinek irányításával. 1943 őszén már 1780 illegális szervezet működött. A belorusz partizánok soraiban pl. 150 ezer fiatal harcolt, köztük 53 ezer komszomolista.

A háború alatt 50 ezer fiatal partizán kapott kitüntetést, közülük 99-en lettek a Szovjetunió Hősei.

Befejezésül a szerző rövid áttekintést ad a Komszomolnak a termelés frontján végzett tevékenységéről is.

A. SZINYICIN: „A szovjet hadseregben szervezett önkéntes alakulatok létrehozásának történetéhez" (1. sz. 11—17. o.) A Nagy Honvédő Háború évei alatt nagy méreteket öltött az a hazafias mozgalom, amelynek célja az önkéntes katonai alakulatok létrehozása volt. Ez a háború első napjaiban kezdődött, rendszerint a dolgozók kezdeményezésére, de előfordult, hogy a helyi párt-, szovjet, vagy társadalmi szervek léptek fel kezdeményezőként.

Az önkéntesekből — az önkéntes katonai alakulatokon kívül — vadászászlóaljakat, népfelkelő hadosztályokat, munkás- és kommunista zászlóaljakat, partizáncsapatokat szerveztek, amelyekbe a szovjet hazafiak milliói léptek be. Felállítottak kb. 60 népfelkelő hadosztályt, 200 önálló ezredet, sok századot, zászlóaljat. Kb. 400 ezer önkéntes harcolt a vadászzászlóaljakban, több mint 1 millió 300 ezer a partizáncsapatokban és a megszállt területeken különleges feladatokra létrehozott csoportokban.

A szerző csak az önkéntes katonai alakulatokkal foglalkozik részletesen. Ezek szervezése eltért az előbbiekben felsorolt formáktól. Azokat rendszerint a helyi párt- és állami szervek szervezték és ezek biztosították számukra a felszerelést és ellátást, míg az önkéntes katonai alakulatok megszervezésében az említett szervek mellett részt vettek a katonai parancsnokságok is. A felszerelést és ellátást rendszerint a Hadügyi Népbiztosság biztosította. A felsőbb tisztikar csaknem mind tényleges tisztekből, a politikai vezetés párt- és állami vezetőkből került ki.

Az első ilyen alakulatok szervezése az arcvonalhoz közel eső területeken kezdődött, és ezek a kezdeti súlyos harcokban kiállták a próbát. 1941. június 27-én már Moszkvában is létrejött az első kommunista ezred, majd egymás után szerveződtek hasonló alakulatok Lettországban, Leningrádban és az ország minden részén. 1942-re ez a szervező tevékenység kiterjedt az Urálra és Szibériára is. A szerző a két dátum közötti időszakban létrejött legjelentősebb önkéntes alakulatokról rövid áttekintést ad.

Önkéntesekből néhány olyan speciális alakulatot is hoztak létre, mint az egyes városok, területek komszomolistáiból szervezett egységek. Ilyen volt pl. a moszkvai aknavetős ezred, amely később a 85. gárda-aknavetős lett. Önkéntes lányokból hozták létre az 586. vadászrepülő, az 587. bombavető, az 588. éjszakai bombavető ezredet, amelyek csaknem mind elnyerték a „gárda" elnevezést ugyanúgy, mint sok más önkéntes alakulat

is, amelyeknek harctevékenységét a legfelsőbb hadvezetés magas kitüntetésekkel honorálta.

A Sztálingrádnál aratott győzelem 30. évfordulójára írt cikkek közül megemlítjük *V.* GURKIN: „A bekerített hadseregcsoport megsemmisítése (A »Gyűrű« hadművelet számokban)" (2. sz. 34—42. o.) c. munkáját. 1943 január elejére kedvező körülmények alakultak ki a bekerített fasiszta csapatok megsemmisítéséhez. Ekkorra teljesen bezárult már a harapófogó, és eredményesen működött a légi blokád is. A németek által elfoglalt terület 1400 négyzetkilométer volt, hossza nyugat—keleti irányban 35 km. A szovjet csapatok külső arcvonala 200—250 km hosszan húzódott. Bár a felmentő kísérletek kudarcot vallottak, a német csapatok azért még jelentős erőt képviseltek annál is inkább, mert a harctevékenység decemberi szünete alatt mélyen tagolt, szilárd védelmet építettek ki. A bekerített erők megsemmisítésének feladatát a Doni Front kapta meg, amelynek K. K. Rokoszszovszkij volt a parancsnoka. 1942. december 27-én a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása elvetette a Doni Front által kidolgozott hadműveleti tervet és utasította, hogy egy háromszakaszos megsemmisítési tervet dolgozzon ki. Az első szakaszé részletesen elkészült, a másik kettőé menet közben alakult. A fő csapásmérő csoportosítás 19 km hosszú arcvonalon helyezkedett el és a következő erőkből állt: 13 lövészhadosztály, 3 tüzér- és 2 gárda-aknavetős hadosztály, 1 harckocsidandár, 8 harckocsiezred stb.

A támadásban nagy szerepet szántak a tüzérségnek és a légierőknek. (A tüzérségi előkészítés 55 percig tartott.) Miután a németek az ultimátumot elutasították, 1943. január 10-én reggel megkezdődött a támadás. Az arcvonalat sikerült áttörni és súlyos harcok folytak 11—12-én. Január 13-án és 14-én a szovjet csapatok átcsoportosították erőiket és 15-én megkezdődött a hadművelet második szakasza. Ennek eredményeképpen a megszállt terület 600 négyzetkilométerre csökkent le.

Január 22-én a szovjet erők az összes arcvonalakon támadásba lendültek, majd január 26-án kettévágták a bekerített csapatokat. A déli csoport január 31-én kapitulált, az északi február 2-án. A szerző 10 részletes táblázatot közöl, amelyek szemléletesen mutatják az erőviszonyok alakulását a harc különböző szakaszaiban.

Jelentős katonai-elméleti kérdés fejlődésének történetét dolgozza fel *A.* RADZIEVSZKIJ: „Az ellenség védelmének áttörése a háború második és harmadik szakaszában" (3. sz. 12—22. o.) c. tanulmánya. A háború második szakaszának elejére az ország katonai-gazdasági alapja megerősödött. A csapatok technikai ellátottságának javulása lehetővé tett egy sor szervezeti változtatást. A Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékát képező tüzérségnél, amely ebben az időszakban csaknem 20 ezer lövegből és aknavetőből állt (a hadrakelt sereg tüzérségének kb. egy negyede), elkezdődött a nagy egységek szervezése. Nőtt a harckocsi és gépesített alakulatok száma és javult a szervezettségük. Hasonló változások történtek más fegyvernemeknél is.

Az 1942/43-as téli hadjárat a Sztálingrád alatti ellentámadással kezdődött, ahol az erők és eszközök összpontosításának elve már teljes határozottsággal mutatkozott meg olyan formában, hogy az áttörésre kijelölt irányban (két-három irányban) összpontosították két-három hadsereg erőit és a frontok rendelkezésében levő eszközöket. Az ellenség arcvonalával szemben jelentős fölényt sikerült biztosítani (gyalogság 2—3:1, tüzérség 3—4:1, harckocsi 3:1 stb.). A frontok hadműveleti felépítése egylépcsős volt, a hadseregeké rendszerint kétlépcsős. A hadseregek gyorsan mozgó csapataihoz harckocsi-, gépesített és lovashadtestek tartoztak.

A támadás menete azt mutatta, hogy az áttörés hadműveleti kérdéseinek megoldása az esetek többségében csaknem tökéletes volt, de az a tény, hogy a Hadügyi Népbiztosság 306. sz. parancsa alapján az összes harcászati egységeknél bevezették az egylépcsős szervezést, kritikus pillanatokat okozott egy sor helyen, mert sem az ezredeknek, sem a hadosztályoknak nem volt erejük a siker kifejlesztésére. A gyalogság rohamának feltartóztatása arra kényszerítette a parancsnokságokat, hogy idő előtt vessék be a gyorsan mozgó alakulatokat. Ennek következtében ezek jelentős veszteségeket szenvedtek (egyes esetekben a harckocsik 30 százalékát), ami csökkentette hatékonyságukat a hadműveleti mélység-

ben. A bekerített ellenség szétzúzásánál a védelem áttörésének módszerei már tökéletesedtek.

A továbbiakban a szerző részletesen elemzi, hogyan fejlődött tovább a védelem áttörésének módszere többek között azzal kapcsolatban, hogy 1943-tól az ellenség áttért a mélyen tagolt védelmi rendszerek kiépítésére. Ennek mélysége a hadseregcsoportok esetében elérte a 100 km-t is.

Végezetül a tanulmány összefoglalja, hogy a védelem áttörésével kapcsolatos elmélet és gyakorlat mennyit változott és tökéletesedett a háború kezdetétől a befejezésig.

A 3. számból megemlítjük még *V.* ANDRIANOV: „Partizán portyák" (3. sz. 30—38. o.) c., rendkívül érdekes adatokat tartalmazó írását. A Nagy Honvédő Háború idején többféle rendeltetésű partizánalakulatok működtek. Voltak regionális alakulatok, amelyek éppen a jó helyismeret eredményeként tudtak sikeresen működni, és ha valami ok miatt el kellett hagyniuk az általuk ismert körzetet, tevékenységük eredményessége csökkent. Ezeken kívül helyhez nem kötött alakulatok is voltak, amelyek különböző területeken működtek, és az egyik helyről a másikra való átvonulás közben igen hosszú portyákat hajtottak végre. Ezek tulajdonképpen a partizánmozgalom törzseinek mozgó tartalékait képezték Létezésük lehetővé tette, hogy a partizánharcban is alkalmazzák a hadművészet egyik legfontosabb elvét — az alapvető erők összpontosítását a főirányban. Ezek az alakulatok a harcok során nagy tapasztalatokat szereztek az új körülményekhez való alkalmazkodás terén, és így a háború befejező szakaszában sikeresen tudtak tevékenykedni az ország határain túl is. A szerző sok nevezetes portyát sorol fel, amelyeket Naumov, Melnyik, Fjodorov és Kovpak alakulatai hajtottak végre. Ezek közül is kiemelkedik Naumov alakulatának 1943. február 1. és április 6. közti portyája, amikor 65 nap alatt 2400 km-t tettek meg Ukrajna sztyeppés és erdős-sztyeppés területein a szumszki, poltavai, kirovográdi, ogyesszai, vinnyicai és zsitomiri területeken. Megjelenésük Vinnyica, a hitlerista főhadiszállás környékén nagy riadalmat keltett. Másik példaként meg lehet említeni Sukaev csoportját, amelyet Nyezsintől kb. 15 km-rel északra dobtak le. A csoport bázisán létrehozott alakulat végighaladt a Jobbparti Ukrajna és Nyugat-Ukrajna, valamint Lengyelország területén, átkelt a Kárpátokon, benyomult Csehszlovákiába és ott tevékenykedett a szovjet hadsereg megérkezéséig. Létszáma időnként meghaladta a 3500 főt, Csehszlovákiában pedig elérte a 6000 főt. Az alakulat a portya folyamán 10 700 km-t tett meg, többek között kisiklatott 206 szerelvényt és végrehajtott 832 más akciót. *(Lengyel István)*

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK (Jugoszlávia) 1972. 1. sz. — A folyóirat e száma röviden megemlékezik a jugoszláv Hadtörténelmi Intézet negyedszázados jubileumáról és felsorolja az intézet által az 1946—1971. években kiadott fontosabb munkákat. — *Danilo* KOMNENOVIČ: „A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg Hercegovina hadosztályának harcai a »Gömbvillám« (Kugelblitz) hadművelet folyamán a Lim és a Drina folyók mentén." (11—46. o.) 1943. november második felében a németek Hercegovina északi részén támadást indítottak a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg itteni alakulatai ellen. A „Gömbvillám" hadművelet célja Hercegovina északi részének elfoglalása, s az itt harcoló jugoszláv erők megsemmisítése volt. A főcsapást a 7. (Prinz Eugen) SS-hadosztály mérte a Capljina—Nevesinje—Gacko vonalon. A hadosztályt a Hesch harccsoport és mintegy 500 csetnik is erősítette. A mintegy 2000 főt számláló Hercegovina partizánhadosztály feladata a támadó erők feltartása és a felszabadított területek magvának megvédése volt. A német támadás november 24-én kezdődött. Eleinte sikerült tért nyernie, de a partizánok kemény harcok árán mindenütt kitörtek a bekerítésből. A túlerővel szemben halogató harcot vívtak, rajtaütéseikkel, szívós védekezésükkel érzékeny veszteségeket okoztak a támadóknak. A mozgó háború viszonyai között különösen nehéz volt az utánpótlás megszervezése. Húsz napig tartó heves küzdelem után a németeknek sikerült elfoglalni Gackot, a Hesch-csoport pedig Bilacot fenyegette. A németek támadása végül is nem hozott eredményt, a partizánok visszafoglalták Gacko helységet. A németek jelentős veszteségeket szenvedtek. A

Hercegovina hadosztály megőrizte harcképességét, bár a számára is nagy veszteségeket jelentő harcok után át kellett szervezni. — *Gojko* MILJANIĆ: „Katonai vezetők képzése a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadseregben a második világháború alatt." (49—68. o.) A JNFH Főparancsnoksága a felkelés kezdeti szakaszában is nagy gondot fordított a parancsnoki állomány kiképzésére. Már 1941-ben több olyan intézkedést bocsátottak ki, amelyek szabályozták a tisztképzés célját és alapvető kérdéseit a különböző partizánegységekben. A képzés ekkor és a későbbiek során is messzemenően figyelembe vette a partizánháború sajátos viszonyait, s a leendő tiszteket mindenekelőtt a partizánharcok vezetésére képezték ki, de lerakták az alapokat a reguláris harc vezetésének megismeréséhez is. A hadsereg növekedése szükségessé tette, hogy szabályos tisztképző iskolákat állítsanak fel. Az igények gyors és alapos képzést kívántak meg, ezért a tanfolyamok rövidek és tartalmasak voltak. Az első iskolát Horvátországban 1942 februárjában szervezték meg, székhelye kezdetben Donji Lapac, majd később Bihać lett. Hasonló tisztképző iskolák és tanfolyamok szerveződtek Szlovéniában és a Vajdaságban is, mindenütt a helyi erők főparancsnoksága mellett, ezek közvetlen alárendeltségében. Az egyes hadosztálytörzseknél rövid, 15 napos továbbképző tanfolyamokat tartottak, s nagy súlyt helyeztek a politikai és a szaktisztek kiképzésére, illetve továbbképzésére is. 1942-től a háború végéig 36 tiszti iskolát és 223 tanfolyamot szerveztek és összesen 28 000 tisztet képeztek ki, akik nemcsak a felszabadító háború alatt, hanem azt követően is a jugoszláv hadsereg parancsnoki állományának gerincét alkották. — *Ivan* ANTONOVSKI: „A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg alakulatainak és intézményeinek szervezése és fejlődése Kosovo és Metohija térségében a nemzeti felszabadító háború időszakában 1941—1945." (71—102. o.) Kosovo és Metohija környékén már közvetlenül a megszállás után megindultak a felszabadító harcok, a lakosság aktív támogatása mellett. Először két alakulatot szerveztek, amelyek olyan sikeresen tevékenykedtek, hogy már 1942-ben létrejött a Kosovo—Metohija felszabadított terület, amely végig a partizánmozgalom egyik jelentős központja maradt. 1943 áprilisában újabb alakulat szerveződött, a térséget pedig két hadműveleti zónára osztották. Miután Olaszország kilépett a háborúból, a harcok újult erővel lángoltak fel, a felszabadító mozgalom kiterjesztette működési körzetét és új alakulatokat, földalatti ellenálló csoportokat szervezett. 1943 decemberében már 20 területi parancsnokság tevékenykedett a körzetben. 1945 februárjában a fegyveres harcosok száma elérte a 40 000 főt. Kosovo és Metohija térségének partizánjai aktívan kivették a részüket a szomszédos területek felszabadító harcaiból is. — *Petar* VIŠNJIĆ: „A 342. német hadosztály és a 125. ezred harctevékenysége Észak-Nyugat Szerbiában 1941 őszén." (105—135. o.) Az 1941. évi vereség után szinte azonnal fellángolt Jugoszláviában az ellenállási mozgalom. Hitler 1941 szeptember 16-án elrendelte, hogy bármi áron le kell verni a jugoszláv nép ellenállását, hogy a megszálló erők egy részét kivonhassa. A hitlerista haderő azonban nem volt képes arra, hogy az ország egész területén egyidejűleg támadjon, ezért a terep adottságainak és egyéb tényezőknek figyelembe vételével Észak-Nyugat Szerbiában akartak csapást mérni a partizánokra. A támadás sikerét népellenes, barbár eszközökkel is elő akarták segíteni: foglyokat nem szándékoztak ejteni, minden elesett németért 100, minden sebesültért 50 túsz kivégzését tervezték stb. A főcsapást Šabactól délre a megerősített 342. hadosztály és a 125. gyalogezred mérte. Kisegítő irányokban a 704. és 718. megszálló hadosztályok, 6 usztasa-domobran zászlóalj és nedicsista csapatok is tevékenykedtek. Velük szemben a Macvai Partizánbrigád állott. A partizánok szeptember 22—23-án megtámadták Šabacot, de az ellenséges túlerő és a csetnikek árulása következtében vereséget szenvedtek. Szeptember 28-án a 342. hadosztály megkezdte támadását. A gyengén felszerelt és kis létszámú partizánegységek mindenütt szívós ellenállást fejtettek ki. A harcok egészen október végéig tartottak, amikor Krupanj, majd Valjevo elfoglalásával a németek elérték hadműveleti céljukat. A partizánok és a polgári lakosság jelentős veszteségeket szenvedett. 905 partizán esett el és 2685 elfogott partizánt vé-

geztek ki egyedül a 342. hadosztállyal szemben vívott harcokban, 22 775 polgári lakost tartóztattak le és közülük 21 604 főt koncentrációs táborokba szállítottak. A 342. hadosztály vesztesége 32 halott és 127 sebesült volt. — *Gligorije* STANOJEVIĆ: „Belgrád az 1716—1718. évi osztrák—török háborúk idején." (139—158. o.) A szerző a velencei levéltár dokumentumai és kiadott források alapján írta meg tanulmányát. 1716 júliusában a Savoyai Jenő vezette császári hadsereg Velence támogatására Belgrád térségében támadást indított a török csapatok ellen. A szerző gondosan elemzi a török hadsereg belső, strukturális gyengeségeit, elmaradott hadművészetét, a csapatok gyenge erkölcsi színvonalát stb. Ezzel magyarázható, hogy a császáriak augusztus 5-én Péterváradnál nagy győzelmet arattak a nagyvezér hadai felett. Az 51 000 gyalogosból és 27 000 lovasból álló osztrák csapatok 4500, a mintegy 200 000 nagyon vegyes harcértékű katonából álló oszmánok több mint 30 000 embert vesztettek. A következő év júniusában megkezdődött Belgrád ostroma. 1717. augusztus 16-án Savoyai Jenő megtámadta és szétverte a város felmentésére siető török hadakat, majd két nap múlva Belgrád helyőrsége is kapitulált. Befejezésül a szerző elemzi a háború hadművészeti tanulságait és bemutatja az osztrák győzelem távolabbi kihatásait. — *Branislav* GLIGORIJEVIĆ: „A katonai vezető körök szerepe az 1924. évi politikai válság »rendezésében.«" (161—185. o.) A tanulmány kiadatlan levéltári anyagok alapján készült, így sok eddig ismeretlen adatot közöl. Elemzi az 1924. évi politikai válság okait, amelyet az elmaradott gazdasági rendszerben és a demokrácia gyengeségében lát. A demokratikus alkotmánnyal szemben a reakció erői könnyen diadalmaskodhattak, mivel a katonai vezető körök támogatásával minden ellenakciót könnyű szerrel megakadályozhattak. — A tanulmányok mellett kisebb közlemények, recenziók, valamint a jugoszláv és a külföldi hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája egészítik ki a folyóirat e számát is. *(Viniczai István)*

WOJSKOWY PRZEGLAD HISTORYCZNY (Lengyelország) 1972. 4. sz. — *Alekszej* JEPISEV: „A Szovjet Fegyveres Erők a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulóján". (3—31. o.) Jepisev hadseregtábornok a WPH részére írt cikkében áttekinti a szovjet hadsereg megszületésének és fejlődésének alapvető időszakait, a soknemzetiségű szocialista államban betöltött funkcióját és 50 év alatt a szovjet haza védelmében és építésében elért eredményeit. — Az évfordulós cikkek sorába tartozik a következő cikk is: *Edward* BARSZCZ: „Féliksz Dzerzsinszkij katonai tevékenysége". (32—42. o.) A lengyel származású forradalmár tevékenységét 1895-ben kezdte a Lengyel Szociáldemokrata Párt tagja, majd vezetőjeként. Az 1905/07-i orosz polgári demokratikus forradalom idején a lengyel munkásosztály harcát vezette. Kiemelkedő szerepe volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmében, tagja volt a pétervári Szovjet Forradalmi Katonai Bizottságnak. Tevékenységének kevéssé ismert területe a katonai elméleti és szervező munka, melyet a tanulmány 1905-től követ végig, külön részletezve a polgárháború idején — Kolcsak és Gyenyikin ellen, az ellenforradalmi bandák leküzdésében, a hírszerzés megszervezésében elért sikereit. — *Zdzislaw* STAPOR: „A szovjet haderők strukturális és szervezeti átalakítása a 20-as években". (43—80. o.) A szovjet állam politikai és gazdasági fejlődésébe ágyazva állítja előtérbe a katonai problémákat, s mutatja 1921—1929 között a Vörös Hadsereg felmerülő szervezeti átalakításának szükségességét és az átalakítás főbb periódusait. 1921—1923 között a Központi Bizottság határozatára leszerelték az idősebb korosztályúakat, majd a szocialista haza védelme és építése követelményeinek megfelelően hozzákezdtek a katonai reformok megvalósításához — egy speciális bizottság felállításával, élén M. Frunzéval. A tanulmány részletesen ismerteti a területi, személyi átszervezéseket, s az egyszemélyi vezetés bevezetését a Vörös Hadsereg valamennyi fegyvernemének és alakulatánál. — *Wincenty* IWANOWSKI: „A Knoll-Kownacki hadműveleti csoport harcai a német XVI. páncéloshadtesttel 1939. szeptember 16—17-én". Befejező rész. (81—130. o.) A Bzuránál szeptember 17-én folytatott harcok részletes leírása után elemzi és meg-

kísérli értékelni a lengyel és német haderők helyzetét, tevékenységi lehetőségeit, erkölcsi és anyagi feltételeit, historiográfiai áttekintését is adva a Bzura melletti ütközetnek. A második világháború első hadjáratából levont hadművészet-történeti tanulságai ma is figyelemreméltóak. — *Mieczyslaw* MOCZAR: „Az út haza: a legrövidebb éjszakán és leghosszabb napon". (131—164. o.) 1941. június 22.: a Szovjetunió elleni háborúba lépés éjszakája és napja — egy visszaemlékezés részleteként. — *Ryszard* GDULEWSKI: „A Gwardia Ludowa és Armia Ludowa Központi Fegyverkezési Laboratóriumának történetéből". (165—186. o.) Gdulewski a Gerlach lőszergyárban dolgozott 1940 októberétől, szervezte a marxista csoportok munkáját, majd 1942 őszétől a GL és AL Központi Felszerelési Laboratóriumának munkáját vezette. A szabotázs-diverzáns akciók harci módszereinek és eszközeinek fő szervezője és kidolgozója volt. Visszaemlékezésében a legkülönbözőbb műszaki eszközöknek, vasúti szabotázsakciók robbanóeszközeinek a leírását adja, valamint a laboratórium munkája beindításának, szervezetének bemutatását. — *Józef* SOBIESIAK: „Az UPA-bandák elleni bevetésben, 1947-ben". (189—199. o.) A háború befejezése nem jelentett békét Lengyelországban. Reakciós bandák garázdálkodtak az országban és támadtak a békés emberekre. A 35. gyalogezred volt parancsnoka írja le visszaemlékezésében a fasiszta UPA-bandák ellen, a népi hatalom védelmében folytatott harcok egy epizódját. — *Tomasz* SZAROTA: „A »V« — győzelmet jelent. A pszichológiai háború történetéhez, 1941—1945-ben". (200—209. o.) A folyóirat e számának egyik legfigyelemreméltóbb tanulmánya, mely a második világháború egy sajátos hadműveletével, a londoni rádió által szervezett „V" akcióval foglalkozik. A fasizmus feletti végső győzelembe vetett hit, a németek elleni gyűlölet táplálta és hívta életre a földalatti harcot a németek járma alatt nyögő, megtámadott európai országokban. A szövetségesek propaganda harcának eszméje 1941 januárjában született a BBC, az angol rádió munkatársai körében, akik szimbólumukként a Victoria — győzelem jelszó „V" betűjét választották, s ennek jegyében kezdték meg három irányú tevékenységüket: az európai ellenállási mozgalom keretében, a goebbelsi propaganda ellen és a megszállt területek tájékoztatására. Egyre több plakáton jelent meg a „V" betű, egyre több adásban a londoni rádió szignálja, Beethoven V. szimfóniájának első akkordjaival. A brit rádióháború akcióit, a német ellenpropaganda lépéseit, a „V" akció nemzeteket és népeket mozgósító hatását ismerteti a tanulmány. — *Franciszek* SKIBINSKI: „Hadjárat, ütközet, hadművelet" (210—234. o.) címen folytatódik a Vitarovatban a hadászati alapfogalmak hadtörténeti megvilágítása, elemzése és a hadtudomány klasszikusai által adott definíciók összegezése, valamint ezek összevetése a mai értelmezésekkel. — *Igor* BLAGOWIESZCZANSKI: „Fejtegetések a 2. lengyel hadsereg tüzérségéről" (235—264. o.) A 2. lengyel hadsereg tüzérségének a luzycei hadműveletben folytatott harctevékenységével kapcsolatosan vizsgálja a tüzérség szervezési struktúráját, harcászati-technikai eszközeit, a tüzérségi felderítés célkitűzéseit, a tüzérség vezetését, harckiképzését, személyi állományát, a lőszerellátás helyzetét, a személyi és anyagi veszteségek statisztikai adatait. *Jan* WIMMER: „A lengyel hadtörténelem. Kísérlet helyzetének értékelésére." (337—340. o.) A lengyel tudományok 1973. évi kongresszusa előkészítésével kapcsolatban ismerteti a történelmi szekció keretében megalakult középkori és új-, valamint legújabbkori hadtörténeti bizottságok összetételét, és e bizottságok feljegyzései alapján próbál összefoglaló képet adni a lengyel hadtörténeti kutatások helyzetéről, problémáiról és a javaslatokról:

I. A személyi problémák keretében ismerteti a közép-, új-, valamint legújabbkori hadtörténelemmel foglalkozó kutatók számarányát, kutatási területét, megoszlásukat a hadseregnél és a polgári életben, tudományos fokozatukat, s a jelenleg munkában levő disszertációk témáit.

II. A szervezeti kérdések keretében a kutatások koordinálásával, a Lengyel Hadtörténeti Intézet Tudományos Tanácsával, a lengyel történeti ismeretterjesztő társulat és a lengyel hadtörténelmi folyóiratok (Wojskowy Przegląd Historyczny, Studia i Materialy do Historii Wojskowosci) szerepével fog-

lalkozik — mint a kutatások ösztönzőivel.

III. A kutatások helyzetét és a követelményeket vizsgálva értékeli az eddigi kutatásokat, összeállítja a kutatandó témaköröket és felveti a külső kapcsolatok felvételének szükségességét.

Eseménykrónika, szemle-rovat és újabb második világháborús bibliográfia zárja a folyóirat 1972. évi utolsó számát. *(Windisch Aladárné)*

MILITÄRGESCHICHTE (Német Demokratikus Köztársaság) 1972. 6. sz., 1973. 1. sz. — *Heinz* HELMERT: „A Kommunista Kiáltvány és a forradalmi katonapolitika" (1. sz. 5—15. o.) A proletariátus osztályharcának tanulmányozása révén jutott Marx ahhoz a felismeréshez, hogy a proletariátusnak hatalma kivívásához önálló katonapolitikával kell rendelkeznie. A Németország Kommunista Pártjának követelései című röplap már az általános népfelfegyverzést követeli. 1850-ben pontos megfogalmazást nyert az a nézet, hogy az egész proletariátust el kell látni puskákkal, lőszerrel, el kell érni hogy a reakciós Bürgerwehr helyébe forradalmi gárda lépjen. A Kommunista Kiáltvány a tudományos kommunizmus első programszerű dokumentuma. — *Werner* BETHGE—*Werner* BRAMKE—*Kurt* FINKE: „A Német Kommunista Párt katonapolitikájának alapvonásai 1919—20-ban" (1. sz. 41—51. o.) A katonapolitika a párt összpolitikájának egy része. Marx és Engels a politikai vezetés elsődlegességét hangsúlyozta a katonai stratégiával és taktikával szemben. Az első világháború elvesztése után a fasizmus a belpolitika terén összpontosította erőit és ez az osztályharc élesedését eredményezte. A kommunista párt követelései ekkor az ellenforradalmi csoportok lefegyverzése, a burzsoázia fegyvereinek elkobzása, azok átadása a munkástanácsoknak, üzemi fegyverkészlet létrehozása, a munkások és alkalmazottak közti szétosztása, munkásőrsereg szervezése, politikai foglyok szabadon bocsátása stb. volt. A katonapolitika célja ebben az időben: a Kapp-puccs leverésével elért vívmányok megvédése, a munkásosztály egészének mobilizálása és a fasizmus elleni harcra való felkészítés. — *Wolfgang* KERN: „A Reichswehr és a fasiszta diktatúra stabilizálása 1933—35-ben" (6. sz. 687—694. o.) Mint minden imperialista hadsereg, a Reichswehr is a monopolburzsoázia kül- és belpolitikájának eszköze volt, amely az első világháborút lezáró békeszerződések és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányai ellen irányult. 1933-ban Hitler a Reichswehr feladatát a belső rend biztosításában jelölte meg, de alig néhány hónap után világossá vált, hogy a fasiszta rezsim támaszát kívánja kiépíteni ezen a területen is. Elbocsátotta a vezető pozíciókból a számára megbízhatatlan elemeket, valamint azon személyeket, akik a Reichstag-égés megszervezéséről tudtak. A Reichswehr fokozatosan átalakult Wehrmachttá, amely biztos támasz volt a fasiszta államgépezet kezében. — *L. P.* KOZLOV: „A szovjet nép erőfeszítése a fasiszta csapatok szétzúzására Sztálingrádnál" (1. sz. 16—27. o.) A fasiszta csapatok szétzúzásának gigászi feladatát a szovjet hadsereg látta el, amely 1941—42 telén megalapozta a teljes győzelmet. A szovjet nép a legteljesebb erkölcsi támogatás mellett fegyverrel a kézben is bekapcsolódott a honvédelembe, főleg a veszélyeztetett frontszakaszokon. Az iparnak haditermelésre való átállítása után műszakon túl is termeltek fegyvereket, lőszert a front számára. A párt vezetésével megalakult és a harcokban megszilárdult a nép és hadsereg egysége. — *Witold* BIEGANSKI: „Lengyelország hozzájárulása a népek fasizmus felett aratott győzelméhez" (1. sz. 28—40. o.) A lengyel hadsereg 35 napon keresztül élethalál harcát vívta és nem várt ellenállásával jelentős veszteségeket okozott a fasiszta seregnek. Az emigráns lengyel katonai erők nyugati bázisa Anglia és Franciaország volt, ahol a háború folyamán mintegy 300 000 katona harcolt és több mint egyharmada hősi halált halt. Jelentős volt a polgári lakosság ellenállása, mely hírszerzés, hírközlés, röplapterjesztés stb. mellett erőteljes partizánharcban nyilvánult meg Lengyelországban és Európa más országaiban. Az antifasiszta ellenállási mozgalom csúcspontja azonban a lengyel kötelékek felállítása volt a Szovjetunió területén, amelyek katonai és politikai jelentőségüknél fogva az új demokratikus állam megszilárdulásának

legbiztosabb támaszai lettek. Lengyelország anyagi és emberáldozatai révén igen jelentős helyet foglalt el a Hitler-ellenes koalícióban. — *Helmut* FESSEN: „A Hukbalahap partizántevékenység a Fülöp-szigeteken 1942—53 között. Lehetőségek és határok" (1. sz. 56—62. o.) 1942-ben a kommunista párt felhívására alakultak a partizáncsoportok a japán hódítók elleni harcra, a nemzeti egység és hazafias szellem ébrentartása érdekében. A partizánok vasfegyelmet tartottak és a lakosság támogatását élvezték. Fegyvereiket a japánoktól zsákmányolták. A gerillafalvakban történt a tartalékcsapatok kiképzése. 1943-ban az amerikai partraszállás után folytatták harcukat az amerikabarát kormányok ellen, de a jelentős amerikai segély következtében elszigetelődtek, a csoportokat lassan felszámolták. Vereségük oka az volt, hogy a legerősebb kapitalista hatalommal szemben harcoltak. Ma a Fülöp-szigeteken amerikai katonai támaszpontok vannak. — *Helmut* SCHNITTER: „A területi védelem fejlődése a XVI—XVII. századi német tartományokban". (1. sz. 63—71. o.) A zsoldosseregek mellett a fejedelmi haderőknek fontos részét alkották e polgári lakosságból alakított területi védelmi csapatok, amelyeket veszély esetén besoroltak a haderőbe. Fegyvereiket maguknál tartották, saját kapitányaik gondoskodtak a csapatok kiképzéséről, saját szabályzataik alapján. A németalföldi szabadságharcban alakult védelmi csapatok eredményesen működtek a harmincéves háborúban. Az abszolutista rendszer biztos támaszai voltak, mégis fontos láncszemet alkotnak a haladó honvédelem kialakulásában. — *Jörg* IRMSCHER—*Helmut* SCHNITTER: „Leonardo da Vinci, a művész és hadmérnök" (6. sz. 694—702. o.) A halhatatlan művészi alkotások létrehozója, akárcsak kiváló kortársai Dürer, Kopernikus, Morus stb., állást foglalt kora legalapvetőbb kérdéseiben is. Olaszország egyesítését szem előtt tartva hadmérnökként hadseregfejlesztési tervekkel is foglalkozott. Tervezett hadi-hidakat, hajítógépeket, ágyúkat, erődítési rendszereket, az utánpótlásra, fegyver- és lőszerkészítésre vonatkozó fontos javaslatai meg is valósultak. — *Albert* CHARISIUS: „A nyugatnémet imperializmus NATO-politikájának alapvonásai". (5. sz. 401—410., 6. sz.. 662—674. o.) Bonn NATO-politikáját a nyugatnémet imperializmus stratégiai helyzete határozza meg, amely a második világháború után revansista és expanziós politikai programban realizálódott. Az 1955-ben megválasztott tagország törekvése egyértelműen az imperializmus integrációjának előmozdítása volt. Erőkiegyenlítéssel magyarázzák az amerikai kötelékek jelenlétét Európában, mely egyúttal az elrettentést is szolgálja. Céljuk, hogy a NATO politikai eszközé váljon. A Bundeswehr ma is a legerősebb NATO-hadsereg a kontinensen, amelynek fejlesztéséhez az uralmon levő kormányok mindig készségesen hozzájárulnak, hiszen a finánctőke érdekeit képviseli. — *Stanisław* GAC: „A lengyel hadsereg fejlődése 1949—70 között". (6. sz. 651—661. o.) Az 1955-ben alakult Varsói Szerződés komoly feladatokat rótt a lengyel hadseregre. 1950-ig a szárazföldi haderő állománya 40%-kal, ezen belül a gépkocsizó lövészeké 25%-kal emelkedett. Megváltozott a hadsereg szervezése, kiképzési rendszere az új fegyverrendszerek meghonosodása során. Nagy gondot fordítottak a tüzérség és haditengerészet kiépítésére, mely szovjet fegyvereket és felszerelést kapott. A légierő főleg vadászbombázókkal gazdagodott. 1950—54-ben a háborús veszély fokozódásakor főleg a páncélos fegyvernem fejlesztésén volt a hangsúly. 1956-ban a személyi kultusz felszámolása után a hadsereg átszervezése volt a feladat, a rakéta haderőnem felállításával, jelentős gépesítéssel és a szervezés javításával létszámcsökkentés mellett is fokozható volt hadműveleti értéke. A gyakorlattal párhuzamosan magas szintű hadtudományi feldolgozó munka is folyt. Az 1957—70 közötti időszakot a reformok jellemzik, amelyek eredménye, hogy a Lengyel Néphadsereg ma a kontinens legmodernebb hadseregei sorában helyezkedik el és biztos támasz a honvédelemben. — *Alfred* VOERSTER—*Hans* WEIGT: „A Nemzeti Néphadsereg szárazföldi haderői harckiképzésének néhány problémája". (6. sz. 675—686. o.) 1956—57-ben új fejezet kezdődött a harcászati kiképzésben, mely főleg a gépesített lövész- és páncéloshadosztályokat érintette. A csapatok szervezésé-

sében, fegyverzetében végbement változások módosították a kiképzés tartalmát, formáját és módszereit. A szárazföldi csapatok felkészítésének gyorsaságát az akkori politikai helyzet indokolta. Az 1950-es évek végén fokozott szerephez jutottak az Egyesített Fegyveres Erőben. 1961-ben a szovjet és német egységekkel együtt megtartott közös gyakorlat azt bizonyította, hogy a kiképzés eredményes volt, a fegyverbarátság jegyében jó harci kollektívák jöttek létre. — A katonai hagyományok fejezetben a hadtudomány nagy német klasszikusáról, Scharnhorstról (6. sz. 709—717. o.), valamint a haladó német katonai hagyományok másik jeles képviselőjéről, Richard Gladewitzről, a spanyol szabadságharc veteránjáról olvashatunk (1. sz. 72—87. o.). Mindkét szám közöl bibliográfiát a hadtörténeti irodalom köréből. *(Rákóczi Katalin)*

KRÓNIKA

BESZÁMOLÓ A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT EGRI TANÁCSKOZÁSÁRÓL

(1973. JÚLIUS 4.)

Az utóbbi években Eger számos hazai — tudományos rendezvény színhelye. A nagy múltú, gazdag történelmi hagyományokkal rendelkező város nem egy tudománynak, mindenekelőtt azonban a társadalmi-történeti tudományok munkatársainak ad pódiumot, akik szocialista társadalmunk iránti felelősség tudatában keresik, kutatják és vitatják a szocialista tudatformálás bonyolult feladatait s azok megoldásának útját.

A Magyar Történelmi Társulat idei vándorgyűlése két hagyomány szerencsés találkozása volt: a tudományos találkozók városának hagyománya összekapcsolódott a társulat évtizedekre visszamenő hagyományával, a történész vándorgyűlésekkel, amelyek a magyar történelemtudomány adott időpontban legfontosabbnak ítélt elvi és gyakorlati kérdéseinek felvetésével nem ritkán a következő évek tudományos alkotó munkájának inspirálójává, sőt meghatározójává váltak.

Az elmúlt évek történész vándorgyűléseinek mindmegannyi fontos témája (üzemtörténeti kutatások, művelődéstörténet, a korszerű történelemtanítás tartalmi kérdései, a történelmi műveltség fogalma) ezúttal a történelmi műveltség összetevőinek, eszközeinek vizsgálatával bővült, közelebbről annak a kérdésnek a felvetésével s lehetőség szerinti megválaszolásával, hogy a történelmi tudat köztudattá válásának processzusában a mit? és hogyan? kérdés összefüggései napfényre kerüljenek. A történelmi tudat (s természetesen a hamis történelmi tudat is) része az általános ideológiai képnek, illetve szintnek. Mindebből következően alapvető kérdés a történetírás tudományos hitelessége és a történetírás által felszínre hozott ismeretek közkinccsé tétele.

A tudományos hitelesség nehéz örökséggel terhelt, a szektás-dogmatizmus voluntarista szemlélete és gyakorlata, s a nyomában annak ellenpólusaként megjelenő nacionalizmus (és kozmopolitizmus) nemcsak a hitelességet, tehát a tudományosságot kérdőjelezte meg, hanem a bizalmat is megrendítette.

A marxista történetírás tudományosságát és erejét azonban mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az utóbbi évek termése mindinkább mentes az effajta hibáktól, s a történettudomány tudatformáló szerepe egyre teljesebbé, hatása egyre gyümölcsözőbbé válik. A történeti ismeretek széles körű elterjesztése, azaz a tudományos népszerűsítés, közelebbről az a folyamat, amely az ismereteket közérthető formában eljuttatja a dolgozó tömegekhez, a modern tömegkommunikációs lehetőségek szinte példátlan fejlődésének időszakában tudományos és kulturális életünk kiemelkedő jelentőségű kérdésévé lépett elő. Napjaink tudományos ismeretterjesztése, amely a tömegkommunikációs lehetőségekkel bátran él, egy sajátos szintet, helyzetet mutat, amelyről gyakran fogalmazódnak meg ellentétes ítéletek. Az ítéletek megfogalmazódásának reális alapjai vannak. A Magyar Történelmi Társulat éppen a tanácskozás megrendezésével akarta a tudomány és a tudományos népszerűsítés szakembereit ösztönözni arra, hogy e rendkívül szövevényes kérdést megválaszolják s az elkövetkezendő évek teendőit meghatározzák, kialakítsák.

Az elmondott gondolatok, amelyek

Vass Henriknek, a társulat alelnökének, s Fekete Györgynek, Eger város tanácselnökének üdvözlő szavait uralták, a tanácskozás — Berend T. Iván főtitkár és Szabolcs Ottó főtitkárhelyettes készítette bevezető előadásában szakszerű kifejezést nyertek, s jó alapot szolgáltattak a háromnapos vándorgyűlés magas színvonalú vitáihoz.

A vitaindító előadás nyomatékosan hangsúlyozta a történettudomány hagyományos nemzeti tudomány jellegét és tudatformáló szerepének kiemelkedő voltát. A történettudomány hazánkban nemcsak a legnépszerűbb tudományágak egyike, mely nemegyszer hatásosan elégíti ki a színvonalas szórakoztatás igényeit, hanem más társadalmi tudományok — és gyakran a politika is — történeti formában jelentkeznek aktuális problémáikkal. Napjaink marxista történettudománya a társadalmi elvárásokkal szemben általában és részletekben is megfelel. A tudományos kutatómunka s annak eredményeit rögzítő történetírásunk — amely átfogja az őskor, középkor, új- és legújabbkor legfontosabb területeit — nemzetközileg is kiemelkedő színvonalat képvisel. Számunkra azonban mégis az a legfontosabb, hogy a szorgos munka eredménye, a tervezett 10 kötetes összefoglaló mű, nem is a távoli jövőben a magyar nép közkincsévé válik. Ha ez a tény a jövőre nézve megnyugtató is, nem mehetünk el a ma problémái mellett. Jóllehet munkáink közzététele a kiadók áldozatkészsége nyomán folyamatosan biztosított is (s itt az egyes kiadók nagyjelentőségű sorozatai külön kiemelkedők), sok nehézséggel küszködő területnek tűnik a történeti ismeretek közérthető formában való eljuttatása a széles dolgozó tömegekhez. A tudományos népszerűsítésnek számos akadállyal kell megküzdenie, melyek egyike a történettudomány egyes képviselőinél jelentkező arisztokratizmus és konzervativizmus, amely az ismeretterjesztéstől magát a tudományt, illetve a tudományosságot félti s az ismeretterjesztést gyakran egyenlősíti a vulgarizmussal. Őszintén meg kell mondani, hogy az ilyen beállítottságnak egyik táptalaja a szerzői honoráriumrendszerben is keresendő, amely csak olyan művet ismer el tudományos értékűnek, amely hatalmas jegyzetapparátussal rendelkező nagy monográfia. Ebből az állapotból törvényszerűen következik, hogy hazánkban történelmi esszék, rövid történelmi összefoglalók alig készülnek, s pl. a tankönyv, amely százezrek kezén fordul meg, nem tekinthető tudományos terméknek. Ezek után nem nehéz eljutni annak megállapításához sem, hogy a tv-ben, rádióban való szereplés nem valami különösen magasra tartott tudományos produkció. Ez a körülmény már csak azért is megengedhetetlen, mert korunk társadalmi közgondolkodásának irányításában a tv, rádió és a film primer szerepet játszik, és hatása közvetlenebb, mint a leírt művé; az arányok áttolódása az olvasásról a nézésre (és hallásra), az ebből adódó konzekvenciák mielőbbi levonására sürget.

A tudomány és tudományos népszerűsítés egymás mellettisége, sőt egymással való szembeállítása a hamis tudati elemek megrögződésének járulékos eleme. Holott nyilvánvaló, hogy ezen elemek száműzése a legfontosabb, napirenden levő feladat, a marxista történelmi tudat tömegméretű kialakításával együtt, amely csak a tudomány és tömegkommunikáció közös erőfeszítésének gyümölcseként születhet meg.

A kibontakozó vita számos tanulsággal szolgált. Mindenekelőtt az tűnt ki, hogy a tudós és sikeres népszerűsítő történész szerencsés ötvöződése az alkotóban nem mindig adott. De ha egy tudósnak nem is vethető szemére az ismeretterjesztés képességének és készségének hiánya, nem vádolható vulgarizálással az sem, aki a történelmi valóságot és igazságot a „közérthetőség" szintjén adja tovább a tudományban kevésbé járatos embereknek. Sőt azt kell mondani, hogy a tudományos eredmények közérthető kifejezése és közvetítése a tudományos tevékenység egyik ága, tudományos műfaj. A vándorgyűlés által megfogalmazott ezen alapelv helyessége a tömegkommunikációs eszközök és műfajok értékelésével kapcsolatos, további vitákban igazolódott és megerősítést nyert.

A tanácskozás részvevői elsőnek a televízióban folyó ismeretterjesztés kérdéseit vitatták meg. Egyöntetű volt az a megállapítás, hogy a televízió ismeretterjesztő sorozatai a történelmi

tudatformálás hatékony eszközeinek bizonyultak, s eredményességük nemcsak az iskolai történelemtanításban, hanem az iskolán kívüli népművelésben is lemérhető. A vitában az iskolai televízió munkája is elismerő méltatást kapott. Az iskola tv napjainkban egyre inkább megszabadul a kezdeti tapasztalatlanságból fakadó nehézségektől s hasznos segítője a legérzékenyebb kor, a serdülő ifjúság tudata alakításának. Mindeme megállapítás azonban korántsem fedheti el előlünk a történelmi tényanyag, folyamatok, törvényszerűségek tudásának olykor elkeserítő hiányosságait, amelyeket a végzett szociológiai felmérések adatai demonstrálnak. Meg kell keresni a módot az ismeretterjesztés e műfaja mennyiségi és minőségi követelményszintjének emelésére, amely csakis a történettudósok, tv- és filmszakemberek, a népművelés dolgozói és a pedagógusok összehangolt munkájának eredője lehet.

A történelmi tudatformálás egészen sajátos kérdéseit veti fel a művészeti alkotás, legyen az film vagy irodalmi mű. A vándorgyűlés második napján bemutatott film, a *Hideg napok* (Kovács András és Cseres Tibor alkotása) kiváló példája annak, hogyan lehet egy művészi alkotást a nemzeti önismeret és önvizsgálat szolgálatába állítani. A film a maga eszközeivel nemcsak egy adott történelmi kor valóságának megelevenítésére alkalmas, hanem a történelmi igazság feltárásaira is. Mindennek feltétele a marxista tudományosság igénye, amelynek talaján, a művészi intuició és ábrázolás a történelmi valóság-igazság magasfokú megjelenítésére képes. Az elmúlt évtizedekben született történelmi filmek, azaz a történeti múlttal foglalkozó művészfilmek, bármily kategóriába is sorolhatók, csak akkor lettek maradandó értékűek, ha ezen követelménynek megfeleltek. [A vándorgyűlésen tartott figyelemreméltó referátumában Lackó Miklós az eddigi történelmi filmeket négy kategóriába sorolta: a népi szemléletű filmek (a súlyos történelmi örökséget ábrázolók), a történelmi parabolák (pl. Szegénylegények) és a szigorú kötöttséggel szakító filmek (pl. Fotográfia) jelzik a szocialista filmgyártás ilyen tárgyú filmjének fejlődési szakaszait.]

A művészi történelmi filmek mellett az ún. történelmi oktatófilmek a filmnek, mint tudatformáló eszköznek más lehetőségeit használják ki. Ez utóbbiak speciális feladatairól a hadtörténészek részéről felkért hozzászóló, Farkas Márton beszélt korreferátumában. Az oktatófilmek mindenekelőtt az iskolai történelemtanítás nevelési és didaktikai célkitűzéseit elégítik ki, s így felépítésük szigorúan a tanterv és tanórák (közelebbről az összefoglaló és ismétlő-rendszerező órák) követelményeinek van alárendelve. Amellett a történelmi hitelesség maradéktalan érvényre jutása érdekében forrásként az egykori híradó és dokumentumfilmeket használják fel. A kettős követelmény megvalósulása rendkívüli nehézséggel jár, amit csak fokoz a használható filmanyag korlátozott és technikailag ki nem elégítő volta. Mégis, úgy tűnik, hogy az oktatási szerveknek több mint 10 éve elindított nagyjelentőségű kezdeményezése, amely a filmeknek ezt a típusát megteremtette, a történelemtanároknak az egyik legjobban felhasználható szemléltető eszközt adta a kezébe. A mondott időszakban elkészült 9 történelmi oktatófilmmel kapcsolatos tapasztalatok ugyanakkor kialakították a történelmi oktatófilmek tárgyköre bővítésének és az ún. kombinatív óratípus didaktikai követelményeinek megfelelő film létrehozásának igényét.

Míg a film és a tv a műfaji kísérletezgetések szükségességének van alávetve napjainkban, a kísérletezgetésekben ma legkevésbé érintett területe a rádió. A rádió történelmi adásai több mint két évtizedes múltra tekinthetnek vissza s metodikájuk az adások folyamatossága és rendszeressége lévén ma annyiban tekinthető kialakultnak, hogy a visszajelzések szerint a jelenlegi követelményszintnek megfelelő. Az első időket a riport előtérbe helyezése jellemezte — egy szaktörténész és egy riporter beszélgetésére korlátozódott az adás. Ma ezt a formát két szaktörténész kötetlen eszmecseréje váltotta fel — meghatározott kérdésről. Úgy tűnik, a hallgató és a tudomány szempontjából egyaránt ez a legjobb forma. A rádió kedvelt műsora a történelmi magazin, amelyben a kutatás legújabb eredményeiről szerezhet tudomást a hallgató. A magazin

létjogosultságát sokan megkérdőjelezik, úgy vélik, hogy a hallgatóság számára elsősorban csak végleges, minden részletkérdésben tisztázott tudományos eredmény közvetíthető. Ha e felfogással nem is lehet egyetérteni, hangsúlyozni kell a hipotézisszerű eredmények közlésének veszélyét. Nem kétséges, hogy a veszélyek elkerülésének egyik biztosítéka az a szakember gárda, amely több éve nagy szakértelemmel végzi a rádió tudományos népszerűsítő munkáját. A kellő tudományos színvonal fenntartása mellett napjainkban előtérbe kerül az említett gárda kiszélesítésének igénye, mert az adások sokszínűségének, tematikai bővítésének lehetőségét rejti magában.

Míg a tv, a film és a rádió tudatformáló tevékenységével kapcsolatos vitákban a műfaji problémák kerültek előtérbe, a sajtó történeti ismeretterjesztő munkájával kapcsolatosan élesen fogalmazódott meg az a dilemma, hogy ti. miképpen feleljenek meg egyszerre az ismeretterjesztő fórumok a tudomány és a közvélemény kívánalmainak, hogyan tegyék egyszerre hitelessé, közérthetővé és politikussá mondanivalójukat. A sajtó területén ez a dilemma különösen érezhető. Adódik talán abból is, hogy az újságírás és a történettudomány művelése külön szakma, s csak kevés lap rendelkezik olyan munkatárssal, aki egyben történész is. A figyelemfelkeltést, az olvasó orientálását ugyanakkor megszabhatja a lap sajátos profilja is. (A Népszabadság pl. elsősorban a munkásmozgalmi témájú könyveket részesíti előnyben.) De előfordul, hogy egyes művek a napi sajtóban nehezen ismertethetők, jóllehet azok mögött igen komoly tudományos teljesítmény áll (pl. bibliográfiák). A megoldás talán az volna, ha a jövőben a szakember — újságíró kapcsolat elmélyülhetne. A megoldás lehetőségeit ki kell munkálni, amelyekre vonatkozólag kölcsönös viták sorozata szükséges. A vándorgyűlés csak elindulásnak tekinthető, a kérdések felvetésétől még messze vagyunk azok megválaszolásáig.

A történeti irodalom és a történettudomány közötti kapcsolat került a vita középpontjába *Nemeskürty István* Requiem egy hadseregért című könyvének vitája során. A szerző — mint ezt vitaindítójában is kifejtette — műveiben a magyar történelem nagy tragikus sorsfordulóit kívánta feldolgozni és tiltakozni az eleve elrendeltség téveszméje ellen. Mindezt, mint irodalmár, nem tudományos egzaktsággal, hanem a szépirodalom sajátos metodikai és formai, érzelmekre ható eszközeivel kívánta megvalósítani, amiért is megköszönve a történészek kritikáját, egyben felmentését kérte, amennyiben szóbanforgó műve a történettudomány követelményeinek nem mindenben tesz eleget.

A magyar hadtörténészek közül felkért hozzászólóként Tóth Sándor mondta el a művel kapcsolatos kritikai észrevételeit. Bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a műalkotás létrejötte után önálló, alkotója akaratától független életet él, és tudatformáló hatása nem mindig van szinkronban az alkotó szándékával.

Nemeskürty István könyve kapcsán is ez a helyzet. A könyv nyomán vannak, akik a jogos elsiratást megdicsőítéssé szeretnék változtatni, mások az elsíratás jogosságát is vitatják és megkérdőjelezik az író szándékának helyességét.

Az érzelmi viharkeltés oka a téma alkalmassága mellett elsősorban a műfaji tisztázatlanság és az írói módszer. A történelmi valóság konkrét ábrázolása, a történelmi hitelességre való törekvés azt követeli, hogy a tényeket saját, valóságos összefüggésükben mutassuk meg, nem pedig önkényes csoportosításban, s az író ne hagyja figyelmen kívül a tudomány elért eredményeit. Igaz, a téma részletes tudományos feldogozása még nem történt meg, de már kikristályosodtak a megítélés kritériumai, s ezek nem mellőzhetők.

Nemeskürty István katonai szakszempontból vizsgálja a témát, s ezzel leszűkíti a valóság sokrétűségét. Pl. a tisztikarban volt németellenesség nem antifasizmusból táplálkozott, hanem nacionalizmusból fakadt és antikommunizmussal, szovjetellenességgel párosult. Ez megbénította őket, mert nem akarták gyengíteni Németország háborús erőfeszítéseit, nem akarták nehezíteni a Wehrmacht helyzetét. Megítélésüknél ez az alapvető szempont nem hiányozhat. Jány, Stomm, de 1944 őszén Miklós Béla szerepe e nélkül nem érthető meg. A felelősség kérdé-

sében nem feledhető azonban a lehetőség megítélése sem. Jány és társai részletintézkedéseikben nem tehettek semmit az elöljáró német parancsnokok akarata ellenére, hacsak nem akarták vállalni a szakítás és a teljes szembefordulás kockázatát. Ezt pedig egyetlen magyar tábornok sem tette.

A második világháború a magyar katonák nagy próbatétele volt. Korábban örök érvényűnek ismert kategóriák tartalma fordított értelmet nyert. A katonatömegek előtt lassan kezdett világossá válni, hogy az igazi nemzeti érdek osztályalapon fejeződik ki. A felismerés kínos és hosszú folyamat volt, amely még a háború végéig sem fejeződött be. Ezért nem lehet kezdettől egységesnek tekinteni a hadsereg politikai arculatát. Nem mindenki volt áldozat, szép számmal voltak bűnösök is. Ami megítélésüket illeti: aki bátran harcolt, nem volt hős, de nem volt feltétlenül fasiszta sem; aki otthagyta állásait, hogy mentse életét, nem feltétlenül gyávaságból tette. A Nemeskürty által ábrázoltnál tehát sokkal differenciáltabb a kép.

Ehhez tartozik a „halálraítéltség" kérdése is. A 2. magyar hadsereg tényleg tudatosan halálraítélt volt, de *nem eleve* elpusztulni küldték a frontra. A halálraítéltség 1942 decemberében öltött teret a merev védelem elrendelésével.

A könyv tiszteletre méltó, tiszta szándékú vállalkozás értékes eredménye. Szükség volt rá, szerzőjét elismerés illeti érte. Csak sajnálni lehet, hogy a differenciáltság tekintetében meglevő problémák miatt az eredmény nem egyértelmű.

A vitában részt vevők közül többen kétségbe vonták, hogy a szépírói módszerek felmentik az írót a történelmi ábrázolás pontosságának felelőssége alól, annál is inkább, mivel az olvasó műfajtól függetlenül tényként fogadja el, amit a történelemről olvas, különösen, ha a téma érzelmileg is közel áll hozzá. Éppen ezért vitatható egyes történelmi eseményeknek, eseménysoroknak az egész összefüggéseiből való kiragadása, a források kezelésének az író szándéka szerinti alakítása. Nem lehet kétséges, hogy a szépíró és történetíró egyaránt, műfajtól függetlenül, köteles elfogadni és magáévá tenni a marxista történetírásnak a valóság objektív ábrázolására vonatkozó normáit. Ezen aspektusból nézve vitatható Nemeskürty könyvének jó néhány olyan megállapítása és értelmezése, melyek a történetkutatás elért eredményeit figyelmen kívül hagyva, vagy legalább is félre értelmezve, nem járulnak hozzá egyértelműen a doni katasztrófáról, s benne a magyar politikai és katonai vezetés által betöltött szerepről alkotott kép tisztázásához.

A vita végkicsengésében sürgetően vetette fel az irodalmárok és történészek együttműködésének szükségességét, hogy ezzel is közelebb kerüljünk a történelem iránti társadalmi igénynek változatos irodalmi formákban történő kielégítéséhez, ami történeti irodalmunk régi adóssága.

*

Nem kétséges, hogy a Magyar Történelmi Társulat egri vándorgyűlése jelentős állomás a történettudomány és a tömegkommunikáció bonyolult viszonyának vizsgálatában. Ha az idő rövidsége miatt elsősorban csak a legégetőbb kérdések megfogalmazására volt is lehetőség, a párbeszéd elindítása a szocialista tudatformálásnak szövevényes útját új gondolatok, lehetőségek, eszközök kialakításával termékenyítheti, amelyek eredményessége az elkövetkező időkben minden bizonnyal megmutatkozik.

Farkas Márton

HÍREINK

AZ ÓBUDAI TEMETŐBEN nyugvó OTTA ISTVÁN ny. vezérőrnagy, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum volt parancsnokának sírkövét 1973. július 23-án felavatták. Beszédet mondott dr. Liptai Ervin ezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka.

A NEMZETKÖZI TÉRKÉPÉSZETI TÁRSASÁG (ICA-International Cartographie Association) keretén belül 1973. július 21-én megalakult a Magyar Nemzeti Térképtörténeti Munkacsoport.

Az MNTM elnöke dr. Stegena Lajos, az ELTE tanszékvezető tanára, titkára Csendes László alezredes, a Hadtörténelmi Térképtár vezetője lett.

A munkacsoport célkitűzéseiben — többek között — szerepel a Magyarországot ábrázoló régi térképek felkutatása és tudományos feldolgozása, régi magyar térképek fakszimile kiadása, e mellett térképészeti évkönyv megjelentetése, továbbá a térképbarátok körének megalakítása, együttműködve a TIT budapesti szervezetével.

AUGUSZTUS 17-ÉN *„Pisztolytörténeti kiállítás"* nyílt az Országos Hadtörténeti Múzeumban. Az alkalmi kiállítás megtekinthető (hétfő kivételével) naponta 9 órától 17 (vasárnap 18) óráig. A kiállítás részletes bemutatására folyóiratunk 4. számában visszatérünk.

AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MŰZEUM az 1973. június 17-én, valamint július 8-án lezajlott hangversenyét „Két évszázad katonazenéje" címmel augusztus 18-án közkívánatra megismételte. Közreműködött: a Magyar Néphadsereg Központi Fúvószenekara JÁVOR ZOLTÁN karnagy vezetésével. A műsort összeállította és vezette KOLLÁR ENDRE.

DR. FOGARASSY LÁSZLÓ, bratislavai kutató, 1973. július 18—24. között kutatómunkát végzett a Hadtörténelmi Levéltár 1918. évi polgári demokratikus forradalom és az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság iratanyagában.

Molnár Pál

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1971. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I. RÉSZ*

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. *Általános munkák*

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. *A hadművészettörténet általános kérdései*

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. *Magyarország hadtörténelme*

Helytörténeti munkák
Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól a XIX. századig
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1918
Az 1918—1919. évi forradalmi események
  A magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
  Forradalmi események vidéken
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyarország a második világháborúban
  Hazánk felszabadulása
  Ellenállási mozgalom és partizánharcok
  Háborús bűnök
A magyar fegyveres erők története 1944—1971

IV. *Egyetemes hadtörténelem*

A legrégibb időktől 1918-ig
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború. Magyar internacionalisták a Szovjetunióban
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború

* A bibliográfia második részét a folyóirat 1973. évi 4. számában közöljük (A szerk.).

Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

V. *Életrajzok, emlékezések*

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica
BSz	Borsodi Szemle
BüSz	Belügyi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HH	Hazafiság Honvédelem
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
Horv	Honvédorvos
HSz	Honvédségi Szemle
HtSz	Haditechnikai Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
Mőr	Munkásőr
N	Néphadsereg
PV	Polgári Védelem
PK	Párttörténeti Közlemények
Re	Repülés
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

ÁLTALÁNOS MUNKÁK

BIBLIOGRÁFIÁK, HISTORIOGRÁFIÁK, SAJTÓTÖRTÉNET, TERMINOLÓGIA

A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968. (Összeáll. a MTA Történettudományi Intézet munkaközössége.) Bp. Akad. K. 1971. 855 p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek, ismertetések) jegyzéke. 1970. január 1.—december 31. Összeáll. V. Windisch Éva. — Sz, 1971. 6. sz. 1357—1446. p.

Bibliographie choisie d'ouvrages d'historie publiés en Hongrie en 1969. — AH, 1971. 1—2. sz. 149—172. p.

Diószegi Mária: Geschichtsforschung an der Universität zu Budapest, 1945—1970. Bibliographie. (Annales Univesitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 12. Bp. Állami ny. 1971.)

Az 1969. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1—2. Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1971. 2. sz. 379—404., 3. sz. 585—605. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1968. 2. r. Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1971. 1. sz. 181—203. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1969. 1 r. Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1971. 4. sz. 783—804. p.

Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje. — HK, 1971. 1. sz. 168—176., 2. sz. 370—374., 3. sz. 574—583., 4. sz. 775—781. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1970. július—1971. június. — PK, 1971. 1. sz. 213—214., 2. sz. 224—225., 3. sz. 240—241., 4. sz. 204—205. p.

A Párttörténeti Közlemények repertóriuma. 1963—1970. (Összeáll. Pálmai Magda, Vida Sándor.) [Kiad. a] MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. [Kossuth K.] 1971. 30 p.

(Lakos Katalin): A Párizsi Kommün. 1871. március 18—május 28. Bibliográfia. (Lezárva: 1971. január 31.) [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. [Házi] soksz. 1971. 136 p.

Geréb László: A Párizsi Kommün az egykorú magyar irodalomban. 1870—1872. Bibliográfia és repertórium jegyzetekkel. Bp. FSzEK, [Házi] soksz. 1971. 69 p. 8 t.

Hazánk felszabadulása. Válogató bibliográfia Magyarország felszabadulásának 25. évfordulójára. (Összeáll. a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tudományos Könyvtárának munkaközössége.) Bp. 1970. 112 p.

Szecskó Károly: Heves megye új- és legújabbkori történetének irodalma. /1790—1970./ (Kiad. a Szakszervezetek Heves megyei Tanácsa.) Eger, Házi soksz. 1971. 52 p.

Vas megye irodalma. Bibliográfia és repertórium. 1970. január 1—december 31. Összeáll. Bánó Zsuzsa, Takács Miklós. — Vasi Szemle, 1971. 1. sz. 149—158., 2. sz. 309—318., 3. sz. 470—479, 4. sz. 624—636. p.

Egyetemes történelmi kronológia. Segédkönyv az egyetemes történelem tanításhoz. 1. köt. Az őstörténettől 1789-ig. 2. kiad. Bp. Tankönyvk. 1971. 333 p.

Burger János: Katona újságok — tábori nyomdák. [Rövid áttekintés 1703-tól 1945-ig.] — ISz, 1970. 23. sz. 24—25. p.

Nyilas Márta: A magyar sajtó a Párizsi Kommünről. — Magyar Hírlap, 1971. 79. sz. Hét vége I. p.

Egykorú debreceni lapok a Párizsi Kommünről. — Alföld, 1971. 5. sz. 55—61. p.

Jász Dezső: A rend kedvéért. [Az 1920-as években, Romániában megjelenő magyar kommunista újság, a „Munkás" története.] — Kortárs, 1971. 11. sz. 1804—1808. p.

Markovits Györgyi: Népszava-naptárak a második világháború idején. — Irodalomtörténet, 1971. 4. sz. 978—983. p.

Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom". [Cenzúra a Horthy-korban.] Bp. Magvető, 1970. 481 p.

Markovits Györgyi: „Les mots restent..." La littérature de la résistance. — Magyar Könyvszemle, 1971. 2—3. sz. 152—164. p.

Pintér István: A Népszava 1941-es karácsonyi száma. — Pártélet, 1971. 12. sz. 6—9. p.

Húszéves a Zrínyi Katonai Kiadó. — N, 1971. 20. sz. 2. p.

20 éves a Zrínyi Katonai Kiadó. — PV, 1971. 9. sz. 3. p.

Bátki B. Mihály: A Zrínyi Katonai Kiadónál. [20 évvel ezelőtt alakult meg a Honvéd Kiadó.] — Élet és Irodalom, 1971. 21. sz. 7. p.

Drenyovszky János: A Zrínyi Nyomda történetéhez. — Budapest, 1971. 4. sz. 36—38. p.

25 éves a Hazáért. — PV, 1971. 9. sz. 3. p.

Katonai szógyűjtemény. Magyar—orosz—német—angol. Fel. szerk. Bokor Imre. [Bp.] ZMKA Házi ny. 1970. 159 p.

ELMÉLETI MUNKÁK ÉS A HADTÖRTÉNETÍRÁS KÉRDÉSEI

Horváth Miklós: Az engelsi életmű: a munkásosztály forradalmi katonai elméletének megalkotása. (Emlékezés Engelsre.) (Budapest, 1971. április 29—30. A marxizmus—leninizmus oktatók és a Marxista—Leninista Tudományos Diákkörök hallgatói országos emlékülésének anyaga. Bp. TIT [soksz.] 1971.)

Farkas József: Lenin a háború és béke kérdéséről. (A lenini úton. Békés megyei tudományos ülésszak. Békéscsaba, 1970. április 20—21. [Előadások. Békéscsaba.] Békés m. ny. [1971.])

Zágoni Ernő: A katonapolitika, honvédelmi politika fogalmáról és a katonai doktrínához való viszonyáról. Bp. ZMKA, 1971. 27 p.

Újabb történetírásunk bírálata. [Közread. és bev.] Tilkovszky Lóránt. Bajcsy-Zsilinszky önéletrajzi vallomása politikai nézetei fejlődéséről és a szellemtörténethez való viszonyáról. (Részletek Szekfű Gyulához

intézett 1942. évi vitairatából.) — Sz, 1971. 5. sz. 966—1001. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A pozitivista történetszemlélet. Bp. Gondolat, 1970. 217 p.
/Stúdium könyvek 67./

Vass Henrik: Forradalom — hazafiság — történelemszemlélet. — Élet és Irodalom, 1971. 45. sz. 3—4. p.

Mód Aladár: Történelemszemléletünk látószöge és a nemzeti problematika. — Kortárs, 1971. 9. sz. 1347—1358. p.

Mód Aladár: Az igazság közös nyelve (Magyarország története — nemzeti öntudat.) — Élet és Irodalom, 1971. 49. sz. 3. p.

Mód Aladár: Korunk jellegéhez. [A XX. század jellegének és társadalmi kérdéseinek tisztázása.] — Valóság, 1971. 7. sz. 1—8. p.

Csatári Dániel: Osztály — nemzet — nemzetiség. — Élet és Irodalom, 1971. 47. sz. 3. p.

Hegyi Béla: Történelmiség, egyetemesség, hazafiság. — Világosság, 1971. 11. sz. 663—669. p.

Némedi Dénes: Történelem és nacionalizmus. — Alföld, 1971. 11. sz. 43—49. p.

Granasztói György: A történész és a számítógép kapcsolatáról. — Magyar Tudomány, 1971. 7—8. sz. 481—487. p.

Hanák Péter: A dualizmus korának történeti problémái. Bp. Tankönyvk. 1971. 75 p.
Bibliogr. 72—73. p.
(Történettudomány — történelemtanítás 1.)

Glatz Ferenc: Legújabbkori történetírásunk néhány kérdése és a „helytörténeti" kutatás. (Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarország történetéből. Bp. Zrínyi ny. 1971.)

Gondolatok a munkásmozgalom-történet és a helytörténet kérdéseiről. (Jakab Sándor, Borus József, Glatz Ferenc, Takács László, Vértes Róbert felszólalásai a gyulai vándorgyűlésen.) — PK, 1971. 2. sz. 108—132. p.

Nagy László: A fasizmus keletkezésének, jellegének és funkcióinak néhány problémájáról. — PK, 1971. 2. sz. 133—161. p.

Harsányi Iván: A fasizmus egyes történeti kérdései az újabb irodalom tükrében. — PK, 1971. 2. sz. 162—185. p.

Habuda Miklós—*Sipos* Levente: A fasizmus történeti kérdéseiről. — PK, 1971. 3. sz. 162—208. p.

Ránki György: A fasizmus problémái Magyarországon. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica. 10. Magyar történeti tanulmányok. 3. Debrecen, Békés m. ny. 1970.)

Loránd Imre: Emlékirat és történelem. — Kritika, 1971. 6. sz. 46—49. p.

Perjés Géza: Norman Mailer katonai szakértelme és dilemmája. [A hadsereg és az értelmiségiek vitája.] — Kortárs, 1971. 2. sz. 276—288. p.

Tarján Imre: A hadseregről. /Perjés Géza: Norman Mailer katonai szakértelme és dilemmája című tanulmányához./ — Kortárs, 1971. 8. sz. 1340—1344. p.

Nagy Emil: A hadsereg és az értelmiség vitája? (Megjegyzések Perjés Gézának a „Kortárs"-ban megjelent Norman Mailer katonai szakértelme és dilemmája című tanulmányáról.) — N, 1971. 11. sz. 7—9. p.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Erényi Tibor: A moszkvai történészkongresszusról. [Közread.] Ránki György, Sinkovics István. — Sz, 1971. 6. sz. 1129—1149. p.

Le Congrés de historiens á Moscou. — AH, 1971. 3—4. sz. 295—316. p.

Interventions hongroises au Congrés de Moscou. — AH, 1971. 3—4. sz. 316—395. p.

A moszkvai történészkongresszus magyar felszólalásaiból. — Sz, 1971. 2. sz. 402—421., 3—4. sz. 753—769., 5. sz. 1002—1012., 6. sz. 1247—1257. p.

Péter Katalin: Európa problémái a XVII. században. Beszámoló a 13. Nemzetközi Történészkongresszus újkori szekciójának vitájáról. — TSz, 1971. 1—2. sz. 212—223. p.

Die Eroberung Pannoniens und die Fragen der Romanisation. [Tudományos ülésszak. 1970. október 29. Rend. a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat.] — Acta

Archaeologica, 1971. 1—4. sz. 29—113. p.

Tóth István: Emlékülés Engels születésének 150. évfordulója alkalmából. — PK, 1971. 1. sz. 167—170. p.

Jemnitz János: Tudományos ülésszak Moszkvában a Párizsi Kommün 100. évfordulóján. — Sz, 1971. 1. sz. 230—231. p.

(Kende János): Tudományos ülésszak a Párizsi Kommün centenáriuma alkalmából. — PK, 1971. 2. sz. 194—199. p.

Kende J[ános]: Session scientifique commémorant le centenaire de la Commune de Paris. — AH, 1971. 1—2. sz. 145—148. p.

A Párizsi Kommün és történelmi tanulságai. Tudományos ülés a Politikai Főiskolán. — Magyar Nemzet, 1971. 65. sz. 5. p.

Pritz Pál: Tudományos ülésszak Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából. [1970. május 11—12.] — A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1971. 2—3. sz. 159—170. p.

Gergely A[ndrás]: Naucsnaja szeszszija v Insztitute Isztorii Vengerszkoj Akademii Nauk po szlucsju 100-letija szo dnja rozsdenija V. I. Lenina. — AH, 1971. 1—2. sz. 135—144. p.

Jemnitz János: A munkásmozgalom kutatóinak nemzetközi konferenciája. — Sz, 1971. 2. sz. 500—511. p.

Benczédi László: A marxista történettudomány erősíti nemzeteink baráti kapcsolatait. A pozsonyi magyar—csehszlovák történésztanácskozásról. — Népszabadság, 1971. 134. sz. 7. p.

Székely György: Nemzetközi konferencia Tábor keletkezése 550. évfordulóján. — Sz, 1971. 3—4. sz. 867—886. p.

Habuda Miklós: A Magyar—Lengyel Történész Vegyesbizottság ülése. [1970. november 4.] — PK, 1971. 1. sz. 171—174. p.

(Sipos Levente): Román és magyar történészek eszmecseréje. (1971. március 26—27.) — PK, 1971. 2. sz. 202—204. p.

Mann Miklós: Beszámoló az I. István emlékülésekről. — A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1971. 2—3. sz. 225—231. p.

Tóth István—*Vértes* Róbert: Tudományos ülésszak hazánk felszabadulásának 25. évfordulója tiszteletére. — A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1971. 2—3. sz. 171—186. p.

Megújulóban hadtörténelmünk fellegvára. [Liptai Ervin ezredes nyilatkozata a Hadtörténelmi Intézet terveiről, munkájáról.] — N, 1971. 52. sz. 13. p.

A hadtörténész műhelyében. [Interjú Tóth Sándor alezredessel a hadtörténeti kutatómunkáról.] — Magyar Hírlap, 1971. 226. sz. 7. p.

Híreink. [Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.] — HK, 1971. 1. sz. 177—180., 2. sz. 375—378., 3. sz. 584., 4. sz. 782. p.

A HADTÖRTÉNELEM AZ ISMERETTERJESZTÉSBEN ÉS A HONVÉDELMI NEVELÉSBEN

Szocialista hazafiságra és proletár nemzetköziségre nevelés a történelemtanításban. (Nemzetközi történelemtanítási szimpózium, 3.) Budapest—Debrecen, 1969. október 6—10. Rend. a Magyar Történelmi Társulat, Országos Pedagógiai Intézet. [Előadáskivonatok.] (Szerk. Szabolcs Ottó, Unger Mátyás.) 2. kiad. [Bp.] Tankönyvk. 1971. 226 p.

Országos tanácskozás [Egerben] a hazafias nevelésről. — Népszabadság, 1971. 239. sz. 5. p.

Kollár Lajos: Tanácskozás Egerben „Hazafiság és ifjúság" címmel. — HH, 1971. 1. sz. 79—86. p.

Köpeczi Béla: Osztály és haza. [Az egri országos tanácskozáson tartott előadás részletei.] — Népszabadság, 1971. 251. sz. Vasárnapi mell. 3. p.

Köpeczi Béla: Történelmi regény — történelmi szemlélet. (Az Írószövetség Ifjúsági Szakosztálya vitáján elhangzott felszólalás.) — Élet és Irodalom, 1971. 42. sz. 3. p.

Diószegi István: Történelmi ismeret — történelmi érdeklődés — történelemszemlélet. /Egy felmérés tanulságai./ — Történelem, 1971. 11. sz. 201—227. p.

Csorba Csaba: A történelmi ismeret és történelemszemlélet zavarai. (Dió-

szegi István tanulmányának margójára.) — Valóság, 1971. 4. sz. 91—93. p.

Ránki György: Történeti műveltség. — Magyar Hírlap, 1971. 267. sz. Hét Vége I. p.

Ránki György: A történettudomány és a hazafiság. — Magyar Hírlap, 1971. 301. sz. 6. p.

Gárdos Miklós: Hazafiság. — Magyar Hírlap, 1971. 249. sz. 3. p.

Honvédelmi ismeretek. Segédkönyv a középiskolai nevelők számára. (Szerk. Bodó László.) Bp. Tankönyvk. 1971. 311 p.

Kovács Pál: Katonaifjúságunk neveléséhez is segítséget nyújt az V. Nevelésügyi Kongresszus. (Részlet a kongresszusi felszólalásból.) — HH, 1971. 1. sz. 11—18. p.

Kutika Károly: Az ifjúság honvédelmi nevelésének, katonai szolgálatra történő felkészítésének időszerű kérdései. — HH, 1971. 1. sz. 19—30. p.

Szendi József: Teremtsünk nagyobb összhangot a sorköteles fiatalok honvédelmi nevelése és a katonai kiképzés között. — HH, 1971. 1. sz. 31—44. p.

Markos Pál: A fegyveres erőknél és az iskolákban folyó honvédelmi nevelés kapcsolatáról. — HH, 1971. 1. sz. 45—56. p.

Csépe József: A tanulói számadatokból levonható következtetések és a honvédelmi nevelés. — HH, 1971. 1. sz. 57—68. p.

Tarján Imre—*Csikós* István: A honvédelmi nevelés hatékonyságának egyes tapasztalatai felmérés alapján. — HH, 1971. 1. sz. 69—78. p.

Sterl István: Honvédelmi nevelés — hadtudományi ismeretterjesztés. — HH, 1971. 1. sz. 87—100. p.

Váradi József: Az Ifjú Gárda a KISZ hazafias-honvédelmi nevelő és felkészítő tevékenységének legfőbb munkaformája. — HH, 1971. 1. sz. 101—110. p.

Hegedűs Róbert—*Varga* István: A Néphadsereggel kapcsolatos fogalmak fejlődése, ezek pszichikai és társadalmi tényezőinek vizsgálata. — HH, 1971. 1. sz. 111—138. p.

Paár Pál: A honvédelmi ismeretek oktatása. — Köznevelés, 1971. 19. sz. 18—19. p.

Lendvai Vilmosné: A honvédelmi nevelés általános iskolai tapasztalatai az Egri 5. sz. Általános Iskolában. — Hevesi Művelődés, 1971. 2—3. sz. 43—50. p.

Hegedűs Ferenc: Honvédelmi nevelés — egy megyei lap [Hajdú-Bihari Napló] tükrében. — Magyar Sajtó, 1971. 11. sz. 329—331. p.

Bellér Béla: Nemzetiségtörténet a nemzetiségi iskolákban. (A nacionalizmusról.) — Élet és Irodalom, 1971. 40. sz. 6. p.

MŰZEUMI, LEVÉLTÁRI ÉS TÉRKÉPTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

Pongó János: Az Országos Hadtörténeti Múzeum története. 1. r. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 1. Bp. 1971.) 7—70. p.

Korda Tamás: Békés arzenál. [Látogatás a Hadtörténelmi Múzeumban.] — A Hazáért, 1971. 31. sz. 14. p.

Kerekes Zoltán: Az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Bp. 1971.) 72—160. p.

Kerekes Zoltán: Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadizászlói. 1. r. — HK, 1971. 4. sz. 611—648. p.

Pintér István: A 48-as zászlók. — ÉT, 1971. 14. sz. 627—631. p.

Vajda Gyula: A honvédzászlók hazatérése. Harminc éve adta vissza a szovjet kormány a 48-as zászlókat. — Ország Világ, 1971. 14. sz. 10—11. p.

Cserjés Gyula: Honvéd zászlók a határon. [A Szovjetunió által visszaadott 1848-as zászlók átadásának 30. évfordulója.] — Néphadsereg, 1971. 12. sz. 16. p.

Knotik Márta, T.: Zászlók restaurálásáról. (A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 10. Veszprém, 1971.) 457—467. p.

Halápi László: Rendjelek és kitüntetések az Országos Hadtörténeti Múzeum éremtárában. 1. r. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Bp. 1971.) 161—227. p.

Szórádi Zsigmond—*Tálas* Géza: A Magyar Néphadsereg jelvényei. 1945—1970. [Kiad.] a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. Bp. Műszaki K. 1971. 75 p.

/Az éremgyűjtők kiadványsorozata. 6. csop. Kitüntetés. Jelvény 3./

Galván Károly: A magyar királyi honvédség (1868—1918) békeruházati emlékanyaga az Országos Hadtörténeti Múzeumban. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Bp. 1971.) 228—284. p.

Burger János: A katonai egyenruha története. — ISz, 1971. 17. sz. 28—29. p.

Fegyverek és hadviselés a VI—XVIII. században. A berlini Német Történeti Múzeum vendégkiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1972. [február 25—március 26.] (A katalógust írta Heinrich Müller. Ford. C[ennerné] Wilhelmb Gizella.) [Bp.] NPI, [1971.] 28 p.

Kárpáti György: Látogatás a Nemzeti Múzeum fegyvertárában. — Lobogó, 1971. 1. sz. 16. p.

Haditechnikai és hadtörténeti kiállítás Egerben. — Magyar Hírlap, 1971. 219. sz. 4. p.

Fehér Géza, ifj.: A mohácsi csata jelenete oszmán—török ábrázolásban. — Művészet, 1971. 7. sz. 5—8. p.

Pál Lajos: Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban a Párizsi Kommün 100. évfordulója alkalmából. — Sz, 1971. 2. sz. 517—520. p.

„Vive la Commune!" A Munkásmozgalmi Múzeum kiállítása a Nemzeti Múzeumban. — Magyar Nemzet, 1971. 62. sz. 9. p.

Kaposvári Gyula: Dokumentumok a felszabadulás időszakából. [A Vörös Hadsereg röplapjai, a Munka c. bélyegsorozat linómetszetei.] — Jászkunság, 1970. 1—2. sz. 21—30. p.

Selmeczi László: A megyék felszabadulási jubileumi kiállításairól. (Múzeumi Levelek. [Kiad. a Szolnoki] Damjanich Múzeum, 9—10. köt. [Szolnok, Házi soksz.] 1971.)

Horváth Zoltán: „Felszabadulásunk története" című kiállítás a Győr—Sopron megyei 2. sz. levéltárban /Sopron/. — SSz, 1970. 4. sz. 374—380. p.

Kovacsics József: Könyvtárak, levéltárak, múzeumok dolgozóinak együttműködése a helytörténeti kutatásokban. — Közalkalmazott, 1971. 12. sz. 4. p.

A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai. Repertórium. [Összeáll.] Maksay Ferenc. Bp. Tempo [soksz.] 1971. 38. p. /Levéltári leltárak 52./

Miczek György: Az Osztrák—Magyar Monarchia katonai térképészete. — HK, 1971. 4. sz. 685—712. p.

Burger János: Kürtjelek és katonaindulók. — ISz, 1971. 22. sz. 44—45. p.

Burger János: A zsold története. — ISz, 1971. 2. sz. 48—49. p.

A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

A hadművészet története. Tankönyv. 1. Az ókortól a szocialista hadművészet kialakulásáig. (Összeáll. Ölvedi Ignác, Szabó László.) [Közread. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. [Bp.] 1971. 234 p.

Perjés Géza: Szerencse, valószínűség és hadvezéri szemmérték. A katonai döntés és a valószínűség Montecuccolitól és Zrínyitől Clausewitzig. (A moszkvai történészkongresszus hadtörténeti szekciója számára készült referátum.) [Bp. Akad. K.] 1971. 121—143. p. /Klny. A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztálya Közleményei. 1971. 1—2. sz./

Szemelvények a szovjet katonai teoretikusok és katonai írók műveiből. (1917—1940.) (Válogatás a Voproszü sztrategii i operativnogo iszkusszsztva v szovetszkih voennüh trudah c. kiadványból.) [Közread. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadművészet Története Tanszék. [Bp.] 1969. 176 p.

[Saposnikov] Saposnyikov, B(orisz Mihajlovics): A hadsereg agya. (Mozg armii.) 1—3. könyv. (Ford.: Nagy Lajos, Dénes Sándor [stb.] Bp. Honv. Min. 1970.
Bibliogr. a kötetek végén.

Douhet, Giulio: A légiuralom [Il dominio dell'aria.] (Németből ford. Tandori Dezső.) [Közread. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. [Bp.] 1971. 81 p. /Szemelvények a burzsoá katonai teoretikusok műveiből 1./

A páncélos háború elméletének képvi-

selői. (Ludwig von) Eimannsberger: (Harckocsiháború. [Részletek.] Der Kampfwagenkrieg. Ford. Vajda Győző.) — (Heinz) Guderian: (Vigyázat — páncélosok! A páncélos fegyvernem fejlődése, harceljárása és hadműveleti lehetőségei. [Részletek.] Achtung — Panzer! Ford. Szabó Ferenc.) [Közread. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. [Bp.] 1971. 151 p.
(Szemelvények a burzsoá katonai teoretikusok műveiből 2.)

Giap, Vo Nguyen: Stratégia és taktika a felszabadító háborúban. (Guerre de libération. Politiques—stratégie—tactique. Ford. Gergely Pál.) Bp. (Kossuth K.) — Zrínyi K. 1971. 124 p.

Háború és hátország. (Zaplecze i tyly w wojnie wspólczesnej.) Szerk. Mieczyslaw Obiedzinski. (Ford. Murányi Beatrix.) Bp. Zrínyi K. 1971. 247 p.

Kovács István: A gazdaság szerepe a korszerű háborúban. A hadügyi forradalom gazdasági hatásai. Bp. ZMKA, 1971. 33 p.

Scheich Vilmos: Gerillák, diverzánsok, szabotőrök. Különleges erők. ([Bev.] Pálfy József.) Bp. Zrínyi K. 1971. 283 p. 10 t.
Bibliogr. 279—282. p.

Gados László: Figyelmet érdemlő tanulságok. A haditevékenységek térképészeti biztosításáról, a háborúk tapasztalatai alapján. — Ho, 1971. 12. sz. 42—46. p.

Katonák kézikönyve. (Szerk. Szabó István, Szepesi Ferenc, Tóth János.) Bp. Zrínyi K. 1971. 399 p. 8. t.

VÁRTÖRTÉNET

Limes-erőd. — ÉT, 1971. 32. sz. 1532—1533. p.

Halápi László: Dürer erődítéstani tervei. /Születésének 500. évfordulójára./ — HK, 1971. 2. sz. 342—354 p.

Halápi László: Körbástyákkal az ágyúk ellen. Dürer várerődítési tervei. — N, 1971. 22. sz. 16. p.

Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. Szeged, Szegedi ny. 1971. 44 p.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 38./

Bende Lajos: A törökkori magyar végvárakról. — HK, 1971. 3. sz. 501—522. p.

Szebelkó Imre: Erőd a Tevere partján. *(Angyalvár.)* — Lobogó, 1971. 10. sz. 16. p.

Egy vár múltja és jelene. [*Boldogkő* vára.] — Lobogó, 1971. 28. sz. 6. p.

Gerő László: A *Budai* Vár. Bp. Panoráma, 1971. 112 p.
(Panoráma képeskönyvek.)

Czeglédy Ilona: A *diósgyőri* vár. [Fotó]: (Dobos Lajos.) Bp. Corvina, 1971. 37 p.

Kozák Éva: Régészeti és műemléki kutatások a *dunaföldvári* Öregtoronynál. (A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve. I. 1970. Szekszárd, [1972.] 181—208. p.)

Kozák Károly: Az *egri* vár feltárása /1957—1968./ (Az Egri Múzeum évkönyve. 7. köt. 1969. Eger, Alföldi ny. 1970.)

Sugár István: Az *egri* vár és viadala. Bp. Zrínyi K. 1971. 149 p. 30 t.
Bibliogr. 148—150. p.

Szántó Imre: *Eger* vár védelme 1552-ben. (Kiad. Eger Város Tanácsa.) [Eger], Közp. ny. 1971. 267 p.

Mangaszeja. [Egy XVII. századi erődváros maradványai Nyugat-Szibériában.] — Delta, 1971. 6. sz. 34—35. p.

Boreczky Beatrix, V.: *Márévár* történyai helytörténetírás. 1970. [Pécs.] Stat. Kiadó [soksz.] 1971.)

Rideg Gábor: *Mátrai* várak — mátrai legendák. — Népszava, 1971. 269. sz. 9. p.

Éri István: *Nagyvázsony.* 3. kiad. Veszprém, Athenaeum ny. 1971. 69 p.

Holl Imre: *Sopron* középkori városfalai III. — Archaeológiai Értesítő, 1971. 1. sz. 24—44. p.

Vécsey Zoltán: Hazánk egyik legbájosabb vidéke *Szigliget.* — ÉT, 1971. 49. sz. 2326—2332. p.

Kaposvári Gyula: A *szolnoki* vár kialakulása és nyomai a mai városképben. — Jászkunság, 1971. 1—2. sz. 81—94. p.

Sill Ferenc: A *szombathelyi* vár épületei és épületrésze a XVI—XVIII. században. — Vasi Szemle, 1971. 3. sz. 436—442. p.

Szatmári Sarolta, B.: A *tatai* vár feltárása. — Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 76—80. p.

Erdei Ferenc: A *tatai* vár helyreállítása. — Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 80—82. p.

Regős László: Egy kevéssé ismert végvár. *(Tata.)* — A Hazáért, 1971. 39. sz. 14. p.

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Haditechnikai kislexikon. (A szerk. biz. vezetője Nagy István György.) Bp. Zrínyi K. 1971. 302 p.

Szabó László—*Kardos* Sándor—*Szabó* István: A farkasveremtől az atomaknazárig. Bp. Zrínyi K. 1970. 162 p. 18 t.
Bibliogr. 161—162. p.

Máthé Márta, Sz.: Középső bronzkori fegyverlelet Téglásról. (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969—1970. Debrecen, 1971.) 61—66. p. 1. t.

Kürti Béla, ifj.: Egy avar tegez rekonstrukciója. (Ifjúsági Acta. Acta Iuvenum. Tom. 3. Sectio philologica et historica. [Kiad. a Szegedi Egyetem] Bölcsészettudományi Kar. Szeged, [Házi] soksz. 1971.)

Hajnóczi Gyula: Az aquincumi katonai amfiteátrum kitűzése és szerkesztésmódja. — Archaeológiai Értesítő, 1971. 2. sz. 186—189. p.

Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Bp. Natura, 1971. 430 p.
Bibliogr. a fejezetek végén.

Kovács László: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. (Alba Regia. Az István király Múzeum évkönyve. 11. 1970. Székesfehérvár, Franklin ny. 1971.)

Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben. Bp. Zrínyi K. 1971. 142 p. 52 t. Bibliogr. 115—116. p.

Korkos Jenő: Huszárszablyák a XVIII. századból. (A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei. 9. 1971. Miskolc, Nyomdaip. Váll. 1971.)

Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI—XIV. századi csillag alakú buzogányai. (Folia archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 22. Bp. NPI, 1971.)

Nagy István György: A szabadságharc rakétafegyverei. — HtSz, 1971. 1. sz. 39—40. p.

Régi magyar vadászfegyverek — ÉT, 1971. 35. sz. 1640—1644. p.

Orbai Pál: Fegyverek a Vadászati Világkiállításon. — HtSz, 1971. 4. sz. 145—147. p.

Ágyú — amellyel csak egyszer lőttek. /Az Oscarsborg-erőd Moses nevet viselő ágyúja./ — HtSz, 1971. 4. sz. 159. p.

A „Nehéz Gusztáv"-ból ócskavas lett. Hitler utolsó csodafegyvere. [Dóra elnevezésű nagy hatótávolságú nehéz löveg.] — N, 1971. 2. sz. 16. p.

Burger János: A „hadi" léggömbtől a vadászbombázókig. — ISz, 1971. 6. sz. 46—48. p.

A repülés történelemkönyvéből. Szovjet rakétahajtóműves repülőgépek. — Re, 1971. 2. sz. 14—15. p.

Endresz István: A repülés történelemkönyvéből. Vadászrepülők a fasizmus ellen. — Re, 1971. 3. sz. 15., 5. sz. 14—15., 9. sz. 16. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. Guadalcanal, 1943. április 18. — Re, 1971. 4. sz. 14—15. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. Hulló csillagok. [Gambut, **1941. december 20. Az afrikai hadszíntér.**] — Re, 1971. 6. sz. 16. p.

Endresz István: A repülés történelemkönyvéből. Légicsata Normandia felett. [1943. július 27.] — Re, 1971. 7. sz. 13. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. A vadászok paradicsoma — Málta 1941—1942. — Re, 1971. 8. sz. 16. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. Az utolsó gép... — Re, 1971. 10. sz. 16—17. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. A Rombacks Fjord-i bevetés. — Re, 1971. 11. sz. 16. p.

Endresz István: A repülés történelemkönyvéből. Vadászok a V—1 ellen. — Re, 1971. 12. sz. 16. p.

Híres repülőgépek LXXXI. Hawker **Hurricane.** [A második világháború híres angol vadászrepülőgéptípusa.] — Re, 1971. 3. sz. 11. p.

Híres repülőgépek LXXXII. Short Sunderland, a „Repülőhajó". — Re, 1971. 4. sz. 11. p.

Híres repülőgépek LXXXIV. Mitsubishi Ki—21. — Re, 1971. 6. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. LXXXV. Couzinet 70 és 71. — Re, 1971. 7. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. LXXXVIII. Grumman Avenger I—III, Avenger AS. 4. — Re, 1971. 11. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. LXXXIX. Kawasaki Ki—61 Hien. — Re, 1971. 12. sz. 11. p.

Varsányi Ernő: Change Vought F7E „Cutlass". [Amerikai vadászrepülőgép az 50-es években.] — Re, 1971. 2. sz. 9. p.

Tupoljev Tu—12. Az első szovjet hőlégsugárhajtóműves bombázógép. — Re, 1971. 3. sz. 9. p.

Kovács Ferenc: Repülőgépek a tenger alatt. 1. r. [A „víz alatti repülés" megteremtése.] — Re, 1971. 6. sz. 14—15. p.

Winkler László: Sportrepülőgépek, munkarepülőgépek hazai használatban. — Re, 1971. 3. sz. 8., 4. sz. 8., 11. sz. 8., 12. sz. 8. p.

Szücs József: Százezres flotta. (Repülőgépgyártás./ — Mo, 1971. 27. sz. 22—23. p.

Lőrincz István—*Poór* István: Lövészpáncélosok, páncélos lövészek. Bp. Zrínyi K. 1971. 204 p.

Bíró József: Régi hadihajók a Dunán. — ÉT, 1971. 41. sz. 1942—1947. p.

Kikötők az éter-óceánban. [A hírközlés története.] — ISz, 1971. 1. sz. 39—42., 2. sz. 28—31., 3. sz. 46—48., 4. sz. 43—45. p.

A HÍRSZERZÉS ÉS KÉMKEDÉS TÖRTÉNETE

Kovács Jenő: Totális kémkedés, totális kudarc. Bp. Zrínyi K. 1970. 59 p.

Charisius, Albrecht—*Mader,* Julius: Nem titok többé. Az imperialista német titkosszolgálat fejlődése, rendszere és munkamódszere. (Nicht länger geheim. Entwicklung, System und Arbeitsweise des imperialistischen deutschen Geheimdienstes. Ford. Porga Lajos.) Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1971. 342 p. 4.

Sólyom József: A kémfőnök [Wilhelm Canaris] utolsó játszmája. Bp. Zrínyi K. 1971. 189 p.

Cook, Fred J.: Az ismeretlen FBI. (The FBI nobody knows. Ford. Gellért Gábor. 2. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1971. 471 p.

Titkos háborúk történetéből. A „szu" jelenti. [Roman Alekszejevics Leszovszkij, szovjet hírszerző életútja.] — BüSz, 1971. 1. sz. 70—73., 2. sz. 82—85. p.

Titkos háborúk történetéből. Egy nyugatnémet ügynök kiképzésének és bevetésének tapasztalatai. — BüSz, 1971. 3. sz. 79—83. p.

Titkos háborúk történetéből. A szovjet állambiztonsági szervek tevékenysége a Nagy Honvédő Hárobú időszakában. — BüSz, 1971. 4. sz. 67—73., 5. sz. 72—78. p.

Titkos háborúk történetéből. A csehszlovák hírszerzés harcban a német titkos fegyverek ellen. [A második világháború időszakában.] — BüSz, 1971. 6. sz. 65—69. p.

Titkos háborúk történetéből. A „Szindikátus" akció. [A „Szövetség" elnevezésű ellenforradalmi szervezet a polgárháború után a szovjet hatalom ellen.] — BüSz, 1971. 7. sz. 80—83., 8. sz. 67—71. p.

Titkos háborúk történetéből. A dániai ügynök gazdát keres. [Náci hírszerzők Dániában a második világháború kirobbanása előtt.] — BüSz, 1971. 9. sz. 68—71., 10. sz. 62—67. p.

Titkos háborúk történetéből. A szlovák ellenállási mozgalom harcaiból. — BüSz, 1971. 11. sz. 69—74. p.

Barabás Péter: Fény derül a titokra. Lonov szovjet hírszerző visszaemlékezései. — Népszava, 1970. 298. sz. 5. p.

Pintér István: „Sorsom gondja háttérbe szorult..." [Rudolf Abel hírszerző élete.] — Tükör, 1971. 48. sz. 8. p.

A szürke tábornok utolsó kártyája. [Gehlen, Hitler vezérkari tábornokának emlékiratai — 1945-ből.] — N, 1971. 42. sz. 4. p.

HELYTÖRTÉNETI MUNKÁK

(Balatoni beszélgetések.) Helytörténeti Bizottságok Országos Tanácskozása, 1970. Siófok, 1970. július 9—11. [Rend.] (Somogy Megyei Tanács.) [Előadások.] Szerk. Kanyar József. Kaposvár, Megyei Könyvtár [soksz.] 1971. 98 p., 1 t.

Birta István: A helytörténetírás művelőinek tanácskozása. — Pártélet, 1971. 1. sz. 56—58. p.

Gecsényi Lajos: A felszabadulás 25. évfordulója és a helytörténetírás. — Társadalmi Szemle, 1971. 3. sz. 101—103. p.

Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarország történetéből. (Szemelvények a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és az Országos Népművelési Tanács által meghirdetett Országos Felszabadulási Pályázat dolgozataiból.) Szerk., sajtó alá rend. és bev. Glatz Ferenc. Bp. Zrínyi ny. 1971. 303 p. Bibliogr. 287—304. p.

Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény *Bács-Kiskun* megye 1944—1945. évi történetéhez. Összeáll. és bev. Bálintné Mikes Katalin, Szabó Sándor. Kiad. a Bács-Kiskun Megyei Tanács. Kecskemét, Bács-Kiskun m. ny. [1971.] 504 p. /A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 1./

Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. 1970. [Pécs] Statisztikai K. [soksz.] 1971. 177 p.

Olvasókönyv *Békés* megye történetéhez. 2. /1694—1848./ [Összeáll.] Implom József. (Kiad. a Békés Megyei Tanács.) Békéscsaba, Békés m. ny. 1971. 440 p. /Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 4./

Dér László: A felszabadult *Békés* megye népi demokratikus fejlődése. /1944—1948./ (A lenini úton. Békés megyei tudományos ülésszak. Békéscsaba 1970. április 20—21. [Előadások. Békéscsaba.] Békés m. ny. [1971.])

Bálint Ferenc—*Vass* István G.: A *békéscsabai* munkásmozgalom dokumentumai 1890—1944. [Összeáll.] — —. (Békéscsaba.) Békés m. ny. 1971. 155, [21] p., 8 t.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. Kiad. a Borsod-Abaúj-Zemplén [Megyei] Tanács. 1—2. r. Miskolc, Borsodi ny. 1970.

Román János: Források a Tanácsköztársaság *Borsod* megyei történetéhez. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. 10. Miskolc, Alföldi ny. 1971.)

Források *Buda, Pest* és *Óbuda* történetéhez 1686—1873. Szerk. Bácskai Vera. [Kiad.] Budapest Főváros Levéltára. Bp. 1971. 331 p. 13 t. (Források Budapest múltjából 1.)

Zolnay László: *Buda* felszabadítása. Város az időben XXVI. — Budapest, 1971. 8. sz. 39—41. p.

Zolnay László: *Buda* és *Pest* első felszabadítása. Város az időben XXVII. — Budapest, 1971. 9. sz. 38—40. p.

Budapest helytörténeti kézikönyve. Szerk. Gerelyes Ede. [Közrem.] (Susits Imre.) [Kiad. a] Hazafias Népfront Budapesti Bizottság — Fővárosi Népművelési Tanács. Bp. Statisztikai K. [soksz.] 1971. 178 p. Bibliogr. 160—172. p.

[*Budapest*, VII. kerület] Erzsébetváros. Szerk. Timár Andor. Kiad. a Bp. VII. ker. Tanács V. B. [1970.] 362 p. 17 t.

Eperjessy Kálmán: *Csanád* megye az első katonai felvétel /1782—1785/ idején. (Kiad. a Makói Város Tanács.) Makó, Szegedi ny. 1971. 33 p. /A Makói Múzeum füzetei 7./

Tamási Mihály: Válogatott dokumentumok *Csongrád* megye munkásmozgalmának történetéből. — Pártélet, 1971. 3. sz. 41. p.

Bóna István: A népvándorlás kora *Fejér* megyében. Székesfehérvár, Fejér m. ny. 1971. 94 p. /Fejér megye története. I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig./

Érszegi Géza: *Fejér* megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári kereszteskonvent magánlevéltárában, 1193—1542. (Fejér megyei történeti évkönyv 5. Székesfehérvár, 1971.) 177—263. p.

Győr. Várostörténeti tanulmányok. (Szerk. Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László. Kiad. Győr, [Városi] Tanács.) Győr, Győr-Sopron m. ny. 1971. 603 p.

Lengyel Alfréd: *Győr* megye történetének írásos emlékei. /1919—1945./ (Dokumentumgyűjtemény.) Győr, Győr-Sopron m. ny. 1971. 119 p.

Szűcs Ernő: Helytörténet és munkásmozgalomtörténet *Hajdú-Biharban.* (Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen, Szabadság ny. 1971.)

Hajdúdorog története. Szerk. Komoróczi György. [Debrecen], Békés m. ny. 1971. 341 p.
(Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 13.)

Nagy Sándor: Harcban született egység. /A demokratikus ifjúsági mozgalom története *Heves* megyében. 1944—1950./ Kiad. a KISZ Heves Megyei Bizottsága. Eger, Heves m. ny. [1971.] 156 p.

Bakács István: *Hont* vármegye Mohács előtt.
[Közread. a] (Magyar Országos Levéltár.) Bp. Akad. K. 1971. 479 p. 1 térk.

Tóth János: Helytörténeti kutatómunka a *Jászságban.* (Könyvtár és művelődés. A Jászberényi Járási és Városi Könyvtár Értesítője. 1. 1966—1970. Jászberény, FSzEK soksz. 1971.)

Katona István Társaság tanulmányai *Kalocsáról.* Szerk. Czajtányi István. Kalocsa, KPV soksz. 1971. 321 p. 3 t.
Bibliogr. 279—293. p.

Dokumentumok a *Nógrád* megyei bányászok életéről és harcáról. 1919—1944. (Összeáll. Csabai József.) [Salgótarján] TIT [soksz./ 1971. 276 p.
/Válogatott dokumentumok Nógrád megye munkásmozgalmának történetéből 1./

Szendrey István: A *nyírség—tiszaháti* hajdúság. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1971. 3. sz. 35—51. p.

Laky Rezső: *Ostffyasszonyfai* fogolytábor és temető története. Szemtanúk személyes élménye és írásos dokumentáció alapján. (Kiad. a Vas Megyei Népművelési Tanácsadó.) Celldömölk, Vas megyei Moziüzemi Váll. [Soksz.] 1971. 33 p.

Csépány István: *Pásztó* története. (Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarország történetéből. Bp. Zrínyi ny. 1971.)

Környei Elek: A történelmi emlékezés méltó helyévé tegyük *Pusztaszert.* Jegyzetek Erdei Ferenc kezdeményezéséről. — Magyar Nemzet, 1971. 188. sz. 5. p.

Németh István: Adalékok a *sárvári* munkásság helyzetéhez és munkásmozgalmának fejlődéséhez, 1905—1932. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1971. 2. sz. 73—88. p.

Somogy megye múltjából. Szerk. Kanyar József. [Kiad. a] (Somogy Megyei Levéltár.) Kaposvár, 1970. 272 p. 7 t.
/Levéltári évkönyv 1./

Csatkai Endre: *Sopron.* (Szerk., sajtó alá rend. Dávid Ferenc.) Bp. Képzőműv. Alap, 1971. 157 p.

Erdei Ferenc: Város és vidéke. *[Szeged.]* Bp. Szépirod. K. (1971.) 444 p. 14 t.

Tápé története és néprajza. (Szerk. Juhász Antal. [Közrem.] Ilia Mihály.) [Kiad. a] Tápéi Községi Tanács, (Tápé,) Szegedi ny. 1971. 911 p., 2 t., 1 térk. mell.

Dobos Ilona: *Tarcal* története a szóhagyományban. Bp. Akad. K. 1971. 178 p., 4 t.

Cseppentő Miklós: *Tiszaroff* története. [Kiad. a] Tiszaroffi Községi Tanács. Szolnok, Damjanich Múzeum [soksz.] 1971. 311 p., 10 t.
/A Damjanich János Múzeum közleményei 28—30./

Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság *Zala* megyei történetéből. Szerk. Balázs Béla, Kovács Ferenc. Kiad. az MSZMP Zala Megyei Bizottság. Zalaegerszeg. Zala m. ny. 1971. 396 p., 3 t.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME A HONFOGLALÁSTÓL A XIX. SZÁZADIG

Magyarország története. 1—2. köt. 3. kiad. (Szerk. Molnár Erik, Pamlényi Ervin, Székely György. Bp.) Gondolat, 1971.

Magyarország története képekben. Szerk. Kosáry Domokos. Bp. Gondolat, 1971. 750 p.

Győrffy György: Dem Gedächtnis Stephans, des ersten Königs von Ungarn. [I. István magyar király.] — AH, 1971. 1—2. sz. 1—11. p.

Győrffy György: Koppány lázadása. (Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1970.) 5—30. p.
/Levéltári évkönyv 1./

Képes Krónika. (A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. /1358./ [Chronicon Pictum. Chronica de gestis Hungarorum.] Ford. Geréb László. — [Függelék] Csapodiné Gárdonyi Klára: A képek leírása és magyarázata. Jegyz. Mezey László.) Bp. Magyar Helikon — Európa, 1971. 197 p.

Borosy András: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Bp. Akad. K. 1971. 131 p.
/Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 60./

A hadművészet útjain. Mohi, 1241. április 11—12. — Lobogó, 1971. 36. sz. 10. p.

A hadművészet útjain. Amiért délben a harang szól. Nándorfehérvár, 1456. július 21—22. — Lobogó, 1971. 33. sz. 10. p.

Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről. — Magyar Hírlap, 1971. 358. sz. 24—25. p.

Eötvös József: Magyarország 1514-ben. [Történelmi] regény. (Jegyz. Dümmerth Dezső.) Bp. Szépirod. K. 1971. 618 p.

Lengyel Balázs: A török Magyarországon. Magyarország a XVI—XVII. században. Bp. Móra K. 1971. 159 p. 4 t.
/Képes történelem./

A hadművészet útjain. Mohácsi csata. 1526. augusztus 29. — Lobogó, 1971. 34. sz. 10—11. p.

Megemlékezés a mohácsi csatavesztés 445. évfordulójáról. — Magyar Hírlap, 1971. 241. sz. 3. p.

Gerő Győző: A török uralom kezdete. — Budapest, 1971. 4. sz. 39—41. p.

Szántó Imre: A Temesvidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. — Sz, 1971. 1. sz. 16—56. p.

Lengyel Balázs: Mi a történelmi igazság az Egri csillagokban? — Magyartanítás, 1971. 6 sz. 250—257. p.

Szigetvári várkapitányok levelezése. 1550—1561. Horváth Márton, Kerecsényi László, Farkasic Gergely, Horváth Márk [levelei.] (Szerk. és bev. Molnár Imre. [Latinból ford.] és Horváth Márk életrajzát írta Pataki János. Szigetvár, Baranya m. Tanács [soksz.] 1971. 103 p.

Angyal Endre: Szigetvár, Horváth Márk és a végvári világ. — Baranyai Művelődés, 1971. 4. sz. 114—119. p.

Szebelkó Imre: Se pénz, se posztó. — Szigetvári várkapitányok sirámai. — Lobogó, 1971. 45. sz. 5. p.

Ruzsás Lajos—*Angyal* Endre: Cserenko és Budina. — Sz, 1971. 1. sz. 57—69. p.

Tóth István: Cserenko vagy Baboneg? — Baranyai Művelődés, 1971. 4. sz. 111—113. p.

Horváth Ferenc: A kanizsai határőrvidék nemzetiségei és a török veszély. — Vasi Szemle, 1971. 4. sz. 555—563. p.

Degré Alajos: Megyei közgyűlések a XVI—XVII. századi török háborúk korában. (Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1971.)

Izsépy Edit: Rablevelek a váradi török börtönből. (Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 5. köt. 1970. Bp. Szegedi ny. 1971.) 315—326. p.

Benda Kálmán—*Kenéz* Győző: Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjairól. (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969—1970. Debrecen, 1971.) 155—179. p. 1 t.

Marosi Endre: Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez. — HK, 1971. 1. sz. 107—128. p.

A hadművészet útjain. Buda visszafoglalása, 1686. június 18—szeptember 2. — Lobogó, 1971. 35. sz. 10. p.

Jenei Károly: Székesfehérvár körülzárása és visszafoglalása 1688-ban. (Fejér megyei történeti évkönyv. 5. Székesfehérvár, 1971.) 7—21. p.

Kiss József: Jászkunok a Rákóczi-szabadságharcban. — TSz, 1971. 1—2. sz. 35—38. p.

Várkonyi Ágnes, R.: Sopron vármegyének szóló pátens a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 elején. — SSz, 1971. 4. sz. 348—351. p.

Mikó Sándor: Rábaközi kép a kuruclabanc háború idejéből. — SSz, 1971. 1. sz. 29—40. p.

Tardy Lajos: Rákóczi és a „gyorgyiánusok". — Ország Világ, 1971. 41. sz. 18. p.

Takáts László: Hadigondozás a Rákóczi-szabadságharc idején. — Horv, 1971. 4. sz. 290—304. p.

Takáts László—*Takáts* Endre: Lang Jakab Ambrus, a kuruc hadsereg tábori főorvosa. — Horv, 1971. 1. sz. 57—73. p.

Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. — Sz, 1971. 3—4. sz. 545—629. p.

Andics Erzsébet: Metternich, Napóleon és a „magyar kérdés". — Valóság, 1971. 1. sz. 63—71. p.

Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Szerk. Spira György. Bp. Akad. K. 1971. 251 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 55.)

Összeállították:
Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

***	Pákozd százhuszonötödik évfordulójára — —	399

TANULMÁNYOK

RÁZSÓ GYULA	A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393—1437) — — — — — — — —	403
NAGY LÁSZLÓ	Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata —	445
GELLÉRT TIBOR	Az új magyar hadsereg aknakutató és tűzszerész alakulatainak tevékenysége 1945—1947 — — —	481

KÖZLEMÉNYEK

KOVÁSSY ZOLTÁN	Egy 1848-as honvédzászló története — — —	523
PETŐCZ PÁL	Az egyetemi Táncsics Mihály-zászlóalj történetének vázlata és főbb dokumentumai — — —	532
GALLYAS FERENC	Az érzelmek és az értelem szerepe hadifogolymagatartásunkban — — — — — — —	547

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

URBÁN ALADÁR	Az 1848-as első honvédzászlóaljak toborzási utasítása — — — — — — — — — —	567

SZEMLE

GODÓ ÁGNES	*A. I. Pokriskin:* Háborús égbolt — — — —	575
SZTANA BÉLA	*P. H. Freyer:* Halál a tengereken — — — —	579
R. GY.	Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege — — — — — — — — — —	582
GLATZ FERENC	A *Századok* 1972. évi 1. és 2. füzetéről — — —	584
***	Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje —	587

KRÓNIKA

FARKAS MÁRTON	Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat egri tanácskozásáról — — — — — — — —	597
MOLNÁR PÁL	Híreink — — — — — — — — — —	602

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA VINICZAI ISTVÁN WINDISCH ALADÁRNÉ	A Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája 1971. I. rész — — — —	603

СОДЕРЖАНИЕ

***	К стодвадцатипятилетию битвы при **Пакозде** —	399
	СТАТЬИ	
ДЬЮЛА РАЖО	Венгрия времен короля Жигмонда и опасность со стороны турок (1393—1437 гг.) — — — —	403
ЛАСЛО НАДЬ	Разведывательная служба и контрразведка Габора Бетлена — — — — — — — — — —	445
ТИБОР ГЕЛЛЕРТ	Деятельность отрядов разведки минно-взрывных заграждений и пиротехнических команд новой венгерской армии в 1945—1947 гг. — — — —	481
	ПУБЛИКАЦИИ	
ЗОЛТАН КОВАШИ	История одного знамени гонведов 1848 года —	523
ПАЛ ПЕТЁЦ	Очерки и важнейшие документы истории университетского батальона им. Михая Танчича — —	532
ФЕРЕНЦ ГАЛЛИАШ	Роль эмоций и разума в поведении венгерских военнопленных — — — — — — — — — —	547
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ	
АЛАДАР УРБАН	Указ о вербовке первых гонведских батальонов 1848 года — — — — — — — — — —	567
	ОБЗОР	
АГНЕШ ГОДО	*Покрышкин А. И.:* Небо войны — — — —	575
БЕЛА СТАНА	*Фрейер, П. Х.:* Смерть на моряк — — — —	579
Р. ДЬ.	Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkrige — — — — — — — — — — — —	582
ФЕРЕНЦ ГЛАТЦ	О выпусках журнала «САЗАДОК» 1 и 2 №-ов 1972 года — — — — — — — — — — —	584
***	Обзор зарубежных военно-исторических журналов	587
	ХРОНИКА	
МАРТОН ФАРКАШ	Отчет о совещании Общества по распространению научных знаний (ТИТ) в г. Эгер — — — —	597
ПАЛ МОЛЬНАР	Вести военной историографии — — — — —	602
	БИБЛИОГРАФИЯ	
ЕВА МОЛЬНАР— ИШТВАН ВИНИЦАИ— ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ	Библиография военно-исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1971 году, Часть I —	603

INHALT

***	Hundertfünfundzwanzigster Jahrestag der Schlacht bei Pákozd — — — — — — —	399

STUDIEN

GYULA RÁZSÓ	Ungarn zur Zeit der Regierung König Sigismunds und die Türkengefahr (1393-1437) — —	403
LÁSZLÓ NAGY	Der Kundschafter- und Abwehrdienst Gábor Bethlens — — — — — — — — — — —	445
TIBOR GELLÉRT	Tätigkeit der Minensuch- und Feuerwerkerformationen der neuen ungarischen Armee in den Jahren 1945-1947 — — — — — — — —	481

MITTEILUNGEN

ZOLTÁN KOVÁSSY	Geschichte einer 1848er Honvédfahne — — —	523
PÁL PETŐCZ	Skizze der Geschichte des Hochschülerbataillons Táncsics und ihre wichtigeren Dokumente — —	532
FERENC GALLYAS	Rolle der Gefühle und der Vernunft in unserem Kriegsgefangenen-Verhalten — — — — —	547

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

ALADÁR URBÁN	Anweisung zur Anwerbung der ersten Honvédbataillone des Jahres 1848 — — — — —	567

RUNDSCHAU

ÁGNES GODÓ	*A. I. Pokriskin:* Verfinsterter Horizont — —	575
BÉLA SZTANA	*P. H. Freyer:* Tod auf hoher See — — — —	579
GY. R.	Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege — — — — — — — — — — —	582
FERENC GLATZ	Über die Nummern 1. und 2. des Jg. 1972 der Zeitschrift *Századok* — — — — — — —	584
***	Übersicht der kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslands — — — — — — — — —	587

CHRONIK

MÁRTON FARKAS	Bericht über die Diskussion des TIT in Eger (Erlau) — — — — — — — — — — —	597
PÁL MOLNÁR	Unsere Nachrichten — — — — — — —	602

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR ISTVÁN VINICZAI ELEONORE WINDISCH	Bibliographie der in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur 1971. I. Teil — — —	603

Ára: 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
negyedik negyedévi kiadványaiból

BOKOR LÁSZLÓ

DOBOZBA ZÁRT HÁBORÚ

Megjelenik kötve,
368 oldal terjedelemben
Ára: 42,— Ft

CSONTOS GÁBOR

PLÉHLOVASOK

Megjelenik fűzve,
288 oldal terjedelemben
Ára: 10,— Ft

PIRITYI SÁNDOR

ÓCEÁNOK, FLOTTÁK

Megjelenik kötve,
208 oldal terjedelemben
Ára: 18,— Ft

ZALKA MIKLÓS

ÉS FELNŐ AZ ELEFÁNT

Megjelenik kötve,
338 oldal terjedelemben
Ára: 34,— Ft